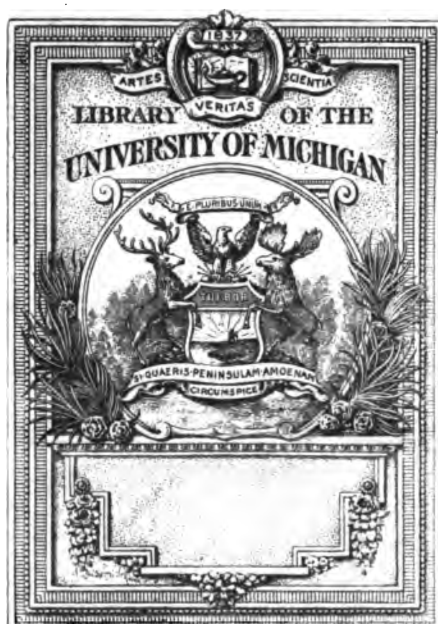

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

P. W. Becker:

Historiske Afhandlinger.

Anden Deel.

Kiøbenhavn.

Hoffensberg, Jespersen & Fr. Traps Forlag.

M. D. CCCLXXV.

Louis Kleins Bogtrykkeri.

Med dette Bind sluttes nærværende Samling af mine historiske Afhandlinger. Ved at udsende det, forudskikker jeg nogle faa Bemærkninger, der skulle sætte Læseren istand til at kiende, hvad der især deleshed bevægede mig til at sysle med de Æmner, der her findes afhandlede.

Den Afhandling, der aabner denne Deel om de i Udlandet i fordums Dage i vor Verdensdeels store, og navnlig i dens katholske Hovedstæder bestaaende *danske Gesandtskabscapeller*, af hvilke det sidste nedlagdes for omtrent 60 Aar siden, synes mig at behandle en Sag af megen Interesse. Jeg beklager imidlertid, at der er flere Punkter, der kunde have tient til dette Æmnes fuldkomne Belysning, om hvilke det ikke, trods al anvendt Møie, har været mig muelig at opspore det fornødne Stof.

Det var de, baade christelige og patriotiske, Bestræbelser for atter at bringe *Guds Ord til at lyde i det danske Tungemaal* i flere af vor Verdensdeels meest betydende Sø- og Handelsstæder, der nu i en Deel Aar have giort sig gieldende[1]; som gav mig Pennen i Haanden i denne Retning, da jeg ønskede at giøre Mit til, at det blev erkiendt som en Pligt ikke mindre for det Offentlige end for de enkelte Medlemmer af den danske Menighed, at drage Omsorg for, ved Bidrag her hiemme fra, at Evangeliet blev forkyndt for Landsmænd i det Fremmede. Til at at giøre dette klart, syntes det mig tienligt at paavise, hvorledes der indenfor disse Grændser kunde hentes Exempler fra Tilstande i svundne Tider.

[1]) Foreningen for Sømandsmissionen, som jeg her har for Øie, er oprettet 12. Novbr. 1867.

Det var til Religionens og til Modersmaalets Fremtarv, at jeg nedskrev den første af de dette Binds Indhold udfyldende Artikler. Det var derimod nærmest fra et literært Standpunkt, at jeg ønsker den næste Afhandling betragtet. At en saa betydende og saa alvorlig Digter og Tænker som Dante i den heldigste Indklædning blev overført i vort Sprog, og at der ikke længe derefter blev giort en Begyndelse til at iføre en anden af de store italienske Digtere dansk Dragt: forekom mig at være et saa lovende Phænomen i vor Literatur, at jeg ønskede at giøre, hvad jeg formaaede til at henlede den almindelige Opmærksomhed paa disse tvende Fordanskninger. Jeg valgte dertil den Vei, som meest stemmer med mine Studier, idet jeg historisk paaviste, hvorledes hine tvende Digtere vare fremtraadte, og under hvilke Forhold og Omstændigheder de udviklede sig.

Det er paa ganske andre Enemærker, at den følgende Artikel fører Læseren ind; den giver et Indblik i adskillige af vore kirkelige Tilstande i Hiemmet, og indeholder en Redegiørelse for min Virksomhed i flere Aar af mit Embedsliv. At jeg i en ikke ringe Grad har medvirket til ei alene at redde den gamle St. Mortens Kirke i Nestved fra den Undergang, der truede denne Kirkebygning, men at den ogsaa blev bevaret i en ypperlig Stand for mange kommende Slægter, som et Sted hvor Guds Ord kunde forkyndes, og kirkelige Handlinger foretages: dette fylder nu mit Sind med Tak til Gud og Tak til Mennesker, naar jeg seer tilbage paa, hvor ringe Udsigterne vare til et heldigt Udfald, da Sagen i Foraaret 1851 undergaves min Behandling.

Det næste Stykke i dette Bind er en Fortælling om den i sin Tid saa berømte Robert Hippolyte de Bréhan, Greve af Plélo. Hvad der gav mig Anledning til at offre Tid paa en Levnetsskildring af denne Mand, var den Omstændighed, at det altid var yttret, at Grev Plélo var en af de fremmede Gesandter, der havde Ord for, at de benyttede deres Stilling i den danske Stat til at fremme

den romerske Kirkes Interesser hos os. Min lille Skildring var altsaa bestemt som et Forarbeide for et efter en temmelig stor Maalestok anlagt Værk om Bevægelserne i romersk-katholsk Retning i de danske Stater siden Reformationen, af hvilket jeg har den største Deel færdigt. Jo mere jeg imidlertid giorde mig bekiendt med Kilderne til Plélos Levnet: desto mere blev det mig klart, at hans Andeel i hine Bestræbelser ei havde været af Betydenhed, men at han havde andre Adkomster til at mindes her i Landet med Velvillie. Det er disse Adkomster, jeg har forsøgt at skildre i mit lille Mindeskrift, der nu paany seer Lyset.

Indenfor den biographiske Fremstillings Omraade ligge ligeledes de nærmest følgende Skildringer, af hvilke den ene angaaer en i sin kraftfulde Alder bortkaldt ung Geistlig, og den anden en uforglemmelig Ungdomslærer. Maatte de ei Faa, der have kiendt de ædle Afdøde, finde de Træk, hvormed disse ere skildrede, ikke ulige Virkeligheden!

De sidste Ark af Bindet ere optagne af endeel kritiske Bidrag. I disse — et Udvalg af andre lignende, der ere optagne i flere Tidssrifter — har jeg med al Upartiskhed yttret mig over forskiellige Skrifter. Min Adkomst til at sætte mig paa Dommersædet, har jeg søgt at godtgiøre, deels ved at vise, hvilket Udbytte de af mig anmeldte Skrifter tilførte den historiske Videnskab, deels ved at underkaste enkelte Dele af det af vedkommende Forfattere valgte Stof, en selvstændig Behandling, tildeels efter nye Kilder.

Som den der i mange Aar har været Andres Lærer i Historien saavelsom i flere Kundskabsfag, har jeg ogsaa i dette Skrift ønsket at optræde som Lærer. Jeg har især forestillet mig yngre Dyrkere af Videnskaben som mine Læsere, og har det Haab, at Den, der vil følge mig under min Fremstilling af Æmner, der angaae ikke ubetydende Dele af den historiske Videnskabs Omfang, ei vil lægge mit Skrift hen, uden at være bleven nye Anskuelser

og nye Synsmaader vaer, fra hvilke forskiellige historiske Personligheder og Begivenheder kunne betragtes, eller uden at Opmærksomheden er bleven henledet paa nye historiske Kilder og Hielpemidler.

Det Arbeide der nu ligger fuldendt, og som om føie Tid vil være i den læsende Almeenheds Hænder, bestaaer af 16 Stykker. Alle disse ere i deres oprindelige Skikkelse nedskrevne i Timer, jeg kunde spare fra det Arbeide, et virksomt Embedsliv medførte.

Nu har den tunge Skiebne, der er falden i min Lod, nødsaget mig til at nedlægge Embedsgierningen; men idet jeg træder tilbage, takker jeg det naadige Forsyn, der, medens jeg led Skibbrud paa Meget, der er Mennesket kiert, lod mig beholde Lysten og Evnen til at sysle med de vante Studier. Hvad den berømte haardt prøvede Historiker Augustin Thierry yttrede i 1834, efter at han har beskrevet sit Martyrium i Videnskabens Tieneste, giør jeg til mine Ord: »Il y a quelque chose, qui vaut mieux que les jouissances matérielles, mieux que la fortune, mieux que la sante elle-même, c'est le dévouement à la science[1]).

[1]) Dix ans d'études hist. 9. éd Paris 1856.

Soderup, 1 November 1875.

Indhold.

V.

De forhen bestaaende danske Gesandtskabskapeller i Udlandet, og den danske Kirke i London.
(1864).

Kongen af Danmarks Undersaatter ere maaskee det eneste af alle Europas Folkefærd, der, under Ophold i fremmede Hovedstæder, ere berøvede enhver Leilighed til i Samfund at dyrke Gud efter deres fædrene Skikke, og at høre Guds Ord forkynde i deres Modersmaal: et Savn, som dobbelt maa føles, naar de Reisende ere uden den Kundskab i de fremmede Sprog, at de kunne deeltage i de kirkelige Handlinger, som deri foretages. Medens i vor egen Hovedstad, der i Forhold til sin Størrelse og sin Folkemængde, ikkun er sparsomt forsynet med Kirker, hvoraf den, til et Folketal af omtrent 150,000 Mennesker, har to færre, end den havde for et Aarhundrede siden (1769), da Folkemængden udgiorde 90,000 — tvende af disse ere overladte til tydsk-luthersk Gudstieneste, og Omsorg er dragen for, at de i Kiøbenhavn boende tydsktalende Katholiker og Calvinister kunne faae deres religiøse Fornødenheder tilfredsstillede; og medens en engelsk Kirke i lang Tid har bestaaet i Kiøbenhavn, og et i Forbindelse med det russiske Gesandtskab staaende Capel for ikke mange Aar siden er blevet indviet, i hvilket Gudstieneste forrettes, overeensstemmende med den græske Kirkes Ritus: har ingen europæisk Hovedstad, ikke engang

Rom, ikke engang Paris, hvor Danske opholde sig i anseelig Mængde, Nogle i en lang Aarrække, Andre endog for Livstid, noget indviet Sted, hvor Gudstieneste kan holdes i vort Sprog og efter vor Kirkes Anordning. Dette er et Forhold, som oftere er blevet fremhævet, og som synes at egne sig til at omtales atter og atter, indtil der omsider ved Anvendelse af offentlige Midler, i Forening med de private Bidrag, der neppe ville udeblive, raades Bod derpaa. Giennem »Evangelisk Ugeskrift« aflægges der oftere Regnskab for de af christeligsindede Mænd i Landet til den evangeliske Mission i Paris skiænkede Gaver. Disse Bidrag tilflyde fransk- eller tysktalende Protestanter. Vilde det ikke ligge nærmere at betænke vore egne Landsmænd, navnlig af Haandværkstanden, som Aar ud og Aar ind færdes i den store Verdensstad, og blottede for al Leilighed til at høre Guds Ord i deres Modersmaal, og savnende alt præsteligt Tilsyn, staae Fare for, enten at falde i Armene paa den altid virksomme romerske Propaganda, eller, hvad der er ulige værre, at gaae tilgrunde i Materialismens og Atheismens Svælg?

Til en vis Grad har det længe været saaledes, og den Mangel og Ulempe, som vi her have paapeget, skriver sig hverken fra igaar eller fra idag. Indtil de sidste Spor af en saadan Indretning forsvandt, omtrent ved Enden af det nittende Aarhundredes første Decennium, hørte ved alle de katholske Hoffer, hvor en Gesandt snart af høiere snart af lavere Rang repræsenterede den danske Monarchs Person, en Præst med til Gesandtskabspersonalet. Nærmest var det denne Legationspræsts Hverv at prædike og at administrere *sacra* for Gesandten og de til hans Huusstand hørende Personer; men om ham som Prædikant og Siælesørger sluttede sig ogsaa de Landsmænd, som for kortere eller længere Tid opholdt sig i den paagieldende Stad. Mindre end det vel ved første Øiekast kunde synes, tiente dog denne Indretning til at fremme det ovennævnte Øiemed. Fra den Tid de danske Statscalendere toge deres Begyndelse, kunne vi nævne de Præster, som ledsagede

de ved de katholske Hoffer ansatte danske Gesandter[1]; men klart er det, at det lang Tid forinden Regieringen lod officielle Lister udgaae over sine Embedsmænd, har

[1]) I Wien nævnes som danske Legationspræster: 1750 Nicolai Schmidt, der afløstes 1757 af Johan Hieronymus Chemnitz. Hans Eftermænd fra 1768 vare i uafbrudt Række: Burchardi, Eckhoff; Johan Georg Frock, der sidste Gang forekommer i Aaret 1783; ved hans Afgang maa Posten være bleven hævet. I Paris forekommer Matthias Schreiber 1750 og følgende Aar. 1783--89 v. Haven; 1790 stod Posten ledig; 1791—1809 incl. C. G. W. Gøricke.

I Madrid anføres som Legationspræst: 1753 Gottfred Vilhelm Arent. I de paafølgende Aar forekommer hverken Gesandt eller Præst. I 1759 nævnes som Gesandt en Friherre v. Brockdorf, og Carl Christoph Plüer (Worms Lexicon II. 199) nævnes som Legationspræst. Plüer var, ligesom de fleste af de andre danske Legationspræster, en Tydsker og havde modtaget sin Dannelse ved udenlandske Universiteter; han var født i Hiddersdorf i Hannover; 1744 gik han til Universitetet i Göttingen, og studerede forskiellige Videnskaber under dette Universitets berömte Lærere, blandt hvilke Mosheim nævnes. Han gik fra Göttingen til Kiøbenhavn, og studerede der under Ziegenbalg, Horrebow, Kratzenstein. Efter tre Aars Forløb tog han Magistergraden; hans Disputats handlede om Barometerets Historie, han holdt offentlige Forelæsninger, der maaskee ganske ufortient nedrives og haanes i Dass's Breve til Suhm, over den rene Mathematik, Statistik, Geographie, og var den Første, som ved vort Universitet docerede Huusholdningsvidenskaben; 1758 blev han Præst ved Gesandtskabet i Spanien, og benyttede det Otium, som denne Stilling tilbød ham, til at giøre sig nøie bekiendt med de spanske Forhold, hvorom saavel hans Meddelelser til Büsching: Magazin für die neue Historie und Geographi (Hamburg 1769 ff.) (I. 305 ff.; II, 1 ff. IV, 353 ff.) som hans Reiser i Spanien, udgivne efter hans Død af Ebeling i Hamburg 1777 bære Vidnesbyrd. 1765 blev han tredie Præst ved den lutherske Menighed i Altona, og døde der 1771. Han var i Brevvexling med mange anseete Mænd, og roses i den over ham i de kiøbenhavnske lærde Efterretninger (1772 Nr. 26) optagne Nekrolog, for sin Lærdom, Gudsfrygt, Sagtmodighed og andre gode Egen-

været Brug at ansætte Geistlige hos de ved fremmede især katholske Hoffer accrediterede danske Sendebud. Dette fremgaaer navnlig af en Brevvexling imellem adskillige danske Statsmænd i Kong Frederik III's Tid, betreffende de Forsøg paa at vinde Proselyter for den romerske Kirke, som giordes af den formaaende spanske Gesandt, Gev Rebolledo, hvilke jeg paa et andet Sted og ved en anden Leilighed skal meddele. 1645 nævnes en Levin Coldevien som dansk Gesandtskabspræst i Wien.

Dersom man ved at ansætte Legationspræster for de Gesandter, ved hvilke den danske Konges Person repræsenteredes i fremmede katholske Hovedstæder, havde havt det dobbelte Formaal for Øie, at der skulde gives Gesandten og hans Familie og det øvrige til Legationen hørende Personale en Leilighed til evangelisk-luthersk Gudstjeneste i Modersmaalet, efter dansk Kirkebrug og i det danske Sprog, og at der tillige derved skulde tilbydes de i den fremmede Stad sig opholdende Danske den samme Fordeel: da blev alt dette ikkun halvt og ufuldstændigen opnaaet.

---

skaber. 1782 og 1783 forekommer atter en Legationspræst i Madrid: Lorents Bertelsen. I Neapel, Varschau og Lissabon var der ogsaa ansat Præster ved de derværende danske Gesandtskaber, paa sidstnævnte Sted nævnes i Statskalenderen endnu for 1801 en Legationspræst Dose. I Rusland nævnes, saavidt mig bekiendt, ikkun een Legationspræst, den ved sine Værker over det russiske Rige bekiendte P. v. Haven, som i hiin Stilling tilbragte nogle Aar i Petersborg fra 1743—47 (i hvilket sidste Aar han forlod Rusland, og blev ansat som Præst i Sorø og tillige som Professor i Theologien ved det nylig gienfødte Ridderakademie. Worms Lexicon, I, 407). At Just Juel, der 1709 gik som dansk Gesandt til Petersborg, benyttede sin Privatsecretair, Rasmus Ærbo, som Huuskapellan, og at denne prædikede i Petersborg endog i det danske Sprog, og engang endog i selve Czarens Overværelse, sees af Ærboes Meddelelser om sit Levnet: Johan Monrads og Rasmus Ærboes Autobiographier, udg. af Burmann Becker (Kbhvn. 1862) S. 122.

Saalænge det var Mænd af de gamle indfødte danske Adelsslægter, som, hvor mange Mangler og Brøst man end har opdaget og skaanselløst fremhævet hos dem, man dog aldrig har kunnet frakiende Kiærlighed til den danske Nationalitet og det danske Sprog, der sendtes til de fremmede Hoffer: er det utvivlsomt, at de have medtaget som Præster danske Mænd, og at disse have prædiket for dem i det danske Sprog. Da saaledes Hannibal Sehested Aaret efter Statsforandringen i 1660 afgik som Kong Frederik III's Sendebud til Paris i vigtige Ærender, ledsagede ham som Gesandtskabspræst den ved sit Skrift om Hovedstadens Beleiring bekiendte og i sin tidligere Embedsstilling som Præst ved Holmens Kirke og Søetatens Hospital udentvivl ikke ufortiente danske Mand, Henrik Madsen Vallensbek, som lagde sine Been i Paris 1662 (Nye D. Magazin, II, 339). Snart forandrede imidlertid Forholdene sig, og da, efter 1660, igiennem ikke faa Slægtfølger, den ældre danske Adel fortrængtes, og med Forsæt tilsidesattes, blev det i Regelen nybagte danske Adelsmænd eller oftest Holstenere og andre Tydskere, hvem de diplomatiske Sendelser til Udlandet betroedes. Fra den Tid blev det ogsaa i Regelen tydske Mænd, som valgtes til Gesandtskabspræster, og det blev i det tydske Sprog, at der i de allerfleste Tilfælde prædikedes i de kongelige danske Gesandtskabshoteller i fremmede Hovedstæder. Henning Meierkrone[1]), en dansk

[1]) I den lange Tid, i hvilken denne Mand beklædte sin Post som dansk Resident i Paris, forefaldt Ludvig XIV's Forfølgelser af Protestanterne. Man seer af hans Indberetninger fra 1684—1685, at han maatte beskytte danske Undersaatter, der opholdt sig i Paris, og ikke vilde skifte Religion, imod de franske Missionspræsters Iver. I hans i Geh. Arch. beroende Breve omtales et Tilfælde, der bragte ham i et mindre behageligt Sammenstød med de franske Politieauctoriteter. En dansk Skrædersvend boende i rue Dauphine var bleven syg, og havde efter eget Valg i sin Sygdom ladet sig indlægge i Hôtel-Dieu. Her paastodes, at han var bleven omvendt til den katholske Tro ved en dansk

født Mand (en Apothekersøn fra Kiøbenhavn), og forfremmet af Griffenfeld, havde under sit Gesandtskab til Frankrig 1676—1703, til en Tid Meklenborgeren Masius (bekiendt ved sin theologisk-politiske Polemik, og derved, at det skal være ham, der giorde Brugen af Parykker almindelig i det danske Præsteskab) til sin Præst, 1682—86. Det blev jo ogsaa snart en Modesag, at endog danskfødte Stormænd, selv i Hiemmet, skulde have foruden en dansk ogsaa en tydsk Præst[1]). De fulgte deri,

---

Ordensbroder (udentvivl Henrik Krattman), hvilket han imidlertid selv nægtede. Medens der skete alt Mueligt fra det danske Gesandtskabs Side for at erholde Tilladelse til at lade denne Syge flytte ud af Hospitalet, døde han. Fra en meget senere Tid kunne vi anføre et Exempel paa, at den danske Gesandt ved det franske Hof interesserede sig for Anliggender, der angik hans Landsmænds Religion. Mellem de Papirer, der angaae den danske Minister i Paris Schulenburg, findes en Ansøgning til Kong Christian VI, fra Enken efter en Trælasthandler Siersted i Norge. Hendes eneste Søn havde hendes afdøde Mand, efter en Accord med en fransk Kiøbmand, M. de Reaux, anbragt hos ham, og truffet den Overeenskomst, at Barnet skulde holdes ved den »lutherske Kathechismus«, hvilket Punkt saavel den danske som den svenske Legationspræst havde paataget sig at paasee overholdt. Efter Faderens Død, vilde Kiøbmanden ikke slippe Drengen, men lod ham oplære i den katholske Religion, tvertimod den Overeenskomst, han havde indgaaet. Moderen beklagede sig derover i det omtalte Andragende til Christian VI (dateret Rakkested Præstegaard 28. Januar 1734). Det var formodentligen for at udvirke en Resolution til Fordeel for Moderen, at Sagen tilstilledes Schulenburg. Udfaldet er ikke bekiendt.

[1]) I Rothes Christian V's Reskripter for Norge (S. 1130 f.) forekommer saaledes et Kongebud til Biskoppen over Aggershuus Stift Hans Rossing af den 7. Juni 1679, om at antage Christian Hahn, hvem Statholder Gyldenløve havde kaldet til sin tydske Præst, til Præsteembedet, »uanseet at han ikke Attestation og Dimission fra Universitetet taget haver, og ifald han til Præsteembedet dygtig befindes, da at ordinere ham.«

som i saa meget Andet, det af Kongehuset givne Exempel. (Allen, det danske Sprog i Slesvig I. 369 ff.).

I Kong Frederik den V's Tid synes det, som om det tydske Væsen her i Landet naaede sit Høidepunkt, og en Historieskriver har bemærket, at i de sidste Aar af denne Konges Regiering var der i hele det danske diplomatiske Personale i Udlandet ikke Fleer end i alt Fald Tvende, Gesandten i Stockholm og en Legationssecretair i Petersborg, der ei vare Udlændinge, og at af 55 danske Consuler og Agenter vare ikke mere end 5 danske Mænd[1]). At under slige Forhold ogsaa i Gesandtskabscapellerne det tydske Sprog maatte bære Prisen for det danske, og aldeles fortrænge dette, følger af sig selv.

Men have nu end de i de større katholske Hovedstæder bestaaende danske Gesandtskabscapeller i det Hele ikkun giort liden Nytte, naar Talen var om en Forkyndelse af Religionen i den Form, i hvilken den var det Folk, hvis Regiering havde indrettet disse Bedehuse, meest bekiendt, og i dets Modersmaal: saa tør man dog ikke oversee, at Gesandtskabspræsterne, som den danske Stat lønnede, havde den Fortieneste, at de i hine Stæder, hvor fri Religionsøvelse for Protestanter regnedes til pia desideria, oftere samlede inden deres Capellers Vægge en heel luthersk Menighed, for hvilken Ordet udlagdes efter den lutherske Kirkes Opfattelse, og Sacramenterne forvaltedes efter luthersk Kirkebrug. Tvende Exempler maae tiene til at belyse dette Forhold. I 1663 fungerede en Leipziger-Magister, Christopher Krahe, der (efter sin Hiemkomst fra Wien blev Rector i Meldorp, senere 1673, Provst i Haderslev, hvor han døde 1688), som Præst ved det danske Gesandtskab i Wien. Stolende maaskee paa Gesandtens Immunitet, dristede han sig til at overskride Grændserne for sin Virksomhed, idet han prædikede udenfor Gesandtskabets Locale, og uddeelte Nadveren sub

[1]) G. L. Baden, Frederik V's Regierings-Aarbog (1832) S. 294).

utraque specie. Man giorde kort Proces med den forvovne unge Mand. Da treogfyrgetyve Aar derefter, Keiser Leopold I. laa paa sin Baare, blev det af hans Hofpræst Ferd. Widmann, i Ligtalen[1]) over ham anført som et Vidnesbyrd om hans rettroende Iver, at efter hans

---

[1]) Trykt under Titelen: Stella matutina ad solem, s. oratio funebris in Mortem Leopoldi M. Cæs. (Vienne 1705) (de Backer, Bibl. des écrivains de la comp. de Jésus VI, 786). Krahe var ordineret af Svane (Kirkeh. Saml. V, 184. Den danske Resident i Wien Andreas Pauli von Liliencron synes paa samme Tid at have havt 2 Legationspræster (anf. Sted). Præsten synes at have været en Huuscapellan hos den danske Resident; efter en Instrux, der giemmes i Geheimearchivet for Emanuel Cirsovius (i Margen er dette Navn rettet til Krahe, som Præst hos den nævnte danske Resident af d. 27 Jan. 1666). Det hedder heri, at »Residenten i sin Bolig skal forsyne ham med Mad, Drikke, Varme og anden Nødtørft. I Gesandtens Huus skal der indrettes et Værelse til Exercitium Religionis Evangelicæ. Paa Søn- og Festdage og andre hos de Evangeliske brugelige Bededage, skulde han efter Residentens Skiøn forrette Gudstienesten »mit fleissigen, andächtigen und wohlmeditirten Predigten, die bedrängte und der Verfolgung halber in den Kaiserlichen Erblande geängstete Herzen, wenn sie zu ihm kommen würden, aus Gottes Wort trösten, und wieder aufrichten, und ihnen auf Begehren das heiligen Nachtmal austheilen u. s. w. Det paalægges Præsten ikke at indlade sig paa, at prædike udenfor Gesandtskabshotellet. Skulde Nogen af evangelisk Tro være sengeliggende, og ønske sig Nadveren meddeelt, saa kan han med Samtykke og Forevidende af den danske Resident giøre det i Stilhed; men han har at vogte sig for, at give anderledes Tænkende noget Anstød; han har ogsaa at afholde sig fra alle unyttige Controverser; Han maa ikke stede fremmede Studenter »ad Exercitium concionandi«, med mindre, han ved Sygdom skulde være hindret fra selv at forrette sit Embede. Han har ligeledes at vogte sig for, at ikke de katholske Præster skulde lide nogen Forkortning paa deres Accidentser, og skal holde alle Brudevielser og Daabshandlinger uden Betaling, alt dog med Forevidende af den danske Resident, med hvem han har at raadføre sig i Alt, hvad der ei indbefattes i denne Instrux«.

Befaling var hiin Præst midt om Natten sat paa en Vogn, og ført til Grændserne af Schlesien. Der lod man ham løbe, med den Advarsel, at, dersom han havde sit Liv kiært, maatte han ikke oftere vove sig indenfor Keiserstadens Mure[1]). Et Aarhundrede forløb. Endnu hiemlede ingen Anordning Protestanterne fri Religionsøvelse i Wien; men om den daværende danske Gesandtskabspræst, Magdeborgeren Johan Hieronymus Chemnitz, død som tydsk Ganisonspræst i Kiøbenhavn 1790 (bekiendt ved sin store Conchyliesamling og sine Skrifter over forskiellige Æmner af Testaceologien)[2]), er det fortalt, at han i de elleve Aar, han beklædte denne Stilling, i det danske Gesandtskabscapel i Wien altid havde en anseelig Menighed. Chemnitz har blandt sine andre Arbeider ogsaa efterladt sig en Beretning om det danske Gesandtskabscapel i Wien og Taler holdte deri. — I hans førstnævnte Skrift, der udkom 1761 uden Trykkested, og tilegnet »hans dyrebare Foresatte, agtede Lærere og Patroner«, Jeremias Reusz i Tübingen og General-Superintendent i Hertugdømmerne Adam Struensee[3]), giver han en instructiv Beretning om den Menighed, som samlede sig om ham i Wien, bestaaende af næten alle Protestanter i Staden; som dens enkelte Bestanddele nævner han det til det danske Gesandtskab hørende Personale; de øvrige Sendebud fra protestantiske Hoffer, den svenske Regierings undtagne, der havde sit eget Capel; de evangeliske Rigsraader, »der gelehrten Bank«, der vel havde fri Religions-

---

[1]) See Nova Liter. Germ. M. Mai. 1706, p. 188; Molleri Cimbria lit., II. 435; de af mig udgivne Samlinger til Kong Frederik III's Historie II. 5. 208.

[2]) Om Chemnitz, hans Samlinger og Person see Mynster, Meddelelser om mit Levnet, S. 122), Werlauff: Erindringer, hist. Tidsskrift 4de Række, I, S. 287.

[3]) Det lader til, at General-Superintendenten i Hertugdømmerne har været de danske Gesandtskabspræsters Foresatte; som Plüer fortæller i sin Reise i Spanien, blev han paa Søndagen Jubilate 1758 ordineret til Præst af Struensee.

øvelse, efter den keiserlige Valgcapitulation, i den ungarske Stad Oedenburg, men, paa Grund af Afstanden foretrak at søge det danske Capel i Wien; flere keiserlige Embedsmænd af protestantisk Tro, mange Haandværksmænd og Fabrikanter, Soldater og Officerer, hvis Antal var voxet, idet under Syvaarskrigen en Del fangne Preussere havde taget østerrigsk Tieneste. Under Carl VI's Regiering skal der have været, efter en Optegnelse af den danske Gesandtskabspræst Müllenhof, omtrent 8000 Protestanter i Wien. Da Chemnitz skrev dette, var der neppe 2000. Mange anseete evangeliske Huse havde afsvoret den lutherske Bekiendelse; for Lutheraner var Veien spærret til Befordring, saavel ved Hoffet som i den militaire og civile Stand, og der giordes dem Vanskeligheder ved at indtræde i de keiserlige Handelsselskaber, hvortil endnu kom som en Aarsag til Protestanternes synkende Antal, deels at mange fremmede Diplomater under den da herskende Krig havde forladt Wien, dels at den protestantiske Provinds Schlesien var kommen i den preussiske Krones Eie. Naar der fortælles i Worms Lexicon (I, 213), at der i Chemnitz Tid oftere i enkelt Aar var mere end 1600 Communicanter i det danske Gesandtskabscapel i Wien, da maa dette beroe paa en Feiltagelse; Chemnitz, der ikke pleier at sætte sit Lys under Skæppen, har Intet derom i sin for os liggende Beretning.

Til det danske Capel havde Gesandten Grev von Bachhoff, hvis flittige Kirkebesøg, og hvis Fortienester af Capel-Menigheden Chemnitz ikke nok kan berømme, leiet to Stokværk »in dem gräflichen Gondolaischen Hause ohnweit der Pfarr Kirche bei den Schotten in der Nachbarschaft des kaiserlichen Arsenals«. Da Beboelsesleiligheder vare vanskelige at opdrive i Wien, og Leiligheder ofte bleve opsagte for den kiætterske Kirkes Skyld, yttrer Chemnitz det Ønske, at det maatte behage Kongen af Danmark at kiøbe det hele Huus for hans Resident i Wien.

Om Capellets Indretning og dets Prydelser, hvoraf flere

skyldtes den tidligere danske Gesandt Grev Berkentin, andre Legationspræsten Kortholt (ikke den af den ældre Kirkehistorie fortiente Theolog, der døde som Kantsler ved Universitetet i Kiel 1694) ville vi ikke tale. Men da ingen andre Efterretninger ere os levnede, om hvorledes det forholdt sig med Gudstienestens Besørgelse i de danske Gesandtskabscapeller i Udlandet, optage vi efter Chemnitz's Skrift nogle Meddelelser om hvorledes det i saa Henseende gik til i Wien.

»Hver Søn- og Helligdag prædikedes tvende Gange. Formiddagstienesten begyndte Kl. 10, og varede omtrent til Kl. 12; vexelvis afgave Evangeliet og Epistelen Text for Prædikenen. Ved Tienesten om Eftermiddagen mellem Kl. 3 og 5, som især var indrettet for Haandværksfolks og Tienestefolks Skyld, forelæstes en Prædiken af Arndt, Rambach, Spener eller andre tydske Prædikanter. Næsten paa alle de hos Katholikerne udenfor Søndagen forefaldende Helgendage, holdtes ogsaa i det danske Capel enten Prædiken eller Cathechisation; i Fastetiden holdtes hver Onsdag en Prædiken. Chemnitz havde ladet optrykke Sandhagens »Harmonische Passions-Geschichte« og omdeelt den blandt sine Tilhørere, idet han lagde dette Skrift til Grund for sine Foredrag.

I det Hele rettede man sig ved Gudstienesten efter det danske Ritual. I Kirkebønnen bades for de kongl. danske Herskaber, paa de store Festdage ogsaa for det østerrigske Keiserhuus. En Psalmebog til Menighedens Brug var samlet af den førnævnte Legationspræst Müllenhoff i Forbindelse med Legationsraad Franckenau (trykt i Nürnberg 1748, Nyrups Literat. Lexicon I, 175). Enkelte i nogle Psalmer forekommende Udtryk der kunde, vække Anstød (f. Ex. i Luthers bekiendte Psalme »Erhalt uns Herre bei Deinem Wort«) vare ombyttede med mindre stødende, og saaledes passerede denne Bog den strenge Censur i Østerrig, og indførtes uden Vanskeligheder fra Nürnberg.

I Prædikenen var det nødvendigt ofte at berøre de

Lærdomme, der adskilte Protestanterne fra Katholikerne, f. Ex. Lærdommene om den hellige Skrift, om Retfærdiggiørelse ved Troen osv., dog skete alt dette med Sagtmodighed og uden al Fordømmelse.

Den hellige Nadvere holdtes den første Søndag i hver Maaned mellem Kl. 8 – 10. Ingen Skriftepenge brugtes, men de faa rige Medlemmer af Menigheden, pleiede ved Nytaarstid at betænke Præsten med en Gave; forresten havde han ingen Accidentser. Istedenfor Skriftemaal holdtes mellem Kl. 8 og 9 en Formaningstale til Communicanterne, til Slutning gjordes følgende Spørgsmaal til Skriftebørnene: »Jeg spørger Eder for vor allestedsnærværende og alvidende Frelsers Aasyn: om I bodfærdigen erkiende, veemodigen fortryde, og hade Eders Synder; om I ene og alene for Jesu og hans Fortienestes Skyld, söge med sand Tro, Naade og Tilgivelse; om I have det redelige Forsæt at bedre Eders Levnet, og at føre Eders Liv i Kiødet til Guds Ære i Troen til Guds Søn. Besvarer disse Spørgsmaal med lydeligt Ja!« Derefter uddeeltes den almindelige Absolution, og Forberedelserne til den hellige Nadvere sluttedes med det Ønske, at Gud vilde give Communicanterne Bestandighed i deres gode Forsætter og den evangeliske Troes Bekiendelse.

Ved Nadverens Administration fulgtes de i Danmark giængse Kirkeskikke. Privat Communiòn brugtes sielden og ikke gierne. Undtagelser skete, naar Officerer iilsomt maatte afgaae til deres Regimenter, og naar evangeliske Soldater havde at afreise til deres Standqvarterer i fierntliggende aldeles katholske Egne i Italien, og naar de da yttrede en Begiering om at communicere inden deres Opbrud.

Chemnitz skildrer som den møisommeligste Del af det ham betroede Embede, at han ofte kaldtes til Syge af den evangeligske Bekiendelse, at han da maatte snige sig til dem som en Tyv i Mulm og Mørke, naar f. Ex. en Haandværksvend laa syg paa et Tagkammer, og ønskede den hellige Nadvere, uden at hans Mester

eller de øvrige i Værkstedet arbeidende Svende skulde faae Nys derom. Oftere havde Chemnitz for at blive ubekiendt, begivet sig til saadanne Syge i affarvede Klæder, ofte havde han udgivet sig for en Læge eller Chirurg; men ikke altid havde han kunnet undgaae at blive kiendt; det var stundom skeet, at man truede med at sætte ham »ins Rumor-Haus«, hvad der for ramme Alvor var vederfaret hans nærmeste Forgiænger, en Pastor Schmidt, der senere blev Præst i det Oldenborgske. Han beskriver omstændelig en Begivenhed, der var mødt ham, og som havde voldt ham en Deel Uleilighed. En Secretair ved den danske Legation i Wien havde nedlagt sin Post, og stod i Færd med at reise bort; han blev imidlertid angreben af en Sygdom, der blev Aarsag til hans Død, og flyttede under Sygdommen, for at lade Plads i Gesandtskabshotellet til sin Eftermand, ind i et Giæstgiversted, og lod Chemnitz kalde. Denne kom og betiente en Aften den Syge med Sakramentet; da hans Tiener var Catholik, havde Chemnitz havt den Forsigtighed at lade en af Gesandtens Tienere, der var af evangelisk Bekiendelse, blive tilbage til hans Opvartning. Neppe var Præsten kiørt, inden en Justitsembedsmand (»der Grundrichter«) indfandt sig med sex Mand og et Par Geistlige for at arrestere Præsten, og for at omvende den Syge. Da Patienten var for svag til selv at kunne give de Paatrænhende Besked, havde den evangeliske Tiener sagt dem imod, og havde derhos sendt Bud til Chemnitz for at melde ham, hvad der var skeet. Ledsaget af en Secretair hos den danske Gesandt, kiørte han tilbage og giorde saavel Justitsembedsmanden som de to Patres Forestilling om det Upassende i deres Adfærd, samt truede med, at den danske Gesandt vilde indberette det Skete saavel til Hoffet i Wien som til det i Kiøbenhavn, dersom man ikke lod den Syge i Ro. Endnu samme Aften skete Anmeldelse for Statholderen i Wien, som lod hiin Embedsmand betyde, at han ikke oftere maatte laane Haand til slige Indgreb i Huusfreden.

Alle Børn, hvis Forældre høre til Gesandtskabet eller til den evangeliske Deel af Rigshofraadet, bleve døbte af den danske Præst, saasnart de kom til Verden, enten i Hiemmet eller i Gesandtskabscapellet, uden at nogen Anmeldelse skete om Daabshandlingen til vedkommende katholske Præst, til hvem ikke heller nogen Betaling gives; helst foretog Chemnitz Daabshandlingen om Søndagen, medens en stor Deel af Menigheden endnu var tilstede. Ved Handlingen brugtes Exorcismen ligesom dengang i Danmark. Med enkelte Afvigelser f. Ex. i Tiltalen til Fadderne, forrettedes Daaben ganske overeensstemmende med det danske Ritual. Der siges, at de til det danske Capel hørende Lutheranere, vare de Eneste, der i Wien vare fritagne for at lade deres Børn døbe i de katholske Sognekirker; ligeledes forholdt det sig med Ægtevielser. Alle Evangeliske, der hørte til det danske Capel eller Rigshofraadet, Høie og Lave, bleve ægteviede i Capellet, hvorimod alle Andre af evangelisk Bekiendelse af hvor høi Stand de end vare, maatte finde sig i at lade deres Ægteskaber indvie i de katholske Kirker, ikke for Kirkens Høialter, men i et Sidecapel. Den sædvanlige Tillysning fra Prædikestolen brugtes ei; en Attest fra den danske Gesandt indeholdt den fornødne Hiemmel for Gesandtskabspræsten til at ægtevie alle ringere Personer; de Fornemme copuleredes i deres Hiem.

Chemnitz gaaer i sin Beretning over til at skildre sit Arbeide ved Ungdommens Underviisning. Han havde med Møie fundet en Betient hos Gesandten, der for Betaling deels af Capellet, dels af Forældrene, lærte Børnene at læse, skrive, regne, synge og Begyndelsesgrundene af Christendommen. De ældre Børns Underviisning paatog han sig selv i sit eget Hiem. De Børn, som vare i den Alder, at de skulde forberedes til at nyde den hellige Nadvere, kom i et heelt Fjerdingaar i det Mindste 3 eller 4 Timer til ham om Ugen, og bleve offentligen konfirmerede, saasnart de havde naaet den dertil fornødne Modenhed, og begierede at bekræfte deres Daabspagt. Høstede han end

hos Mange, især af de Fornemmere »Stanck für Danck«, havde han dog ikke ladet sig bevæge til at opgive sin Underviisning med Børnene, hvilke han ikke slap, førend de ved at indgaae Ægteskab eller paa anden Maade bleve forsørgede. Han havde Flere, med hvilke han 3—4 Aar efter Confirmationen havde fortsat Underviisningen.

Indretningen af et Fattigvæsen for Capelmenigheden, havde foraarsaget Chemnitz den største Uleilighed. Der var en Samlingsplads i Wien for Fattige fra hele Tydskland og Ungarn. Mange førtes dertil ved de Processer, de havde at føre ved Rigshofretten og andre Domstole, og vare de ikke Betlere før, saa bleve de det nu ved de Bryderier, som lagdes dem i Veien. Til at møde de Udgifter, som Fattigvæsenet foraarsagede, anvendtes det, der indkom i Kirkebøssen, af hvilken dog ogsaa udrededes Udgifterne til Organisten og Bælgetræderens Løn i Capellet. Halvdelen af Renterne af en af en Baronesse Palm legeret Capital, kom ogsaa de Fattige tilgode; den anden Halvdeel tilstilledes den svenske Kirke og begge Beløb uddeeltes paa Sct. Agnetes Dag, som var Stifterindens Navnedag. Af en anden Velgiører var ogsaa udsat en Capital for at afhielpe de Trængendes Nød. I samme Øiemed ombares ved Paasketid en Collect, hvis Beløb stundom var anseeligt. Det i Fattigbøssen Indkomne, uddeelte Chemnitz i Overværelse af Flere af Menigheden. Og den indkomne Sum optegnedes i en i dette Øiemed indrettet Protocol. Enhver Trængende fik en Bog, i hvilken alle de Gaver, der tilstilledes ham, bleve indførte. Paa den sidste Søndag i hver Maaned kunde enhver Fattig møde, og da bleve Almisserne uddeelte, først til de lutherske Fattige, og hvad der blev tilovers, skienkedes til de katholske. Paaskecollecten brugtes ogsaa til deraf at understøtte ungarske Skoler og Kirker, brandlidte Personer, giennemreisende Studenter, Enker og Faderløse. De katholske Ordensgeistlige, navnlig Augustiner, Carmeliter og Fratres Misericordiæ tyede oftere til det danske Capel om Hielp, og gik i Almindelighed ikke tomhændede bort.

Chemnitz anfører, at han gav de barmhiertige Brødre hver Maaned 2 Gylden, og ønskede, at han kunde give dem mere; de viste ham til Gjengield meget Venskab og modtog alle Syge som han skikkede dem; døde disse under deres Pleie, saa sørgede Ordenen for deres Begravelse. Imidlertid var der Mange, som ikke vilde benytte sig af denne Velgierning, som en Følge af, at de i saadanne Tilfælde savnede alt Tilsyn af evangeliske Præster; af samme Aarsag vilde de ei heller lade sig indlægge paa andre offentlige Sygehuse, og dersom de da døde, faldt Begravelsesomkostningerne Gesandtskabspræsten (?) til Last. Det fattigste Menneskes Begravelse kostede i Wien 3 Ducater; var denne Sum ikke betalt, turde Ligbærerne ikke røre ved Liget, og Graverne ikke sætte det i Graven. Fra tidligere Dage havde man Exempel paa, at Lig, for hvilke de omtalte Begravelsesomkostninger ikke vare udredede, vare kastede i Donaustrømmen?' De Evangeliske i Wien havde en smuk Begravelsesplads, der tidligere havde været dobbelt saa stor, men hvoraf Halvdelen var berøvet dem, og tillagt et nærliggende Kloster. Protestanternes Jordefærd foretoges ganske offentligen, med et stort Følge saavel af Mands- som Qvindepersoner. Exempler havdes paa, at Afdøde af evangelisk Bekiendelse havde havt et Følge af 70 Karether, dels bespændte med 6, dels med 2 Heste. Den danske og den svenske Legationspræst kiørte bagefter det nærmeste Sørgepar; ved Udkiørselen af Stadsporten traadte Vagten i Gevær, og naar man naaede Kirkegaardsporten, lode Klokkerne sig høre.«

Endnu i høiere Grad synes det danske Gesandtskabscapel i Paris at have været en Art Sognekirke for de i Staden boende Lutheraner, hvilke først Napoleon gav fri Religionsøvelse, og i 1747, medens den ældre Bernstorf var dansk Minister ved det franske Hof (1746—50), og udentvivl ved hans Mellemkomst, aabnede den danske Regiering et Capel i sit Gesandtskabshôtel for Lutheranerne, og de i den lutherske Kirkes Archiv giemte Kirke-

bøger skulle, som Pastor Meyer skriver i et Brev til vor Landsmand Dr. Kalkar, af 16. Mai 1856 (see evangelisk Ugeskrift for 1856, Nr. 25, jvfr. 1863, Nr. 25, S. 233) endnu bevare Vidnesbyrd om, hvad denne Kirke skylder den danske Regiering. De Legationspræster, som man efter hiint Tidspunkt endnu vedblev at sende til Paris, bleve altsaa tillige Præster ved den under den danske Regierings Beskyttelse staaende lutherske Menighed, og den danske Minister var paa en Maade dennes Protector, ligesom den nederlandske Gesandt i Hamborg var de derværende Reformeertes Protector, indtil de omsider fik Senatets Anerkiendelse som en egen Menighed (see Boden, Lessing und Götze, Leipzig und Heidelb. 1862, S. 59). Da Göricke, efterat have tilbragt nitten Aar i Paris, under Terrorismen, Directoriet, Consulatet og en Deel af Keiserregieringen, vendte tilbage til Danmark, fandtes der ikke, under de forandrede Forhold, nogen særlig Grund til at give ham en Efterfølger, og med ham endte altsaa Rækken af de af den danske Konge i Udlandet ansatte Legationspræster. At de i Paris bosatte danske Undersaatter vilde slutte sig til den der bestaaende, og under Danmarks Auspicier organiserede tydsk-lutherske Kirke, antog man udentvivl som en afgiort Sag.

Det kan maaskee endnu her bemærkes, at ligesom der findes ei faa Exempler paa, at de danske Sendebud i Udlandet i det 17. Aarhundrede havde Møie med at faae deres Løn, og ofte, naar de forlode deres Embeder, havde Meget af denne tilgode: saaledes gieldte det Samme om de hos dem ansatte Præster.

En Mag. Bernhardus Henrici, der i Slutningen af Frederik III's Regiering havde været Legationspræst i Paris, medens H. Sehested, Marcus Gøye, Gabel og Petkum vare danske Residenter ved det franske Hof, fremkom i Begyndelsen af den følgende Regiering med betydende Fordringer i Anledning af resterende Gage, Kostpenge under Opholdet i Paris, Erstatning for Udlæg til

Sørgeklæder i Anledning af Kong Frederik III's Død, Løn til en Degn m. m.

Kong Christian V. sendte hans gientagne Andragender herom under 28. Februar, 11. April, 25. April 1671 til Kammercollegiets Betænkning. Efter de Oplysninger Collegiet afgav, resolverde Hs. Majestæt »400 Rdlr. til Foræring, og dermed skal han lade sig nøie. (Efter Archivdokumenter, som Hr. Archivar, Capitain Grundtvig har meddeelt Forfatteren.

Medens der i de omtalte Legationscapeller af de nævnte Grunde ikkun var draget ringe Omsorg for de dansktalende danske Undersaatters religiøse Tarv, og Gudstienesten efterhaanden, saagodt som udelukkende, blev holdt i det tydske Sprog: da var Forholdet anderledes i den Kirke, som i det 17. Aarhundredes sidste Decennium anlagdes i London[1]). At en dansk Menighed samlede sig i London, og en dansk Kirke opførtes der, skyldtes snarere Nordmænd end Danske, og staaer sikkert i Forbindelse med den forfærdelige Ildsvaade, der den 3. September 1667 udbrød i en Bagergaard nær London-bridge, og i tre samfolde Døgn, under en stærk Østenvind, rasede saa voldsomt, at omtrent 300 Gader og 13000 Huse bleve Luernes Rov. Stadens Gienopførelse efter denne uhyre Ildebrand, som for en Deel lededes af den store Bygmester Christopher Wren, gav den norske Tømmer- og Trælasthandel et hidtil ukiendt Opsving, og trods det fiendtlige Forhold, hvori den dansk-norske Stat stod til England, foranlediget ved det bekiendte Sammenstød imellem den engelske Flaade og de hollandske Handelsfartøier i Bergens Havn i August 1665, og Kongen af Danmarks tvetydige Adfærd herved, lagdes der ingen Hindring iveien for denne Handel,

---

[1]) Wolff, Samlinger til Historien af den danske og norske evangelisk-lutherske Kirke i London. Kbhvn. 1802.

der var saa indbrindende for Norge, at det, efter en Samtidigs Optegnelser, blev til et Ordsprog, at »ved Londons Ildebrand havde Nordmændene varmet sig brav«. (Bircherods Dagbøger, S. 111). Det var den Tilstrømning af Norske til London, som dette Røre i Handelen foraarsagede, der udentvivl gav Stødet til Dannelsen af en Menighed, bestaaende af Danske og Norske. I Begyndelsen holdt disse sig til den tydske Kirke; men hos en Mand af deres Midte, Morten Lionfelt eller Lyonschaar, opstod Tanken om at samle dem til en dansk Menighed. Denne holdt fra første Færd af sine Sammenkomster i et privat Huus, og Gudstienesten besørgedes af adskillige i London værende danske og norske Studerende. Senere antog man en egen Præst, og efter de Norskes Overvægt i Menigheden, faldt Valget paa en Nordmand, en Christopher Meidell fra Tønsberg; han slog sig kort derpaa til Independenternes, og endelig til Qvækernes Sect. I Fortalen til en af ham udarbeidet Oversættelse af en engelsk Bog: William Dells Tractat om Daaben, dateret 6. Juni 1706; angiver han, at han for omtrent nitten Aar siden var kaldet til den danske Menigheds Lærer (altsaa i Aaret 1687); at han opgav denne sin Stilling, for at slutte sig til hiint Disentersamfund i 1690, efterat have været Præst for den danske Menighed i tre Aar. Han skal tilsidst have begivet sig til Skeen i Norge, og der, fordi han søgte at vinde Tilhængere for Qvækernes Lærdomme, været bleven tiltalt for en Provsteret efter Kong Frederik IV's Befaling, og dømt til Afsættelse fra sit Præsteembede[1]). Denne Begivenhed, som strax ved den nye Menigheds Begyndelse truede med at blive en Kilde til Splid og Uenighed, gav Anledning til, at man efter Raad af Hans Henrik Ahlefeld, den Gang dansk Resident ved det engelske Hof, beskikkede sex Menighedsforstandere, der igien overdroge det til det nævnte danske Sendebud at henvende sig til Biskoppen over Siællands

---

[1]) Nyerup, Luxdorphiana. S. 284.

Stift, med Anmodning om, at han vilde skaffe dem en duelig og retsindig Mand til Præst. Valget faldt paa Ivar Brinch, dengang Feltpræst ved de danske Hielpetropper, som vare sendte til Irland for at understøtte Kong Vilhelm III mod Jacob II. Brinch, der tiltraadte sit Embede 1691, bestyrede det i en ikke kort Aarrække, til saadan Tilfredshed for Menigheden, at han endog, efter i Aaret 1702 at være hiemkaldt og ansat som Provst ved Holmens Menighed, vedblev ideligen at være sysselsat med den londonske Kirkes Anliggender. Efter Raadførsel med den danske Gesandt enedes de nævnte Forstandere om at vedtage nogle Artikler, som et Regulativ for den danske Menighed, hvilke med enkelte Ændringer forbleve i Gyldighed, saalænge Menigheden bestod, og mange Aar efter fik Kongen af Danmarks Stadfæstelse (den 7. Juni 1780. Wolff S. 442 ff.) Ved disse Artikler fastsattes, at det danske Kirkeritual, den danske Kirkes Alterbog og Psalmebog skulde anvendes ved Gudstienesten, og Bestemmelserne i Christian V's Lovs 2den Bog være Norm i alle Kirkesager. I intet Tilfælde maatte nogen saadan bringes for noget Forum udenfor England, med mindre enten Præsten ved Liv eller Lære gav Anledning til Forargelse, eller Medlemmerne af Menighedsraadet faldt i Trætte med hverandre. I saa Fald skulde man henskyde sig under den danske Gesandt ved det engelske Hof og det theologiske Facultet i Kiøbenhavn. Hvorvel Gudstienesten, som nys sagt, indrettedes efter dansk Mønster, vandt dog enkelte engelske Kirkeskikke Indpas, saaledes Forelæsning af to Capitler af Biblen, eet af det gamle og eet af det nye Testamente, ved hver Kirketieneste, samt af det apostoliske og det athanasianske Symbolum. Sogneraadets Medlemmer skulde vælges paa Livstid, og i Alt hvad der angik Kirkens indre Forhold skulde Præsten have to Stemmer. Saalænge Lionfelt levede, tillagdes ham som en Erkiendelse af hans Fortienester af Menigheden tre Stemmer, i Alt hvad der vedkom Kirkens oekonomiske Anliggender. En særegen Bestemmelse, som, underligt nok, fik

den danske Regierings Stadfæstelse med de øvrige Artikler efter næsten et Aarhundredes Forløb, var denne, at det ei skulde være nogen Præst i Menigheden tilladt at ægte nogen Qvinde, som ikke bekiendte sig til den augsburgske Confession, og tillige var enten dansk, tydsk eller svensk af Herkomst.

Tidligere end de Danske og Norske, havde de Svenske søgt at grunde en luthersk Menighed i London, og erhvervede sig i Aaret 1673 den engelske Regierings Samtykke til at bygge en Kirke. Men da det kom til Stykket, viste det sig, at der i London var altfor faa Svenske til at kunne udgiøre en Menighed, og at der fattedes dem de tilstrækkelige Midler til Opførelsen af en Kirkebygning. Paa den Grund, hvorpaa man havde bestemt sig til at opføre denne, kom en tydsk Kirke til at ligge, og til denne holdt de Svenske sig endeel Aar. Da imidlertid de Flestes Kundskab til det Tydske var mangelfuld, forenede de sig med de Danske og Norske, og denne Forbindelse varede i endeel Aar. Da vendte de tilbage til den oprindelige Plan om at opføre en Kirke, hvori den lutherske Lære skulde forkyndes i deres Modersmaal, og de kirkelige Handlinger udføres efter svensk Kirkeskik. Som Grund hertil giordes gieldende deels, at det danske Sprog var dem mindre forstaaeligt, deels, at de ved de Bønner, som oplæstes i den danske Kirke om Søndagen for de danske Vaabens Fremgang i den Sverrige efter Nederlaget ved Pultava af Danmark paaførte Krig, følte sig mere forargede, end de ved den foregaaende Prædiken følte sig opbyggede. Skiøndt alt bragt paa Bane i 1710, varede det dog en rum Tid, inden Planen om at opføre en svensk Kirke kom til Modenhed, og den svenske Kirke i London, der bestaaer den Dag idag, fuldendtes først henved Aaret 1730[1]). Skiøndt saaledes splittede i tvende Menighedssamfund, vedbleve de to Afdelinger af den skan-

[1]) Carlson. Antäckningar rörande svenka Kyrkån i London Stockholm 1852, S. 4 ff.; 180 ff.

dinaviske Kirke i London dog at vedligeholde en vis Forbindelse med hinanden. Under Vacancer i Præsteembedet ved den danske Kirke og under Præsternes Fraværelse, findes det oftere anført, at den svenske Præst forrettede Ministerialia i den danske Kirke, medens enten En af Londons tydske Geistlige eller senere Degnen, som tillige var Aftensangspræst, som oftest prædikede.

Beslutningen var tagen om Opførelsen af en Kirke til Brug for de Danske og Norske i London, og efterat den danske Gesandt i London, Mogens Skeel, havde efter sin Konges Befaling erhvervet den danske og norske Menighed Tilladelse, saavel til at opføre en Kirke, hvor Danske og Norske af den augsburgske Confession kunde, efter deres Fædrelands Kirkeskik, holde Gudstieste, som til at beskikke Præst og Kirkebetient til dette Øiemeds Fremme: skred man til at lægge Haanden paa Værket. Man erhvervede en Plads, beliggende i Marine, eller som det og kaldes Wellclose Square, der, efter det endnu bevarede Adkomstdocument, overlodes Menigheden i Fæste paa 999 Aar, imod en aarlig Fæsteafgift af 5 Lstrl. Da der blandt Menighedens Medlemmer ikke fandtes nogen indfødt eller naturaliseret Englænder, formaaede man en Tømmerhandler, John Butcher, til at laane sit Navn og lade sig indføre som Fæster. I Arvefæstebrevet optoges en Bestemmelse, der snart derpaa gav Anledning til Strid i den nye Menighed, og let kunde have foranlediget en Retstrætte. En af Grundeierne af det til Kirkens Opførelse bortfæstede Areal forbeholdt sig nemlig i den nye Kirke, som skulde bygges, saa ofte han fandt for godt, at lade Gudstienesten holdes efter den engelske Kirkes Liturgie[1]).

[1]) Kong Christian V's Ordre til sin Gesandt i London om at anbefale hos den engelske Regiering den danske og norske Menigheds Andragende om Tilladelse til en Kirkebygnings Opførelse (2. April 1692); Wolff, a. St. S. 408 f. Den engelske Regierings Privilegium (af 4. Mai 1694) sammesteds S. 424 ff. Fæstebrevet paa Grunden til Kirkens Byg-

Man har neppe, da man lagde Planen til Opførelsen af den danske Kirke i London, giort sig selv tilbørlig Rede for, hvorfra man skulde hente de fornødne Midler til et saa betydeligt Foretagende, og har udentvivl stolet vel meget paa, at den Iver, som fra Først af viste sig hos den lille Menighed, ikke saa snart eller saa let skulde kiølnes. Da den danske Regiering havde understøttet Planen ved at udvirke Menigheden de engelske Auctoriteters Samtykke til dens Forehavende, var det naturligt, at man allerførst søgte dens Hielp. Der ombares med kongelig Tilladelse en Collect i Kirkerne i Danmark og Norge til Indtægt for den londonske Kirke; og da denne ikke indbragte Meget, udvirkede En af Menigheds-Forstanderne, den norske Kiøbmand Wegersløff, som i Vinteren 1693 opholdt sig i Kiøbenhavn, at en Collect maatte ombæres i Husene. Paa denne tegnede Kongen sig for 500, Kronprindsen for 100 Rdlr. Fra forskiellige geistlige og verdslige Embedsmænd saavelsom Borgere indkom større eller ringere Bidrag. Biskoppen over Siællands Stift, Dr. Bornemann, tegnede sig for 10 Rdlr. og ledsagede denne Gave med nogle pedantiske Ord i Collectbogen, som kunne tiene som Prøve paa den ringe Smag og Sprogdannelse, der dengang herskede hertillands, endog i saa høie geistlige Kredse[1]). Det Hele, der paa denne Maade indvandtes, var et et Beløb af 1551 Rdlr. 4 Mk.[2]). Dette var ikkun en Draabe i Havet, og

ning af 1. October 1693, Sammesteds S. 409. John Butchers Afkald til Lionfelt, af 2. Juli 1694, ibid. S. 428 ff.

[1]) Wolff a. St. S. 22.

[2]) Kongen tegnede sig ved J. Knuth for 200 Rdlr. og atter ved Samme for 300; Kronprindsen ved H. H. v. Ahlefeld for 100 Rdlr., Prinds Christian (Christian V's Søn, død paa Reisen til Italien i Wien den 27. Juni 1695) for 60 Rdlr.; Prinds Carl død paa Vemmeltofte den 8. Juli 1729 for 40 Rdlr.; de kongl. Prindsesser hver for 40 Rdlr. Grevinde Samsø for 30 Rdlr.; Ulrik Christian Gyldeløve for 30 Rdlr.; Chr. Gyldenløve for 30 Rdlr.; Grev Reventlov for 15 Rdlr.; Overkammerjunker Knuth for 12

man besluttede i Aaret 1694, da Tiden alt nærmede sig, inden hvilken Kirkebygningen efter Indholdet af det omtalte Arvefæsteskiøde skulde være færdig, at sende Hr. Ivar Brinch til Danmark, Norge og Sverrige for at bevirke yderligere Tilskud. Det paalagdes ham paa Hiemtouren at lægge Veien over Nederlandene, for ogsaa der at søge Hielp til den danske Kirkes Opførelse hos Hertugen af Würtemberg, som anførte de der staaende danske i engelsk Sold værende Hielpetropper. 1695 vendte Brinch tilbage; vel ikke med aldeles uforrettet Sag, men dog med mindre Udbytte, end man efter Rimelighed havde giort Regning paa. Uagtet de Svenske endnu dengang vare, og mange Aar derefter vedbleve at være forenede med de Danske og Norske i samme Kirkesamfund i London, havde den danske Regiering dog ikke villet tillade, at Collecten udstrakte sig til Sverrige. Heller ikke havde Indsamlingen blandt de under Hertugen af Würtembergs Befaling i Nederlandene staaende Tropper ført til noget Resultat. Til de i Moderlandet indsamlede Penge føiedes imidlertid adskillige ikke uanseelige Gaver, der fra Tid til Tid indsamledes i den danske Prinds Georgs tydske Capel i London, hvortil endnu kom endeel frivillige Bidrag af de paa London farende norske Skippere samt en Havneafgift kaldet Portage, som den engelske Regiering lod tilflyde den danske Menigheds Kasse, forsaavidt den erlagdes af norske Søfarende; og ved disse Beløb, i Forening med Forskud og Udlæg af enkelte formuende Medlemmer af Menigheden, og især af Menighedsraadet, skred man til at opføre den danske Kirke, hvortil den nævnte danske Gesandt Mogens Skeel lagde Grundstenen paa sin Monarchs Vegne, den 19. April 1694. Den fuldførtes vel ikke inden den i det tidt omtalte Fæstedocument fast-

Rdlr.; Niels Juel for 10 Rdlr.; Hofpræst Bois-le-Clair (»Gratissimo animo, sed dolente, tam pauca, dedi 2 Thaleros imperiales«); Dr. Wandal 5 Rdlr.; Dr. Masius 4 Rdlr.

satte Tid, St. Hansdag 1694, men dog hurtigere, end man kunde have formodet, og den 15. November 1696 toges den for første Gang i Brug. Bygmesterens Navn var Woodstock. Præsten Hr. Brinch forsynede Bygningen med en Inscription saavel paa latinske som paa danske Vers, og en kobberstukken Tegning af den blev tilsillet Kong Christian V., hvormed fulgte et Andragende fra Menigheden, om at erholde betalt af den kongelige Kasse den Gield, man havde paadraget sig i Anledning af det nu udførte Arbeide, og som ikke af de øvrige Hiælpekilder havde kunnet dækkes, til et Beløb af 2164 Lstrl.[1]). Dette Andragende bevilgedes. I Begyndelsen var Kirken uden Taarn; for at adskille den fra Dissenternes meetinghouses, som ere taarnløse, besluttedes Opførelsen af et saadant, som satte den noksom bebyrdede Kirkekasse i en ny Udgift af 234 Lstrl.

Det vilde føre til en trættende og kiedsommelig Vidtløftighed, dersom vi skulde dvæle i det Enkelte ved hiin Kirkes Historie. Den bestaaer saa godt som udelukkende i en uafbrudt Række af Pengeforlegenheder og af Forsøg paa at faae disse afhiulpne ved Tilskud fra Moderlandet. Den danske Menighed i London havde begyndt og fortsatte sin Tilværelse under trykkende og stedse stigende Giæld, som det ingensinde lykkedes at faae afbetalt. Forlod en Præst Menigheden for at tiltræde et Embede i Danmark eller Norge, saa fandtes Kirken at være ham Penge skyldig, enten af Løn, som ikke var betalt til rette Forfaldstid, eller for contante Pengeforskud, med hvis Tilbagebetaling man havde taget sig Henstand. Afgik han ved Døden i London, havde Dødsboet ondt ved at faae af Kirkens Kasse, hvad Manden havde faaet tilgode. Blev noget større eller mindre Arbeide udført paa Kirken, maatte

---

[1]) I Aarene 1695—97 paalagdes Kirkerne i Danmark (og Norge) adskillige Contributioner til den danske Kirke i London. Maaskee disse anvendtes til at betale den omtalte Underbalance. (Bircherod a. St. S. 302, 303, 339, 342).

Haandværksfolkene længe bie, inden man fandt Udveie til at fyldestgiøre deres Krav. Menigheden var altid ubetydelig i Antal; over Communicanternes Tal ere Lister, saavidt mig bekiendt, ikke offentligen meddeelte. De Fødtes Antal var gierne i Aarets Løb et Par, og ikke større de Dødes. Jo færre Medlemmerne vare af Menigheden, og jo mere de Hiælpekilder, der fra fra første Færd af havde flydt temmelig rigeligt, aftoge, navnlig ved Forringelsen af de norske Skibes Havnepenge, efterhaanden som de engelske Fartøier begyndte at hente de norske Udførselsartikler i Norge selv, desto mere kunde Kirken behøve Hielp fra Moderlandet. Ligesom Kong Christian V. ved Rescr. 22. Juni 1697 indrømmede, at en Sum af 400 Rdlr. (senere nedsat til det Halve og ved Nicolai Kirkes i 1804 bestemte Nedlæggelse til 160[1])), maatte aarlig udredes af Kiøbenhavns fire Hovedkirker (Vor Frue, Nicolai, Petri, Helliggeistes og Trinitatis), som et Tillæg til den Løn, som den danske Præst i London nød af Kirkens Kasse — bestemt oprindeligen til 50 Lstr. og senere forøget til den dobbelte Sum — saaledes bevilgede et Rescr. af 2. Septbr. 1713, at saalænge den daværende Feide imellem de nordiske Folk varede, skulde der af enhver Kirke saavel i Danmark som i Norge udredes et aarligt Bidrag af 2 Mark til »Londons Kirke«, og Rescr. 17. Mai 1720 bestemte, at det maatte have sit Forblivende med Udredelsen af dette Contingent, indtil Kirken i London kom ud af sin Gield. Paalægget om denne Afgifts Udredelse gientoges ved Rescr. 6. Juni 1740, og 26 Juli 1748. Den hele Sum, som fra begge Riger tilflød Kirken i London, var, efter en Angivelse fra 1738, et Beløb af 785 Rdlr. 2 Mk. 10 Sk. (Wolf, a. St. S. 334). Fra Danmark alene beløb Contingenterne i Kirkens sidste Dage, efter de i Anledning af dens Nedlæggelse offentliggiorte Meddelelser om dens Hielpekilder sig til 541

[1]) Petri Kirke svarede 50 Rdlr.; Vor Frue 55; Helliggeistes 25; Trinitatis 30. (Ny Collegialtidende for 1841 Nr. 56).

Rdlr. (Collegialtidenden 1817 Nr. 16). Disse Beløb indkom, især fra nogle Stifter, meget uordentligen, og Biskoppen over Siællands Stift, hvem det var giort til Pligt at modtage dem, og at sørge for deres Forsendelse til Bestemmelsesstedet, maatte oftere, for hele Aar ad Gangen, staae i Forskud for større eller mindre Summer. Under Krigsaarene i de første Decennier af det nittende Aarhundrede blev et lignende, men noget mindre Contingent, som det, der ved de nys anførte Kongebud paahvilede Danmarks og Norges Kirker til den londonske Kirke, paalagt samtlige Kirker i Slesvig og Holsteen, bestaaende af 3 Mark (Rescr. 28. Juli 1813). Afgifterne af Kirkerne i Hertugdømmerne udgiorde i Alt 172 Rdlr. Tilsidst maatte den danske Regiering ogsaa overtage at betale et Tilskud til Præstens Løn af 100 Lstrl., som blev udredet af Finantserne.

Fredsslutningen til Kiel, 14. Jan. 1814, opløste den ældgamle Forbindelse imellem Danmark og Norge. Præsten for den danske Menighed i London kaldtes hiem i Januar 1817 og erholdt, indtil et geistligt Embede i Danmark betroedes ham, Vartpenge; og da den i London bestaaende lille danske Menighed altid havde talt Fleerheden af sine Medlemmer blandt de i hiin Stad bosiddende norske Handlende og Søfarende, fandtes der ingen Grund til for dansk Regning at vedligeholde en Menighed, hvis fortsatte Bestaaen vilde have krævet aarlige og ei ubetydelige Offre af den iforveien noksom betyngede danske Statskasse. Under de saa forandrede Forhold var det ei at vente, at de Bidrag, der tidligere til Kirken i London vare udrede af Kirkerne i Norge, vilde vedblive[1]). Ved Slutningen af Aaret 1816 nedlagde derfor det kongl. danske Cancellie Forestilling om den danske Kiirkes Nedlæggelse. Dette Forslag fandt Bifald, og det bestemtes ved allerhøieste Resolution af 7. Jan. 1817, at den danske

---

[1]) Bidragene fra de norske Kirker inddroges dog først i Aaret 1818 (ved Lov af 25de Mai). Carlson, l. c. S. 297.

Præsts Embede i London skulde nedlægges og inddrages. Kirkebygningen med alle dens Eiendomme, derunder indbefattet Contingenterne af Kongerigets og Hertugdømmernes Kirker, indtil Udgangen af Aaret 1816, skulde tilhøre Menigheden, til hvis Bestemmelse det overlodes, om den fremdeles, men da for egen Regning, vilde lønne en Præst og bestride de øvrige til Gudstienesten, til en Skole for danske Børn og til et kirkeligt Fattigvæsen medgaaende Udgifter. Da imidlertid de kongelige Finantser havde maattet paatage sig at bestride flere Udgifter, og nu maatte betale Vartpenge til Præsten, fastsatte den samme Resolution, at Contingenterne af Kongerigets og Hertugdømmernes Kirker skulde vedblive at udredes, indtil Gielden var afgiort. Saaledes stode Sagerne i endeel Aar. Præstens Vartpenge bortfaldt snart, da han befordredes til et Embede i Danmark. I det Hele beløb Kirkens Gield sig til en Sum af 800 Lstrl., som, efter Overeenskomst med Finantserne, skulde betales med 7,500 Rdlr. S. V. Ved Udgangen af Aaret 1829 var den kongelige Kasses Tilgodehavende forsaavidt liquideret, at der ikkun henstod et Beløb af 1020 Rdlr., hvormed de tvende kiøbenhavnske Kirker, Vor Frue og Trinitatis, vare til Rest, og for hvilke de havde givet Obligation til Finantserne. Der var saaledes ingen Grund til, at Betalingerne saavel fra Hovedstadens som fra Landets og Hertugdømmernes Kirker længere sulde opkræves; men det blev taget under Overveielse, om ikke disse Afgifter, hvoraf de fleste havde været udredede i over 100 Aar, og ikke, uden maaskee for et Par af Kiøbenhavns Kirker, fandtes at medføre nogen trykkende Byrde, fremdeles skulde vedblive og anvendes i andre kirkelige Øiemeds Tieneste. Denne Plan opgaves imidlertid, og da Gielden omsider i Aaret 1838 var aldeles afgiort, kunde der ei blive Spørgsmaal uden om Anvendelsen af den ubetydelige Beholdning, som af hine Kirkecontingenter havdes tilbage, og som det ansaaes ønskeligt at kunne anvende til Bedste for adsillige trængende Kirker i Danmark, blandt hvilke man navnlig havde

den ved Sandflugt ødelagte Kirke i Skagen for Øie, til hvis Gienopførelse de fornødne Pengemidler fattedes. Uagtet den Capital, hvorom der var Spørgsmaal, var saa ubetydelig, at Fordelen, som de enkelte Kirker kunde have af at erholde tilbagebetalt de siden 1829 erlagte Contingenter, ei stod i noget Forhold til de Vidtløftigheder, som en slig Tilbagebetaling vilde medføre: syntes dog den Billighed, som stedse, og ikke mindst under de tvende sidste Enevoldskonger, har charakteriseret den danske Regierings Behandling af saadanne Sager, at fordre, at der gaves samtlige Eiere og Bestyrere af Kirker Leilighed til at yttre sig, om hvorvidt de billigede den af Regieringen paatænkte Anvendelse af Overskuddet af den af deres Kirker i de sidste Aar svarede Contingenter; og ved Placat af 18. November 1841 fastsattes en Frist af tre Maaneder, inden hvilken samtlige Kirkeeiere eller Kirkeværger, som maatte ville giøre Paastand paa at faae de siden 1829 erlagte Beløb tilbage — 2 Mark om Aaret for hver Kirke —, havde at melde sig og beviisliggiøre deres Krav for vedkommende Provst. Hvad der ei krævedes erstattet, vilde blive anvendt til det nævnte Øiemed[1]).

Ved den ovenfor nævnte Resolution af 7. Jan. 1817 skienkedes den londonske Kirke til den der bestaaende danske Menighed. I ti Aar stod Kirken tillukket og ubenyttet; da tilbød der sig en Leilighed for de tiloversblevne Medlemmer af det ældre Menighedsraad, Brødrene Jens og Ernst Woff, til at udleie Kirken til et Dissentersamfund, en methodistisk Sect, hvis Præst var en vis Smith, som skal have været Matros, og i denne Egenskab været med i Slaget paa Kongedybet 1801; Leierne forpligtede sig til at holde Bygningen i forsvarlig Stand og forlade den, efter tre Maaneders Opsigelse. Leiebeløbet 50 Lstrl., uddeeltes af Brødrene til trængende Danske og Norske i London. Da giordes et Tilbud fra den i London til nye Kirkers Opbyggelse nedsatte Commission, om at kiøbe

---

[1]) Nye Collegialtidende for 1841, Nr. 56 S. 941 ff.

Kirken for en Sum af 1250 Lstrl., og dette gav Anledning til, at den norske Generalconsul i London indsendte til den svensk-norske Regiering et Andragende, i hvilket han anholdt om Foranstaltning til, at i Tilfælde af et saadant Salg, den halve Kiøbesum maatte komme de i London værende Nordmænd, som efter Skilsmissen fra Danmark havde forenet sig med den i Staden værende svenske Menighed, til Bedste, og yttrede i denne Anledning, at »han vilde ansee det for beklageligt, om den norske Afdeling af det i London bestaaende Kirkesamfund, af hvilkensomhelst Anledning skulde gaae Glip af en saa ønskelig Leilighed, som den, der havde tilbudt sig til at komme i Besiddelse af sin ubestridelige Ret, eller om den engelske Kirke-Committee skulde, formedelst Forhaling af Spørgsmaalets Afgiørelse af Regieringen, foranlediges til at gaae fra hele Handelen, og Forsamlingen derved lide Tabet af en sig nu tilbydende Fordeel.«

Den norske Regiering i Christiania ansaae dog ikke Generalconsulens Mening om den svensk-norske i London værende Menigheds Ret til en større eller mindre Deel af det, som maatte indkomme ved Salget af den gamle danske Kirke, som saa aldeles fast begrundet, og holdt det tvertimod for at være klart, at, efterat alt Mellemværende imellem Danmark og Norge var afgiort under 2. Septbr. 1819 og 20. Septbr. 1820, kunde der ei fra den norske Statskasses Side giøres Paastand paa den Sum, som ved Kirkens Salg maatte indkomme. Finantsdepartementet, hvis Yttringer medfulgte den norske Regierings Betænkning, var imidlertid af en Mening, som mere heldede til Generalconsulens Anskuelse af Sagen, og omsider blev det ved et Compromis imellem Medlemmerne af det gamle Kirkeraad og de svensk-norske Auctoriteter i London afgiort, at Halvdelen af Leiesummen for Kirken (25 Lstrl.) skulde tilflyde trængende Nordmænd[1]).

---

[1]) Carlson l. c. S. 125—126; Bilag 48 S. 294—300.

Biskoppen af Londons Betænkeligheder ved at kiøbe Kirken, »da man efter engelske Love ikke havde Nogen at holde sig til som rette Eier, hvem Salgsret kunde tilkomme«, satte en Pind for det projecterede Salg, og giorde det mueligt, at den endnu en Gang, efter 50 Aars Forløb, kunde benyttes til dansk Gudstieneste. Medens man i saa lang en Aarrække ei havde havt den i Brug efter sit oprindelige Formaal, maae dog visse Former være vedblevne, og visse corporative Rettigheder være øvede af Menighedsraadets Medlemmer. Det skyldtes tvende saadanne Mænd, den danske Consul Westenholz og en Hr. Grønsund, at Kirken var i den Stand, at der atter for første Gang siden 1817 kunde aabnes en dansk Gudstieneste Søndagen efter Nytaar 1863, under et temmelig talrigt Besøg af de i London bosiddende Danske, og med Benyttelse af danske Psalmebøger. Efter de offentlige Blade, som vi have at takke for en temmelig omstændelig Meddelelse om denne første Gudstieneste i den efter saa lang en Aarrækkes Forløb atter i Brug tagne Kirke, holdtes Prædikenen paa den nævnte Dag af en Candidat Erik Magnussen fra Reykjavik. Nogen fast Geistlig synes ei at være bleven antagen til den fornyede danske Kirke i London; en Tid besørgedes Gudstienesten af en dansk Præst, Plenge, som havde nedlagt sit Embede i den nordlige Deel af Sønderjylland, og atter til andre Tider havde danske Theologer holdt Giæsteprædikener der. Saaledes ere de fire indholdsrige Prædikener, som Hr. Candidat H. Scharling senere har udgivet[1] holdte for den danske Menighed og i den danske Kirke i London. Det syntes at være Menighedens Attraa at faae en fast Præst der, og efter den Erfaring, hvormed vi knnne tale om Forholdene i London, ansee vi en Ansættelse som Præst for den danske Menighed som en meget ønskelig Stilling for en yngre Mand, som med fornøden Kiendskab

[1]) Henrik Seharling, Fire Prædikener holdte for den danske Menighed i London i Sommeren 1863.

til det engelske Sprog forenede baade præstelige og theologiske Interesser.

Som Tidsskriftet »Havnen« viser, i hvilket der indeholdes en Redeliggiørelse for, hvad der i London saavelsom andensteds, hvor man i de senere Aar har begyndt at prædike Evangeliet for danske Sømænd i fremmede Havne, er udrettet, er man for Tiden ifærd med at nedrive den gamle danske Kirke i London og at opføre en ny.

At under de nærværende Forhold den omtalte Overeenskomst, hvorefter de Norske i London bleve som et Slags Medeiere af den danske Kirkebygning, er factisk hævet, tør vel ansees rimeligt.

Præsterne ved den danske Kirke i London fra den Tid, da Kirkesamfundet blev fuldstændigen organiseret og til Aaret 1817 vare følgende:

1. Mag. Ivar Brinch[1]), født i Søndmør Fogderi i Bergens Stift i Norge den 19. November 1665, var en Søn af Jyden Diderich Brinch, som efter at have stude-

[1]) Kilder: til Brinchs Levnet: Tauber, Efterretninger om Disciplene fra Aalborg Skole. Skoleprogram for 1840 (om Brinchs Fader); Worms og Nyerups Lexica. I Wolf: Samlinger til Historien om den danske Kirke i London, Kbh. 1802, 8vo. Kiøbenhavns Adressecontoirs Efterretninger for 1765 Nr. 69. Den utrykte 2den Deel af N. Jonges Beskrivelse over Kiøbenhavn, Haandskrift i det store kongl. Bibliothek (i Rækken af Præsterne ved Holmens og Nicolai Kirker). Jahn, de danske Auxiliærtropper i engelsk Tieneste 1689—91, Kbh. 1841, 8vo. De Indskrifter, hvormed Brinch forsynede den danske Kirke i London, i det danske og det latinske Sprog, aftrykte i Pontoppidan: Gesta et Vestigia Danorum extra Daniam I, 199, og i N. Jonges Geographie II, 57; the Works of William King L. L. D. Advocate of Doctors. Commons etc. (London 1776, I—III), I, 36—132). Chr. Bruun: F. Rostgaard. Kbh. 1870. II. 120 ff. Der haves efter Strunck: Samlinger til en beskrivende Catalog over Portraiter af Danske, Norske og Holstenere I, 85, et Portrait af Brinch, paa hvilket der under Stikranden staaer: Is Love excudit. Ifølge Indskriften paa dette Portrait, blev den danske Kirke i London indviet 1. November 1696.

ret ved Kiøbenhavns Universitet, blev ansat som Inspecteur ved Handelen i Nordlandene og Finmarken, og senere opholdt sig en Tid i Sverrige hos den svenske Magnat, Grev Magnus Gabriel de la Gardie, hvorfra han dog atter begav sig tilbage til Norge, hvor han døde i Strømsø 1675. Sønnen gik først i Skole i Oddevold i Bohauslehn, derefter i Christiania, hvorfra han 1681 afgik til Universitetet i Upsala, men ombyttede dette Aaret derefter med Universitetet i Kiøbenhavn, hvorved han blev indskreven som akademisk Borger den 21. Februar 1682 af det philosophiske Facultets daværende Decanus, Ole Borch. Han lagde sig efter Theologie og Philosophie, men drog Aaret derpaa tilbage til Norge, og conditionerede en Tidlang i adskillige fornemme Huse som Huuslærer. 1686 reiste han atter tilbage til Kiøbenhavn, og blev Alumnus paa Valkendorphs Collegium og Decanus paa Klosteret. Han tilbragte i disse Stillinger nogle Aar, og var tillige nogen Tid i Huset hos Ulrik Christian Gyldenløve, som særdeles yndede ham, og hvem han skal have øvet i det latinske Sprog. Ved den forfærdelige Brand paa Amalienborg, da der ved Forestillingen i Anledning af Kongens Fødselsdag, den 19. April 1689, gik Ild i Operahuset, var Brinch ogsaa i Livsfare. Han kom med Nød og neppe ud; hans Forlovede, Anna Catharina Alsteen, omkom i Flammerne. I samme Aars sidste Maaneder blev Ivar Brinch beskikket til Feltpræst for det Troppecorps, bestaaende af 6000 Fodfolk og 1000 Ryttere, hvormed Kong Christian V ifølge en Tractat af 25. August 1689 understøttede Kong Vilhelm III, som paa den Tid havde bemægtiget sig den engelske Throne, til ogsaa at underkaste sig Irland, hvor den fordrevne Konge af Huset Stuart, Jacob II, havde betydelige Stridskræfter, og hvor Stemningen, blandt det overveiende Fleertal af Befolkningen, var ham gunstig. Overanføreren for disse Tropper var den bekiendte Feltherre, Hertugen af Schomberg, der fandt sin Død i Slaget ved Boynefloden 1690. Brinch modtog Indvielse til sit Embede den 20. September 1689,

og fulgte den danske Hær, under alle dens Krigsoperationer paa hiin Ø indtil Aaret 1691. Hans Dagbog over disse er bevaret indtil denne Dag. Nogle Aar tilforn havde det Opsving, som den norske Trælasthandel havde taget paa England, foranlediget endeel norske Undersaatter til at bosætte sig i London. Det var denne Tilstrømning af Norske til Englands Hovedstad, der gav Anledning til, at man tænkte paa at grunde en dansk Kirke der, og at organisere en dansk-luthersk Menighed. Efter de ovenomtalte Forviklinger, tog den danske Gesandt, Hans Henrik Ahlefeld Sagen i sin Haand, og overlod til Biskop Bornemann i Siellands Stift at kalde en Præst for den nye Menighed. Valget faldt paa Ivar Brinch. Det var væsentlig hans Fortieneste, at en Plads erhvervedes, efter et paa 999 Aar lydende Skiøde, i Welclose Square, hvor Kirken blev bygget, ligesom det ogsaa var ham, som ved sin Indflydelse samlede de til Kirkens Opførelse og Indretning fornødne Pengemidler. Han giorde flere Reiser til Danmark i Kirkens Ærende, og da Bygningen, hvortil Grundstenen var lagt den 19. April 1694, af den daværende danske Minister i London, Mogens Skeel, var tagen i Brug 1696, var det Brinch, som lod en i engelsk Tieneste staaende dansk Mand, Flensborgeren Cai Gabriel Cibber (født 1630, død i London 1700), som, efter paa Frederik III's Bekostning at have studeret Billedhugger- og Bygningskonsten i Rom, havde begivet sig til England, hvor der endnu findes en Deel af hans Arbeider, blandt andre tvende Billedstøtter ved Indgangen til det londonske Daarehuus, Bedlam, forfærdige en Tegning af Kirken, som tilstilledes Kong Christian V med en Ansøgning om Understøttelse af det kongelige Skatkammer for denne. Brinch, som synes at have været en formaaende Mand, og vel anskreven i de Kredse, som stode i Forbindelse med Kongen, blandt Andre med den indflydelsesrige Storkantsler Grev Reventlau, var neppe uden Indflydelse paa, at den foruden de aarlige Afgifter, som det paalagdes Kiøbenhavns fem Hovedkirker: Vor Frue, Nicolai, Hellig-

geistes, Trinitatis og St. Petri, at erlægge til den danske Kirke i London og til den ved samme ansatte Præsts Løn, ogsaa modtog Hielp fra andre Kilder. I Samlingen af den ovenomtalte Stormands Breve i Geheime-Archivet findes flere, hvori Brinch tolker sin Tak for den Gunst, som han havde viist den danske Kirke i London og dens Præst. Strax efter, at Vilhelm III havde besteget den engelske Throne, sendte han som Gesandt til Danmark Robert Molesworth (død 1725), som synes i Begyndelsen at have været vel anskreven ved det danske Hof, men siden ved forskiellige Yttringer af Trods og Hovmod i den Grad tabte sin Credit, at det endog hed, at han havde forladt Danmark, uden at stedes til den sædvanlige Afskedsaudients. Dette forholder sig dog ikke saaledes. I Kong Christian V's af Molbech udgivne Dagbøger forekommer under 15. Juni 1692, at »den engelske Envoyé Molesworth erholdt Afskedsaudients for at reise til Kong Vilhelm i Irland«. Hvad der især lagdes Molesworth til Last, var, at han engang skal have ladet opbryde Bomme og Laager, for at kunne kiøre paa den Deel af Veien til Helsingør, den saakaldte Kongevei, som ellers kun passeredes af Kongen og hans Følge (Frd. 21. Mai 1718, 24. April 1737). En anden Gang skal han have ladet sine Folk afprygle en af de kongelige Jagtbetiente, som erklærede, at hans Pligt paalagde ham at skyde de Hunde, hvormed han red paa den kongelige Vildbane paa Amager. Betienten førte, blodig og forpryglet som han var, en Klage over det Skete for Overjægermesteren, Grev Reventlau. I ethvert Tilfælde forlod Molesworth Danmark misfornøiet, og to Aar efter sin Hiemkomst til England greb han Leiligheden til at hævne sig, og i sit Skrift »om Danmark, som det var i 1692« underkaster han den i 1660 indførte Statsforfatning en bitter og haanende Kritik. Da nu Bogen, som oplevede fire Oplag, medens Forfatteren endnu var i Live — en femte Udgave saae Lyset i 1734 —, og som fremfor noget andet Skrift bidrog til at sætte Forholdene i Danmark i

et høist ufordeelagtigt Lys, snart blev oversat i forskiellige Sprog, var det den danske Regiering om at giøre at modarbeide dens Udbredelse. Efter at en Klage til Kong Vilhelm over Molesworth og hans Bog ikke havde ledet til Noget, søgte man ved en trykt Giendrivelse at svække det Indtryk, den havde giort. Giennem Ivar Brinch, som heri understøttedes af den danske Minister i London, meddeeltes Materialier til en Giendrivelse til en daværende bekiendt engelsk Lærd, Dr. King. Hans Erindringer ved Molesworths Bog (Animadversions on a pretended account of Denmark, as it was in the year 1692) med en Fortale til Hr. Molesworth, der intetsteds i sit Skrift havde navngivet sig som Forfatter, udkom et Par Aar efter, og skaffede Forfatteren den Ære, at Kiøbenhavns Universitet takkede ham for hans Modskrift, samt at han blev antagen som Privatsecretair hos den danske Prinds Jørgens Gemalinde, den engelske Prindsesse, senere Dronning Anna. Det fortælles, at King's Skrift blev sendt af den nævnte danske Prinds til hans kongelige Broder i Danmark, som lod det oversætte paa Fransk, og lod Bladene forelægge for sig, saa hurtigt som de kom fra Pressen. King's Bog blev ogsaa oversat baade paa Tydsk og Hollandsk. Overhovedet savnedes der ikke Modskrifter mod Molesworths Angreb, som blev dobbelt odieust ved de reent personlige Grunde, som havde fremkaldt det. Af en unavngiven Forfatter haves et Skrift »Denmark vindicated«.

Brinch havde saaledes flere Adkomster til, at den danske Regiering skulde tage ham i Betragtning til Forfremmelse paa den geistlige Embedsbane, og da han i Aaret 1702 ankom til Kiøbenhavn, og samme Dag, som han indtraf der, Sognepræsten ved Holmens Kirke, Mag. Geert Vinecken, var død, blev han, uden Ansøgning, kaldet til dennes Eftermand, og holdt sin Tiltrædelsesprædiken Palmesøndag 1702. Da Kong Frederik IV i November 1708 tiltraadte sin Reise til Italien, fulgte Brinch med som hans Reisepræst og Confessionarius. Han kom med

Kongen den 29. December til Venedig, og forblev der, indtil han i Marts 1709 afreiste til Bologna, hvor Kongen med sit anseelige, af over 100 Personer bestaaende Følge indtraf over Ferrara, og hvorfra han atter den 15. Marts ankom til Florents. Den daværende Pave, Clemens XI, som under sit mere end tyveaarige Pontificat (1700—21) var saa heldig at giøre ikke faa Convertiter blandt de protestantiske Fyrster, skal ogsaa have havt sit Øie henvendt paa den danske Konge, hos hvem man, under hans tidligere Ophold i Italien 1692, havde troet at spore nogen Tilbøielighed for den katholske Religion. Han viste ham idetmindste al optænkelig Artighed under hans Ophold paa Kirkestatens Grund, og lod ham giennem Cardinallegaten i Bologna giøre anseelige og kostbare Gaver, ja indbød ham endog til et Besøg i Rom. Man har et Brev (i Karen Brahes Bibl. i Odense) fra Ivar Brinch til Admiral Sehested, dateret Florents den 29. Marts 1709, hvori Brinch yttrer sin Glæde over, at dette Besøg, der havde været berammet at skulle skee den forestaaende Paaskefest — Paasken faldt det Aar den 9. April — var »bleven abrumperet«, hvorvel han for sin Person kunde være curieux at see den vidtberømte Stad,« og sit Ønske om, at det formedelst »visse Vanskeligheder med Hensyn til Pavens Titulatur« reent maatte gaae overstyr, et Ønske, der deeltes af Kongens hele Følge, med Undtagelse af den katholske Grev Velo, en Yndling af Kong Frederik IV, og formodentlig en Broder til Kongens italienske Elskerinde, Grevinde Velo, hvilken Mand han endog satte til dansk Gesandt i Wien, og atter kaldte tilbage, paa samme Tid som han ved sin Gesandt ved Rigsdagen i Regensburg lod det erklære for et falsk Rygte, at han havde villet antage den katholske Religion (1710). Med Kongen fulgte Brinch udentvivl paa Hiemreisen, som gik fra Vicenza over Innsbruck, Nürnberg, Augsburg, Freiburg til Dresden, og efter et fem Ugers Ophold i denne Stad, som forherligedes ved allehaande Festligheder, og under en stor Tilstrømning af Adelen fra Nabolandene og fra Holsteen, af

hvilke »Mange«, som Hojer siger i sin Frederik IV's Historie, »seent, og Andre aldrig forvandt de Summer, som de ved denne Leilighed tilsatte,« kom Kongen til Slottet Eulenburg, hvorhen Kurfyrst August fulgte ham, og hvor han besøgte sin Tante, den danske Prindsesse Anna Sophie, Enkekurfyrstinde af Sachsen, Frederik III's ældste Datter. Derfra gik Reisen over Potsdam og Berlin, hvor Forbundet imellem de tre Konger, som alle bare Navnet Frederik: Frederik August, Konge af Polen og Kurfyrste af Sachsen, Frederik I af Preusen og Frederik IV af Danmark, sluttedes den 15. Juli 1709 mod Carl XII af Sverrige, og hvor Kongen af Danmark stod Fadder til Kronprindsen af Preussens ældste Datter, udentvivl den senere ved sine Memoirer saa bekiendte Markgrevinde af Baireuth, Frederikke Sophie Vilhelmine, Kong Frederik II's Søster. Fra Berlin ilede Kongen med sit Følge til Hiemmet, og indtraf den 20. Juli i Rendsborg, og den 25. paa Frederiksborg Slot.

Medens Brinch var i Udlandet, døde Biskop Jens Bircherod, i Aalborg den 6. December 1708, og den ledige Bispestol blev ham tilbuden. Han foretrak imidlertid at blive i Kiøbenhavn, men ombyttede kort derpaa sit Embede ved Holmens Kirke med Nicolai Sognekald, i hvilket en Vacance var indtruffen. Hans Udnævnelse hertil var af 5. Januar 1711. I denne Stilling tilbragte han Resten af sine Dage, og afgik ved Døden den 25. Juni 1728. Hans Enke, Sophie Seidelin, en Datter af Conferentsraad Seidelin til Hagested, giftede sig senere med Biskop Ramus i Odense.

Brinchs Skrifter, som opregnes i Nyerups og Worms Literaturlexica, ere ikke betydelige, og vilde neppe have bevaret hans Navn i Efterkommernes Erindring. Af disse kan dog mærkes en Ligprædiken over Fru Berthe Scheel til Selsø, holdt i Nicolai Kirke den 10. Juli 1710, trykt i Phoenixbergs Bogtrykkeri i Brolæggerstræde, og for sin Tid et sandt typographisk Mesterstykke. Ved sine Fortienester af den danske Menighed i London, og som den,

hvem det egentlig skyldes, at en dansk Kirke stod i Englands Hovedstad, har Ivar Brinch skaffet sig en bedre Adkomst til at mindes af Danske. Efter at den danske Kirke i London — et af de faa Steder udenfor Fædrelandets Grændser, hvor luthersk Gudstieneste forrettedes i vort Tungemaal — fra det sidste Decennium af det 17. Aarhundrede var bleven understøttet af den danske Regiering, blev, efter Norges Afstaaelse fra Danmark, Præsten hiemkaldt og Menigheden nedlagt. Kirken stod i en lang Aarrække ubenyttet, men blev atter i de seneste Aar tagen i Brug, og de i London bosiddende Danske giorde sig en Tid megen Umage for, at den paany begyndte Gudstieneste i det danske Sprog kunde fortsættes uden Afbrydelse. Danske, som i den uhyre Verdensstad hørte Religionen forkyndt i deres Modersmaal og saae de kirkelige Handlinger udførte efter den Skik, som fra Barndommen var dem bekiendt, mindedes med Tak den virksomme Mand, uden hvis Indflydelse det ikke vilde være skeet, at et til Gudstieneste i det danske Sprog indviet Sted fandtes i den londonske City. En anden Adkomst har Brinch til at blive ihukommet, som nys er bleven fremdraget: hans Interesse for det i hans Tid forsømte danske Sprog, og hans derved foranledigede Forbindelse med Frederik Rostgaard og hans Andeel i denne Mands danske Ordbog[1]).

Brinch efterlod sig en temmelig anseelig Samling af Bøger og Musikalier, som, efter den trykte Fortegnelse, solgtes i Nicolai Præstebolig ved Auction den 27. Juni 1729.

2. Mag. Jørgen Lauridsen Ursin, en Præstesøn fra Jerslev i Vendsyssel, et Vidunder af Lærdom og især af Sprogfærdighed, dersom ellers Alt hvad der fortælles om de mange Tungemaal, som han forstod at udtrykke sig i, og om de 18 Sprog, i hvilke han giorde Vers til Geheimeraad Moth, er Sandhed. Han blev fra Conrectoratet ved

---

[1]) Jfr. Bruun: Fr. Rostgaard og hans Samtid, I, 119—122.

Kiøbenhavns Skole kaldet 1702 til Præst ved den danske Menighed i London; havde meget anseelige Tilbud om imod en betydelig aarlig Løn at blive Prinds Jørgens Skriftefader; men Hensyn til hans Helbred, paa hvilken den londonske Steenkulsdamp havde en skadelig Indflydelse, tilraadede ham at søge Ansættelse i Hiemmet, hvor han blev Sognepræst for Nakskov og Branderslev Menigheder, i hvilket Embede han døde 1727[1]).

3. Hr. Philip Julius Bornemann, efter Biskop Worms Anbefaling kaldet af Kirkeforstanderne 17. Juli 1713. Han giorde flere Reiser til Danmark, deels i sine egne, deels i Kirkens Ærender. For at Gudstienesten ikke skulde lide ved hans Fraværelse fra Embedet, tiltog han sig Ret til, understøttet af en af de tydske Præster og af den svenske Præst, at ordinere til sin Medhielper den hidtil værende Degn og Skolelærer ved Menigheden. Da han afgik ved Døden 25. Marts 1725, efterladende sig en Enke, som senere ægtede Menighedsforstanderen, John Collet, fik han den omtalte Medhielper

4. Hr. Søren Poulsen til Eftermand; hans Kaldsbrev erholdt kgl. Confirmation den 30. April 1725. Han døde den 29. April 1748. Under den da indtraadte Vacance, besørgede den svenske Præst Ministerialia, medens Prædiketienesten derimod forrettedes af Degnen, og denne.

5. Hr. Albert Michelsen blev af Menighedsraadet kaldet til Sognepræst under 28. Mai 1748, og fik kongelig Stadfæstelse 26. Juli s. A. Han blev med kongelig Tilladelse præsteviet af Biskoppen i Christiansand. I denne Præsts Embedstid besøgte Kong Christian VII London, og bivaanede Tienesten i den danske Kirke 12. Søndag efter Trinitatis 1768. Michelsen døde 5. Juli 1770. Forstanderne gave Etatsraad Bernt Anker i Christiania i Ærende at opsøge en duelig og alt ordineret Mand til

[1]) See Worms Lexicon II. 530 f. Tauber, om Disciplene fra Aalborg Skole, 1840, S. 40.

det ledige Præsteembede; i Vacancen udførte en i London værende Præst fra Finland, Aaron Matthesius, Embedets Forretninger. I Aaret 1771 valgte man

6. Hr. Christian Roede, en Nordmand, hidtil Capellan p. p. for Modum Præstegield i Aggershuus Stift; han fik kongelig Stadfæstelse den 16. April s. A. Alt den 4. Octbr. døde denne Mand, og fik, ligeledes efter Bernt Ankers Forslag, en Eftermand i

7. Hr. Hans Hammond, der dengang var residerende Capellan for Bragnæs og Strømsø Menigheder i Norge. Den kgl. Confirmation paa det for ham af Menighedsforstanderne udfærdigede Kaldsbrev er af 14. April 1774. Han blev ikke længere i London end til det følgende Aar, da han blev Sognepræst for de tvende norske Menigheder, hvor han tidligere havde været residerende Capellan, hvorfra han 1782 forflyttedes til Sognepræst for Rakkestad i Aggershuus Stift. Han afgik ved Døden 1792. Hans Værk over den nordiske Missionshistorie (Kiøbenhavn 1787) er bekiendt. I hans Breve til Suhm, meddeelte i dennes Levnet ved Nyerup (S. 352—390) »aander«, som Udgiveren udtrykker sig, »hver Linie den reneste Republikanisme; de ere skrevne under den nordamerikanske Krig, og Forfatteren jubler over ethvert Uheld, som Englænderne lede i deres Kamp mod de nordamerikanske Oprørere, og navnlig over den store engelske Hærs Tilfangetagelse ved Saratoga under Cornwallis (1781). Hans Republikanisme turde vel være ham mere »i Kiødet baaren end i Klæderne skaaren,« dersom det hænger rigtigt sammen med Nyerups Angivelse (a. St. S. 353), at han nedstammede fra En af den engelske Kong Carls Dommere.

8. Hr. Alexander Holm, født 14. Mai 1740, deponerede fra Kiøge Skole 1759; fik kongl. Confirmation som Præst for den danske Menighed i London 5. Juli 1775; kaldtes 1783 til Sognepræst for Nykiøbing og Rørvig i Sielland, hvorfra han 1787 blev forflyttet til Sognepræst for Kirke-Helsinge og Drosselberg, ligeledes i Siellands

Stift. Hans Skriverier, især i »Politievennen« om Løst og Fast, opregnes hos Nyerup, l. c. I, 261.

9. Hr. Laurits Gross fik kgl. Stadfæstelse paa sit Kaldsbrev den 7. Juni 1780.

10. Hr. Lars Bræmer; Kaldsbrev confirmeret af Kongen 11. Jan. 1793.

11. Hr. Ulrik Frederik Rosing[1]) født i Frederikstad i Norge den 17. Decbr. 1776, deponerede fra Christiania i Foraaret 1796; tog theologisk Examen med Laudabilis 1799, og blev kaldet til Præst ved den danske Kirke i London den 2. Octbr. 1801. Under Krigen, som udbrød i 1807, havde han Leilighed til at antage sig de danske Krigsfanger i England, og det var som en Paaskiønnelse af hans Bestræbelser for at lindre disses Skiebne, at han den 28. Jan. 1811 blev udnævnt til Ridder af Dannebrogen; under 29. April 1812 fik han Ansættelse som Præst for Jyllinge og Gundsømagle Menigheder i Sielland; blev 27. Febr. 1822 Sognepræst i Horsens; fik den 1. August 1829 Titel af Consistorialraad, og døde den 2. April 1841. Hans Eftermand, med hvem Rækken af de danske Præster i London af den ældre Stamme slutter, var

12. Hr. Andreas Charles Kierulff, der fik kgl. Confirmation paa Menighedsforstandernes Kaldsbrev af den 23. Juni 1812; han blev entlediget 22. Jan. 1817, fra 1. Jan. s. A. at regne, og blev under 12. Juni 1818 beskikket til Sognepræst for Søborg og Gilleleie Menigheder i Sielland, hvilket Embede han beklædte til sin Død i Januar 1827[2]).

Den lille danske Menighed i London talte udentvivl oftere i sin Midte ansete Mænd af Handelsstanden, af hvilke Flere berømmes for deres Omsorg for Kirken, af hvis Bestyrelse de gierne vare Medlemmer, saaledes John Collet, der, som ovenfor sagt, ægtede Philip Julius Bornemanns efterladte Enke, og med hende erholdt en

---

[1]) Efter Meddelelse af Hr. Overlærer Hundrup i Roeskilde.

[2]) Efter Meddelelse fra Cultusministeriet.

betydelig Fordring paa Kirkekassen fra hendes første Mands Tid, hvilken han slog en Streg over, og skienkede endog Kirken i sin sidste Villie en Sum af 200 Lstrl. En anden Velgiører fandt Kirken i Claus Heide, Chef for et anseeligt Handelsfirma, og i endeel Aar Medlem af Menighedsraadet. Ogsaa han testamenterede Kirken en Capital af 200 Lstrl. Hovedarvingen efter denne Heide var en Slægtning af ham, en John Koe, som fortsatte Handelen, men selv lidet oplagt til og uøvet i Forretningerne, uden Kiendskab til disses détail, betroede han sig altfor meget til en Betient, der bragte Handelshuset i Miscredit, og tilføiede Kirken den Skade, at han, som sad inde med alle dens Papirer, uden nærmere Undersøgelse, brændte disse tilhobe, saa at Alt, hvad der af Kirkens Archiv blev tilbage, var en eneste Protocol, som heldigviis var udlaant til den danske Consul. Af denne Protocol er det, at Wolff i det paa disse Blade benyttede Skrift har hentet sine Meddelelser om Kirken og dens Præster. Den nævnte danske Generalconsul, ligeledes et Medlem af Menighedens Bestyrelse, turde ogsaa have Krav paa at erindres. Det var ham, som ved et pseudonymt Brev fik Nys om det i 1807 af den engelske Regiering besluttede brutale Røvertog imod det fredelige Danmark, og søgte at aabne den daværende altfor godtroende danske Regierings Øine for den overhængende Fare. At man ikke vilde høre hans Advarsel, og at han ikke høstede anden Løn derfor, end en Art Tilretteviisning fra Generaltoldkammeret, er intet Skaar i hans Fortieneste (Ræder, Danm. Krigsh. fra 1807—9, I, 37—38). Af andre Mænd, der have tilhørt den danske Menighed i London, er der tvende, som turde fortiene at nævnes her. Den Ene er den alt omtalte Billedhugger Cajus Gabriel Cibber, en Flensborger af Fødsel, som først stod i dansk, senere i engelsk Tieneste: »Frederici III Regis Daniæ et Norvegiæ, postea Caroli II et nunc demum Guilielmi III Regum Magnæ Britanniæ Statuarius«, som han kalder sig paa det Epitaphium, som han satte i den danske Kirkes Begravelses-

hvælving for sin 9. Decbr. 1694 afdøde Hustru. Den tilforn omtalte Tegning af den danske Kirke, som strax efter dens Opførelse oversendtes Kong Christian V, er hans Arbeide (Sandvig, Collectanea til et dansk Konstnerlexicon i Suhm: Nye Saml. til den danske Hist. IV, 34; om hans andre Arbeider, s. Wolff a. St. S. 464 f.). Hans Søn Colley Cibber, Skuespiller, Komoediesskriver og tilsidst engelsk Hofpoet (poet Laureate) meest bekiendt ved den Rolle, som Pope lader ham spille i sit Smædeskrift, the Dunciad, var født 1671, død 1757; see Boswell, Life of Johnson, with Croker's Notes (Bohn's ed. I—X, London 1859), II. 176.

En ulige mere navnkundig Mand, som i endeel Aar af sit lange og bevægede Liv tilhørte den danske Kirke i London, og tillige længe var et agtet Medlem af dens Menighedsraad, var Skaberen af det engelske Artillerie, Generallieutenant Albert Borgaard, født 10. Novbr. 1659 i Landsbyen Holbek, eller maaskee paa Holbekgaard i Rougsø Herred, Randers Amt, som, efter først at have været i dansk Krigstieneste, og senere som Frivillig bivaanet Wiens Undsætning af den polske Konge, Johan Sobiesky, og derpaa deeltaget i de paafølgende Felttog i Ungarn, og i Ofens stormende Indtagelse: forlod, af Fortørnelse over en Tilsidesættelse, sit Fædrelands Faner, og antog preussisk og senere fra 1692 engelsk Krigstieneste, i hvilken han forblev til sin Død, som først indtraf i hans to og halvfemsindstyvende Aar, 7. Febr. 1751. Tredive Aar efter hans Død opsatte Artilleriofficererne i Woolwich en Mindetavle over ham i den derværende store Tøihuusbygning, indeholdende foruden hans Skilderi, en Navneangivelse af de 18 Slag og de 24 Beleiringer, i hvilke han var med, ligefra Wismars, i 1676, under Krigen imellem Kong Christian V og Carl XI, og indtil Vigos i Gallicien i Aaret 1719, under det Angreb, som Alberonis Understøttelse af den ældre stuartske Prætendent tvang England og Frankrige til at giøre paa Spanien.

Præsten ved den danske Kirke i London, Albert Michelsen, var Borgaards Beslægtede og Besvogrede (hans Søstersøn og hans Svoger), og et Brev fra ham om Borgaards militære Løbebane, er, foruden nogle autobiographiske Optegnelser af Borgaard selv, blandt de Kilder, ved hvis Benyttelse en dansk Militær for endeel Aar siden har reddet Mindet om en berømt Landsmand fra at gaae aldeles i Glemme. (Olsen: A. Borgaard, i: Militært Repertorium V., 1—190. Aarg. 1839). 1704 blev Borgaard valgt til Medlem af Menighedsraadet for den danske Kirke i London; han forekommer oftere blandt Kirkens Velgiørere, og stod den og Menigheden bi med Raad og Daad. Han ligger begraven i den danske Kirkes Gravcapel, og sammesteds have ogsaa hans første Kone og flere af hans Børn fundet deres Hvilested (Wolff, a. St. S. 113, 118, 140, 146, 153, 197, 198, 299, 311, 356)[1].

---

1) Ogsaa i Dublin var der fordum en dansk Menighed, der samlede Danske og Svenske, men Gudstienesten forrettedes i det tydske Sprog (Wolff a. St. 63); den søgte ved sin første Begyndelse i 1698 Hielp fra den dansk-norske Menighed i London. Endnu i 1801—1809 nævnes en I. L. Møller som dansk Præst i Dublin i Statskalenderen; og, mærkeligt nok, anføres han der under Rubriken »Legationspræster«. Under den samme Classe henføres ogsaa oftere sammesteds de som Præster for den danske Kirke i London beskikkede Geistlige. I Smyrna var der ogsaa en dansk Menighed i Midten af det attende Aarhundrede, hvor ligeledes Prædiken blev holdt paa Tydsk. Den senere saa berømte Bastholm havde sin første geistlige Ansættelse som »tydsk Præst i Smyrna (1767—71); see Nyerup, Forf. Lexikon I. 44. Som dansk Præst i Smyrna anføres derimod efter Bastholm en Johan Martin Weinreich (Kaldsbr. 11. Marts 1773 Nyerup, a. St. II, 647,). Efter hans Afgang omtrent 1780, i hvilket Aar han blev Præst til Frederiksberg og Hvidovre, hvor han forblev til sin Død i 1785, er hiin Post bleven ubesat. At i Statskalenderen for Aarene 1763—66 en Præst, Johannes Holst, nævnes som ansat for den danske Consul i Algier, kan her anføres.

Det kan endnu her bemærkes, at baade Worm og Nyerup i deres Literaturlexika samt Petersen, Bidrag til den d. Literat. Hist. 2. Udg. V. 84 berette, at Andreas Berthelsen, Forfatter til den første i Danmark udkomne engelske Ordbog, var dansk Præst i London. Dette er urigtigt. S. Wolf a. St. Side 455: Under en Vacance efter Præsten Poulsen 1748 »forrettettede den svenske Præst Bork Tienesten; men Degnen H. A. Michelsen opbyggede Menigheden med sine Taler, hvilket Arbeide han deelte med Student Andreas Berthelsen«.

VI.

Dante og Tasso.

Nogle Ord i Anledning af de danske Oversættelser af disse Digteres Værker.

(1867.)

Af de tvende store italienske Digtere, hvis Navne staae over denne Artikel, tilhørte den Første det Tidsrum af den mod sin Ende heldende Middelalder, da Pavemagten begyndte at synke, og Fordringerne paa en Adskillelse af den geistlige og verdslige Magt med hvert Aar bleve mere høirøstede. Den anden hører hiemme i en Periode, da ganske modsatte Bestræbelser giorde sig gieldende, i den sidste Halvdeel af det 16. Aarhundrede, da den romerske Kirke, efter at være kommen til Kræfter efter de store Tab i Aarhundredets Begyndelse og Midte, atter, med en beundringsværdig Villiestyrke, rustede sig til en ny Kamp om Verdensherredømmet.

Dersom det, til Trods for det bekiendte latinske Ord: »bene vixit, qui bene latuit«, skal kaldes et Held, at et Menneske opnaaer en stor Berømthed, medens han lever, og efterlader et saadant Minde om hans Liv, at dette i næsten alle dets Enkeltheder kan forfølges fra Vuggen til Graven: hvo har da været heldigere end Dante? I Kraft af Modsætningen, komme vi til at tænke paa den henved 300 Aar yngre britiske Digter, Shakespeare. Ganske enkelte, tildeels uhiemlede og upaalidelige Traditioner om hans Liv og Forhold ere Alt, hvad der af den samlevende Slægt gik i Arv om ham til Eftertiden, og,

trods al den Flid, som hans Landsmænd, lige fra det Tidspunkt, da hans Navn og hans Arbeider, der i næsten 100 Aar efter hans Død vare saa godt som glemte, atter begyndte at komme i Ære, have giort sig for at opdage og samle, hvad der endnu maatte være levnet til Kundskab om den store Digters Levnetsomstændigheder[1]: er det dog kun lidet nyt Stof, som er føiet til det alt bekiendte. Paa ikke faa Punkter har det endog viist sig, at de gamle, i alle Bøger gientagne, Sagn om ham ere lidet troværdige. Alle have hørt om Shakespeare, som, formedelst et Vildttyveri, begaaet paa en Jagteiers Enemærker, maatte forlade sin Fødeegn, og paa Lykke og Fromme begive sig til London. Ikke mindre omtalt er Historien, om hvad der gav Digteren Leilighed til at giøre sit første Bekiendtskab med Skuepladsen. Den ene som den anden af disse Fortællingers Sandhed er nuomstunder betragtet som høist tvivlsom. Ganske anderledes er Dante stillet. Een af hans tidligste Beundrere blev hans første Levnetsfortæller, og denne Mand, Boccacio (1313—75), der blev den Første, paa hvem Valget faldt (1373), da Raadet i Florents besluttede at oprette en særegen Lærestol for Fortolkningen af den »guddommelige Comoedie«, fandt i det ham betroede Hverv en ny Tilskyndelse til at samle Alt, hvad der ved paalidelig Meddelelse kunde erfares om den store Digter. Boccacio var 9 Aar gammel, da Dante 1321 samledes til sine Fædre, var altsaa hans Samtidige, og kunde giøre Brug til sin Levnetsskildring

---

[1]) D'Israeli, Amenities of Literature (Baudry's ed. Paris 1842, (I—II), II, 134—180). Det fremgaaer af hvad der her er samlet, hvor lidet bekiendt Shakespeare var i sit eget Fødeland giennem det hele 17. Aarh. og langt ned i det 18. Naar man i vore Dage har spurgt, om ikke Holberg havde kiendt Shakespeare: da maa dette vist benegtes. Et Bidrag til Kundskab om, hvor ubekiendt Shakespeare var her i Landet, i Slutningen af det 17. Aarh., gives i Chr. Bruun: det Kgl. Bibliotheks Stiftelse, Kbh. 1873, 4to, S. 50.

af Sagn og Fortællinger om ham, i hvilke det endnu maatte være let at skille det Falske fra det Sande. Boccacios Levnetsbeskrivelse fulgtes snart af andre, hidrørende fra Mænd, der tilhørte den nærmeste Eftertid, og ligesom Dantes store Digt har været Formaal for en saadan Mængde Commentarer, at disse samlede vilde udgiøre et ikke ringe Bibliothek[1]): saaledes er ogsaa hans Levnet, hvortil rige Bidrag ere nedlagte i hans Værker, atter og atter skrevet. Uden Kiendskab til Dantes og hans Tids Historie, vilde hans Værker være uforstaaelige, og derfor, idet vi have paataget os at give en Beretning om den »guddommelige Comoedie«, der nu, ved Professor Molbechs ypperlige Oversættelse, er giort tilgiængelig for danske Læsere, skulle vi begynde vore Bemærkninger med en Skildring af Dantes Liv og af det Aarhundrede, som han tilhørte, og over hvis Mænd og Qvinder han fælder en Dom, som Historien i de færreste Tilfælde har underkiendt.

Født af adelig Herkomst, og nedstammende i 4. Led fra en tapper Ridder, der omtrent 1130 omkom paa et Korstog i Syrien, og hvem Digteren paa sin Vandring giennem de Dødes Opholdssteder møder i Paradiset, kom Dante til Verden i Florents 1267. Han mistede tidligen begge sine Forældre. Længst levede hans Moder, Madonna Bella; og af hende blev han overgiven til den berømte Brunetto Latino, der levede omtrent 1210—1294[2]) der stillede Barnets Horoskop, og forudsagde, hvilket brændende og skinnende Lys han vilde blive i Aandens Rige (Helv. XV, 55). Han giemte sit hele Liv

---

[1]) En Professor Giuseppe Picci har i Brescia 1843 givet en Fortegnelse paa 212 Værker, større og mindre, skrevne over Dante og hans Værker i alle Europas Lande, alene siden Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, E. I. Delecluze, Dante Alighieri, ou la Poésie amoureuse. Paris, 1848, p. 5.

[2]) Sundby, Brunetto Latinos Levnet og Skrifter. Kbh. 1869 S. 7 ff., Molbech, Nord. Tidsskrift III, 318 f. f.

igiennem i et taknemligt Sind det »hulde Faderbillede« af ham, der

»Fra Stund til Stund paa Jord ham lærte,
Hvorlunde man sig Evighed bereder«.

(Helv. XV, 84.)

Hvilket Maal af Kundskaber han, under Brunettos og maaskee under flere Læreres Veiledning, tilegnede sig, fremgaaer klart nok af hans Digt. Han blev fortrolig med flere ældre og nyere Sprog, beskieftigede sig især med Digtekonstens Værker, og frenfor alle andre med Virgils. Hvorfra Heeren (Geschichte der klassischen Literatur im Mittelalter, II. (Hist. Werke Gött. 1821 IV, 320) har den Hypothese, at Dante kiendte Virgil mere af Andres Efterretninger, end af sit eget Bekiendtskab, er ikke let at sige. Dante selv kalder Virgil sin Lærer og Mester — il suo maëstro e il suo autore —, og tilstaaer, at han med stor Iver og stor Kiærlighed — con lungo studio e grande amore — havde studeret Skiønhederne i hans Digte, og at han ved dette Studium havde tilegnet sig den skiønne Stiil, hvorfor hans Folk alt tidligen beundrede ham (Helv. I, 75—85). Han tager Virgil til sin Fører giennem Helvede og Skiærsilden, og der er Steder nok i Digtet, som bringe Virgil i Læserens Erindring (see f. Ex. Parad. XV, 27, der minder om Virgils Æneide VI, 684. Talen om Harpyerne, Helv. XIII, 10 ff. viser Digterens Bekiendtskab med Æneiden III, 209—77 osv. Helv. V, 5, der minder om Æneid VI, 566; Billedet laant af Tranernes Flugt, Helv. V, 564 viser hans Kiendskab til Æneid. X, 265).

I lige Grad var Dante fortrolig med den hellige Skrift, med den bibelske og den verdslige Historie, især med hans egen Samtids. Der er neppe nogen mere betydende historisk Begivenhed eller Personlighed i hans Tid, uden den er dragen ind med i hans Digt; selv saa fierne Landes som Englands og Skotlands, Norges og Danmarks historiske Begivenheder vare ham ikke fremmede, og omtales i

Digtet. Han var bekiendt med Stats- og Retsvidenskaben, med Geographie og Astronomie, og, forud for sin Samtid i Forestillingen om Verdensbygningen, taler han om Antipoderne, og synes at prophetere Opdagelsen af fierne Verdensegne i Vesten (Helv. XXVI, 114 ff.). Selv Lægevidenskaben var ham ikke ubekiendt, og af en enkelt Yttring (Helv. I, 89: le vene ed i polsi) har een af hans Beundrere i vore Dage, den tydske Historieskriver F. C. Schlosser, meent, at Blodcirculationen i det menneskelige Legeme, hvis Opdagelse almindeligen antages at skyldes den engelske Læge Harvey i det 17. Aarhundrede, ikke var Dante fremmed. Saameget er vist, at Dante havde givet sig af med Studiet af Lægekonsten; han nævner oftere Hippokrates (Helv. IV 145, Skiærsilden XXIX, 137); den græke Læge Galenos og den arabiske Avicenna (Helv. a. St.); og da han omsider sig selv til liden Baade, søgte Ansættelse i Statstienesten, og han til den Ende først maatte lade sig indskrive i eet af Laugene i Florents: valgte han Lægernes og Apothekernes Classe. Fremfor alle andre Videnskaber, syslede han med Studiet af den aristoteliske Philosophie og den derpaa grundede Theologie, hvilke Fag han deels studerede ved Universiteterne i Bologna, Pavia og Paris, deels beskieftigede sig med under Læsningen af de store Scholastikers Værker, af hvilke Citater ere hyppige i hans Digt, navnlig af Petrus Lombardus og Thomas Aquinas. Af de skiønne Konster var han især bekiendt med Musik og Maleri.

Som i Italiens øvrige Stæder, saaledes havde ogsaa i Florents Modsætningen mellem Pavens og Keiserens Tilhængere paa den Tid begyndt at yttre sig. I Førstningen synes det ikkun at have været en blot Meningsforskiel, der dog snart antog en for den offentlige Orden og Sikkerhed faretruende Charakteer, og i alle Toscanas Steder førtes Kampen mellem Welfer og Ghibelliner med en oprørende Grusomhed og Vildhed. Med de borgerlige Uroligheder blandede sig Familietvistigheder mellem de mæg-

tige patriciske Slægter, og med hvilken Blodtørst disse førtes, og hvorledes de gik i Arv fra Fader til Søn: det kiender Enhver, som erindrer sig den af Veronas Historieskrivere omtalte Familiestrid mellem de to Adelsslægter Montecchi og Capelletti, hvorom Fortællingen danner Grundvolden for den britiske Digters Sørgespil Romeo og Julie. Som det gik i Verona, saa gik det og i de øvrige italienske Communer.

Paa samme Tid som disse Stridigheder paa det offentlige og private Livs Enemærker rasede i Florents, og bragte Borger til at løfte Haanden mod Borger, Slægt mod Slægt: paa samme Tid og i samme Forhold fortrængtes de gamle patriarchalske Sæder. Overdaadighed og Pragtlyst, der næredes ved de Rigdomme, som Handelen indbragte de florentinske Borgere, forjoge Fædrenes Tarvelighed og Nøisomhed. I gribende Ord maler den store Digter den Forandring i Sæder og Leveviis, som den tiltagende Velstand og den voxende Smag for en yppig og forfinet Levemaade havde fremkaldt (Parad. XV, 97 ff.), og hans Ord bestyrkes ved de samtidige florentinske Krønikeskriveres Beretninger. Som sine Fædre tilhørte Dante det welfiske (det egentlige nationale og liberale) Parti. Dette var imidlertid netop paa hans Tid blevet uenigt med sig selv, og havde sondret sig i tvende Underafdelinger: de Hvide og de Sorte. Hvad der gav Anledning til denne Adskillelse, hvad der var det charakteristiske Skielnemærke mellem disse og hine, hvilket af Partierne der meest nærmede sig, hvilket der stod fiernest fra Ghibellinerne: er ligesaa dunkelt, som hvad det var, der adskilte de tvende Partier paa Rendebanen i Constantinopel (i det 6. Aarhundrede, de »Grønne« og de »Blaae«). (Gibbon, Decl. and Fall (ed. Leips. I—XII), VII, 69; Wilken über die Partheyen auf dem Rennbahn, vornehml. im Byz. Kaiserthum i: Abh. der Berl. Akad. der W. 1827, S. 218—43. A. Rambaud de Byz. Hippodromo, et de circensibus factionibus, Paris 1870). Som Welf havde Dante tient med Hæder i de Hære, som hans Fødestad udsendte

imod flere Steder i Toskana, der hyldede Ghibellinerne, og de Krigsbedrifter, som han selv havde været med at udføre, har han forherliget i sit store Digt (Helv. XXI, 94; Skiærsilden V, 94). Havde Dante været heldig som Kriger, saa var han desto uheldigere som Statsmand; og det var hans Andeel i det politiske Liv, som gav Stødet til de Ulykker, som rammede ham, i den sidste Halvdeel af hans forsøgte og omtumlede Liv. Aaret 1290 danner et Vendepunkt i Dantes Liv. Det var det Aar, i hvilket hans elskede Beatrice døde, ikkun 25 Aar gammel, og da Følelsen af Savn, Længsel og Sorg gav hans Tanker og Stemninger en Retning imod Haabets og Ahnelsens Verden, og lagde en Sang paa hans Tunge, som aldrig nogen Dødelig havde sunget. Hvo kiender ikke Beatrice Portinari? Havde man ikke Vidnesbyrd for det Modsatte, saavel fra Digteren selv, som fra den med ham levende og nærmest følgende Slægt: kunde man være fristet til at ansee Beatrice og alt det Ædle og Herlige, som Digteren siger om denne sit Livs gode Engel, som en Skabning af hans rige Indbildningskraft. I sin Sorg søgte Dante sin Trøst i Studiet af Religionsphilosophien, af Boethius de consolatione, samt i flere af Ciceros philosophiske Skrifter. Det er til denne Periode af Digterens Liv, at man maa henføre det gamle Sagn om hans Indtrædelse i et Kloster af Franciskanerordenen, som han dog forlod, inden hans Noviciat var til Ende. Hans Ærbødighed for den hellige Franciskus (Par. XI, 58 ff.) og for S. Clara, som ligeledes hørte til Franciskanerordenen (Par. III, 97) understøtter dette Sagn. Til disse Sorgens Aar henhører ogsaa Skildringen af hans Ungdomsliv, vita nuova, der alt indeholder Spiren til det store Epos, hvorved han skaffede sig selv et Navn over alle Digtere, og forherligede Beatrice fremfor alle Jordens Qvinder. Dantes Venner raadede ham til at indtræde i Ægteskab. Hans Hustru, Gemma Donati, spiller ingen Rolle i hans Liv. Medens alle hans mange Venner og Paarørende, og næsten alle hans Forbindelser i Livet drages med ind i

den »guddommelige Comoedie«, nævnes hans Ægteskab der ikke med en Stavelse, og blandt de mange Klager, som han udstøder over sin Forviisning fra Florents, er ingen Antydning til, at han derved var skilt fra Kone og Børn. Naar nogle Nyere have villet, at Madonna Gemma skulde have været en Furie, og at den eneste Erstatning, som hans Landsforviisning bragte ham for Tabet af Fødejorden, og for Savnet af Venner og Slægtninge, var den, at han blev befriet fra en huuslig Plageaand: da savner dette al Hiemmel. Alt hvad de samtlige Kilder berette om hendes Historie er lutter Godt og Ædelt. I deres Ægteskabs 7 Aar havde hun født ham 7 Børn, 6 Sønner og 1 Datter, der i Daaben fik den elskede Beatrices Navn. Medens Dante var i Landflygtighed, blev hun i Florents, og viste sig som en trofast Moder og Hustru. At det var hende, som, da Dantes Huus blev plyndret, reddede de Sange af den guddommelige Comoedie, der alt vare nedskrevne inden hans Landflygtighed, og giennem hans Ven og Ulykkesfælle, den berømte Historieskriver Dino Compagni, besørgede dem til ham: skal Boccacio berette i sin Levnetsbeskrivelse. (S. Ginguené hist. lit. de l'Italie. Paris 1811. I. 482). Fra en anden Side betragtet, var mueligen Gemma Donati, skiøndt mod sin Villie, Dantes onde Engel, efterdi det Slægtskabsforhold, i hvilket hun bragte ham, tiente til at føre ham dybere ind i Partikampen. Dante havde sluttet sig til den Afdeling af Welferne, som kaldte sig de Hvide; hans Kones Slægt tilhørte derimod de Sorte, og een af disses meest betydende Mænd, var Corso Donati, hvem en samtidig florentinsk Krønikeskriver kalder en Catilina. Dante havde paa den Tid opnaaet at blive Medlem af Stadens Øvrighed, Prioratet; da hans Ombud var tilende, blev han som Gesandt sendt til Paven. Det var Bonifacius VIII., som dengang beklædte St. Peders Stol (1294—1303). Ham skulde han formaae til at giøre sin Indflydelse gieldende til at bilægge de indre Tvistigheder, som Dag efter Dag farvede Gaderne i Staden med Blod. Paven heldede

til de sorte Welfer, og medens Dante var i Rom, blev den franske Prinds, Carl af Valois, Kong Philip den Smukkes Broder, efter Pavens Anstiftelse, med en fransk Krigshær indladt i Florents, og, skiøndt kaldet dertil under det Paaskud, at han skulde bringe Ro og Orden tilveie i den af Partier søndersplittede Stad, tog han dog selv saa aabenbart de »Sortes« Parti, at Modstanderne bleve aldeles undertrykte. Dantes Huus blev stormet, opbrændt og udplyndret, og da han ikke iilsomt mødte for at forsvare sig mod de Beskyldninger, som lagdes ham til Last, blev han idømt en Pengestraf, og da han ikke saae Midler til at betale denne, blev han den 27. Januar 1301 dømt til evig Landsforviisning og til Confiskation af alle hans Eiendele, og da Rygtet gik, at Dante og flere af dem, der med ham havde maattet forlade Florents, pønsede paa med væbnet Haand at trænge ind i deres Fødestad, blev en ny Dom fældet over ham og 13 af hans Medskyldige, lydende paa, at de skulde brændes levende, hvis de nogensinde vare dumdristige nok til at sætte Foden indenfor Stadens Mure. Med denne Kiendelse, som fældedes den 10. Marts 1302, endte Dantes Løbebane som florentinsk Borger. Da Øvrigheden i Florents senere tilbød ham at vende tilbage, vare de Vilkaar, som af ham krævedes opfyldte, saa nedværdigende, at han ikke kunde gaae ind paa dem, og fra denne Dag blev Digteren landflygtig; opholdt sig snart ved eet Hof, snart ved et andet, altid sysselsat med det, som var hans Livs Maal: »den guddommelige Comoedie«. Ligesom syv af Stederne i Lilleasien kappedes om den Ære at have været Homers Fødested: saaledes have vel mange af Italiens Egne Ret til at tvistes om den Ære, at flere eller færre Dele af det store Epos i dem ere blevne til. Alt inden Landflygtighedens Aar begyndte, havde Dante nedskrevet de første Sange af »Helvede«; de vare oprindeligen forfattede paa Latin, og begyndte med de Ord: Ultima regna canam, Fluido contermina mundo (A. Traversarii, Vita et Epistolæ I, 321, ed. Mehus Florentiæ 1759 4to); men

Vanskeligheden ved, i det latinske Sprog, at behandle de Æmner, som den guddommelige Comoedie skulde indeholde, bragte Digteren til at ombytte dette med Modersmaalet. Dette, i dets 14 forskiellige Mundarter, havde alt længe været Formaalet for Dantes Flid, og Resultatet af sine Forskninger nedlagde han i Skriftet: de vulgari Eloquio, eller som det hedder paa Italiensk, de la volgare Eloquenzia, udentvivl den allerførste linguistiske Undersøgelse over et Folkesprog, som har været anstillet. At Dante lagde Grunden til den italienske Literatur, og hævede eet af de patois, som vare fremkomne af det fordærvede Latin, til et Skriftsprogs Rang, og at han overhovedet blev Skaber af den europæiske Literatur i Modersmaalet: er ei hans ringeste Fortieneste. Der fandtes snart Mænd i andre Lande, som traadte i hans Fodspor, og paa mere end eet Sted maatte et raat og plumpt Folkesprog, under udmærkede Forfatteres Hænder, bøie sig til at udtrykke de ædleste Forestillinger. Den Første, som traadte i Dantes Fodspor, var udentvivl den engelske Digter Chaucer (1328—1400), som selv havde været i Italien, og der giort Bekiendtskab med Dantes Digt, og blev den første Forfatter i det nyere engelske Tungemaal. Henimod 1303 synes den første Hoveddeel, »Helvede«, at have været færdig, og blev tilegnet Uguccione della Fagiola, en tapper Kriger, som førte Herredømmet i Staden Arezzo i det Toskanske, og som havde givet den landflygtige Digter et giæstfrit Ophold hos sig. Fra Arezzo gik Dante formodentlig til Bologna, og i Aaret 1303 finde vi ham som Gesandt for sit Parti, de hvide Welfer, hos Fyrsten i Verona, for at ansøge om hans Bistand til et Tog imod Florents. Da imidlertid den første Hoveddeel af hans store Epos nu var færdig, og han indsaae, hvor nødvendigt det var ved dybere Studier at forberede sig til Udarbeidelsen af Digtets tvende øvrige Hoveddele: begav han sig til Paris, og vandt der ved sine Indsigter baade i Theologie og Philosophie almindelig Berømmelse, medens han forøvrigt levede i trange Kaar.

Han hentyder til at have hørt i »Straagaden« (la rue du fouarre), hvor de philosophiske Skoler holdets, medens Tilhørerne sade bænkede paa Halm) Dulaure, Hist. de Paris (I—VI, Paris 1824, III, 226), Brabanteren Siger, hvis dristige Paastande bragtè ham i Vanrygte for Kiætteri: en Philosoph og Medlem af Sorbonnen, om hvis Tilværelse man lige indtil vore Dage ikke har havt anden Kundskab, end den, som hentes af et Par Vers hos Dante (Par. X, 136 ff.[1]). Om Dante paa det samme Tidspunkt af sit Liv har besøgt Oxford, hvis Universitet hele Middelalderen igiennem kappedes med den parisiske Høiskole: tør ikke ansees for afgiort. I Frankrige oplevede Dante Processen mod Tempelherrerne, der beskyldtes for Gudsbespottelse og de mest himmelraabende Synder. Han hører til de mange samtidige Forfattere, der kaste Skylden for Ordenens Ophævelse paa Kong Philip den Smukkes Gierrighed og Begierlighed efter Tempelherrernes rige Eiendomme. Han sætter ham i sit Digt ved Siden af mange Personer af den hellige og profane Historie, der for denne Verdens Mammon have opoffret Pligt og Retfærdighed (Skærsild XX. 93 ff.). Dersom der ellers er Sandhed i den flere Steder optagne Fortælling, at Dante skal have besøgt Tydskland, og i Leipzig forfattet en Gravskrift over den 1307 myrdede Markgreve Diezmann, der endnu pryder dennes Grav (Mencken Script. R. Germ. II, 950): da maa dette Ophold hensættes til samme Periode, og kunde mueligen staae i Forbindelse med den Omvexling i Dantes Grundsætninger, som vi i Øieblikket skulle nævne.

Under alle de ovenfor berørte Forhold og Omstændigheder var der nemlig skeet et Omslag hos Digteren.

---

[1]) Man har nu om Siger (fra Courtray i Flandern) en høist oplysende Underretning i: Histoire littéraire de la France. XXI, 96—128 (Paris 1847. 4to). Mon ikke Dante ved sin Forbindelse med hiin flamske Lærer er kommen til Kundskab om Digearbeiderne mellem Gadsand og Brygge, som han nævner i Helv. XV. 4?

Hnn forlod det Parti, som han fra Ungdommen af havde tilhørt i Fred og i Krig. Han forlod Welferne, og gik over til Ghibellinerne, og tiente disse med al den Iver, som man altid har bemærket som charakteristisk hos Renegater. Det var vel ikke blot Bevidstheden om den ham af Welferne tilføiede Uret, ikke blot Følelsen af Taknemmelighed mod enkelte udmærkede Mænd af Ghibellinerne, som i hans Landsforviisning havde modtaget ham med aabne Arme, der bevægede ham til hiint Skridt. Til Ære for Dante ville vi antage, at det fremfor Alt var hans Tro paa, at det snarere, hvis dette Parti gik af med Seiren, vilde lykkes at virkeliggiøre den Tanke, der giennem alle Aarhundreder har foresvævet de italienske Patrioter som Endemaalet for deres Stræben: Italiens Eenhed. Seirede Welferne, vilde Italien vedblive at være sønderlemmet i en Mængde Smaastater, uden noget fælles Foreningspunkt. Fik Ghibellinerne Overhaand, vilde Italien blive til eet Herredømme med den stolte Titel: det romerske Rige. Det var til den Ende, at Dante skrev sin Bog: de Monarchia. Han forfægter deri vel den Mening, at Italien skulde erkiende den tydske Keiser som sit Overhoved; men kræver derfor ikke, at de enkelte italienske Landskaber og Stæder skulde give Afkald paa deres særegne Forfatninger, og fordrer tvertimod for enhver af disse en egen, efter Indbyggernes Eiendommelighed afpasset Lovbog[1]); og naar han som et Middel mod Tidens Farer viser hen til Universalmonarchiet, og søger at bevise Romerfolkets udelukkende og nedarvede

---

[1]) Animadvertendum sane, quod, quum dicitur: humanum genus potest regi per unum supremum principem, non sic intelligendum est, ut ab illo uno prodire possint municipia et leges municipales. Habent namque nationes, regna et civitates inter se proprietates, quas legibus differentibus regulari oportet«. Ordene anførte af Schlosser: Einleitung in die divina Comoedia nach Rosetti m. m. i Archiv für Gesch. u. Lit. von Schlosser und Bercht. IV. 15.

Ret til Verdensherredømmet[1]), da er det ei i de Herskendes, men i Undersaatternes Tarv, at han kræver Alles Underkastelse under een øverste Styrer. »Non enim gens propter regem, sed e converso rex propter gentem«; han formaner derfor alle Italiens Beboere til Enighed og Sammenhold. Han minder dem om Davids Ord: »hvor godt er det, at Brødre boe eendrægtigen tilsammen«? (Ps. 131, 1), om Evangeliets Ord: »hvert Rige, som bliver splidagtigt med sig selv, bliver øde« (Luc. 11, 17), og udbryder i de pathetiske Ord:

»Vee Dig Italia, Trælqvind, Huus for Jammer,
Skib uden Styrismand, i Storme svære.«

(Skærsild. VI, 76.)

Det var medens Dante opholdt sig i Paris, at de Forhaabninger, som han havde sat til Tydsklands Keiser, syntes at skulle blive til Virkelighed. Under det saakaldte store

---

1) Meget eiendommelig er den Maade, hvorpaa Dante søger at bevise denne Romernes Adkomst deraf, at Verden, efter Keiser Augusts Befaling blev skreven til Skat: »Ex quibus omnibus manifestum est, quod Romanus populus, cunctis athletizantibus pro imperio mundi, prævaluit. Ergo de divino iudicio prævaluit et per consequens, de Divino iudicio obtinuit quod est de iure obtinuisse«. Det hedder videre: »si ergo sub ordinario iudice Christus passus non fuisset, illa poena punitio non fuisset, et iudex ordinarius esse non poterat, nisi supra totum humanum genus iurisdictionem habens cum totum humanum genus in carne illa Christi portantis, dolores nostros (ut ait Propheta) vel sustinentis, puniretur; et supra totum humanum genus Tiberius Cæsar, cuius vicarius erat Pilatus iurisdictionem non habuisset, nisi Romanum imperium de iure fuisset. Hinc est quod Herodes, quamvis ignorans quid faceret, sicut et Caiphas, cum verum dixit, de coelesti decreto Christum Pilato remisit ad iudicandum ....« (Delle opere di Dante Alighieri, in Venezia 1793, I—II), II, 128—133. Jvfr. Gieseler, Kircheng. II. B. 3. Abth. S. 31 Not. 10. Dantes ghibellinske Tænkemaade fremgaaer ogsaa deraf, at han sætter dem, der forraadte Cæsar, Brutus og Cassius nederst i Helvede ved Siden af dem, der forraadte Christus (Helv. XXX. 60-66).

Interregnum vār al Tanke om Italiens Erobring opgiven af de Skyggekeisere, som enten aldrig kom til Tydskland, eller der fristede en altfor afmægtig Tilværelse, til at kunne tænke paa at giøre deres Fordringer gieldende paa et langtfraliggende Land. Rudolph af Habsburg, der giorde Ende paa Forvirringen i Tydskland, var for klog til at blande sig i Giæringen i Italien, et Land, som han lignede med Løvens Hule i den æsopiske Fabel, hvor man ikkun saae Spor af dem, som vare gaaede ind, ingen af dem som vare komne ud deraf. Først hans tredie Efterfølger, Henrik VII af Huset Luxemburg, rustede sig i 1310 til et Romertog. Ingen Begivenhed fyldte Dantes Siæl med lysere Forventninger, end denne. Han satte Pennen til Papiret, og skrev et Brev til alle Italiens Beboere, Høie og Lave, hvori han udtaler sit tillidsfulde Haab om Italiens Eenhed og Uafhængighed, og om den fremtidige Adskillelse af den kirkelige og verdslige Styrelse. Det hele Land »skulde bøie sig rettroende for Kirkens Fyrste, og modtage Velsignelsen fraoven giennem hans Hænder, og det hele Land skulde hylde Keiseren, Italiens Cæsar, der alene kunde tvinge de Gienstridige, samle de Adskilte og føre Folket til Hæder og Lykke«. Da Keiseren nu, efter først at have ladet sig krone i Mailand med den lombardiske Jernkrone, og efter derpaa i Rom at have ladet Keiserkronen sætte paa sit Hoved, skred til Beleiringen af Florents, dette Hovedsæde for Welferne: dadlede Dante ham stærkt for hans Tøven med at indtage Staden med væbnet Haand[1]); men Sygdomme havde alt paa den Tid fortyndet Henriks Krigsskarer, og han blev selv snart Dødens Bytte, d. 24. August 1313. Dette Dødsfald kom det welfiske Parti altfor beleiligt til, at Hoben, der efter sin Viis seer Mørkets Gierninger alle-

---

[1]) Om de tvende ovenfor nævnte Breve til Italiens Indvaanere og Keiseren, der med Dantes faa øvrige Breve ere udgivne af Carl Witte i Breslau 1817, see Schlossers anførte Afhandling i Archiv für Gesch. und Lit. IV. 61 ff.

wegne, ikke skulde have udledet det af en saadan, og, trods de samtidige Kilders Taushed, har Rygtet indtil denne Dag forplantet sig om en forgiftet Hostie, der skal være given Keiseren i den hellige Nadvere af en Dominicanermunk, Bernardus de monte Pulciano, Schmidt Gesch. der Deutschen IV, 158. Barthold, der Römerzug K. Heinrichs aus Lüzelburg. Königsberg 1830—31, I—II. Leo Gesch. v. Italien, Hamb. 1829—32 (I—V); IV, 73. Underligt nok, lader sidstnævnte Forf. Keiseren døe af en Sygdom, der først 200 Aar derefter indsneg sig i Europa.

Med dette Dødsfald var det Haab knuust, som Dante havde giort sig om, at en tydsk Keiser skulde bringe Ro og Orden tilbage i det ved Tvedragt forstyrrede Land. Han udtaler sine med Keiserens Død skuffede Forventninger og sin Sorg over hans tidlig Bortgang (Parad. 82; XXX, 128). Det lakkede nu stærkt mod Enden af Dantes eget Liv. Han skiftede ofte Opholdssted; omtrent 1316 var han i Verona hos Fyrsten Con Grande della Scala, der modtog ham giestfrit, og hvis særdeles Gunst han i nogen Tid nød, og hvem han tilegnede den første Sang af Paradiset. Men ogsaa her maatte Dante fornemme »hvor bedsk fremmed Brød smager, og hvor tungt det er at stige op og ned ad fremmede Trapper« (Par. XVII, 58). Snart vendte Bladet sig, og den stolte Digter tog atter Vandringsstaven i Haand, og, ligesom for at søge den stærkeste Modsætning til det forfinede Hofliv, han nys havde ført, opslog han sin Bolig i et eensomt Kloster midt i Umbriens Biergegne. At mere Ligevægt er vendt tilbage i Digterens Siæl, efterhaanden som de Skiebner, han havde prøvet, sank dybere i Erindringens Skyggerige, sees alt deraf, at han, den forfulgte Ghibellin, i sit sidste Leveaar modtog en Indbydelse til at tage Bolig hos Welfen, Guido Novello da Polenta, Ravennas Signore. Han sluttede her sit store Epos, fuldendte sin Bog om Monarchiet, oversatte Davids syv Poenitentsepsalmer, og levede et Aarstid rolig og tilfreds i Ravenna, hvor han havde to af sine Sønner

hos sig, og imidlertid oplærte adskillige unge Mennesker i Digtekonsten. Endnu een Gang, men da ogsaa den sidste, skulde Dante rives ud i det bevægede Statsliv. Den omtalte Signore formaaede ham til at gaae i et vigtigt Ærende til den venetianske Republik. Han skal ikke have udrettet dette til Fyrstens Tilfredshed, og overlevede sin Tilbagekomst til Ravenna kun i faa Dage. Den 14. September 1321 var hans sidste Dag. Messer Guido gav ham en prægtig Begravelse, og holdt selv en Ligtale over ham. Den over ham satte Gravskrift var hans eget Arbeide. Ogsaa her viste Døden sin forsonende Magt. Havde Øvrigheden i Florents bortjaget den levende Digter af Staden, saa giorde den sig nu al optænkelig Umage for at faae hans Lig indenfor sine Mure. Dette lykkedes dog ikke, og den Ro, som den omtumlede Digters Been havde fundet i Kirken St. Francisco, er ikke bleven forstyrret. I meget nyere Tider er paa Prioratets Bekostning et Mindesmærke sat over ham i hiin Kirke. Digterens confiskerede Eiendomme bleve giengivne hans Efterkommere, og over 100 Aar efter sin Død blev han gienindsat i alle de Rettigheder, som vare ham berøvede, med samme Formaliteter, som om han havde været lyslevende. Som alt berørt, bleve Mænd lønnede af Staten til at læse offentligen over hans store Epos. Een af disse var Lorenzo de Medicis berømte Lærer, Christoforo Landino, der for sin store og paa Oplysninger om Digterens Levnet rige Commentar over den »guddommelige Comoedie fik en Villa i Nærheden af Florents til Gave af det Offentlige (see Roscoe, Life of Lorenzo de Medici, 10. Ed. London 1851, 8vo, S. 241).

I den Gravskrift, som Dante skrev over sig selv, og som staaer at læse i mange Bøger (Bayle, Dict. II, 243; Moréri, Dict. Hist. 18 ed. Amsterd. 1740, II, 21), giver han en Hentydning til sine Skrifter. Naar han blandt disse sætter Bogen om Monarchiet øverst: da er denne Rangordning bleven underkiendt af Eftertiden, og selv de, som ivrigst have arbeidet for Italiens Eenhed, have be-

tragtet Dantes Theorie som en reen Chimære. Med ganske andre Øine har Efterverdenen betragtet den guddommelige Comoedie. Men hvorfor er dette Digt kaldet en Comoedie? Der er Intet mere forskielligt fra, hvad man i Almindelighed kalder en Comoedie. »Det er et Digt«, skriver Molbech i Indledningen til den foreliggende Oversættelste (Helv. S. 51 ff.), hvori Digteren »seer og samtaler med Aanderne, stempler de Onde med Ordets uudslettelige Brændemærke, og reiser de Gode et evigt Minde ved sin Sang. Hans mægtige Indildningskraft har tegnet Billeder deri, som snart bringe Beskueren til at gyse af Rædsel, snart fylde hans Sind med en stille, mild Beundring; Skikkelser, som han har skabt, vandre derigiennem, som om de levede; nogle mørke og trodsige med fræk Pande og spottende Ord; andre sukkende og klagende, atter andre fortvivlet stormende frem i blindt Raseri, men alle klart og kraftig tegnede, sande digteriske Skabninger. Angrende Siæle skride taalmodigt lidende forbi; man seer dem som giennem et Slør af Taarer; men nu og da træder en enkelt Skikkelse nærmere, standser et Øieblik og gaaer derpaa videre, og han staaer da saa tydeligt for Øiet, som om man havde kiendt ham paa Jorden. Salige Aander svæve som lette Skyer, stundom blot som en Klang af Toner giennem Luften, sænke sig i Flugten ned mod den Lyttende, og forkynde ham Frelsens Evangelium og Troens evige Sandheder.« — Hvad er der nu i alt Dette, som kan kaldes en »Comoedie«? Dette var dog den Titel, som Dante selv tillagde sit Værk: »incipit Comoedia Dantis Allagherii, Florentini natione, non moribus«, saaledes kalder han det selv i det Exemplar, som han overrakte den nys omtalte Con Grande, og i et Brev, som han tilskriver denne Herre, tilføier han denne Forklaring: »man maa vide, at Comoedie kommer af Komos en Landsby og Oda en Sang. Comoedien er altsaa en Landsbysang, et Slags poetisk Fortælling, som er forskielligt fra alle andre. Den er isærdeleshed forskiellig fra Tragoedien, der i Begyndelsen er rolig, men imod sin

Ende bliver den stinkende og frygtelig. Det er Aarsagen til, at man har kaldet den ved et Navn, sammensat af Tragos, en Buk, og Oda en Sang, som om det var en ureen Sang, stinkende som Bukken, saaledes som det sees af Senecas Tragoedier. Hvad Comoedien derimod angaaer, da, om denne endog begynder med de vanskeligste Forviklinger, endes den dog paa en lykkelig Maade, som man seer af Terents Comoedier. Af denne Grund er det nærværende Værk kaldet Comoedie. Betragte vi nemlig Materien, da er denne i Begyndelsen græsselig, og man kunde sige stinkende, efterdi den angaaer Helvede. I sin Ende bliver den lykkelig, efterdi det er Paradiset, den handler om. Hvad Udtrykket angaaer, da er dette beskedent og ydmygt, efterdi det almindelige Sprog er brugt, som hele Verden, lige til Qvinder af Folkets Midte benytter. Det er Grunden til at dette Værk er kaldet Comoedie« (Ordene anførte af Delécluze, a. St. S. 101—3. Jvfr. Gräsze, Lehrb. der allgemeinen Literärgesch. Dresd. u. Leipzig 1852. 2 B. 2 Abth. 2 Hälfte S. 1193).

Det er til Aaret 1300, det store Jubelaar, i hvilket, ved en Pavebulle, alle Troende vare indbudne til at samle sig i Rom, for der i den hellige Uge at erholde Syndstilgivelse, at Dante henlægger sin Vandring giennem Helvede, Skiærsilden og Himlen. At Digteren selv paa den Tid var i Rom, og selv modtog Aflad, er af flere Steder i hans Digt umiskiendeligt (Helv. XVIII. 28.; Skiærsild. IX, 72 ff.). Han skildrer sig som den, der befinder sig i en mørk og vildsom Skov, og menes derved at betegne de Forvildelser, som han var falden i siden Beatrices Død, og tillige, ved den dobbelte igiennem Digtet gaaende Allegorie, Statens søndersplittede Tilstand. Han vil ved Enden af denne Skov bestige et høit Bierg, og Commentatorerne mene, at der dermed skal tilkiendegives hans Bestræbelser efter at forlade det Levnet, han hidtil havde ført; men trende vilde Dyr spærre ham Veien. Der skal dermed betegnes Lidenskaberne: Vellyst, Hovmod og Gierrighed, og tillige ved den dobbelte Allegorie: Florents,

og de pavelige Welfer. I denne farefulde Stilling bemærker Dante en Mand; det var Virgil, hvem lang Taushed havde berøvet Mælet. Han tages som Repræsentant for Poesien og den menneskelige Viisdom, hvorved man bedømmer Handlingerne efter Fornuftens og Retfærdighedens Love. Ham beder Dante om at føre sig ud af den mørke Skov, og den mantuanske Digter betroer ham, at han har faaet i Ærende af Beatrice at føre ham paa den rette Vei. Efter denne Forklaring begive begge Digtere sig paa Veien giennem Helvede, og medens de giennemvandre de Kredse, den ene dybere end den anden, i hvilke de Fordømte udsonede deres Brøde, forklarer Virgil Dante, for hvilke Forbrydelser de straffes. En fransk Forfatter har kaldet denne Deel af det store Epos: den voldsomste Satire, som en Digter nogensinde har skrevet over de af hans Samtidige begaaede Forbrydelser. Vi ville hellere kalde det den strengeste Dom, som er fældet over al Last, al Ugudelighed, som er begaaet i denne syndige Verden. Al Løgn blottes; alle laante Fiedre afklædes; over de Vellystige og Gierrige, over Fraadsere og Drankere, over Alle, som, efter Skriftens Ord, sætte deres Ære i deres Skiændsel, fældes den ubarmhiertige Dom, og det er, som man allevegne læste, skrevne med Flammeskrift, Ordene af Æneiden (VI. 620). »discite iustitiam moniti, et non temnere divos«, og over Porten, der fører ind til Helvede staaer den ofte gientagne Indskrift:

»I, som indtræde, lader Haabet fare.«

Mildere er Tonen, som gaaer giennem Digtets anden Deel: »Skiærsilden« og »Haabet om Naade«, skriver Molbech, svaler som en kiølig Vind de Angrende. Og over alle Skiærsildens Kredse ligger det jordiske Paradiis, en deilig Have fuld af duftende Blomster, hvor Kundskabens Træ voxer, og hvor Glemselens Flod, Lethe, udsletter Erindringen om Synden, og Mindets Flod, Eunoë, opfrisker Erindringen om de gode Gierninger.« Men rundt omkring Jorden, om de Steder hvor de Dødelige leve, det Dyb,

hvori de straffes, og det Bierg, hvor de luttres, hæver sig det himmelske Paradiis med sine ti stigende Trin af Lyksalighed i de ti Himle. Der modtages Dante af sin Beatrice, som forklarer ham Verdensbygningens Mysterier og Christendommens Hemmeligheder ɔ: Syndefaldet og Forløsningen, Foreningen i Christo mellem den guddommelige og den menneskelige Natur, Foreningen mellem de tre Personer i Treenigheden, Roden til Adams Overtrædelse og Guds Raadslagninger. Hvad den store Theolog Thomas Aqvinas († 1274) i streng logisk og syllogistisk Form har udviklet i sit Værk: Summa Theologiæ Christianæ, det Samme har Dante skildret i sit rige Billedsprog. Forholdet mellem disse tvende berømte Samtidige er ofte berørt, men videre Tale herom vilde føre os ud over de os anviste Grændser.

Det er ikke forunderligt, at et Værk, der, saaledes som den »guddommelige Comoedie«, heelt igiennem bevæger sig i Sindbilleder og Allegorier, og hvis Forfatter deri har nedlagt en Skat af den meest omfattende Viden — det »hellige Digt, paa hvilket baade Himmel og Jord har lagt Haand«, »poema sacro, al quale ha posto mano cielo e terra« (Par. XXV, 1), ei blot i Enkelthederne, men i dets Heelhed har været tydet paa saare forskiellig Maade. Medens de ældre Forfattere deri i Reglen have seet en Skildring af, hvorledes Digteren betragter sit eget og sine Venners Liv, sin Fortid og sin Samtid, Poesie, Videnskab og Konst, i Forhold til alle Tings Ophav og Skaber: have nogle Nyere betragtet Digtet udelukkende som en allegorisk Fremstilling af de politiske Partier, som til hiin Tid kiæmpede om Hegemoniet i Italien. En Neapolitaner, Rosetti, som, landflygtig fra sit Fædreland, fik en Ansættelse som Professor i den italienske Literatur ved King's College i London, og som har giort et omfattende Studium af Dante og hans Samtid, har for omtrent en 50 Aar siden stræbt at give denne Fortolkningsmaade Gyldighed, først i den Commentar, hvormed han ledsagede den guddommelige Comoedie i en af ham begyndt Udgave (hos

Murray i London 1826), dernæst i et eget Skrift, som han udgav til sit Forsvar (1832), da hans Paastande bleve stærkt anfægtede af den engelske Journalistik. Han betragter alle de Allegorier, hvori Dante bevæger sig, baade i den guddommelige Comoedie og hans øvrige Digte (canzoni), som et Slags hemmeligt Sprog, som ikkun var forstaaeligt for de Indviede, og i hvilket den mod Pavestolen under Asken ulmende Uvillie skaffer sig Luft. Der paastaaes, at de, som vare denne Skoles Adepter, i deres Skrifter giorde Brug af Modersmaalet, medens derimod den romerske Kirkes Tilhængere holdt fast ved Latinen. Aar 1176 yttre sig de første Spor af en Opposition imod Pavestolen i Italien, blandt de saakaldte Bulgarer eller som de senere kaldtes Albigenser, (Schroeckh, Kircheng. XXIV, 377; Du Cange, Gloss. Mediæ et Inf. Lat. ed. Francf. 1681, I, 637), og til samme Tid beyndte det provençalske Sprog at blive bekiendt paa Halvøen. Dette og senere det italienske Folkesprog, benyttedes, hedder det, af Alle, som det var om at giøre at vinde Proselyter blandt menig Mand for deres mod det katholske Dogma og mod det romerske Hierarchie stridende Meninger. Der paaberaabes et Brev af Aaret 1245, skreven af en Overløber fra hine Kiettere, Ivo af Narbonne, til Erkebiskoppen af Bordeaux, hvori Brevskriveren fortæller, at han, forfulgt for sine Meningers Skyld, var flygtet til Italien, hvor han blev vel modtagen af de der boende Kiettere, og lovede dem, at han vilde prædike deres Lære og forkynde for Alle, at St. Peders d. e. Pavens Tro ei førte til Frelse; disse Kiettere havde ordnede Menigheder og egne Biskopper, som styrede deres kirkelige Anliggender. De havde meddeelt ham, at de paa deres Bekostning sendte duelige unge Mennesker til Paris, for at de kunde tilegne sig de logiske og theologiske Subtiliteter til dermed at modstaae den »apostoliske Christendom«, samt at Kiøbmænd, hørende til Secten, reiste omkring til alle Markeder for at giøre Proselyter. Han havde reist omkring i Norditalien, og var endog kommen til Østerrig, til Wien og til Neu-

stadt, og var overalt bleven vel modtagen af Bulgarerne og Patarenerne, hos hvem han altid tilkiendegav sig ved visse hemmelige Tegn (semper in recessu accepi ab aliis ad alios intersigna). Om at disse Kiettere benyttede sig af Modersmaalet som Middel til en Udvexling af deres hæretiske Anskuelser: derom meldes dog ikke et Ord. Brevet findes hos Matthæus Paris: Historia Angliæ Maior, Lond. 1640, ed. W. Watts, Fol. pagg. 608 sqq. Gaaende ud fra den Forudsætning, at Folkesproget var det Medium, hvorigiennem Hæretikerne udvexlede deres fra Kirkelæren afvigende Meninger, antager Rosetti, at den hele provençalske Literatur og alle dennes erotiske Digte (den saakaldte gaiescience) ikke vare andet end en Udtryksmaade for de politiske Ideer, som ikkun i tilsløret Skikkelse turde komme for Dagens Lys. Naar Digterne af denne Skole besynge deres Herskerinder, da skal der være Hentydninger deri til de Stemninger imod Paven, som begyndte at giøre sig giældende, jo mere det lakkede mod Middelalderens Ende. Den Forfatter, som vi skylde vort Bekiendtskab til Rosettis Fortolkning, og som selv for en Deel hælder til hans Interpretation, anfører en Yttring af Luther: at »naar Konger og Fyrster skreve Elskovssange, havde de under Billedet af en Brud eller Elskerinde eet eller andet politisk Formaal for Øie« (Præf. in Cantica Canticorum; opp. Lat. Ed. Jen. IV, 268 sqq.; anført af Delécluze S. 577).

Med Erkiendelse af det Sindrige i den anførte Fortolkning, vil nærværende Meddeler blot sætte den simple Bemærkning, at, hvis det at bruge Folkesproget i hiin Tid var et Særkiende paa en ægte Ghibellin og en Modstander af Paven: hvorfor havde Dante, i det Skrift, hvori han meest aabenlyst udtaler sin ghibellinske Tænkemaade: Bogen de Monarchia benyttet det latinske Sprog? Fremdeles er det vel sandt, at Dante i sit Epos ikke farer lempeligen med flere Paver, og sætter Anastasius II. som Kietter (Helv. XI, 8), Coelestin V., fordi han feigt opgav sin høie Værdighed (Helv. III, 59), Nicolaus

III. og Bonifacius VIII., fordi de misbrugte denne til hovmodig Anmasselse, i Helvede (Helv. XIX, 53); og til den samme Pave hentyder han, naar han forudsiger den romerske Kirkes Undergang, fordi een Haand førte Sværdet og Hyrdestaven, (Skiersilden XVI, 108) men som en Fiende af Pavedømmet er han derfor ikke at betragte; dette og alle Kirkens Indretninger, dens Cultus og dens Dogmer, behandles allevegne, hvor de omtales, med største Ærefrygt. Han betragter Kietteriet som en Dødssynd, og giver baade Fra Dolcino og Keiser Frederik II, Plads i de Ulyksaliges Boliger (Helv. X, 119, 128, 54) medens han derimod helliger St. Dominicus, den Første, som grundede Inqvisitionen, »den christne Troes nidkiære Ridder« (»della fede christiana il santo atleta«), næsten en heel lovprisende Sang af Paradiset (Par. XII), og med ikke mindre Ærefrygt nævner han S. Franciscus (Par. XI) og alle de ældre rettroende Kirkelærere. Heller ikke var Dante, som alt ovenfor anmærket, en saa eensidig Tilhænger af Keisermagten, at han vilde, at denne skulde tilintetgiøre den i Italien herskende Frihed; men Demagogernes Tøilesløshed og Retsusikkerheden i Italiens Stæder viste ham ingen anden Udvei, end den, at paakalde en fremmed Herskers Bistand. Han tænkte som den kloge Høvding i Iliaden, der, idet han saae Achæernes Søndersplittelse under Beleiringen af Troja, tilraabte dem:

ουκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη . εἷς κοίρανος ἔστω
εἷς βασιλεύς. Il. B. 204—5.

Overhovedet var det det ideale Monarchie, som foresvævede Dante som Maalet for hans Stræben (Parad. XX, 76—78). Men det gielder om Dante, hvad der gielder om Luther og mange andre store Mænd, der i en længere Aarrække, medens Vinden blæste snart fra den ene, snart fra den anden Kant, have udtalt sig om Tingenes og Begivenhedernes Gang: man kan af deres Yttringer udlede en Chrestomathie af heel forskiellige Anskuelser. Vi blive her staaende ved Dante. De samme tunge Slag,

som han lader falde paa de stolte Lehnsherrer og disses Tyrannie, med de samme tugter han de Udskeielser af Folkefriheden, for hvilke han selv og Mange af hans udmærkede Medborgere vare blevne Offre, og Aristokrat som han var, og stolt af sine berømmelige Ahner, taler han ved alle Leiligheder med bitter Haan om de nye Mænd (Par. XVI, 49 ff.) og de nye Sæder og Indretninger, som med disse havde skaffet sig Indpas i Samfundet, om Fremmedes Indtrængen i Statens Embeder, om de udannede Massers Indblanding i Styrelsen af de offentlige Anliggender, kortsagt om alt det Væsen, som mere eller mindre er uadskilleligt fra Demokratiet. Saaledes ogsaa paa det Kirkeliges Enemærker. Han kalder Paver og Cardinaler, Bisper og Prælater ind for Samvittighedens og den moralske Følelses Værnething og undersøger deres Brøde og veier Straffen derefter. Vi kiende intet Forbud i den kanoniske Ret mod at dadle selv Kirkens høieste Mænd; men skulde det være en Brøde, da er den dog langtfra at kunne sættes i Kategorie med falsk Lære, og saavel Bernhard af Clairvaux som mangfoldige andre Kirkelærere, hvis Rettroenhed Ingen har draget i Tvivl, have i ikke mindre stærke Udtryk, end Dante, brudt Staven over mange Kirkefyrsters Liv og Forhold.

Men det her Sagte maa være tilstrækkeligt til at give et Begreb om den nye Fortolkningsmaade, hvorefter Rosetti i alle Dantes Symboler og Billeder har villet see Hentydninger til hans Samtids politiske Begivenheder, og tillige om dens Uholdbarhed i dens Almindelighed. At der er Enkeltheder, i hvilke denne Tydning træffer det Rette, skal dermed ikke være negtet. Vi bemærke til Slutning, at det hele Spørgsmaal om Dantes Orthodoxie og om hans Forhold til den romerske Kirke, klart og ypperligen er behandlet i Ozanams Skrift: Dante et la Philosophie catholique au 13. siecle, nouv. ed. Paris 1845, 8vo, S. 247—278.

Tassos[1]) Navn fører os til det Tidsrum i Historien, da Pavemagten, efter i flere Decennier at have seet sin Tilværelse truet, atter fremtraadte med Krav paa den hele Christenheds Lydighed og Underkastelse, og hans Digt, der saae Lyset i fuldstændig Skikkelse 1581, sætte vi i Forbindelse med den omfattende Reaction i den romerske Kirke, der netop paa hiin Tid nærmede sig sit Høidepunkt.

Alt i de første Aar, efterat Luther havde udslynget sit Manifest mod den bestaaende Kirke, sporedes det paa ikke faa Punkter, at man i Rom erkiendte Nødvendigheden af en Reform, hvis ikke Alt skulde gaae tilgrunde i Nedbrydelsens Jordskiælv. Bekiendte ere de Forslag, som giordes Pave Paul III (1534—49) af en af ham nedsat Commission til at afhielpe Misbrugene. Bekiendt er ogsaa den paafaldende Forandring, der skete i Pavernes og de dem nærmest omgivende Mænds Liv og Forhold. Havde der fra denne Side tidligere været Grund til den største Forargelse: saa hævedes nu den ene Mand efter den anden paa St. Peders Stol, der ikke skyldte fornemme Forbindelser, men deres strenge, endog asketiske Levnet og deres Iver for at læge Kirkens Brøst, deres Forfremmelse til den høieste kirkelige Værdighed. Begyndelsen skete med Marcellus II, der ikkun i 22 Dage (9. April til 1. Mai 1552) sad paa Pavestolen, og paa hvem man, ved hans tidlige Bortgang, smukt anvendte det bekiendte Vers af Æneiden (VI. 883) om den Marcellus, Augusts Stedsøn, til hvem det romerske Folk havde knyttet saa store, ved hans uventede Død bittert skuffede Forventninger. Historien om denne Paves maadeholdende, til religiøse Øvelser og til de mangehaande med Kirkens høieste Værdighed forbundne Pligters Opfyldelse helligede Liv, kan læses næsten som et Opbyggelsesskrift (Pollidori: de vita, gestis, moribus Marcelli II. P. M. Romæ 1744. 4to; see især S. 117, 119, 122, 124, 130). I en

---

[1]) Om Tassos mærkelige Levnet s. Ebert, Torquato Tasso, nach Gingené, Leipz. 1819.

lang Aarrække derefter hævedes nu ikkun Mænd af udmærkede kirkelige Egenskaber til den øverste geistlige Værdighed, og Forvandlingen, der var skeet i Hovedet, strakte sig snart til Lemmerne og til alle det aandelige Livs Retninger. Hvilket hedensk Præg der var paatrykt Literaturen fra den Tid, da Studiet af den gamle Verdens klassiske Forfattere havde begyndt at sysselsætte de bedste Hoveder i Italien, er bekiendt nok. Inden Udløbet af det Tidsrum, ved hvilket vi her dvæle, var Alt anderledes. Literaturen antog en kirkelig Retning; de hedenske Skribenter, for hvem man saa lang Tid havde sværmet, maatte vige deres Høisæde; de ansete Philologer, som fra den foregaaende Tid endnu vare tilbage, savnede vel ikke den dem af det pavelige Skatkammer tillagte Løn, men de savnede en Virkekreds, og de Høresale, hvori de udbredte sig over den gamle Literaturs ypperste Frembringelser, stode tomme. Det er berettet om den berømte Aldus Manutius, der omtrent 1589 i Rom holdt Forelæsninger over Cicero, at man saae ham vandre med et Par Tilhørere til og fra sine Forelæsninger. Saa liden Vægt lagdes der nu paa Studiet af den latinske Veltalenhed, som faa Aar iforveien havde taget saa betydende Kræfter i Beslag, og ved Enden af det 16. Aarhundrede fandtes der i Italien ikke mere nogen Humanist af Berømthed, saa at Universiteterne maatte lade deres Lærere i den klassiske Philologie komme fra Udlandet (see Ranke: die röm. Päbste I. 476). Kirken tog alle de bedste Kræfter i Brug, og om den Latinist, som i den nyere Tid, fremfor nogen anden, har naaet Cicero, om Muretus er det berettet, at han ei blot, hvad mange af de tidligere Humanister havde giort, traadte i Kirkens Tieneste, men med Iver og Redelighed opfyldte sine kirkelige Pligter (A. Schottus e S. I. vita M. A. Mureti ap. Mureti oratt. et Epistolæ, Ed. Jac. Thomasii, Lips. 1750, 8vo. p. 50—51. Endnu dybere sank, under denne den romerske Kirkes Reactionstid, Studiet af det græske Sprog, og saa utroligt det end synes, saa er det nok der-

for neppe mindre sandt, at Cæsar Baronius i sine som Kildesamling umistelige kirkehistoriske Aarbøger ikke røber det mindste selvstændige Bekiendtskab med det græske Sprog. Det samme Omsving i Tænkemaaden, fremkaldte ogsaa de nye geistlige Ordener, Capucinerne, Theatinerne, Barnabiterne, Somaskerne og især Jesuiterne, der alle tilhobe, i det Mindste i Begyndelsen, arbeidede saa heldigen i hvad man nuomstunder vilde kalde den »indre Missions« Tieneste, idet de med Iver prædikede, underviste Ungdommen, trøstede de Syge og ophialp de Faldne, spores ikke mindst i de skiønne Konster, der alle paa hiin Tid bleve Religionens og Kirkens Forbundsfæller. Palæstrinas Musik, og Domenichinos Malerier, der især laante Gienstande for Penselen af den christelige Religions Mysterier og af Matyrernes Lidelser, tilhøre denne Periode af den romerske Kirkes Restauration. Ligesaa meget forraade dennes Yttringer sig i den samtidige Digtekonst. Bøgerne ere Kiendsgierninger om den i Tiden herskende Tone, og Intet kan bedre vise, hvilket Omsving der var skeet i Literaturen siden det 16. Aarhundredes Midte, end en Sammenligning mellem de i Ubluhed og Gemeenhed, som Schlosser siger, kun af Voltaires: la pucelle, overtrufne sonnetti lussuriosi, hvorved Petrus Aretinus (c. 1545—48) giorde Opsigt og vandt Yndest og Belønning af Italiens mægtigste Mænd (see Bayle l. c. I, 303—308), og det store Heltedigt, i hvilket Torqvato Tasso i samme Aarhundredes næstsidste Decennium forherligede den christelige Kirkes ypperste Triumph over sine Fiender: Jerusalems og Christi Gravs Udfrielse af de Vantroes Hænder.

Vi betragte Tassos Digt, i Forbindelse med den Tid, i hvilket det er skrevet, og bemærke, at i det 16. Aarhundrede, da den pavelige Kirke, efter paa det tridentiske Kirkemøde at have beseiret sine Modstandere, indenfor dens eget Omraade, atter rustede sig til at oprette den romerske Troes Lydighed blandt de frafaldne Folkeslag, kunde intet mere passende Emne vælges af en reli-

gios Digter end det som Tasso valgte: Christi Gravs Befrielse. Erindringen var endnu frisk om alle de Forberedelser, der i det 15. Aarhundrede, før og efter Constantinopels Indtagelse, vare giorte for at bringe et Korstog i Stand mod Tyrkerne, for hvilket endog en Pave Paul II. (1446—71) havde tilbudet at ville sætte sig i Spidsen. I alle den Tids pavelige Statsacter angives det som Endemaalet for Curiens Bestræbelser, at, naar først Spaltningerne mellem de Christne indbyrdes vare bilagte, og alle disse vare bragte tilbage i det gamle Forhold til Rom: skulde man med forenede Kræfter berede sig til et Korstog mod Troens Fiender. Nys havde man seet den store Seier af den forenede spanske, venetianske og pavelige Flaade over Tyrkerne ved Lepanto i October 1571, og det synes at have været i dette Aar, at Tasso fattede Tanken om at forherlige de første Korsfarere. I sin Tilegnelse af Digtet til Hertug Alphons II. af Ferrara, tilskynder han denne til at fuldføre Gotfred af Bouillons Gierning.

Vi slutte disse Bemærkninger med det Ønske, at den, som os synes, heldigen begyndte Oversættelse af »det befriede Jerusalem«, hvoraf endnu kun trende Sange foreligge (af Adjunct Bisted i Indbydelsesskrifter til Examina i Horsens Skole), maa i en ikke altfor lang Fremtid blive fuldendt. Af Tasso har hidtil Intet været fordansket, uden en Episode af den 8. Sang, »de Danskes Priis«, til Erindring om den danske Prinds Svend, udentvivl Svend Estridsens Sønnesøn, der fulgte de første Korsfarere, og faldt i Caramanien, efter en tapper Kamp mod Overmagten, 1097. En dansk Oversættelse af dette lille Stykke haves af Baggesens Haand[1]. (Danske Værker (1828). IV. 3—21).

---

[1]) Michaud, Hist. des croisades sixième ed. Paris 1841 (I—VI), I, 217, S. R. D. III, 631—35. At denne Begivenhed var forherliget ved et Maleri af C. v. Mander, et Kobberstik af A. Helveg og et Vers af Otto Sperling: beretter Suhm, Hist. af Danm. V, 41—42.

VII.

Om Restaurationen af St. Mortens Kirke i Nestved.

(1860.)

Fra meget gamle Tider, og udentvivl saa langt tilbage, som historiske Vidnesbyrd række, har Nestved Kiøbsted med tilhørende Landdistricter været deelt i tvende Kirkesogne, hvert med sin særegne Sognepræst: St. Mortens og St. Peders[1]), hvilket sidste tillige, saalænge det var annecteret til Fogedby i Øster-Flakkebierg Herred, havde en Medtiener eller residerende Capellan. Enhver af disse Sognepræster havde sin Embedsbolig, og Pladsen, hvorpaa den for lang Tid siden nedlagte og bortsolgte St. Peders Præstegaard har ligget, kan endnu paavises. St. Mortens Kirkes Præstegaard er i den nulevende Slægts Erindring. Den var beliggende paa en til Susaaen stødende Grund, og var oprindeligen af den bekiendte Ove Bilde, som Forstander for Skovkloster, med Samtykke af menige Convent i Klosteret, overladt Kirkeværgen i Leie til en Bolig for Sognepræsten, hvilken Overdragelse senere stad-

---

[1]) I den roesk. Biskops Jordebog (1370) i SS. RR. DD., VII. 116, nævnes i Nestved baade »Eccl. S. Petri« og »Eccl. S. Martini«.

[2]) See herom det af Hr. Pastor West og nærværende Forfatter i A. 1855 udgivne Skrift: »Tale og Prædiken ved Høitideligheden i Nestved St. Pederskirke d. 18. Søndag efter Trinitatis 1855. Med nogle Meddelelser om Sognepræsterne og de residerende Capellaner ved St. Peders Kirke siden Reformationen«.

fæstedes ved Kong Frederik II.s Brev af 29. August 1576[1]), som skienkede Bygningen til en Bolig for Sognepræsten, som denne skulde »nyde og bruge og have frit og qvit, uden med nogen Afgift deraf at besværes, saaledes at Kirkeværgen den altid skulde holde ved god Magt, med god Kiøbstedbygning, som det sig bør«. Fra Begyndelsen af var denne Bygning altsaa leiet, og blev senere skienket Kirken til en Bolig for dens Sognepræst. Et Par Hundrede Aar efter blev den, som Tilfældet er med andre Præstegaarde i Landet, overladt Embedet, ved Kong Frederik V's Benaadningsbrev af 4. Januar 1557, som tilstod Sognepræsten at »maatte nyde den gamle Præstegaard i den Stand, som den befandtes; af efterkommende Sognepræster skulde den senere kiøbes for Halvtredsindstyve Sletdaler«[2]). Som det lader, og hvorpaa ogsaa den ringe Indløsningssum tyder, maa Præstegaarden alt paa den Tid have været i en maadelig Forfatning, og, da Tilsynet med Præstegaarde dengang, lige indtil Lovgivningen ved Reskriptet 21. Mai 1817 giorde nogen Forandring heri til det Bedre, var overmaade mangelfuldt, gik denne Bygning med stærke Skridt sin Undergang imøde, og var i dette Aarhundredes første Decennium i en saadan Tilstand, at det ansaaes raadeligst at borsælge den til den Høistbydende, og at lade Sognepræsten nyde Renterne af den Capital, som Salget maatte indbringe. Ved offentlig Auction, afholdt af Herredsprovsten, 6. Februar 1811, blev daværende Borgemester i Nestved, Assessor, senere Etatsraad Schønheyder, Høistbydende med 2010 Rigsdaler D. C., og da hans Bud under 13. April næstefter erholdt kongelig Approbation, fik han under 6. August 1811 Skiøde paa den gamle Præstegaard med tilliggende Have for den nysnævnte Kiøbesum, som snart derpaa ved den, ifølge Forordningen af 5. Januar 1813 skete Forandring i Rigets Pengevæsen,

---

[1]) Hofman, Fundationer og Gavebreve, VIII. 448.
[2]) Sammesteds.

sank ned til en saadan Ubetydelighed, at Sognepræsten senere, som saakaldet Erstatning for Afsavn af Embedsbolig, erholder i aarlige Renter 7 Rdlr. 80 Sk. Dette er et, desværre ingenlunde enestaaende, Exempel, paa den Skade, og de Tab, som Embeder og offentlige Stiftelser have lidt ved slige Transactioner.

Nestved St. Peders Sogn, der, som berørt i det Foregaaende, en Tid lang havde havt Fogedby i Øster-Flakkebierg Herred til Annex, udtraadte i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede af denne Forbindelse, hvorimod det ved en i Aaret 1823 indtruffen Vacance, fik Sognepræst tilfælleds med Herlufsholms Sogn. Da Sognepræsten for disse Menigheder, i hvis personlige Interesse det lader til, at denne lidet heldige Forening har været foretagen, i Aaret 1844 afgik ved Døden: bestemte en Kongelig Resolution af 27. Juni 1844, at »den hidtil giennem en Deel Aar bestaaende Forbindelse mellem Herlufsholms og St. Peders Sogn i Næsted skulde hæves«, og den samme Resolution indeholdt fremdeles, at »de tvende i Næstved bestaaende Menigheder herefter skulde forenes til een, og at Gudstienesten og de øvrige Ministerialia for Fremtiden skulde foregaae alene i St. Peders Kirke». Det vil forundre dem, som ere bekiendte med den sædvanlige langsomme Gang af de ofte giennem en heel eller halv Menneskealder sig udspindende Forhandlinger, som pleie at gaae forud for slige Forbindelser af Sogne, der tidligere have været adsilte, at erfare, at den nys omtalte allerhøieste Resolution udgik ganske faa Uger efter at hiint Dødsfald var indtruffet (12. Mai 1844), og uden at der var givet enten Amtmanden over Præstø Amt, eller Nestved Communalbestyrelse, eller Provsten i Thybierg Herred nogensomhelst Leilighed til at yttre sig om denne Sammensmeltning af de tvende Menigheder i Nestved, og saalidet bleve endog ved denne Foranstaltnings Iværksættelse de i Embedslivet almindelige Former iagttagne, at sidstnævnte geistlige Embedsmand ingensinde ad officiel Vei erholdt nogen Meddelelse om den befalede For-

ening af hine tvende Sogne, saa at, da Meddeleren af denne Beretning endeel Aar derefter, opfordredes til at udtale sig over den forehavende Nedbrydelse af St. Mortens Kirke, maatte han først forskaffe sig en Gienpart af den omtalte allerhøieste Resolution, der savnedes i hans Embedsarchiv.

Om der mueligen alt dengang, da Menighedernes Samling til een blev bestemt, og da det med det Samme blev befalet, at St. Mortens Kirke indtil Videre skulde lukkes, har ladet sig høre Stemmer, som, under Paaberaabelse af en Mening om dens maadelige Tilstand, og det for Menigheden Farlige i dens fremtidige Brug til Gudstieneste, ønkede den nedbrudt, lader sig vel formode, men ikke med Sikkerhed afgiøre. De under Provstens Ledelse Aar efter Aar afholdte Syn over Kirkebygningen, gave ikke slige Betænkeligheder mindste Medhold, og lidet over fiorten Dage efter, at det nylig omtalte Reskript havde befalet, at Kirken skulde lukkes, afgave Provstiets eedsvorne, i Muur- og Tømmerfaget kyndige Synsmænd et Vidnesbyrd om dens Soliditet paa Tag og Fag. Imidlertid maa dog den Frygt, som udentvivl allerede tidligere havde giort sig gieldende for, at Kirken skulde styrte sammen over Menighedens Hoved, og under hvis Indflydelse det, som antydet, er at formode, at Resolutionen af 27. Juni 1844 er bleven til, efterhaanden have vundet mere og mere Fodfæste, og den daværende øverste kirkelige Bestyrelse, det Kongelige danske Cancellie, lod giennem Stiftsøvrigheden, ved Skrivelse af 9. Juli 1844, Amtmanden over Præstø Amt og Provsten for Hammer og Thybierg Herreder, opfordre til at udtale sig angaaende Kirkens Nedbrydelse. Under 8. August s. A. afgave daværende Amtmand, Kammerherre Neergaard, og daværende Provst, senere Biskop Lautrup, deres Erklæring, i hvilken de yttrede, at »de havde taget Kirken i Øiesyn, og ved denne Leilighed erfaret, at den almindelige Stemning udtalte sig for, at, hvorvel Byen herefter kun skulde udgiøre een Menighed, med een Sognepræst: St. Mortens

Kirke dog fremdeles maatte bruges til Gudstieneste om Søndage og Helligdage, saaledes at der skifteviis holdtes Høimesse og Aftensang i den, hvortil ogsaa Sognepræsten havde erklæret sig villig. Kirken fandtes at trænge til endeel Reparationer og Forskiønnelser, men den skiønnedes ikke at være i en saa brøstfældig Tilstand, at der kunde være Frygt for, at den for Tiden skulde falde sammen«.

Den Stemning til Fordeel for St. Mortens Kirke, som Amtet og Provsten havde paaberaabt sig i deres nys berørte Erklæring, udtalte sig paa flere Maader. De til Stemmegivning om dette Anliggende til forskiellige Tider afholdte Forsamlinger af Menighedens Medlemmer yttrede sig med en meget betydende Stemmefleerhed for, at Kirken fremdeles maatte benyttes til Gudstieneste, og ikke ringe Bidrag til dens Istandsættelse og Forskiønnelse tegnedes saavel i Nestved som i dens Omegn, og ved disse, i Forening med den Capitalformue, som Kirken eiede, meente man at kunne afholde idetmindste Endeel af de Udgifter, som dens Restauration vilde kræve. Ialt vare disse Bekostninger, efter en af Etatsraad, Hofbygmester Koch, over Kirkens Tilstand afgiven Erklæring, som igien grundede sig paa en af Bygnings-Conducteur Thieleman foretagen Undersøgelse, anslaaede til et Beløb af omtrent 8000 Rdlr. I Slutningen af Aaret 1845 blev en Committee, som, foruden Sognepræsten og den ordinerede Catechet, talte i sin Midte adskillige af Nestved Kiøbsteds Embedsmænd og flere ansete Medlemmer af Menigheden, nedsat til at varetage Kirkens Tarv, og Committeen, hvis Omhu og Virksomhed det skyldes, at hine frivillige Bidrag bleve tegnede, og tildeels opkrævede og frugtbargiorte, vedtog i eet af sine første Møder at henvende sig umiddelbart til Hs. M. Kongen, for, om mueligt, af Statsmidler at erholde det Tilskud, som vilde behøves til Kirkens forsvarlige og sømmelige Istandsættelse. Giennem det Kgl. danske Cancellie blev det, under 5. November 1846, tilkiendegivet Committeen, at det var »Hs. Majestæts

Villie, at de forhaandenværende Midler anvendtes til at vedligeholde Kirken paa Tag og Fag; forsaavidt derimod Nestved Borgere maatte ønske at give Kirken en fuldstændigere Istandsættelse, gaves Communen Haab om, paa nærmere Andragende, at erholde et Laan af offentlige Midler til Opnaaelsen af dette Øiemed.

Det vides ikke, at nogen Ansøgning om Laan af offentlige Midler til St. Mortens Kirkes Istandsættelse dengang blev indgivet. Kirken henstod i flere Aar saa godt som uændset, og dens Reparation syntes opsat til en ubestemt Fremtid. De til dens Landsogn fra gammel Tid henhørende tiendeydende Beboere af Landsbyen Aaderup androge i Begyndelsen af Aaret 1849 for Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet om, at St. Mortens Kirke atter maatte blive tagen i Brug til Gudstieneste, og en egen Sognepræst blive beskikket til samme. Under 2. Februar 1850 anmodede Ministeriet Stiftets Biskop om at tilkiendegive Andragerne, at »deres Begiering for Tiden ikke kunde bevilges«.

Netop i det nævnte Aar, 1849, blev den gamle Kirke dog atter, efterat den siden 1844, da den forlodes som usikker, havde henstaaet næsten uden al Reparation, ved en særegen Tilskikkelse, som man kunde fristes til at regne til Det, man stundom kalder »Skiebnens Luner«, tagen i Brug til Gudstieneste. Det viste sig pludseligt, at St. Peders Kirke, som efter hiin Resolution var anviist den forenede Menighed til Gudstienestes Afholdelse, led af saadanne Mangler i Hvælvinger og Mure, at det vilde være høist betænkeligt at bruge den længere. »Nød bryder«, efter Ordsproget, »alle Love«, og, uanseet den tidtomtalte Befaling, som lød paa, at St. Mortens Kirke skulde lukkes: vendte man paany tilbage til den, og i fem samfulde Aar, Søndag efter Søndag, samlede Menigheden sig nu her, og al Frygt for at benytte den syntes med Eet forsvunden; alle gamle og nye Traditioner om dens faretruende Tilstand syntes glemte, og vanskeligen lader der sig tænke et mere praktisk Beviis for en Bygnings For-

svarlighed, end det, St. Mortens Kirke gav, ved atter, næsten uden al Istandsættelse, at lade sig benytte til Gudstieneste, i en saa lang Aarrække. Provstesynet vedblev det ene Aar efter det andet at gientage sine Erindringer om de alt i Løbet af et Par Decennier paapegede Mangler, og Afskrifter af Synsforretningerne indsendtes til Auctoriteterne, men noget Skridt til Manglernes Afhielpning blev hverken tagen eller forberedet. Det maa dog tilføies, at Synets Skiøn altid gik ud paa, at der aldeles ingen umiddelbar Fare truede ved Kirkens Benyttelse til Gudstieneste.

Imidlertid var Spørgsmaalet om Kirkens Bevaring eller dens Nedbrydelse rykket ind i et nyt Stadium. Den i Aaret 1845 med det Hverv at arbeide paa dens Istandsættelse nedsatte Committee, opgav dette, og afløstes 1850 af en anden, som foretog en ny Undersøgelse af Kirkens Tilstand, lod nye Overslag udarbeide, men, ligesaalidet som dens Forgænger, vidste at paapege nogen sikker Udvei til at tilveiebringe de Pengemidler, som et saa omfattende Bygningsforetagende vilde udkræve. I Begyndelsen af Aaret 1851 skete et afgiørende Skridt. Under 15. Mai androg Communalbestyrelsens Fleerhed for Indenrigsministeriet paa Nedlæggelsen af Kirken, og anholdt om, at en »duelig Architekt maatte blive sendt til Nestved, for at undersøge, om Bygningen, med Bibeholdelse af hvad der af dens Udvortes fandtes smukt, og navnlig af dens Taarn, maatte kunne omdannes til en Raadstuebygning, og om Noget af dens indvendige Ornamenter kunde finde en passende Anvendelse i St. Peders Kirke.«

Som Bevæggrund for dette Andragende om Kirkens Nedbrydelse, havde man navnlig paaberaabt sig Unødvendigheden af meer end een Kirke, hvor der ikkun var een Præst; Umueligheden for den alt iforveien stærkt betyngede Commune at give St. Mortens Kirke en Hovedistandsættelse paa samme Tid, som der forehavdes en saa kostbar og omfattende Reparation af Byens anden endnu i langt høiere Grad til Forbedring trængende Kirke, i Forening

med andre høist fornødne Arbeider i communale Øiemeds Tieneste, navnlig Torvets Brolægning, og Opførelsen af en ny Raadstuebygning, samt endelig det Ønskelige i, at man, ved at henlægge de Tiender og den øvrige Formue, som St. Mortens Kirke var i Besiddelse af, til St. Peders Kirke, kunde give denne Midler til en selvstændig Bestaaen, og, ved at overføre til denne Kirke flere hiin tilhørende Ornamenter og Kostbarheder, kunde paa en nem og billig Maade skaffe St, Peders Kirke, hvad den i saa Henseende savnede.

Saavel Amtet som Provsten, hvis Erklæringer ledsagede Andragendet, yttrede sig fraraadende og misbilligende om det giorte Forslag til en Nedrivelse af St. Mortens Kirke eller dens Omdannelse til en Raadstuebygning, og til en Anvendelse af dens Midler, efter det af Communalbestyrelsens Fleertal Foreslaaede, og Provsten benyttede Leiligheden til at giøre opmærksom paa, hvad der ikke lang Tid forud var yttret af Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, i Anledning af en fra Sognepræsten i Nestved indsendt Besværing over en Benyttelse, man havde tilladt sig at giøre af Kirken til Giemmested for adskillige militaire Inventariesager, at det »ikke var den communale, men den kirkelige Auctoritet, som havde Dispositionsret over Kirken.«

Communalbestyrelsens Indstilling i dette Anliggende, som var stilet til Indenrigsministeriet, blev af dette henviist til den competente Auctoritet: Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, og under 9. September 1851 meddeelte dette giennem Stiftsøvrigheden Nestved Kirkeinspection, at det »ikke ansaae den communale Auctoritet berettiget til at disponere over St. Mortens Kirke, eller overhovedet ansaae det foreliggende Spørgsmaal om denne Kirkes Vedligeholdelse som et communalt Anliggende, saalænge der navnlig ikke var Spørgsmaal om at søge Tilskud i den Anledning fra Communen, samt at Kirken, for hvis Bevaring en saa stor Deel af Menigheden havde viist en saa levende Interesse, i ethvert Til-

fælde burde conserveres, forsaavidt dette kunde skee uden tvungne Bidrag af Menigheden eller Tilskud fra Communen.« Idet Ministeriet, hvad Sagens Realitet angik, væsentligen holdt sig til den af Amtet afgivne Erklæring, i Forbindelse med hvad der var oplyst i Sagens Acter, yttrede det i den paaberaabte Skrivelse, som er et Hovedactstykke i Forhandlingerne om Kirkens Bevarelse, at det »vel vilde være mueligt at tilveiebringe de fornødne Midler til en saadan Istandsættelse af St. Mortens Kirke, at dens Bevaring vilde være sikkret idetmindste for en Tid, ved Hielp af dens egne Ressourcer, navnlig deels ved Anvendelse af de dertil tegnede Bidrag, deels i fornødent Fald ved Optagelse af et Laan, at forrente og afdrage i 28 Aar, ved Kirkens egne Indtægter, som, foruden 42 Tdr. Byg i Tiende af Landsognet, udgiorde en aarlig Rente af en Capital paa 800 Rdl. Naar Kirkens Udgifter af den for dens Nedbrydelse stemte Minoritet i Menigheden, vare anslaaede til c. 450 Rdl., da formeente Ministeriet, at dette Beløb, naar den først havde modtaget en mere omfattende Istandsættelse paa Tag og Fag, og naar saavel Kirkebetientenes Løn som flere andre Udgifter vare overførte paa St. Peders Kirke, som Byens Sognekirke, vilde kunne faae en saa betydelig Nedsættelse, at Indtægterne vel turde afgive det fornødne Overskud til Udredelsen af 6 pCt. til Forrentning og Afbetaling af det omhandlede Laan.»

Ved denne ministerielle Resolution var det saaledes afgiort, at St. Mortens Kirke skulde bestaae, forsaavidt Saadant kunde skee uden tvungne Bidrag fra Communens Side, og Ministeriet sluttede sin Skrivelse med at forlange Kirkeinspectionens Yttringer, i fornødent Fald ledsagede af et nøiagtigt Overslag angaaende hvorledes der, under Iagttagelse af de antydede Hensyn, kunde gives Kirken den til dens Bestaaen nødvendige Istandsættelse og Forbedring, uden Ligning af Bidrag paa Menigheden eller Tilskud fra Communen.« Efter Kirkeinspectionens Andragende blev der ved en senere Resolution af 15.

September 1852 bevilget Henstand med Indsendelsen af det nærmere Forslag til Kirkens Istandsættelse, indtil St. Peders Kirkes Restauration var tilendebragt. Til Istandsættelsen af den sidstnævnte Kirke, der, efterhaanden som Arbeidet skred frem, viste sig at være i en meget ringere Forfatning, end man oprindeligen havde forudsat, medgik flere Aar, og det var ikke før midt i October 1855, at den atter kunde tages i Brug til Gudstieneste. Saasnart St. Peders Kirke var overdraget Menigheden, efter fuldendt Istandsættelse, traadte Spørgsmaalet frem, hvad der skulde giøres med Byens anden Kirke, og hvorledes den, efter den nys anførte ministerielle Resolution af 9. Sept. 1851, skulde erholde den fornødne Reparation. Da Kirkeinspectionen tog fat paa dette Anliggende, viste det sig, at der ad de Veie, ad hvilke man var viist, de frivilligen tegnede Bidrag og Kirkens egne Capitaler, ei vilde udrettes Noget af Betydenhed, saa meget mindre, som Kirken i det lange Tidsrum, i hvilket Spørgsmaalet om dens fremtidige Bestaaen havde været uafgiort, saa godt som aldeles ingen større eller mindre Reparation havde erholdt, og man fra det ene Aar til det andet havde udsat Manglernes Afhielpning til en Tid, naar hele Kirken med alt dens Tilbehør under Eet kunde modtage den Forbedring, hvortil Trangen var saa iøinefaldende. Det Bygningsarbeide, der nu forelaa, var altsaa et meget betydende og omfattende. Hvorfra skulde Penge skaffes tilveie til Alt, hvad der var at giøre? Det var Spørgsmaalet, som Kirkeinspectionen havde at besvare. Og Gaadens Løsning kom bedre og hurtigere, end der for menneskelige Øine var Udsigt til.

Medens de øvrige Kirker i Siellands Stift allerede for Aarhundreder siden ere gaaede over i Privatpersoners, Stiftelsers eller Corporationers Eie, er der elleve Kirker[1])

---

[1]) St. Jørgensbierg og Vor Frue i Sømme Herred; Gadstrup i Ramsø Herred; Reerslev i Thune Herred; Thorslundemagle og Iishøi i Smørum Herred; Beenløse i Ringsted

tilbage, som, efter den almindelige Talebrug, eie sig selv, og hvis Midler, under Stiftsøvrighedens Tilsyn, bestyres af den under Navn af Stifts-Skriver bekiendte Embedssmand, der har sin Bolig i Roeskilde, og tillige beklæder Forvalterposten over Domkirkens Gods. Disse 11 i Siellands forskiellige Egne beliggende Kirkers Tiender beløbe sig til omtrent 1500 Tønder Byg og 37 Tønder Havre, og de have desuden af nogle tilliggende Gaarde og Huse adskillige Jordebogsindtægter, og ved disses aarlige Indkomster er der, efterat Kirkernes egne Reparationer ere bekostede, opsamlet en Capitalformue, som for et Par Aar siden udgiorde omtrent 24,000 Rdl. Dette Fond, som er bekiendt under Benævnelsen Stiftslandsbykirkernes Fællesfond, har oftere til forskiellige Tider afgivet Bidrag til flere kirkelige Øiemed, og er navnlig kommet Sogne til Hielp ved Udsmykningen og Vedligeholdelsen af adskillige Kirker, som fattedes Midler til deres tilbørlige Istandsættelse. Det var ved et af Kirkeinspectionen i Nestved i Foraaret 1856 afholdt Møde, i hvilket Forfatteren af denne Meddelelse efter Indbydelse havde den Ære at deeltage, at man vedtog af denne Kilde at søge Understøttelse til St. Mortens Kirke, idet man med et Andragende herom tillige lod følge et af Hr. Architekt Walther udarbeidet, af de fornødne Tegninger ledsaget Forslag til dens Restauration. Mærkeligt nok, havde Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, endnu forinden Kirkeinspectionens Andragende om Understøttelse af dette Fond, med Amtets og Provstens Anbefaling, omtrent i Juli 1856 kom det tilhænde, været betænkt paa netop deraf at lade St. Mortens Kirke tilflyde hvad den behøvede til sin Istandsættelse, og imellem de nærværende Meddeler til Brug ved denne Beretning ud-

---

Herred; Pedersborg i Alsted Herred; Lyngby i Strø Herred; Helsinge og Græsted i Holbo Herred. See herom: J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse over Kongeriget Danmark, speciel Deel, I. 143 f.

laante Documenter findes der ogsaa en Skrivelse fra Ministeriet til Stiftsøvrigheden af 2. Februar 1856, hvori det, med Hensyn til Stiftskirkernes Overskud, henleder Stiftamtets og Biskoppens Opmærksomhed just paa St. Mortens Kirke, som »vel ikke fandtes aldeles nødvendig for Menigheden, men som dog saavel af Hensyn til dennes Ønske, som formedelst Kirkens Betydniug som et interessant Mindesmærke om den ældre kirkelige Bygningskonst, fortiente at vedligeholdes og restaureres.«

Saadan var Stemningen for St. Mortens Kirke, da der af Ministeriet, efterat dette med Stiftsøvrighedens Erklæring havde modtaget Nestveds Kirkeinspections om talte Andragende, i Slutningen af Aaret 1856 nedlagdes allerunderdanigst Forestilling om St. Mortens Kirkes Restauration, og de til dette Formaal fornødne Pengemidler. I Overeensstemmelse med Ministeriets Indstilling, behagede det Hs. Majestæt Kongen under 5. Marts 1857 at bestemme:

»At Kirken maatte restaureres efter den af den omtalte Konstner forfattede Tegning, og at der til Afholdelsen af de dertil medgaaende Udgifter først maatte anvendes samtlige Kirkens Activer, med Undtagelse af den samme tilhørende Bankactie, og dernæst optages et Laan paa indtil 10,000 Rigsdaler hos Nationalbanken, saaledes at det forrentedes og afdroges ved Hielp af Siellands Stiftslandsbykirkers Overskud.« Saa betydeligt end dette ved hiin allerhøieste Resolution St. Mortens Kirke forundte Tilskud var: viste det sig dog snart, efterhaanden som Arbeidet med dens Restauration skred frem, og de mange Mangler, som vare overseete i henved en Menneskealder, ret droges for Lyset, at en endnu større Sum behøvedes, og da Kirkeinspectionen ønskede, medens man var ifærd med de øvrige Forbedringer og Forskiønnelser, tillige at give Kirken et nyt Orgel, ansøgtes et yderligere Tilskud paa 3000 Rdlr., ligeledes af Stiftslandsbykirkernes Fællesfond, og et saadant blev tilstaaet ved allerhøieste Resolution af 7. November 1858.

Ved disse anseelige Bidrag, i Forening med de St. Mortens Kirke skienkede ikke ubetydelige Gaver, af hvilke vi maae fremhæve et Beløb af 500 Rigsdaler, som dens mangeaarige Sognepræst, den i Aaret 1853 afdøde Pastor Thomsen, havde ved sin sidste Villie bestemt til dens indvendige Forskiønnelse, er den nu bragt i en Stand, som langt overgaaer de Forventninger, hvormed Kirkens ikke faa 'Venner havde hilset det første Glimt af Haab om en Restauration, som var givet ved den ovenfor anførte ministerielle Resolution af 9. September 1851. Efterat Kirken var færdig fra Bygmesterens Haand, blev den, ved en egen Act, som, efter dertil meddeelt Bemyndigelse af Stiftets Biskop, forrettedes af disses Blades Forfatter, som daværende Provst for Hammer og Thybierg Herreder, den 19. Søndag efter Trinitatis 1859, overgivet Præst og Menighed, og fra den Tid af har den, i Henhold til de Bestemmelser, som strax nedenfor skulle anføres, stadig været benyttet til Gudstieneste.

Der er vel ingen Tvivl om, at, saafremt Nestved Kiøbsted vedbliver at gaae frem i det samme Forhold, hvori den i de sidste Decennier har udvidet sig, saavel hvad Husenes Tal som hvad Folkemængden angaaer, og dersom Lovgivningen ikke sætter en Grændse for Sognepræstens Bebyrdelse med allehaande communale, med hans egentlige Embede lidet forenelige Sysler[1]; vil Præstens Gierning i en saa udstrakt Sognekreds blive aldeles uoverkommelig for een Mand, og man vil uden Tvivl finde det ønskeligt at vende tilbage til det ældre Forhold, ifølge hvilket, som ovenfor antydet, Kiøbsteden med dens Landdistrikter, saalangt som historiske Vidnesbyrd række, var deelt i tvende Kirkesogne, hvert med sin egen Sognepræst. Da nu St. Mortens Kirke er bragt i den ypperligste Stand, og St. Peders ogsaa er en aldeles upaaklagelig Kirkebygning: vil, naar Nødvendigheden byder en Tilbagevenden til de ældre Tilstande, idetmindste een af

[1]) Skrevet i 1860.

de Hindringer, som en lang Tid traadte iveien herfor, være bortryddet. Men et saadant Tilbageskridt til de ældre Forhold maa være Fremtiden forbeholdt. For Tiden er der, ifølge Kirkeministeriets Skrivelse til Stiftets Biskop, af 23. August 1859, hvorved et af den nuværende Sognepræst for de combinerede Menigheder giort Forslag bifaldes, taget den Bestemmelse, at St. Mortens og St. Peders Kirker benyttes vexelviis til Gudstieneste hveranden Uge, og at Beboerne af St. Mortens Sogn erholde Adgang til at faae de dem vedkommende ministerielle Forretninger udførte i deres egen Sognekirke, forsaavidt de udtrykkeligen maatte ønske det, og Sognepræsten deri indvilger; samt at der imellem Fastelavn og Mikkelsdag hver fierde eller siette Søndag maa holdes Aftensangsgudstieneste skifteviis i St. Peders og St. Mortens Kirker, eller og i den sidstnævnte alene.«

Efter at have sluttet den ovenstaaende Beretning[1]) om de i omtrent femten Aar førte Forhandlinger om Nedbrydelsen eller Bevaringen af St. Mortens Kirke, som have ført til et ligesaa uventet som glædeligt Resultat, have vi endnu at meddele Følgende om Kirkens Bygning, og de med denne under Restaurationen foretagne Forandringer:

St. Mortens Kirke, der, at dømme efter den Bygningsstiil, hvori den er opført, tilhører det tolvte eller trettende Aarhundredes kirkelige Bygningskonst, bestod, forinden den nu endte Hovedrestauration, af et Hoved-

---

[1]) Forfatteren finder det passende her at bemærke, at han, ved Benyttelse af de tidligere i hans Værge værende gamle Protokoller, saavel som endeel ham fra Nestved udlaante Sager (bl. hvilke St. Mortens ældste Kirkebog, som gik tilbage omtrent til 1640), havde tilsigtet udførligere Meddelelser om St. Mortens Kirkes, Menighedens og dens Sognepræsters Historie. Ved den ulykkelige Ildsvaade, som Søndag Aften 2. Januar 1859 ødelagde Kiøng Præstegaard, bleve samtlige disse Protokoller og Papirer tilligemed hans egen Samling af Bøger og Haandskrifter et Rov for Luerne.

skib og et Chor, hvortil der mod Norden var bygget et Sideskib og et Sacristie; mod Syd var et Vaabenhuus, og imod Vest var Taarnet anbragt. Spor skulle kunne paavises, til at enhver enkelt Deel er opført for sig og til forskiellige Tider, og det tør antages, at ikkun Hovedskibet og maaskee Choret, som er opført i Spidsbuestiil med høie regelmæssige Hvælvinger, er tilovers af den oprindelige Kirke. Ved hine til forskiellige Tider foretagne Tilbygninger havde Kirken lidt overmaade meget. Muren, hvortil Sideskibet stødte, var giennembrudt af store Aabninger, for at tilveiebringe en Forbindelse mellem dette og Hovedskibet; Stræbepillerne vare deels borttagne, deels overhuggede, og en Følge heraf var det, at Hvælvingerne havde skudt Murene ud, og forstyrret alle Træ- og Muur-Constructioner. Ligesom Kirken ved Mangel paa fornødne Reparationer var bleven i høi Grad forfalden, saaledes var den ogsaa ved de mange til forskiellige Tider foretagne Tilbygninger bleven i ikke ringe Grad vanziret. I det Væsentlige bestaae de med Kirkens Bygning foretagne Forandringer i Følgende: Sideskibet mod Nord og Vaabenhuset imod Øst ere borttagne, hvorimod der i Kirkens Bygningsstiil er opført tvende Vaabenhuse, det ene mod Nord, det andet mod Syd; alle Kirkens Vinduer ere opførte i lige Høide, selve Vinduerne ere nye, og i Blyindfatning. Stræbepillerne ere opmurede, de vanheldende Træankerbielker borttagne, og Jernbielker indlagte. Tagværket har været nedtaget, og afbundet i forandret Construction, saaledes at Bielkerne ikke mere hvile paa Hvælvingerne. Kirkens Gulv er forhøiet og belagt med Muursteen paa Kant i Mønster; de lukkede Stole og Pulpiturerne ere nedtagne; et nyt Stoleværk er opsat efter det gamle, af hvilket endnu flere Stole ere beholdte, og deriblandt een, som bærer Aarstallet 1577. Det gamle høist maadelige Orgel er ombyttet med et nyt, som er anbragt i den vestre Ende af Kirken. Den i Egetræ udskaarne Prædikestol, som bærer Aarstallet 1602 og Kong Christian den Fierdes og

hans Dronning, Anna Catharinas, Forbogstaver, er med Omhu renset fra Støv og Smuds, og med samme Omhyggelighed og Varsomhed, og med samme Hensyn til Historiens og Konstens Krav, hvoraf hele Kirkens Restauration bærer Præg, ere de ikke faa inden dens Mure bevarede Epitaphier og Ligstene behandlede. Ogsaa til den fornemste af denne gamle Kirkes Prydelser, den oftere omtalte, skiøndt aldrig udførligere beskrevne Altertavle har Restaurationen strakt sig, og dette Konstværk er nu befriet fra al den derved tidligere klæbende Ureenlighed, og ved den bedre Belysning i Kirken, som de nye Vinduer have tilveiebragt, giort mere tilgængeligt for Beskueren.

Efter en velvillig Meddelelse fra Kiøbstedens Sognepræst, Hr. Pastor Listov, kunne vi give følgende Beskrivelse over dette interessante Arbeide, hvorpaa Molbech vil have fundet Aarstallet 1664[1]), og som skal skyldes samme Mester, der har udført Altertavlen i Holmens Kirke i Kiøbenhavn, Billedskærer Eiler Schrøder[2]). Altertavlen, som bærer Egetræets naturlige Farve, uden nogen Forgyldning, fremstiller i elleve Billeder Christi Lidelse, Død og Opstandelse, saaledes, at Nadverens Indstiftelse, Fodvaskningen, Korsfæstelsen, Begravelsen og Opstandelsen fremstilles i de midterste Billeder, medens Sidebillederne vise Herren bedende i Gethsemane, og forraadt af Judas, hans Fremstillelse for Ypperstepræsten, Tornekroningen, Hudflettelsen og Gangen til Golgatha. Rammen saavelsom Søilerne, der bære Altertavlen, ere rigt forzirede med Arabesker og Løvværk; paa Gesimsen ere de fire Evangelister og de tolv Apostler anbragte, og allerøverst staaer Christus med

---

[1]) Molbech, Ungdomsvandringer, S. 34.

[2]) Efter Pastor Listovs Meddelelse, er der ved St. Peders Kirke opsat en Ligsteen over en Abel Schrøder, død i Aaret 1677, som var Billedskærer og tillige Organist ved denne Kirke, udentvivl en Slægtning af hiin Konstner.

Verdenskuglen i sin Haand. De midterste Billeder ere haut-Reliefs, og indeholde mange Figurer. I Fremstillingen af Nadveren sees Judas forrest i Apostlernes Kreds tilvenstre, holdende i sin Haand en Pung, som Diævelen, der sidder ved hans Fødder, og bærer Horn i Panden, griber op efter. Konstneren har anbragt tvende Døre, een paa hver Side af det Værelse, hvori Nadveren holdes. Ad den ene, som staaer aaben, triner Vertinden i Huset ind, i den anden kiger en Yngling frem, idet han løfter et Forhæng halvt tilside. Billedet af Korsfæstelsen viser Christus med Tornekronen paa Hovedet i ædel Stilling, midt imellem de to Røvere, som have Armene bagbundne til Korset, og det ene Been trukket op til Korstræet. Johannes og Maria staae under Korset, Ypperstepræsterne spotte Frelseren; Høvedsmanden til Hest betragter ham, medens Soldaterne spille Terninger om hans Klæder. De fire Evangelister ere afbildede med deres sædvanlige Attributer, og ved Fremstillingen af de tolv Apostler har Konstneren ogsaa fulgt Traditionen: Peder bærer Nøglerne; Andreas det skraae Kors; Jacob en Stav; Johannes Kalken; Philip en Korsstav; Bartholomæus en Kurv; Thomas et Vinkelmaal; Matthæus en Hellebarde; Jacob den Yngre er fremstillet med et Valsetræ, som ligner en Violinbue; Thaddæus med Kølle, Simon Zelotes med Saug, og Matthias med Øxen.

I Kirken bevares et gammelt interessant, nu ved Maler Rasmussens Konst restaureret Maleri, som paa Rammen bærer Aarstallet 1526. Det bestaaer af et Midtbillede og to Fløibilleder; hiint kan tillukkes med to Halvdøre, som baade paa Inder- og Ydersiden ere prydede med Fremstillinger. Paa Midtbilledet sees St. Peder siddende i Pavedragt, med den tredobbelte Krone paa Hovedet, Nøgle i den venstre, og Stav i den høire Haand. Det venstre Fløibillede fremstiller Erkeenglen Michael med Vægtskaal i sin Haand; i den ene Vægtskaal sees en nøgen Qvindeskikkelse i bedende Stilling,

i den anden en Dæmon med Horn i Panden og en Møllesteen. Det er Siælens Veining paa Dommedag. Det høire Fløibillede fremstiller en Biskop med Krumstaven i den ene Haand, og en Bog i den anden. Nedenunder disse Billeder staae Bogstaverne N. og H. Paa Halvdørenes indre Side findes 4 Fremstillinger af Apostlens Peders Liv. Tilvenstre velsigner Christus Peder, som ved Bredden af Genezareths Sø kommer ham imøde; medens paa den blikstille Sø to Disciple ere ifærd med at trække deres Vaad op i Baaden. Nedenunder knæler Peder for Christus, som med den ene Haand rækker ham Nøglen, og med den anden velsigner ham. I Mellemrummet er anbragt i en Medaillon Brystbilledet af en Mand med en Skriftrulle i Haanden, hvorpaa staaer skrevet Daniel P. Paa den høire Halvdør er atter Peder afbildet i Følge med Johannes. Han helbreder den Halte udenfor Templet i Jerusalem (App. G. III. 1—8). Nedenunder staaer i Medaillon Jeremias P. Nederst fremstilles Peder, som i bedende Stilling skuer op til Christus, der sidder med Scepter og Kugle, omgiven af en Nimbus, og fra hvem en Engel daler ned imod en qvindelig Skikkelse, som med opløftede Hænder staaer midt i Flammer, altsaa en Fremstilling af Siælenes Udløsning af Skiærsilden ved den Helliges Forbøn. Ydersiderne paa begge Halvdøre optages heelt af en Fremstilling, som vanskeligen lader sig forklare. Man seer mandlige og qvindelige Skikkelser, deels nøgne, deels iførte Klæder, styrte i forskiellige Stillinger ned imellem Træer, eller liggende henstrakte paa Jorden, alle bedækkede med Saar i Hovedet og i Brystet, giennemborede af Træstumper og afhuggede Grene.

Af Epitaphier i St. Mortens Kirke fortiene følgende især at nævnes:

1. Et i Choret tilhøire, forestillende i Maleri Maria ved Christi Grav, samt en Præstefamilie, som tilbeder Christus paa Korset. Til hvis Amindelse det er sat, vides ikke, da Indskrift fattes. Malerierne ere uden Konst-

værd, hvorimod Rammen og de derpaa anbragte Figurer, udskaarne i Egetræ, ere bedre.

2. Over den nordre Indgangsdør findes et stort Epitaphium, opsat over Jens Andersen Aalborg, Borgemester i Nestved. Han selv med sine tvende Hustruer og deres sexten Børn ere afbildede paa Maleriet. Rammen er udskaaren i Træ, malet som Sandsteen; to allegoriske Figurer: Troen og Haabet, støtte Monumentet.

3. Over den sydlige Indgangsdør til Kirken findes et Epitaphium med et Maleri, forestillende Christi Opstandelse, udhugget i Egetræ. Det er opsat for Johan Albert Korff, Borger og Handelsmand i Nestved, samt Kirkeværge for St. Mortens Kirke, død 1675, og hans Hustru, Cidsele Hansdatter, død Aaret derefter. Derpaa findes Portraiter af begge disse Personer,

4. I Daabscapellet hænger et mindre Epitaphium, forestillende Christus paa Korset, uden Navn og uden Aarstal.

Af Begravelser og Ligstene i Kirken kunne nævnes:

1. En i Choret, som ved Kirkens seneste Restauration er tilmuret. Deri ligger: General, Kammerherre v. Kaiserling, som havde havt en Hoftieneste hos Katharina den Anden, og kom til Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede, med sin Frue, en Comtesse Galkowsky - Hybersforsteen[1]). Kaiserling eiede i Nestved den nuværende Skolegaard, og en Datter af ham, som døde i 1841 eller 1842, ligger begraven paa Kirkegaarden ved Byen.

2. Ved den nordre Side af Kirken fandtes forhen den hornemanske Familiebegravelse; men da Grunden til det nye Vaabenhuus kom til at ligge ligeoverfor denne Begravelse, bleve de der staaende Kister førte til Kirke-

[1]) En Generalmajor Galkowsky († 1766) og en Oberstlieutenant Galkowsky († 1758), nævnes som hvilende i en muret Begravelse i St. Mortens Kirke (Hofman, a. St. VIII. 437).

gaarden, og Begravelsen blev fyldt. En i Muren siddende Ligsten er forbleven paa sit Sted, og udviser, at den er sat af Borger og Handelsmand i Nestved, Wilken Hornemann († 1719), over hans Kone, Karen Hansdatter Frees († 1699) og deres Børn.

3. En Ligsteen findes i Choret over Maria Nygaard, født Arendrup, født 1687, gift med Provst i Odsherred og Præst til Høiby, Hans Nyegaard, død 1771. Deres ældste Søn, Peter Nicolai Nygaard, kom i kursachsisk Tieneste, blev af K. August III. af Polen giort til Friherre af Gartenberg[1]).

4. Blandt Ligstenene i Midtgangen findes en over Claus Matthiason Frees, Handelsmand i Nestved, død 1676, samt over Johan Robring, Borgemester i Nestved, død 1678.

Hvad angaaer de øvrige Prydelser og Kostbarheder, kan anføres, at Alterklædet af rødt Fløiel med Guldfryndser er skienket Kirken 1778 af Kammerherre, Amtmand Bielke, hvis Vaaben tilligemed hans Frues er udsyet derpaa i Guldtraad. Alterstolene af Messing ere forærede 1640 af Herman Brusk og Hustru Anne Godschsdatter. Den store Lysekrone er givet 1678 af Gidsel Jensdatter, som i første Ægteskab var gift med Claus Frees, i andet med Borgemester Robring. Døbefadet af drevet Messing er givet Kirken i Aaret 1665 af Jomfru Anna Goie. Døbefonten er af Malm, forsynet med en latinsk Indskrift[2]). Paa den større Klokke i Taarnet er Jomfru Maria afbildet, med følgende Indskrift: Sancta Maria ora pro nobis; paa den anden Side er St. Morten fremstillet med Indskrift: Sancte Martine ora pro nobis, samt Navnet: Henricus de Campan[3].

Tvende i Kirkens Sacristie anbragte Tavler, som li-

---

[1]) Worms Lexikon. I. 342.

[2]) S. Hofman, a. St. 436.

[3]) Udførligere læses Inscriptionen paa det nys anførte Sted hos Hofman.

gesom det øvrige Inventarium ere restaurerede, indeholde Navnene paa samtlige Sognepræster siden Reformationen i følgende Orden:

1. Rasmus Lauritzen, † 1565.
2. Mogens Pedersen, † 1582.
3. Niels Eskildsøn.
4. Jens Hanssøn, † 1600.
5. Jens Mogenssøn Krummerup.
6. Gregers Christensøn Braaby, † 1640[1]).
7. Rasmus Nielssøn, † 1642.
8. Diderik Pedersøn Maribo, † 1654.
9. Laurits Christophersøn Ugerløse, † 1669.
10. Mag. Christopher Dideriksen, Provst i Thybierg Herred, † 1690.
11. Mag. Albert Prom, forflyttet 1704.
12. Mag. Oluf Bagge, forflyttet 1731.
13. Joh. Henrik Schou, forflyttet 1748.
14. Jacob Haagen, † 1782.
15. Poul Danchel Bast, fik 1784 Titel af Professor Theol.; forflyttet 1787[2]).
16. Andreas Lyhmann, forflyttet 1790.
17. Holger Olivarius, forflyttet 1796.
18. Rasmus Fog, forflyttet 1804.
19. C. G. F. Stellwagen, resignerede 1806.
20. Peter Holst, forflyttet 1824[3]).

---

[1]) Var tidligere Medtiener ved St. Peders Kirke (s. d. ovennævnte Skrift om sidstnævnte Kirke. S. 44).

[2]) Blev i det nævnte Aar Sognepræst i Søllerød, og Aaret derpaa Sognepræst til vor Frue Kirke i Kiøbenhavn og Stiftsprovst i Siellands Stift, i hvilket Embede han døde i Aaret 1803. Werlauff Erindringer a. St. S. 286.

[3]) En Søn af Sognepræsten ved Trinitatis Kirke i Kiøbenhavn, Hr. Christian Holst († 1807), bekiendt som Forfatter af flere kathechetiske og homiletiske Smaaskrifter i rationalistisk Retning (Kirkeh. Saml. VII. 648. Mynster, Udg. af Luthers Katechismus, Bl. Skr. V. 279), blev 1824 Sognepræst i Kallundborg og Provst for Arts og Løve Herreder; døde 1832.

21. Georg Holger Waage, forflyttet 1828 [1]).
22. Peter Andreas Thomsen, † 1853.

I hans Embedstid forenedes Præsteembedet ved begge Kirker i Nestved, efter den omtalte Kgl. Resolution af 27. Juni. 1844.

23. Edvard Hanning West, forflyttet 1858.
24. Andreas Laurits Carl Listov.

Medens dette Bidrag var under Pressen, har »Illustreret Tidende« leveret Afbildninger saavel af det Ydre som af det Indre af St. Mortens (eller, som den der kaldes, St. Martins) Kirke i Nestved.

---

[1]) Blev først residerende Capellan ved vor Frue Kirke i Kiøbenhavn; 1836 Doctor Theologiæ, og kort derefter Director ved Sorø Akademie; døde 1842.

VII.

Louis Robert Hippolyte de Bréhan,

Greve af Plélo, Kong Ludvig den Femtendes Gesandt ved det danske Hof, 1729—34.

(1871.)

En udførlig Skildring af de Gesandter, som fra den Tid, da det blev Skik, at fremmede Fyrster stadigen holdt Sendebud ved det danske Hof, bleve sendte hertil af den franske Regiering, vilde fremstille Mænd med meget forskiellig Adkomst til at ihukommes. Der var Enkelte af de franske Diplomater, som paa den Tid, da deres Monarch førte det store Ord i Europa; ogsaa hos os optraadte med Fordringer og Anmasselser, som bragte dem til at støde sammen med Haandhæverne af den borgerlige Orden, og et Sidestykke til den Paastand paa Qvarteerfrihed, som under Innocents XI's Pontifikat fremkaldte det noksom bekiendte Sammenstød i Rom mellem den franske Ambassadeur Lavardin og hans Folk og det pavelige Politie (Arckenholtz, Mémoires de Christine, Reine de Suède, II, 246. 292, Bayle, Dict. Hist. & Crit. [ed. Bâle 1738] II. 848), fandt Sted i Kiøbenhavn (1702), da den franske Gesandt, Grev Chamilly, fandt for godt i sit Huus at beskytte en aabenbar Bedrager, hvis Navn den danske Regiering havde ladet slaae paa Galgen: en Sag, som gav Anledning til en yderst bitter Skriftvexel mellem Gesandten og de danske civile og militaire Auctoriteter. (Dokumenterne i denne Sag findes udentvivl hos Lamberti, ogsaa i Riegels Frederik IV's Historie I, 42 ff. og hos Flassan: Histoire de la dipl. fr. IV. 254 fg; Danske Mag. 3.

Række I, 130 ff.). Mod Enden af den første Keiserregiering optraadte Napoleons Gesandt, Alquier, med samme Hensynsløshed i Danmark (1813—14), som han havde viist i Sverrige og andensteds. (Om Charles Jean-Marie, Baron Alquier (født 1752, død 1826), s. Hoefer, N. Biogr. générale II. 215 sq.)

Et ulige bedre Krav paa at mindes af Danske have andre franske Gesandter erhvervet sig, Nogle ved deres virksomme Bestræbelser som Fredsmæglere, i Tider, naar Landet var oversvømmet af fremmede Krigsskarer, Andre ved den Interesse, hvormed de omfattede de danske Lærdes Bestræbelser i flere Retninger, og den Andeel, de toge i hvad der hos os skete til at fremme Studiet af Nordens Sprog og Literatur, og den venskabelige Forbindelse, hvori de traadte til vort Lands meest fremragende Videnskabsmænd. Af dem, som i førstnævnte Henseende giorde sig bekiendte og fortiente, er det nok at minde om tvende: Grev Caspar Coignet de la Thuillerie, som i Aaret 1644 sendtes hertil for i Ludvig XIV's Ærende at mægle Fred mellem Danmark og Sverrige, og hvis Bestræbelser det neppe med Uret er tilskrevet, at Fredsvilkaarene endda bleve taaleligere, end man kunde have giort Regning paa[1]). Ikke mindre Adkomst til at mindes af os med Erkiendtlighed, har en anden fransk Diplomat, Hugo de Terlon, som, neppe et Decennium efter at Thuillerie havde arbeidet som Fredsmægler paa at bilægge Fiendtlighederne mellem de nordiske Kroner, optraadte i samme Egenskab under hans Sendelse til Kong Carl Gustav, over hvilken den bekiendte trykte Beretning foreligger: Mémoires du Chevalier de Terlon, Paris 1681, I—II, som er en Hovedkilde til Historien om Danmarks Tilstand i hine Tider. Ved at forfatte denne Beretning har Terlon indlagt sig samme Fortieneste af vor Historie som den bekiendte Ogier, som fulgte den franske Gesandt Claude Même (Claudius Memmius), Greve af Avaux,

[1]) Slange, Christian IV's Historie II, 1268 ff.

som var sendt af sin Regiering til de nordiske Hoffer (1634) for at udforske deres Sindelag med Hensyn til de Forviklinger, hvortil Trediveaarskrigen gav Anledning, og som under sit Ophold i Kiøbenhavn i hiint Aar (5. Oktober) bivaanede den udvalgte Kong Christian V's med saa stor Pragt høitideligholdte Formæling med den sachsiske Prindsesse Magdalena Sibylla. Med Samtykke, og tildeels under Medvirkning af Hovedet for hiint Gesandtskab, Greven af Avaux, optegnede hans Secretair Ogier, hvad mærkværdigt der var forekommet i de fremmede Lande, han havde besøgt, og, forhindret ved Døden fra at offentliggiøre sin Reiseberetning, overlod han det til sin efterlevende Broder at lade den udgaae ved Trykken[1]).

Blandt de franske Diplomater, som under deres Ophold i vort Land viste sig som Beskyttere af Videnskab og Konst, og traadte i Forbindelse med vort Lands anseeligste Lærde, indtager Carl Dancée, eller, som han gierne skrives, Carolus Dancæus en fremragende Plads. Naar han er født, eller hvor han har tilbragt sine Ungdomsaar: derom er Intet berettet. Han optræder første Gang i Danmark i Aaret 1550, da han var sendt hertil af Kong Henrik II, i Anledning af det Forsøg, som Kong Christian III giorde paa, ved Frankriges Mægling, atter at komme i Besiddelse af de 1469 af Kong Christian I til Skotland pantsatte Shetlands og Ørkeneyøer (Krag og Stephanius Christian III's Historie, ved Sandvig I, 342), og forblev en lang Aarrække i Kiøbenhavn som Kongerne Frants II's, Carl IX's og Henrik III's Gesandt ved det danske Hof. Han anvendte sine Gaver og sin Indflydelse til at mægle den stettinske Fred mellem de nordiske Kroner (1570), og det var vel ikke mindre hans Fortienester af Danmark som Statsmand, end hans lærde Indsigter og hans Deeltagelse i og Interesse for de videnskabelige Bestræbelser og de Studier, som dengang i vort

[1]) Caroli Ogerii Ephemerides, Lutetiæ Paris. 1656. 8vo. S. Schlegel, Samlung II, 74 ff.

Land toge et saa betydende Opsving, som skaffede ham den Ære, at hans Jordefærd høitideligholdtes ved en akademisk Sørgefest, hvortil Consistoriet indbød ved et Program (1590). Det var Dancæus, som forenede sin Stemme med Andres, for at bevæge Tycho Brahe til at holde offentlige Foredrag over sin Videnskab i Kiøbenhavn; det var ogsaa ham, som lagde Grundstenen til Uranienborg paa Hveen d. 8. August 1576[1]). Han stod i Forbindelse med Andre af sin Tids navnkundigste Videnskabsmænd i Danmark, saaledes med Anders Sørensen Vedel, og indtager den første Plads blandt de Mænd, som underskreve Lovene for Vedels Bibliothek paa Liliebierget i Ribe[2]).

Det er om en fransk Diplomat ved vort Hof i en kort Tid af det 18. Aarh.: en Mand, som traadte i Dancæi Fodspor, ligesom han interesserede sig for Videnskaberne, og ligesom han pleiede en fortrolig Omgang med de ypperste Mænd, som den danske Literatur i forskiellige Grene i hans Tid havde at fremvise, og som ved sin ærefulde Død paa Slagmarken har vundet Adkomst til at leve i Eftertidens Minde, at vi skrive nedenstaaende Linier. Hans Ophold i vor Hovedstad, hans lærde Sysler der og hans Forbindelser med vort Lands meest ansete Lærde ere det væsentligste Formaal for den nærværende Skildring.

Louis Robert Hippolyte de Bréhan, Greve af Plélo, var født i 1699[3]), og stammede fra en gammel Adelsslægt i Brétagne. Han bestemte sig tidligen for den militaire Løbebane, og fik et Regiment, som bar Navn efter ham. Hans Alder forbyder, at han kan have taget Deel i den spanske Arvefølgekrig, og der givet Prøver paa det Mod, som i Manddomsaarene giorde ham saa berømt. Fredslutningerne i Utrecht, Rastadt og Baden

---

1) Danske Mag. II. 181. 185. 298.
2) Wegener, A. S. Vedel, 2. Udg. 166.
3) Michaud, Biographie univ. nouvelle édition XXXIII, 513.

gave de franske Vaaben en Hvile, som i en Aarrække ikke blev synderlig afbrudt. Plélo benyttede Tiden til at sysle med Videnskaberne, og skal især have sat sig ind i de forskiellige europæiske Staters Politik og deres giensidige Interesser. Han valgte, da Krigstienesten ikke længere giorde Krav paa ham, den diplomatiske Løbebane, og, hvorvel Intet udtrykkeligen meldes derom, er dog neppe Noget til Hinder for Sandsynligheden af, at Plélo kan have været Medlem af det politiske Akademie, som, efter Forslag af den ved sin Redelighed ikke mindre end ved sine Talenter og Indsigter berømte franske Statsmand, Colbert Torci (død 1746), stiftedes i Aaret 1712, til Dannelse af unge Mænd af høiere Byrd, som agtede at betræde den diplomatiske Vei[1]). Hvor vidt Plélo havde været som Sendebud fra den franske Regiering ved noget andet Hof, inden Gesandtskabsposten i Kiøbenhavn betroedes ham, er ikke bekiendt. Han ankom hertil i Foraaret (30. April) 1729, og fik Audients hos Kongen og Dronningen den 16. Mai, hos Kronprindsen og hos Prindsesse Charlotte Amalie samt hos Kronprindsessen d. 24. Mai[2]). Plélos Creditiv som Ambassadeur ord. er dateret Fontainebleau 6. Novbr. 1728. (Efter Meddelelse fra Udenrigsministeriet.)

Ikke fuldt halvandet Aar havde Grev Plélo været ved det danske Hof, da der indtraf et Kongeskifte heri Landet. Kong Frederik IV. døde paa Odense Slot d. 12. Oktbr. 1730, og Kong Christian VI. besteg den ved hans Faders Død ledige danske og norske Throne. Saa mange Forandringer, der end ved denne Kronens Overgang fra Faderen til Sønnen fremkaldtes i den indre Bestyrelse: saa bleve de med de udenlandske Magter indgaaede Forbindelser uforandrede, og under den 28. Oktober berettes i

---

[1]) Flassan, Hist. de la Dipl. fr. IV, 374. En raillerende Skildring af dette Akademie giver Addison i Spectator Nr. 305, 19. Febr. 1712.

[2]) De danske Aviser; la Gazette de France 1729, Nr. 17, 23, 24.

det franske Blad Gazette de France, at, ved den første Audients, som Grev Plélo havde havt hos den unge Konge, havde denne givet ham den Forsikkring, at de mellem hans Fader og de allierede Magter indgaaede Pagter skulde blive ubrødeligen holdte[1]). Ved Thronskiftet var Plélos Creditiv, som giorde ham til den franske Konges Gesandt hos Kong Frederik IV, traadt ud af Kraft, og et nyt maatte oppebies, inden han kunde indtræde i samme Stilling ved den nye Konges Hof. Dette lod længe vente paa sig. Det er dateret Château de Marly 25. Januar 1731. Omsider kunde Plélo den 18. April 1731 stedes til Audients saavel hos Kongen og Dronningen som hos de øvrige Medlemmer af Kongehuset. Af de Taler, som han holdt ved denne Leilighed til Kongen og Dronningen og de kongelige Børn, Kronprindsen og Prindsesse Louise (senere formælet med Hertug Ernst Friederich Carl af Sachsen-Hildburghausen d. 1. Oktbr. 1749), seer man, hvilken dannet og i Sprogets Brug øvet Mand, at Plélo var. Afskrifter af dem haves i Haandskriftsamlingen paa Ledreborg.

Under hele sit korte Ophold hos os lader det til, at det er lykkedes Grev Plélo at vinde Yndest hos de høie Personer, til hvilke han af sin Regiering var sendt. Da hans Frue kort efter deres Ankomst hertil, fødte ham en Søn, stode, efter Beretningen i de danske Aviser, Kong Frederik IV, Dronning Anna Sophie og Kronprindsen Faddere til dette Barn, ved Statsminister Holstein, hans Gemalinde og Geheimeraad (J. L.) Holstein. Ved flere Leiligheder optraadte Plélo, som var ankommen til Kiøbenhavn med et talrigt Følge, med en egen Præst eller Aumonier Mr. Gosset, og en Læge Hr. de la Porte,

---

[1]) Gazette de France 1730, Nr. 46, 18. Nov.: »Grev Plélo havde forrige Uge Audients hos Kongen, qui, l'assura que les traités faits, entre feu son père et les puissances alliées par le traité de Sevilla séraient fidèlement executés«. (Tractaten til Sevilla sluttet mellem Frankrige, England og Spanien 9. Nov. 1729).

med særdeles Pragt. I Anledning af den franske Dauphins, Ludvig XV's og den polske Kongedatter Maria Leczinskas førstefødte Søns Fødsel den 4. Sept. 1729 foranstaltede Plélo en storartet Fest, der i den paafølgende Vinter holdtes i Gesandtskabshotellet i fire Dage, hvortil alle i Kiøbenhavn værende franske Familier, uden Hensyn til om de vare af protestantisk eller romersk-katholsk Troesbekiendelse, vare indbudne. Den udførlige Beskrivelse over denne Fest, som den findes i eet af de i Kiøbenhavn dengang udgivne Blade, giver et Billede af Livet i de fornemste Kredse i vor Hovedstad for henved 140 Aar siden[1]). Mere end 200 Personer vare indbudne til Aftensmaaltid; betydelige Almisser bleve uddeelte til de Fattige, og Plélos Bolig var illumineret paa det mest Glimrende, medens en Mængde Indskrifter og allegoriske Billeder hentydede til den glædelige Begivenhed, som skulde forherliges, eller til den franske Konges Storhed. Festlighederne sluttede med en pragtfuld Masquerade den 4. Dags Aften. Der er mueligen Enkelte tilbage, som fra deres Barndom erindre sig, og Flere, som have hørt omtale den Fest, hvormed den 25. Mai 1811 den daværende franske Minister i Kiøbenhavn (Didelot 1807—11) feirede Kongen af Roms Fødsel. Denne bar dog neppe Vand mod den Høitidelighed, som Grev Plélo gav i Anledning af hiint Kongebarns Komme til Verden.

Men fra det glimrende, overdaadige og yppige Liv, som Plélos Embedsstilling, mueligen mere end hans Lyst, bød ham til visse Tider at føre, ledsage vi ham gierne til hans stille Syslen med Videnskaben, af hvis Grene ingen synes at have været fremmed for hans Interesse; til hans store og udvalgte, ogsaa paa Skrifter vedkommende Nordens Sprog og Literatur rige Bogsamling, og til den Kreds af ansete Lærde, som, knyttede til ham ved fælleds Stræben, samlede sig om ham i hans giæstfrie Huus snart i Hovedstaden, snart paa det Landsted i Kiøbenhavns

---

[1]) Extraordinaire Relationer for 1730 Februar Maaned.

Nærhed, hvor han tilbragte Endeel af Sommermaanederne, la Rétraite eller Skodsborg, og hvilke han med Raad og Daad understøttede, ligesom han igien tog mod Hielp og Tieneste af dem. Det er, som alt sagt, ingen Sieldenhed, at de fremmede ved vort Hof værende Gesandter have givet sig af med lærde Sysler, navnlig den franske Regierings Sendebud, og det er ikke stort over 30 Aar siden, at Kong Ludvig Philips Gesandt, Grev de St. Priest, i Kiøbenhavn forfattede og tilegnede Kong Christian VIII sit lærde Værk Histoire de la Royauté (Paris 1842, I—II). Sieldent er det derimod, ja maaskee enestaaende, at en Fremmed, og især en Franskmand, har saaledes. og i det Omfang, som Plélo giorde, havt sin Opmærksomhed henvendt paa vor egen Literatur og dennes ældre og nyere Skatte, og benyttet Leiligheden til at samle Alt, hvad han kunde overkomme af trykte Bøger, Haandskrifter, Kobbere eller Tegninger vedkommende Nordens Literatur eller Historie. Af de Lærde, som Plélo under sit Ophold i Kiøbenhavn traadte i Forbindelse med, var Gram den mest bekiendte. Blandt Grams efterladte Breve er der et Antal af 24 skrevne fra Plélo til ham. Disse Skrivelser, som alle bære Præg af den nøie Forbindelse, hvori den endnu unge Diplomat maa have staaet til den alt dengang i Aarene noget fremrykkede danske Professor og Geheimearchivar, angaae oftest Bogcommissioner, og vise, hvor utrættelig Gram var i at tiene sin Ven. Plélo beder Gram gientagne Gange om at ledsage ham og hans Frue til det kongl. Bibliothek og til Konstkammeret. Han anmoder ham oftere om at spise hos sig, snart i Staden, snart paa hans ovenomtalte Landsted, og der at tilbringe Natten. Han henvender sig til Gram, for at han skulde formaae og giøre Aftale med en Maler Kønig om at skaffe ham, efter de bedste Originaler, Portraiter af Dronning Margrete, af Kongerne af den oldenborgske Stamme, af Tycho Brahe, Corfitz Ulfeld og Griffenfeld (Brev af 1. August 1733). »Saasnart et Stykke var færdigt, kunde det afleveres, og Konstneren

skulde da strax faae sin Betaling«. Han beder Gram om at skaffe sig til den store Samling af alt Didhørende, han havde anlagt, Afskrifter af de af de danske Konger udstedte Adelsdiplomer, Uddrag af Dancæi Breve, det over ham udfærdigede Universitetsprogram, om Meddelelse af Navnene paa samtlige franske Gesandter ved det danske Hof og disses fornemste Levnetsomstændigheder, om Tegninger af Kongegravene i Ringsted og Roeskilde, om Oplysninger om Torfæus, Arne Magnussen og Otto Sperling (Brev af 14. Jan. 1733), om Navnene paa de daværende Professorer ved Universitetet, og de af dem udgivne Skrifter. Først og sidst indeholde dog Plélos Breve Anmodninger til Gram om at være ham behielpelig med at skaffe ham Bøger til hans Bibliotheks Forøgelse, idet han snart beder ham om ved Bytte at skaffe sig saadanne, snart om at paatage sig Commissioner for ham paa de store Bogauctioner, der i hine Tider temmelig hyppigen forefaldt, saaledes paa Auctionen over Grev Danneskiolds Bibliothek, der forauctioneredes i Kiøbenhavn 1732 (Breve af 9. og 13. Febr. 1732), over Biskop Deichmanns, som solgtes i Christiania s. A.[1]). og over den i Odense den 31. Deeemb. 1731, afdøde Biskop Jacob Lodbergs, som ligeledes i det nævnte Aar solgtes ved Hammerslag. Grams overordentlige Tienstvillighed kom ogsaa Adskillige af Plélos Venner i Paris tilgode. Der synes blandt disse at have været Nogle, der interesserede sig for, hvad der udkom her i Landet. Efter Begiæring af en Ven, beder Plélo Gram om at tilveiebringe et Exemplar af det af den norske Præst Jonas Ramus (Anna Colbiørnsens Mand) udgivne Skrift Ulysses et Othinus unus et idem: et Produkt, som, da det i Løbet af faa Aar oplevede tre Oplag (1702, 1713, 1716) vel, ved sine dristige Paastande, maa antages at have vakt endeel Opsigt. Det var den samme Ven, efter hvis

---

[1]) Han kiøbte her for 7—800 Rdlr. (Suhms samlede Skrifter XV. 324).

Forlangende Plélo udbad sig Oplysninger om Arne Magnussen, Torfæus og Sperling. Der giemmes paa det Kgl. Bibliothek i Kiøbenhavn en Gienpart af et Brev til Plélo (af 30. Marts 1730) fra den store Bogven og Bogkiender Abbé Bignon[1]), af hvilken Skrivelse det fremgaaer. at Plélo havde tilbudet at gaae det Kgl. Bibliothek i Paris tilhaande med at skaffe det Bøger af den danske Literatur*d*), et Løfte, til hvis Opfyldelse han benyttede Grams Hielp. I de omtalte Breve fra Plélo forekomme ofte Anmodninger til Gram om at skaffe Eet og Andet til hiint store Bogforraad (s. et Brev af 4. Juni 1732). I en Skrivelse af 21. Marts 1734 omtales, at Plélo ved Grams Hielp havde faaet en Islænder til at tage en Afskrift af en Historie eller Saga om Kong Carl den Store, bestemt til det Kgl. Bibliothek i Paris. Idet Plélo saaledes sendte Skrifter om nordisk Historie til sit Fædreland, lod han tillige ofte medfølge en Kritik over disse[2]). Det kunde synes, som om Plélo stundom i at begiere Grams Hielp og Tieneste var noget nærgaaende, og giorde Krav paa sin lærde Vens Tid til Ting, som ethvert Tienestebud ligesaagodt kunde have besørget. Under 4. Juni 1732 sætter han saaledes Gram i Uleilighed med at skaffe sig 2 heftede Exemplarer af Holbergs dengang nylig udkomne Danmarks Historie. Det maa dog herved ikke lades ubemærket, at, ligesom det vistnok er faldet i Grams Smag at giøre sig en lærd, rig og fornem Udlænding saa forbunden som muelígt: saaledes var det paa dennes Side ikke blot ved jevnlige Besøg, ved hyppige Indbydelser og ved artige Breve, at han søger at vederlægge Gram hans mangfoldige Tienester. Da der paa det

---

[1]) J.-P. Bignon, f. i Paris 1662, blev Bibliothécaire du roi 1718, Intendant du cabinet des médailles, conseiller d'état ordinaire, Prédicateur ord. du roi, membre de l'académie française osv., døde 1743. (Moréri le gr. Dict. Hist. 18. éd. (1740). II 278 ff.).

[2]) Se Klevenfeldts Reisedagbog under 3. April 1743 i: Nyerup: Magazin for Reiseiagttagelser III, 359 ff.

Kgl. Bibliothek i Kiøbenhavn var opdaget et Haandskrift med ubekiendte Charakterer, som Ingen var istand til at tyde, tilbyder Plélo sig at lade tage en nøiagtig Afskrift deraf og at sende den »à un de nos Oedipes à Paris«, forat faae det dechiffreret (11. Febr. 1733). Denne Oedipus var, som Gram senere skriver (12. Juni 1734) til Statholder Grev Rantzau i Norge[1]), den bekiendte Orientalist og Palæograph Étienne Fourmont[2]). Giennem Plélo modtog Gram fra Stockholm en Sendelse fra Medailleur Hedlinger[3]) (s. Plélos Brev af 11. Mai 1733). Hvor høi Pris Plélo satte paa Grams Tilfredshed med hans Samling af Bøger, navnlig af Alt hvad der vedkom Nordens Sprog, Historie og Literatur, disse Ord tagne i deres videste Forstand, og efter hvilken omfattende Maalestok den franske Diplomat samlede Alt, hvad der hørte til et saadant Bibliotheca septentrionalis, oplyses ved en Skrivelse fra ham af 21. Juni 1733; da det samme Brev indeholder en Underretning om den ogsaa andenstedsfra bekiendte danske Ordbog, som Plélo lod udarbeide ved Dr. N. Ryberg[4]), og hvori ogsaa F. C. von Haven

---

1) Brevet aftrykt i O. Wolffs Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab, 1810. I, 222.

2) Født i Nærheden af Sct. Denys 23. Juni 1683, død i Paris 19. Decbr. 1745. Han efterfulgte den berømte Galland som Professor i Arabisk ved Collège de France 1715, og giorde sig især berømt som Een af Grundlæggerne af det chinesiske Sprogs Studium i Europa.

3) Udentvivl den berømte Medailleur Johan Carl Hedlinger, født i Schweitz 1692. Han kom 1718 som Medailleur i svensk Tieneste, blev 1736 kaldet til Danmark, og begav sig herfra tilbage til Schweitz 1745, hvor han døde 1771. N. H. Weinwich, Dansk, norsk og svensk Konstnerlexicon. Kbhvn. 1829 S. 83, 84.

4) Om denne Niels Ryberg, som 1734 blev Dr. Med., og omkom paa en ulykkelig Maade, fortæller Cancellieraad Deichmann i et Brev fra 1780 til Suhm (Suhms samlede Skrifter 15. Deel S. 324), at Plélo blev underviist af ham i Dansk, men at dette Sprog faldt ham saa vanskeligt, at han hørte op dermed.

(død som Præsident i Borgerretten i Kiøbehavn 1751) tog Deel, i det Øiemed at forære den til det Kgl. Bibliothek i Paris[1]), og Plélo tillige deri nævner et Værk, som han og Thott i Forening arbeidede paa, og hvorom han troede, »at det ikke skulde giøre Danmark Skam«: er dette Brev som et Aktstykke til Tidens lærde Historie optaget nedenfor *b*). En Skrivelse fra Plélo til Gram af 22. Juli 1732 indeholder yderligere Oplysninger om, hvorledes han benyttede Grams Bistand til at kiøbe Bøger *c*). Grams udmærkede af grundige Sprogkundskaber understøttede Insigter i næsten alle Dele af den menneskelige Viden kom hans Ven paa mange Maader tilgode, og, som det fremgaaer af Plélos efterladte Breve, kom i deres mundtlige og skriftlige Meddelelser Spørgsmaal paa Bane angaaende Æmner, hentede langt udenfor Nordens Historie og Literatur. En Samtale mellem dem om den franske Satiriker François Rabelais, om det var at antage, at han i nogen væsentlig Grad havde laant de Træk, hvormed han tegner de i hans Værk fremtrædende komiske Figurer, fra visse bestemte i hans Samtid levende Personer: Anton, Konge af Navarra, Cardinalen af Lothringen, Jean Montluc, Biskop af Valence i Sydfrankrige, og en Tidlang fransk Ambassadeur, først i Constantinopel, og senere i Skotland og Polen, giver Plélo Anledning til i et Brev til Gram af 21. Marts 1734 at drøfte den hele Materie, og han slutter med at anmode Gram om at give ham en latinsk Oversættelse af de danske Ord, hvori Panurge, efter først at have klaget sin Nød for Pantagruel i forskiellige andre Tungemaal, omsider udtaler sig paa Dansk[2]), og at meddele ham de Forandringer, som dette Sted havde undergaaet siden den første Udgave, som udkom 1553. Han lover at ville vende tilbage til

---

[1]) Ny Danske Magazin V, 285—86.

[2]) Pantagruel, livre II, Cap. 9. Oeuvres de Fr. Rabelais avec des rémarques historiques et critiques de M. le Duchat, nouv. éd. Amsterdam 1742, 4to I, 251.

den hele Materie om Rabelais' Værk, dets Kilder og det Værd, som man kunde tillægge hans satiriske Skildring. Plélo holdt Ord, og en interessant Opsats om mange didhørende Punkter forelægger han sin lærde Ven *d*). Det var, som det synes, den sidste Meddelelse, som Gram modtog fra Plélos Haand. Hans Livstraad var snart spunden til Ende.

Det tør vel have været igiennem Gram, at Plélo og hans Frue, som synes at have deelt sin Mands Interesse for Videnskaber, blev bragt i Forbindelse med den norske Præst, senere Biskop i Christiansand, og Dr. Theologiæ, G. C. Spidbierg (født 1687, død 1762), som paa en Tid, da H. Strøm og E. H. Gunnerus endnu ikke vare fremtraadte med deres i den danske og norske naturvidenskabelige Literatur epochegiørende Skrifter, vel maae ansees for een af de betydeligere Forfattere, som hans Fødeland havde at opvise i hans Videnskab. Til Gram sendte han adskillige for den Pléloske Familie bestemte Skrifter, vedkommende Norges Naturhistorie[1]. Det var mueligen ogsaa ved Gram, at den flittige Normand Andreas Bussæus (død 1735 som Borgemester i Helsingør), kom i Forbindelse med Plélo; efter Plélos Opfordring og med hans Understøttelse udgav han den islandske Forfatter Are Frode, og tilføiede Otheri Periplus. Han sendte Plélo med et latinsk Brev dette Skrift den 28. Aug. 1733; i samme Sprog svarede Plélo ham, og, idet han beder ham om at fortsætte sine Studier over den nordiske Oldtids Sprog og Literatur og især at beskieftige sig med det gamle Grønlands Historie, tilsiger han ham sin Hielp, og lover ham giennem sine lærde Venner i Paris at giøre hans ovenomtalte Skrift bekiendt, og om mueligt at skaffe nogle Kiøbere til det. Af Brevvexlingen mellem dem sees, at Bussæus har ydet Plélo Hielp ved Studiet af det islandske Sprog. Der haves en Skrivelse af 4. Septbr. 1733,

---

[1]) Grams Breve til Stath. Rantzau i Wolffs Journal a. St. 1810, I, 207—8.

hvori Plélo anmoder Bussæus om at giennemgaae Gudmundi Andreæ islandske Lexicon, og at rette de Feil, som deri havde indsneget sig, og om at oplyse ham om det islandske Sprogs Oprindelse, dets Slægtskab med andre Sprog og om de Afvigelser, som fandt Sted mellem det ældre og nyere Islandsk. At Plélo var meer end Dilettant i den ældre nordiske Historie, fremgaaer af et af disse Breve, i hvilket han underkaster Torfæi Beretning om Magnus Smeks Dronning Blanca og hendes Herkomst en udførlig Drøftelse (d. 7. Sept. 1733)[1].

Der var i de Dage i Danmark en anseet Videnskabsmand: Ole Rømers berømte Discipel Peder Horrebow, (hans Levnet er beskrevet i Giessings Jubellærere II. 1. D. 201 ff.), som netop var i Begreb med at udgive sine mathematiske Værker, et Arbeide, hvortil Grev Plélo opmuntrede ham, og tilbød ham sin Understøttelse. Hvad der herom i Tilegnelsen til Grev Vincents Lerche er anført, giør i lige høi Grad begge Parter, Plélo og Horrebow Ære: Plélo ved den Uegennyttighed, hvormed han tilbød sin Hielp, og den fra alle Bihensigter fiernede, reen videnskabelige Interesse, hvoraf hans Tilbud udsprang; og Horrebow ved den Æresfølelse, hvormed han vægrede sig ved at tage mod Tilbudet. Det er et smukt Træk til de tvende nævnte Mænds Charakteristik.

De Aar, i hvilke den franske Konge repræsenteredes i Danmark af Grev Plélo, hørte til de fredeligste i det 18. Aarhundrede, og de Statsærender, hvortil Plélos Medvirkning krævedes, vare ikke betydende, da den danske Konge dengang levede i Fred med hele Europa. Den eneste offentlige Forretning af Vigtighed, som overdroges

---

[1]) Endeel af de mellem Bussæus og Grev Plélo vexlede Breve ere optagne i Dänische Bibliothek II, 434—444. Et sammesteds p. 442 i Uddrag meddeelt Brev fra P, Étienne Souciet, Bibliothekar ved Jesuiter-Collegiet i Paris af 1. Jan. 1734, viser, at han, som var een af Plélos meget nøie Venner, havde modtaget et Exemplar af Bussæus's Are Frode.

Plélo af hans Regiering, var Forhandlingen om Salget af den vestindiske Ø St. Croix, som under den 15. Juni 1733 gik over i det danske vestindiske Compagnies Eie[1]). Ogsaa ved Forhandlingerne herom benyttede Plélo Grams Raad. Han udbeder sig i et Brev af 14. Marts 1733 en Samtale med Gram, i Anledning af en »terme captieux«, som han havde bemærket i den danske Befuldmægtigede, Borgemester Holmstedts Forslag til den Salgscontract, der skulde oprettes. At Plélo under sit Ophold i Kiøbenhavn skal, saavidt det kunde skee, uden alt for aabenbart Brud paa de danske om den lutherske Statskirkes Herredømme bestaaende Lovbud, have arbeidet paa at fremme den romerske Kirkes Interesser under den da herskende religiøse Giæring: er berettet, efter Pontoppidans haandskrevne Samlinger til Fortsættelsen af hans Annales, af Münter og andre af vore kirkehistoriske Forfattere. Skiøndt Intet herom i det Enkelte lader sig paavise, er det dog ikke usandsynligt, at Plélo ligesom Tilfældet var med Flere af de franske Gesandter i det 17. og 18. Aarhundrede, har arbeidet i denne Retning. Det var den berømte Terlon, som, til en Belønning for sine Fortienester af den danske Stat, under Carl Gustavs Krige mod Danmark, havde faaet Kong Christian V's Tilladelse til at indrette et Capel for romersk-katholske Religionsbekiendere i Kiøbenhavn (26. Sept. 1671), og, ligesom det synes, som om de franske Gesandter ved det danske Hof vare i en lang Række Aar den katholske Menigheds Beskyttere i vor Hovedstad, indtil senere det derværende katholske Capel blev sat i Forbindelse med det østerrigske Gesandtskab ved det danske Hof: saaledes var der, medens hiint Protektorat var overdraget de franske Kongers Sendebud, Enkelte af disse, som kom i Sammenstød med Auctoriteterne i Hovedstaden, fordi de paadroge sig Mistanke om at giøre Proselyter for deres Religion.

---

[1]) Tractaten om Afstaaelsen af St. Croix. Hos Høst, om St. Thomas (Kiøbenhavn 1791). S. 9 ff.

Dette gielder om Grev Chamilly (1699) og om den franske Gesandt Præsident Ogier, som var her i en Aarrække af Kong Frederik V's Regieringstid[1]). At Plélo ligeledes skal have virket i samme Øiemed er, som sagt, fortalt flere Steder, men al videre Détail savnes baade om de Forsøg, han i denne Anledning giorde, og om de Sammenstød, han derved kom i med de verdslige og kirkelige Myndigheder, hvilke dog neppe have været af Betydenhed, at dømme efter den Roes, som tillagdes Plélo, da han var død og borte, fra de høieste danske Statsembedsmænds Side. Herom vil der blive Tale, naar vi først have fulgt den Mand, som udgiør vor Fortællings Formaal, til den Død, han med Sværdet i Haanden fandt ved Danzig.

Den 1. Febr. 1733 døde Kurfyrsten af Sachsen, Kong August II af Polen. Det var ved Valget af hans Efterfølger, at Rusland første Gang optraadte med afgiørende Indflydelse paa det polske Riges indre Anliggender. Saasnart August havde lukket sine Øine, viste det sig, at det nye Kongevalg ikke vilde løbe af uden Blodsudgydelse. Alt flere Aar inden den polske Throne blev ledig, var det klart, at, naar Kong August døde, vilde ikke Faa, som vare kiede af Forbindelsen med det tydske Kurfyrstendømme og den stedse i høiere Grad voxende Afhængighed af fremmede Folkeslag, gribe Leiligheden til at afryste det paa Polakkerne hvilende Aag. Disse kastede deres Øine paa deres forrige Hersker, Stanislaus Lezcinsky, som, indsat til Konge i Polen ved Carl XII's Indflydelse 1704, havde, saasnart Lykken vendte hans Beskytter Ryggen, forladt Land og Krone, og bosat sig i det under svensk Herredømme staaende tydske Fyrstendømme

[1]) Efter Dokumenter i Geheimearchivet. Denne Ogier (Jean-François O.) menes at nedstamme fra en Broder til den S. 99 omtalte Carl Ogier (Schlegel, Saml. z. dän. Gesch. II, 86—87).

Zweibrücken. Den Regent, som dette lille Herskab tilfaldt efter Carl XII's Død, var en ligesaa ivrig Protestant, som den af Jesuiterne beherskede Stanislaus var ivrig Katholik. Han blev derfor fordreven fra Zweibrücken, og opslog sin Bolig i Elsas, og det var under hans Ophold der, at den berygtede Marquise de Prie, som i sin uduelige Elsker Hertugen af Bourbons Navn styrede Frankrige i nogle Aar, lod sine Øine falde paa hans den 23. Juni 1703 fødte Datter, da der blev Spørgsmaal om at skaffe den unge Konge Ludvig XV en Brud, for at der kunde komme en Thronarving til Frankrige. Ægteskabet mellem Ludvig XV og den polske Prindsesse fuldbyrdedes 5. Sept. 1725. Det syntes altsaa at være i sin Orden, naar Stanislaus, som paa Valgdagen i Wola 12. Sept. 1733 var bleven udnævnt til Konge i Polen, ventede sig Hielp af Frankrige. Vel havde Stanislaus, som der fortælles, maattet give Afkald paa alle Rettigheder til den polske Krone, som Betingelse for hans Datters Formæling med Ludvig XV. Imidlertid haabede dog de polske Patrioter, med Rigets Primas i Spidsen, at Frankrige vilde understøtte deres Sag, og, saasnart Valget var skeet, sendtes en lieflandsk Adelsmand, der var Capitain ved de kgl. Tropper i Polen, til Versailles, som han naaede efter en Reise af 8 Dage, for at overbringe dette Glædesbudskab, og een af den Tids Aviser beretter, at han af Ludvig XV blev regaleret med en Gave af en kostbar Diamant, og at Dronningen, som udgiød Glædestaarer ved Budskabet om det paa hendes Fader faldne Valg, forærede ham sit Portrait indfattet i Brillanter, samt at han ligeledes af Stanislaus's Dronning, hvem han bragte Tidenden om det Skete, i Cambray, erholdt en betydelig Skienk[1]). Men det samme Nummer af hiint Blad beretter, at der alt i samme Øieblik, som man baade i Polen og Frankrige jublede over, at Valget var faldet

[1]) Staats u. gel. Zeitung des unparth. Hamburger-Correspondenten 1733, Nr. 162, 10. Oct.

paa Stanislaus, gik Rygter om, at det snart vilde blive omgiort.

Kong Stanislaus havde imidlertid, under Forklædning, begivet sig til det Land, hvis Kongethrone han nu anden Gang var kaaret til at beklæde. Saalidet end den franske Premierminister, Cardinal Fleury, var sindet at giøre noget af Betydenhed for Stanislaus, saa ydede han ham dog nogen, skiøndt langtfra tilstrækkelig Hielp til at optage Kampen imod den Kronprætendent, som imidlertid var fremtraadt i August III, Kurfyrste af Sachsen, og en Søn af den afdøde August II. Han havde ved at love Keiser Carl VI, at ville tiltræde den pragmatiske Sanction, og saaledes give Afkald paa alle Fordringer paa større eller mindre Dele af det østerrigske Monarchie, naar den habsburgske Mandsstamme var uddød, vundet Keiseren for sin Sag, og en endnu langt mægtigere Forbundsfælle fandt han i den russiske Keiserinde, hvis tydske Ministre han lovede indbringende Starostier i Polen, og hvis altformaaende Yndling, Biron, han lovede Hertugdømmet Kurland. De Pengesummer, som Stanislaus medførte til Polen, og den Credit, som Ludvig XV's Sendebud i Warschau, Marquis de Monti, som strax, da Tidenden om Kongevalget d. 12. Sept. var kommen til Versailles, havde erholdt den Helligaands Orden, aabnede ham til at faae Penge for dermed at understøtte hans Sag, vare utilstrækkelige til at tilveiebringe en behørig Modstandskraft mod de Hære, med hvilke de russiske Feltherrer oversvømmede Polen. Men paa samme Tid Stanislaus ankom til Polen, afgik der en fransk Eskadre til Østersøen, bestaaende af 12 Linieskibe og 6 Fregatter, som skulde understøtte Ludvig XV's Svigerfaders Sag. Denne Flaade, anført af Viceadmiral Grev de la Lucerne, ankrede paa Helsingørs Rhed den 20. Sept. 1733, og Plélo og hans Frue, skrives i det nys nævnte Hamburger Blad (Nr. 153, 25. Sept. 1733), reiste derned, for at tale med Admiralen, som var gaaet i Land. Nogle Dage senere kom denne Flaade op til

Kiøbenhavn, og samtlige Officerer, et Antal af 200 Personer, bleve i 64 Vogne hentede til Frederiksberg Slot, hvor de forestilledes for de kongelige Herskaber. Grev Plélo, som i høi Grad interesserede sig for Stanislaus's Sag, og alt, saasnart Budskabet om, at han var valgt til Konge i Polen, var ankommen til Kiøbenhavn, havde giort en stor Fest i denne Anledning, idet et Te deum blev afsunget i Gesandtskabshotellet, og de franske Skibe, som dengang laae ved Kiøbenhavn, løsnede alle Støkker, og lode det franske Flag vaie, og et glimrende Bal endte Høitiden, havde ogsaa arbeidet paa at formaae den danske Regiering til at give Stanislaus sin Hielp. Han udrettede ogsaa saa meget, at der ikke fra dansk Side blev lagt de franske Orlogsskibe mindste Hindring iveien for at gaae ind i Østersøen[1]). Videre formaaede han ikke at giøre i denne Sag. Hans Andragende blev forelagt Conseillet, og Kong Christian VI lod ethvert af dettes Medlemmer afgive sin særskilte Erklæring, og Resultatet blev, at Kongen lod tilkiendegive Grev Plélo, at »han ikke kunde indlade sig paa hans Forslag, formedelst de eengang andensteds paatagne engagements. Imidlertid vilde han paa enhver Maade søge at ménagere Kongen af Frankriges amitié, anvende alle bona officia hos Keiseren og Rusland, paa det de opkomne Stridigheder kunde blive bilagte; men han haabede da ogsaa, at Frankrige vilde afholde sig fra al Haandgribelighed mod Keiseren og det tydske Rige, for at Freden i Europa kunde bevares«[2]).

---

[1]) F. Schiern, Historiske Studier II, 327.

[2]) J. Møller: Mnemosyne III, CCLXXVIII. ff. (Breve af 19. og 22. Okt. 1733). Af de omtalte »andre engagements« kunde det synes, som om Henri Martin har Ret i, at Danmark ved de med Rusland og Keiseren i 1732 oprettede Traktater havde lovet, i Tilfælde af Kong August II's Død, at ville modsætte sig Valget af Ludvig XV's Svigerfader. H. Martin, Hist. de Fr., XVII, 365 sqq. Reedtz, Rép. des Traités p. 184.

Hvad der var blevet forudsagt af hiint hamburgske Blad var imidlertid gaaet i Opfyldelse, at Kongevalget i Polen inden føie Tid vilde blive omgiort. Stolende paa den russiske Hær, som med en stor Styrke var trængt ind i Polen, samlede der sig Endeel, som vare misfornøiede med Valget af Stanislaus, og proclamerede d. 5. Octbr. 1733 August III. til Konge. De skulle ikke have været talrigere end 5000, men da de havde hele den russiske Hærmasse i Ryggen, og Stanislaus's Tropper, som iøvrigt havde giort tapper Modstand, vare faa i Tallet: maatte Stanislaus forlade Warschau og begive sig, ledsaget af den nysnævnte franske Ambassadeur og et Par Regimenter, til Staden Danzig, der, som bekiendt, endnu paa den Tid og ligetil Polens første Deling i 1772, tilhørte det polske Rige. Den til Østersøen bestemte franske Flaade blev hiemkaldt, og under 20. Octbr. 1733 beretter Hamburger Correspondenten, at der skreves fra Kiøbenhavn under 13. s. M., at den var gaaet i Søen, og at Grev Plélo havde været i Helsingør for at byde Admiralen Farvel.

Den polske Arvefølgekrigs Historie vedkommer os ikkun her, forsaavidt den gav Anledning til den Mands Død, hvis Erindring vi paa disse Blade have fornyet. Havde den Hielp, som Ludvig XV ydede 1733 været ringe og ganske utilstrækkelig til at fremme det Maal, som de polske Patrioter havde for Øie, da blev den endnu svagere i det følgende Aar. Med en talrig Hær havde Russerne, anførte af Generalerne Lascy og senere Münich begyndt at beleire Staden Danzig, hvor Stanislaus holdtes indesluttet, og hvor Borgerne bleve hans Sag troe indtil det Sidste. Man havde vel i Frankrige smigret sig med det Haab, at de nordiske Monarcher i den afgiørende Time vilde komme Polen til Hielp, og navnlig antage sig Staden Danzig, hvis Bevaring som en vigtig Stapelstad for Handelen paa Østersøen altid havde ligget Danmark og Sverrige paa Hierte. Som Magistraten i Danzig i det 17. Aarh., da Staden truedes af Kong

Carl Gustav, under hans Krig med Polen, havde begieret Kong Frederik III's Hielp[1]), saaledes henvendte nu, da der viste sig Fare fra en ganske anden Kant, Stadens Øvrighed sig til Kong Christian VI; men den forventede Bistand fra dansk Side udeblev. Da imidlertid Russerne stedse mere og mere trængte Staden, og der endog af dem blev sat en Priis paa Kong Stanislaus's Hoved, kunde Cardinal Fleury ikke sidde aldeles stille. I Foraaret 1734 afgik fra Brest en lille Eskadre under Anførsel af en ellers ikke bekiendt Sømand Barailh, og forenede sig paa Kiøbenhavns Rhed med nogle dertil alt iforveien ankomne franske Transportskibe; i Alt medbragte denne lille Flaade ikkun 2400 Mand. Da den ankom til Danzig, fandt Eskadrechefen, at Russerne vare for mandstærke til, at en saadan lille Styrke, som den fra Frankrig udsendte, kunde binde an med dem; og han lod Skibene gaae tilbage til Kiøbenhavn. Denne Ydmygelse for de franske Vaaben bragte Blodet til at koge hos Plélo. Han fik de franske Tropper til at følge sig, og overtalede Andre af sine Landsmænd, som netop i Øieblikket vare i Kiøbenhavn, til at giøre det Samme. Han forlod eet eller to Børn og en frugtsommelig Hustru, og skrev, inden han gik ud paa dette vovelige Tog, til den daværende Statssecretair for de udenlandske Sager i Frankrige, Hr. de Chauvelin: »Jeg er sikker paa, at jeg ikke vender tilbage. Jeg anbefaler Dem min Hustru og mine Børn.« Hans Forudsigelse blev opfyldt[2]). Ankommen til Danzig, angreb han med den Haandfuld Folk, han førte med sig, de russiske Forskandsninger, men faldt, giennemboret af Beleirernes Kugler, d. 27. Mai 1734. Endnu i nogle Dage kæmpede de franske Tropper, som Plélo havde anført, mod Overmagten; omsider maatte de overgive sig,

[1]) P. W. Becker: Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik III's Regiering I, 35.

[2]) Flassan, Hist. de la dipl. frc., V, 29 sq. Sismondi, Hist. des Français XXII 89 sq. Lacretelle, Hist. de France pendant le XVIII siècle, II, 143 sq.

og bleve, som Krigsfanger, førte til St. Petersborg, hvor Keiserinde Anna skal have ydet dem stor Roes for deres Mod. Omtrent en Maanedstid holdt Danzig sig; da maatte ogsaa denne Stad capitulere og betale en svær Pengesum, som de overmodige Seierherrer paalagde den. Et Par Dage før Capitulationen, var det lykkedes Stanislaus at undslippe, og sin æventyrlige Flugt har han selv beskrevet i et Brev til sin Datter, Dronningen af Frankrige.

Hvad der kan siges imod Plélos sidste Daad, at han, hvis Kald det ikke var i hiint Øieblik at drage Sværdet, kunde og burde være forbleven paa den Post, hvor hans Konge havde sat ham: er stærkt udtalt af en Historieskriver, hvis bekiendte Værk oftere er benyttet i den ovenstaaende Fortælling[1]). Men Samtid og Eftertid have i det Hele været eenstemmige i at prise den tappre Helt, som opoffrede sig selv for at hævde sit Fødelands Ære.

Efter alle de Vidnesbyrd, som ere bevarede fra hine Dage, var Plélo en Mand, ligesaa udmærket ved sin Charakteer som ved sin Forstand, og ved de fortrinlige Indsigter, han havde tilegnet sig i mere end eet Videnskabsfag. Han skal være Forfatter til flere Poesier i det franske Sprog[2]), og med hvilken Iver han sysselsatte sig med historiske, lingvistiske og astronomiske Studier, er omtalt i det Foregaaende. Det var naturligt, at Tidenden om hans Død maatte fylde baade hans Venner hertillands og i Frankrige med dyb Smerte. Efter hine Tiders langsomme Postgang, kan Underretningen om Plélos Død neppe have naaet Kiøbenhavn inden først i Juni Maaned. Allerede under 12. Juni tilskriver Gram Statholder Rantzau i Norge om »den store Sorg i Staden over den kiere, ypperlige franske Ambassadeurs ulyksalige Død«. Den Skyld, Gram lader falde paa det franske Hof, »at have

---

[1]) Flassan, a. St. i: V 29.

[2]) Michaud, a. St. Lacretelle, a. St. II. 143. nota.

begyndt nogen polsk Campagne og Danziger-Stads Undsættelse, og grebet den an med saa slette Midler«, var en Yttring af den offentlige Mening, som gienlød i Danmark saavelsom i Frankrige. Gram skildrer »den høitbedrøvede Fru Ambassadrices allerynkværdigste Tilstand som nogen Enke kan være i«; omtaler, at »hun var falden i en Sygdom, og yttrer Tvivl om, at hun nogensinde vil overstaae sin Barselseng, hvortil hun kun har faa Uger«[1]). I et sildigere Brev af 24. Juli, omtaler han, at »Madame Plélo mueligen vil blive Vinteren over i Kiøbenhavn, og at Kongen af Frankrige havde betalt hendes Mands Gield, og givet aarligen 5000 Livres til hendes Børns Education«. I Nr. 39 af Gazette de France 1734 meddeles fra Danzig, under 14. August, at, efter Breve fra Kiøbenhavn, var Grevinde Plélo nedkommen med 2 Døttre.

For Hoffet i Kiøbenhavn anmeldtes Plélos Død af Gesandtskabssecretairen, en Hr. de la Noue[2]), alt under 11. Juni; saavel hans Skrivelse *f*), som Geheimeraad Ivar Rosenkrantz's Svarskrivelse af 18. Juni indeholde Bidrag til Kundskab om, hvor agtet den bortgangne Hædersmand var i de høieste Kredse her i Landet. En anden dansk Mand, som hørte til de berømteste, ydede sin Tribut til Plélos Minde ved et latinsk Vers: Ludvig Holberg[3]). I stærke Ord taler ogsaa Horrebow til

---

[1]) O. Wolff, Journal a. St. 217 ff. 239.

[2]) Hr. Malbrand de la Noue blev accrediteret som Chargé d'affaires ved det danske Hof; Creditiv Versailles 14. Juni 1734; blev rapelleret 1737. (Meddelelse fra Udenrigsministeriet).

[3]) Holberg: Epigrammatum Libri VII. Hafniæ 1749 p. 19. Epigr. lib. I, Nr. 87.

In mortem heroicam comitis de Plelo
Martem cum Musis sociari pectore in uno,
Herois Plelo vita obitusque docent:
Vitam si spectes, visus coluisse Minervam,
Mortem si spectes, Martis alumnus erat.
Materia hinc dabitur laudantibus æqua poëtis:
Sive toga clarum, seu canere arma velint.

Plélos Berømmelse. »Plangunt omnes boni, qui ipsum noverunt, namque singulos virtutibus egregiis et heroicis sibi divinxerat« etc. Opp. Math. in Præf. P. III.

At ogsaa i hans Fødeland Plélos Minde er blevet bevaret i mange trofaste Venners kiærlige Ihukommelse, følger af sig selv. Et Exempel ligger for os. Da Aaret efter Plélos Død Horrebows Basis astronomiæ var udkommet, og Forfatteren havde tilstillet P. Souciet et Exemplar heraf: saa, idet denne i et Brev dat. III. Id. Oct. 1735 erkiender Modtagelsen af denne Gave, yder han Horrebows Arbeide al Roes, og takker ham til Slutning, fordi han deri bringer Plélos Navn til at ihukommes af efterlevende Slægter. (Aliud est, quod in Te et in Tuo opere non minus amo et deosculor, quod Excellentissimi Comitis de Plélo, amici nostri, memoriam posteritati commendare pergas.« Horrebow: Opera Math. T. III in præfatione.)

Plélos anseelige, ogsaa paa Skrifter over den nordiske Literatur rige Bogsamling, skal i sin Tid, efter hvad der berettes i den ovenfor omtalte Artikel hos Michaud (Biogr. univ.), være tilfalden hans Svigersøn, den altfor bekiendte Emmanuel Armand de Vignerot, Duc d'Aiguillon[1]), som, saa berygtet han end var ved sin Adfærd i Brétagne, hvor han var Militærgouverneur, og ved sin Strid med Parlamentet i dette Landskab, og ved den Dom, som Parlamentet i Paris fældede over ham for flere grove Forbrydelser, en Dom, som det lykkedes ham at faae hævet ved en saakaldet lit de justice: dog ved sin Forbindelse med Mdme du Barry og hendes Creaturer, opnaaede at blive Minister for de udenlandske Sager i 1771 (hvilken Post han beklædte til Ludvig XV's Død, 17:4, da han fik til sin Eftermand Hr. Gravier de Vergennes[2]), daværende fransk Ambassadeur i Stockholm).

---

[1]) Flassan, a. St. VI 57 sq. Schlosser, Gesch. des 18. Jahrh. III, 1. Abth. S. 270—71, 481, 485.

[2]) Flassan, VI, 13.

A Paris le 30. Mars 1732.

a) Quelles actions de grace, Monsieur, ne dois je pas vous rendre par raport aux soins que Vous daignés prendre d'enrichir notre chere Bibliotheque: mais quels nouveaux remerciemens dois-je y ajouter par raport à l'obligeante lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 11. de ce mois; quoique je n'aye pas le bonheur d'être connu personellement de vous, vous ne scauriez douter, que je ne connaisse parfaitement et votre haute naissance et votre rare merite. Je me souviens meme en particulier des mouvemens que feu mon frere, le Prevost des Marchands, se donna dans le tems de votre mariage, sur lequel nous conferames luy et moy un grand nombre de fois; et si je n'ay pas pris la liberté de me presenter en suite pour cultiver quelque part dans vos bonnes graces, ce n'a pas été faute d'en faire un cas infini, mais mon ancien gout pour les livres et mon cabinet me sequestre de presque tout le commerce du monde, ou j'ay toujours une trop vive et trop juste crainte d'ennuyer par mes visites. Je n'aurois même osé m'adresser directement à vous, Monsieur, par raport à des curiosités litteraires, si vous ne m'y autorisiés en me prevenant si gracieusement, et je me contentois de bien recommander à Mr. l'Abbé Alary[1]) de vous temoigner les sentimens d'estime, de respect & de reconnaissance dont mon coeur estoit rempli à votre égard. Mé permettrés-vous de vous dire quelque chose de plus, c'est que j'apprehende que vous ne vous repentiés bientôt de m'avoir agacé d'une maniere si flateuse, peutétre verres-vous aujourdhuy que les consequences en étoient à craindre, puisque je vous supplie non seulement de nous envoyer le plutôt que vous le pourrés les catalogues des deux Bibliotheques qu'on va bientôt vendre dans vos quartiers, comme vous avés la bonté de me le promettre, Monsieur; mais je vous supplie

[1]) Denne Abbé Alary kalder Plélo i et Brev »instituteur des enfans de France«.

en meme tems d'y joindre & celuy de la Bibliotheque du Comte de Daneskiold, & le plus que vous pourrés trouver de pareils Catalogues, soit de Libraires soit de Bibliotheques des Pays du Nord. Il faut vous avouer, Monsieur, que quelque nombreuse que soit la bibliotheque du Roy en plusieurs autres genres, cette partie de litterature septentrionale y a été jusqu'icy trop negligée; nous ne sçavons pas même ce qui peut nous manquer de cette espece, principalement dans les langues originales, & en attendant que nous puissions ramasser ce qui nous manque, c'est tout au moins que nous en connoissions les titres. Je sçai aussi que M. le Garde des Sceaux vous a demandé les Dictionnaires, mais comme je ne scay si ce n'est pas pour lui même, ou du moins pour les garder dans le depot des affaires etrangeres, je vous supplierois de les amasser aussi pour nous. Ceux qui sont imprimés depuis peu ne seront pas difficiles à trouver, et doivent naturellement étre regardés comme les meilleurs; mais les anciens ne sont pas moins curieux.

Voyés, Monsieur, par cette priere, à quoy vous vous étes exposé en m'honorant d'un compliment si poli. Dés que l'attention que vous voulés bien donner à des augmentations pour la Bibliotheque du Roy avoit jusqu'icy passé par le seul canal de Mr. l'Abbé Alary, il était naturel que vous ne prisiés point d'autre route; mais désque vous m'avés fait l'honneur de m'y admettre pour quelque part, Vous avés dû vous attendre que je n'aurois garde de manquer à vous temoigner combiens j'y suis sensible, & malheureusement je ne puis m'acquiter d'un si agreable devoir, sans me rendre en même tems importun par de nouvelles prieres. Pardonnés le moy, je vous supplie, en faveur du sincere respect avec le quel je suis, Monsieur, votre tres humble & tres obeissant serviteur

L'Abbé Bignon.

à Mr. le Comte de Plelo, Ambassadeur du Roy
à Coppenhague.

(det store Kongl. Bibliothek i Kiøbenhavn; rimeligviis en Copie.)

A Retraitte, ce 21e juin 1732.

b) Vous me ferez tres grand Plaisir, Monsieur, si vous voulez Venir Passer Mardy Prochain avec nous; vous n'aurez gueres que deux Petites heures de chemin à faire, soit que vous preniez par le Parc de jägersbourg, ou que vous suiviez Le Bord de La mer. Au Reste, en Cas que vous fuissiez d'humeur à nous donner la journée complette, vous trouveriez icy un bon Lit, et vous Pourriez ne Partir que mercredy au matin.

Je suis bien aise que ma Collection commence à vous Paroistre quelque chose, mais je sens qu'il y manque encore bien des Pieces, Puisque j'embrasse dans mon Projet non seulement Le danemarck, La norwege et La suede, mais encore La Russie, La Livonie, La Curlande, La Pomeranie, La Prusse, Les villes Anseatiques, Parti de la Basse saxe, L'islande, Le Grønland, La Lapponie, La finlande, enfin tout ce qui concerne Le nord en general et en Particulier. D'ailleurs je ne compte pas m'en tenir a L'histoire Civile et Politique de les differents Pays, je voudrois aussi avoir tout ce qui regarde Leurs differentes Langues, Leur histoire naturelle, Leurs Liturgies, Leurs Antiquitez, La Connoissance de leur scavants et de Leurs Livres, Leur jurisprudence, Les discours et oraisons, Prononcez à L'honneur de Leurs Rois ou personnes distinguées, Les Pieces Controversales sur Les differents qu'ils ont eû entreux &c. Le tout en quelque langue que Ce soit, et principalement dans les langues originales.

N'oubliez pas non Plus, je vous Prie, L'adjoint que nous sommes convenûs de donner à m^r^ Ryberg Pour Le Dictionnaire Danois; car sans cela nostre ouvrage ne finiroit Point; il me semble desja qu'il va bien lentement.

si m^r^ Tott vouloit estre de la Partie mardy Prochain, il me feroit aussi honneur et Plaisir, nous Pourrions Prendre nos mesures Pour un ouvrage, que nous avons projetté ensemble, et qui certainement ne feroit pas de honte en Danemark, s'il estoit executé de la maniere, dont je L'imagine.

Je suis avec La Plus Parfaite Consideration, Monsieur, vostre tres humble et tres obeissant serviteur

Le Comte de Plelo.

Udskrift: A Monsieur, Monsieur Gram, Bibliothecaire de S. M. D. et Conseiller de justice.

à Copenhague.

à Retraitte ce Mardy 22e juillet 1732.

c) Comme vous avez bien voulu, Monsieur, vous charger de faire Pour moy Les emplettes, dont j'ay envie à L'inventaire de m^r Lodberg, je vous en envoye La Liste, afinque vous ayez Le temps d'ecrire à Odensée. Vous Pouvez ordonner, que L'on Pousse à tout Pris ceux auxquels j'ay mis une marque Rouge. Je voudrois bien surtout, je vous L'avouë, que le msc. d'Arngrimus jonas no. 1300 des in 4° ne m'echappast Point, ainsi qu'en general tout ce qui concerne L'Etude des Langues du nord, et des Lettres de vos missionaires; à L'esgard des Livres qui n'ont Point de marques, je vous Prie de noter à votre Commissionnaire Le Prix qu'il se vendent ordinairement dans les Auctions ou chez Les Libraires, afin qu'il aille jusqueslà.

Au Reste, s'il se trouvoit par hazard quelques uns des Livres cy-mentionnez que vous Pussiez me donner Pour notre Echange, vous n'auriez qu'a L'effacer de La Presente Liste, Pourvû que ce ne fûst rien concernant Les Langues, matiere, sur laquelle un seul exemplaire ne me suffit pas.

je compte estre vendredy Prochain à Copenhague, si vous et m^r Tott vouliez me faire L'honneur de Passer Au Logis sur Les quatre heures de L'après midy, je serois charmé de vous y renouveller, avec combien de sincerité je suis, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur,

Le Comte De Plelo.

d) Les Conjectures de m[r] le Motteux[1]) sur les Heros de Rabelais me paroissent fort ingenieuses, et plussieurs assez vraysemblables.

Panurge a certainement beaucoup des Traits de Jean de Montluc Evesque de Valence, et je croirois assez volontiers, que c'est un des originaux d'après lesquels maitre François a travaillé: mais je doutte que cette raison suffise pour trouver Antoine Roy de Navarra dans Pantagruel, leurs Characteres n'ayant presque aucun rapport ensemble. Antoine estoit un Prince foible, de peu de mérite, qui ne fit de sa vie rien à propos, et qui ne fut heureux qu'en femme. Pantagruel paroit partout sage, prudente, habile et sachant surtout peser avec discernement les avis qu'on lui donne.

Il en est de mesme de Grandgousier, de Gargantua, de Gargamelle, de Badebec &c; on peut rencontrer dans ces personnages quelques traits applicables à la Cour de Navarre d'alors: mais il s'en faut bien que tous s'y ajustent egalement. C'est ce que l'on remarquera sans peine, pour peu que l'on se remette L'histoire du temps devant les yeux.

En general je suis persuadé que l'on se trompera tousjours, en voulant que chaque heros de Roman de Gargantua, designe une seul personne; par Exemple, que Gousier soit Louis XII., ou Henry d'Albret, Pantagruel Henry II. ou Antoine Roy de Navarre &c. Il me semble bien plus apparent que ce bon Rompû De Rabelais, pour me servir des termes de Brantosme forma chacun de ses Heros de traits empruntez de cotté et d'autre à differentes personnes,

undique Collatis membris,

---

[1]) Le Motteux's Noter til Rabelais, som først bleve trykte paa Fransk i et Tidsskrift, bibliothèque britannique, hvor de vare optagne fra den engelske Oversættelse af Rabelais, ere senere indlemmede i den ovenfor anførte Udgave af M. le Duchat, og i mange senere Udgaver. (Efter Meddelelse fra Justitsraad Chr. Bruun.)

tant pour rendre les applications plus delicates, et moins offensantes, que pour donner plus de feu, de varieté, et d'Enjouëment a son ouvrage. Si je vois dans Panurge plusieurs choses, qui conviennent à L'Evesque de Valence, j'y en vois d'autres qui semblent faittes pour le Cardinal de Lorraine, et encore plus pour Rabelais luy mesme. La Cour de France, celles de Rome, d'Espagne, de Navarre, tout ce qu'il y avoit de son temps d'illustre, de grand, de distingué, luy fournissoit des materiaux, il cherchoit des Ridicules, et des sujets de satire: ou n'en trouvait il pas?

Delà vient que pour entendre parfaitement cet Auteur, il faudroit avoir fait une Etude particuliere des Anecdotes de son siecle, et mesme encore y auroit il une infinité de traits qui nous echapperoient. Les Cours et les grands Theatres n'estoient pas les seuls endroits ou Rabelais fist ses Provisions, ses voisins de Chinon, ses anciens confreres, les moines, ses Amis de Taverne,

multi præterea, quos fama obscura recondit, lui Payoient aussi leur contingent, et entroient pour une bonne part dans la formation de ces personnages. Comment decomposer aujourd'huy ce melange?

il est vray qu'il y a une Commodité avec les ouvrages, satiriques, s'il on est embarassé sur les allusions qu'ils font aux personnes de leur temps, on est tousjours certain de s'en dedommager sur ses propres contemporains; les Ridicules des hommes sont, et seront tousjours à peu près les mesmes, on trouvera dans chaque generation de bons Compagnons à la façon de Panurge et de frere Jean, des Rois Anarches propres seulement à crier de la Rauce verte, des Pychrocoles, des jànotus de Bragmardo &c. Les satyres d'Horace, de Juvenal, et de Despreaux, les Caracteres de la Bruyere, le Gulliver, peuvent encore servir d'exemple la dessus: ces sortes de livres sont pour tous les siecles, il n'y a que les noms à changer.

---

e) Copie de la lettre de M. de la Noüe à Son Excellence Msg. le Conseiller Privé de Rosenkrantz, datée à Copenhague le 11. Juin 1734.

Monsieur,

Il est bien douloureux pour moy, M. le Comte de Plelo m'ayant confié le soin des affaires du Roy en cette cour pendant son absence, qui devoit être de peu de durée, que ma première demarche soit d'annoncer sa mort à votre Excellence, et de vous supplier tres humblement, Monsieur, de vouloir bien en donner Part au Roy votre Maître. M. le Comte de Plelo, animé du zele pour la gloire de son Souverain et de sa Patrie, n'a écouté que ce genereux sentiment, l'orsqu'il s'est embarqué sur les vaisseaux de sa May^te^ le 20. May dernier. Il a signalé son courage le 27. devant Dantzick, par les efforts les plus heroiques; mais ni ce zele, ni ce courage n'ont pu le garantir des dangers auxquels il s'exposoit; il y a trouvé le trepas, et un trepas qui en eternisant a jamais sa mémoire, ne plonge pas moins sa famille dans le deuil, la désolation et l'accablement. Je scais mieux que personne, Monsieur, qu'il m'ettoit au nombre de ses plus grands avantages d'être honnoré de la bienveillance et de l'estime de Sa Maj^te^ Danoise, et je l'ay vu cent fois s'applaudir d'être chargé d'un Ministre qui luy faisoit chacque jour decouvrir en Elle de nouvelles vertus; quel puissant motif à toutte la Nation Françoise d'esperer que Sa Maj^te^ le jugera digne de ses regrets, et plaindra sa famille? Quant à vous, Monsieur, qui dans les affaires que vôtre Excellence a eu à traitter avec luy, avez connu sa franchise et sa candeur, vous serez sans doute touché de sa perte à proportion de ce que ces qualités aussi rares qu'estimables, étoient communes entre vous deux, et de la justice qu'il rendoit au merite de votre Excellence.

Il me reste à supplier très instamment par avance d'avoir la bonté de m'ecouter favorablement sur les re-

presentations que le service du Roy pourra me donner lieu de faire à Votre Excellence, jusqu'a ce qu'il ait plu a Sa Majesté d'envoyer en cette Cour un Successeur à feu M. le Comte de Plelo.

J'ay l'honneur d'être avec un profond respect &c.

(Af Langebeks Excerpter paa det kgl. Bibliothek 139—40.)

---

f) Copie de ma reponce à la notification de la mort de Mr. le C. de Plelo, faite par Mr. de la Noue du 11. Juin 1734.

Monsieur,

Je n'ai pas manqué de faire très humblement rapport au Roy de la part que Vous m'avez donné par votre lettre du 11. de Juin, du sort de feu son Excellence Monsieur le Comte de Plelo. Les regrets que Sa Majesté a temoigné publiquement à la premiere nouvelle de la mort d'une personne, qui par mille belles qualités avait merité son estime particuliere, n'ont pu que se renouveller au rapport dé Votre Notification, et je suis chargé très expressement de Vous assurer, Monsieur, que Sa Maj^te prend sincerement part a la perte que le Roy vostre Maître a fait d'un si habille Ministre, et à la juste douleur de Madame l'Ambassadrice et de toute la famille, entierement disposée a en donner les Marques reelles dans les occassions qui s'en pourront presenter.

En mon particullier, Monsieur, je Vous prie d'estre persuadé, que ce n'est qu'avec toute la douleur possible que j'ay appris que le zele pour le service du Roy son Maître avoit esté si funeste a Monsieur le Comte de Plelo. J'ay admiré de tout tems le merite distingué de feu son Excellence, son habillité dans les affaires, son erudition et sa politesse dans les Conversations, et sa memoire me sera tousjours infiniment chere. Je plains la trop juste douleur de Madame l'Ambassadrice, qui ne

sçauroit questre affreuse, en perdant un si digne époux unique objet de toute sa tendresse, et du quel elle estoit uniquement aimée. Je prie Dieu de luy donner les forces de soutenir une si rude épreuve avec fermété et resignation, et je m'estimeray heureux d'avoir occasion de luy prouver la sincerité de mes respects.

Quant à Vous Mesme, Monsieur, Vous me trouverez tousjours disposé à Vous rendre toute sorte de bons offices tant en Vostre particulier, que par rapport aux affaires, dont Vous pourrez estre chargé par Vostre Cour, et je me feray un plaisir de Vous marquer partout, que je suis tres veritablement

Monsieur.

Udenpaa: Rensburg d. 18. Junii 1734.
A Mr. de la Noüe,
nomine
J. E. H. Gehr. Rosenkrantz.

(Correspondents med det franske Gesandtskab 1729, seqq, i Geheimearchivet.)

Rettelser og Tillæg

til Artiklen

Louis Robert Hippolyte de Bréhan,

Greve af Plélo.

S. 99. Om Ch. Ogier, i Spøg kaldet »Ogier le Danois, haves adskillige Notitser i Tallement des Réaux's historiettes, ligeledes Yttringer af Corfits Ulfeld i Paris om Ogiers Ophold i Danmark. Dette Værk haves fuldstændigt i Paulin Paris's og Monmerqués Hovedudgave (Paris 1844—56 6 Voll.).

S. 104. Selv Borgeren Grouvelle, der, saasnart en ordnet Regiering atter var indført i Frankrige, efter Kongedømmets Afskaffelse, blev sendt hertil som Republikens Gesandt ved det danske Hof, syslede under sit Ophold i Kiøbenhavn med Literatur, og kom i Kast med Rahbek (see dennes Erindringer V. 146, Nyerup lit. Lexikon, 1., 201—2). Hans 2 Legations-Secretairer (Brødrene J.-J. og A.-F. Désaugiers, hvoraf den Ene kom til Danmark med Grouvelle 1796, og forblev her til 1815, vare ligeledes sysselsatte med flere literære Arbeider i Kiøbenhavn (Nyerup a. St., S. 137; Erslev, Forf. Lex. 1. 335).

S. 102. Abbé Gosset havde alt, inden Plélo kom hertil, været fransk Legationspræst i Kiøbenhavn. Efter en Meddelelse af Justitsraad Chr. Bruun, kiøbte han endeel Bøger paa Auctionen over Grev Danneskiolds Bibliothek. I et Andragende til den franske Storseglbevarer, skrevet, som det synes, ikke lang Tid efter Plélos Død, hvori Hr. Gosset beklager sig over den ham tilføiede Uret, idet han, som det synes, som en Følge af Grevinde Plélos forskiellige Besværinger over ham, var bleven afsat fra sin Stilling i Kiøbenhavn (han havde negtet at udlevere til hende det franske Capels Døbebog, og beskyldtes for at have talt ilde om hendes afdøde Mand), omtaler han, at han, efter først at have været fransk Legationspræst i Schweitz, i samme Egenskab havde været i 8 Aar hos Grev Camilly[1]) i Danmark. Det lader til, at Kong Christian VI lod sin Gesandt ved det franske Hof, Schulenburg, giøre Forestillinger til hans Fordeel (Mémoire présenté à M. le Garde des sceaux pour la justification de M. Gosset, çi-devant aumonier de feu M. le comte de Plélo. Afskrift paa det store kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. Nr, 2011 in 4to).

S. 240. Plélos Frues Navn var Jeanne Phély-

---

[1]) Camilly var Ambassadeur i Danmark ved A. 1721—29. J. Møller Mnemosyne, III. III—XXXIV.

peaux, Datter af Marquis de la Vrillière (Hauterive, annuaire de la Pairie et de la noblesse de France, Paris 1845 p. 92[1]). Hun var Søster til Louis-Philippe comte de St. Florentin, der 1725 efterfulgte sin Fader, som Secrétaire d'État, og hendes Søster ægtede 1718 sin Fætter, Jéan-Frédéric Phèlypéaux, comte de Maurepas, i mange Aar Statssecretair under Ludvig XV, indtil han i 1749, som mistænkt for at være Forfatter til nogle satiriske Vers mod Mad. Pompadour, blev forviist Hoffet. Efter 26 Aars Forløb kom han atter i sin gamle Værdighed, og blev, efter Anbefaling af Kongens Tante, Mad. Adélaide, en Art Mentor for den unge Ludvig XVI, en Tillidspost, hvortil han viste sig aldeles uværdig (Wachsmuth, Gesch. Frankreichs im Revolutions-Zeitalter (Hamb. 1840—1844 I—IV.) I. 30—31). Han døde 1781 (Michaud, Biogr. univ. XXVII 385 sqq). Da han i 1749 kom i Unaade, efterfulgtes han af sin Svoger, St. Florentin. Han hialp til at styrte Hertugen af Choiseul, og overtog midlertidigen Bestyrelsen af Udenrigsministeriet, men fortrængtes af sin Fætter, Hertugen af Aiguillon. Medens Maurepas var Minister, søgte han at kaste en Glands over Statsstyrelsen, især ved at understøtte videnskabelige Foretagender, og det er udentvivl ham, det er at tilskrive, at Plélo i saa ung en Alder kaldtes til Ambassadeurposten ved det danske Hof. Af Plélos Børn var der ikkun eet, som forplantede hans Slægt: Louise Félicité de Bréhan, der 1740 ægtede Emmanuel Armand de Vignerod, duc d'Aiguillon. Denne var den berygtede Statsmand af dette Navn (courtisan noir et profond, qui tenait à la fois aux corrompus et aux dévots de la cour, qui était tout ensemble le digne neveu de Richelieu et le protégé du dauphin. Il avait débuté dans sa carrière de courtisan par sacrifier au roi sa maîtresse, Mad. la Tournelle, depuis duchesse de Châteauroux« (H. Martin: Hist. de France XIX, 47).

[1]) Cantsleren Pontchartrain var hendes Bedstefader.

S. 444. En Vens Henviisning til le Prince, essai sur la bibliothèque du roi, i Forbindelse med Annales de la bibliothêque par Louis Paris, Paris 1836, sætter mig istand til at give følgende Oplysning om hvad Plélo, under sin Ambassade i Kiøbenhavn, udrettede for det kongelige Bibliothek i Paris. Det hedder i det førstnævnte Skrift pag. 83—84: »les ambassadeurs et envoyés de France dans les différentes cours de l'Europe, persuadés, que c'était plaire au roi que de contribuer à l'accroissement de sa bibliothèque, établirent entre eux et l'illustre Bibliothécaire l'abbé Bignon une correspondance littéraire; de là vinrent une immensité de volumes, tant imprimés que manuscrits, de Danemark environ sept cents volumes, partie en Danois et Suédois, parti en Islandais et Finnois avec des copies des manuscrits importants envoyés par le comte de Plélo.« I de nævnte Annales læses under 1734: »Pendant cette année et les précédentes, les rapports nombreux, que l'abbé Bignon, aidé de M. de Maurepas, avait formé avec la plupart de nos ambassadeurs, tournèrent au profit de la bibliothèque royale. Ainsi le comte de Plélo consentit à réunir tout ce que pouvait lui manquer touchant l'histoire et la littérature des états du nord. En 1732 il envoya 150 volumes, dont 31 manuscrits avec deux paquets de pièces détachées en langue Danoise. En 1733 il envoya deux ou trois cents. La mort empêcha ce diplomate et littérateur de continuer ses envois.«

Til S. 117. Det ladcr til, at det var holdt skiult, hvorhen Plélo agtede sig, da han med de franske Skibe gik til Danzig, og at man har meent, at han var gaaet til Sverrige, maaskee for der at træde i Forhandling med den franske Ambassadeur Grev Casteja i Stockholm, der, ligesom han selv, arbeidede paa at bevirke en Optræden af de skandinaviske Riger imod Rusland til Fordeel for Stanislaus (F. Schiern: Hist- Studier, II, 327). I Nachr. des Hamb. Correspondenten 1734 Nr. 95, 15. Juni, skrives fra Kiøbenhavn: »Dass der französische

Gesandte, comte de Plélo, nicht nach Schweden, sondern nach Danzig gegangen, ist durch die am Sonntag erfolgte Ankunft seines erblassten Körpers auf einem Kaufarthey Schiffe genugsam bestätiget. Seine Gemahlin, die sich hoch schwanger befindet, und welche er verlassen ohne von derselben anders als in einem zurückgelassenen Billet Abschied zu nehmen, ist untröstbar. Er wird auch selbst von Allen, die ihn gekannt haben, sehr bedauert, weil er ein Herr von ungemeinen Eigenschaften, gelehrt, höflich, von gesetzten gar nict flüchtigen Wesen und von anerkannten tapfern Muthe, von welchem letzteren und der Treue gegen seinen König sein letzeres Verhalten das beste Zeugniss giebt. Die Fregatte »der weisse Adler«[1]), ist abermals auf unserer Rhede zurückgekommen. Sie brachte einen franzosischen Officier mit, der, nachdem er einige Briefe bei der Gemahlin des Grafen von Plélo abgegeben hatte, sofort weiter nach Franchreich gereiset ist.«

I det danske Blad Extraordinære Relationer 1734 Nr. 40, 1. Juni skrives fra Kiøbenhavn: »igaar Morges ankom her til Staden paa Rheden den til de preussiske Kyster for at krydse afseilede Fregat »hvide Ørnen« kaldet, med hvilken man haver erholdet denne Tidende, at de for nogen Tid siden herfra bortseilede franske Skibe have den 23. passato afsat deres indehavende Tropper paa Land ved Weichselmünde; den 27. derefter have de ved 9 slet under hans grevelige Exellences Greve af Plélo

---

[1]) Det paa Kiøbenhavns Rhed stationerede Vagtskib, »den hvide Ørn« tilligemed Orlogsskibet »Prindsesse Sophie Hedevig«, hiint Skib ført af Capitain Kierulf, dette af Commandeur-Capitain Hoppe, bleve den 9. Juni 1734 udskikkede paa et Beseilingstogt i Østersøen, og fik tillige Ordre til at indhente Efterretninger om Tilstanden ved Danzig, da en fransk Eskadre var ankommen til Østersøen for at understøtte Stanislaus Lesczynskis Fordringer paa den polske Throne (Garde: den danske og norske Sømagts Historie, III, 207.

Ambassadeur ved vores allernaadigste Konges Hof, hans Anførsel, med al optænkelig Bravour angrebet de imellem Danzig og Weichselmünde i en stærk Forskandsning staaende Russer, som skulle have været over 6000 Mand stærke, men vare saa ulykkelige at have mistet over 300 Mand med en temmelig stor Deel høie og brave Officerer, og deriblandt Hs. Exc. forommeldte Greve af Plélo, som skal have faaet 6 dødelige Blessurer. Hans Død beklages saameget destomere, som hans rare Conduite og anstændige Opførsel haver fortient Alles Ynde og Kiærlighed. Udi Dag fornemmes hans døde Legeme med et Skib at være hertil Staden overbragt.«

Til S. 120. Til de flere Vidnesbyrd, der ovenfor ere samlede om den almindelige Paaskiønnelse af Grev Plélo, som fra de forskielligste Kanter lode sig høre efter hans Bortgang, kan endnu føies hans Skriftefaders, Abbé Gossets Yttringer om ham. I den omtalte mémoire pour la justification de M. l'abbé Gosset skriver han, i Anledning af den mod ham giorte Beskyldning, at han havde bagvadsket Plélo: »quel mal aurais-je pu dire d'un si habile ministre? Ne l'ai-je pas vu plusieurs fois l'année approcher des sacremens, édifier tous les catholiques de Copenhague par ses beaux exemples, et leur faire des aumônes, je ne crains point de le dire, souvent au-dessus de ses facultés. Il était à tout égard infinement respectable, c'était l'époux le plus tendre, l'ami le plus sincère, et un sujet du roi le plus fidèle et le plus désintéressé qui fût jamais. Tout le monde le sait, il n'aimait ni le jeu, ni le vin, ni les femmes, toute sa conduite paraissait irréprochable . . . . Mad. la comtesse de Plélo m'ayant entendu faire dans quelques uns de mes discours l'éloge de ses vertus et des siennes, comment a-t-elle pu écouter les faux rapports, qu'on aura fait à ce sujet? En toute occasion je me suis fait un devoir de parler de leurs rares qualités et de cette parfaite union qui les rendait l'obiet de l'admiration de toute la cour de Danemark. Elle n'en peut disconvenir . . .«

Til S. 107. I. P-A. de la Place, pièces intéressantes et peu connues pour servir à l'histoire et à la littérature, Bruxelles 1785, III, 282—311 findes et Stykke: »Lettre à Mr. le chevalier *** dateret Schottsbourg en Danemark le 29. août 1732.« Det tilskrives Plélo, er forfattet Halvdelen i Vers, Halvdelen i Prosa, og indeholder for en Deel en Skildring af den skiønne Egn, i hvilken det er skrevet. I Plélos Artikel i Michaud Biogr. Univ. samt hos Lacretelle, histoire de France pendant le 18. siècle II. 143 not., siges, efter Fortællingen om hans Fald: »C'est à lui, qu'on doit l'idylle gracieuse et naive connue sous ce titre: la manière de prendre des oiseaux«.

Efter en Oplysning, som skyldes Hr. Prof. F. Schiern, er Retraite og Skodsborg ikkun 2 Navne paa den samme Eiendom. I en Panteprotokol, ført af Birkeskriveren paa Kiøbenhavns Rytterdistrikts nordre Birk, Conrad Hegelund, er indført et Skiøde, thinglæst d. 23. Juli 1760 paa en Lystgaard, »tilforn Schotsborg nu Retraite kaldet, beliggende paa Kiøbenhavns Amt udi Søllerød Sogn, med alle derpaa staaende Bygninger, Fiskeparker, Indhegninger, Hauger, Pladse og Jordveie«. Det er udstædt i Kiøbenhavn d. 23. Mai 1760 af Carl von Holstein, R. E., Hs. kongl. Majestæts Geheimeconferentsraad, Kammerherre, Overkrigssecretair og Deputeret udi det Kgl. combinerede Admiralitets og Generalcommissarials Collegio. Mod en Kiøbesum af 4000 Rdlr. overdrager han Eiendommen til Wolrath August von der Lühe, Ridder af Dannebrogen, Hs. Kgl. Majestæts Geheimeraad, Kammerherre, Overkammerjunker og Overpræsident i den Kgl. Residentsstad Kiøbenhavn. »At det ikke har varet længe«, vedbliver Meddeleren, »inden den gamle Benævnelse igien har vundet Overhaand, viser Videnskabernes Selskabs Kort over den nord-østlige Fierdedeel af Siælland, reduceret og tegnet af Casper Wessel 1768«. Her møder man atter Navnet »Skodsborg« og ikke »Retraite«.

Til S. 121. Efter Michaud: Biogr. univ. var Pierre-Joseph Alary, prieur de Gournay-sur-Marne, født i Paris 19. Marts 1690. Han var en Ven og Discipel af Abbé de Longuerne. 1718 anklagedes han for at være medskyldig i Hertugen af Cellamares Sammensværgelse, som havde til Hensigt at føre Hertugen af Orleans fangen til Spanien, og derpaa at udnævne Philip V. af Spanien til Formynder for Ludvig XV. Frikiendt, blev han sous-précepteur de Louis XV, som han lærte at læse. Samme Stilling beklædte han »auprès du dauphin et des enfants de France«. Han blev 1723 Medlem af academie française. Han døde d. 15. Decbr. 1770, uden at efterlade sig noget Skrift. Efter Tocqueville, Histoire phil. de Louis XV. (Paris 1847 I—II) I. 323, var Abbé Alary den Første, som i Paris stiftede en politisk Klub. Den holdt sine Møder i en Mezzaninetage paa Vendôme Pladsen. Af disse Sammenkomster, som kaldtes les conférences de l'entresol, (Littré, Dict. de la langue fr., Paris 1863, I. 1440). siges Plélo at have været eet af de virksomste Medlemmer. Tocqueville I. 380.

Til S. 120. Om Plélos Ven, Père Etienne Souciet see Augustin et Alouis de Backer: Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus, 2 série (Liège 1854 p. 571). Han var født i Bourges 12. Octbr. 1671, var Forfatter til mange Skrifter, deels Bibelfortolkningen vedkommende, deels af historisk, mathematisk og antiquarisk Indhold. Han skal ogsaa have havt betydelig Andeel i det store Lexikon Dictionnaire de Trévoux, og leverede mange Afhandlinger til Journal de Trévoux, hvor der findes en Éloge over ham i Aargangen 1744 Pag. 746—756. Han døde 14. Januar 1744. Hans yngre Brødre, der ligeledes vare Medlemmer af Jesuiter-Ordenen: Etienne-Augustin, og Jean Souciet, vare ogsaa flittige Medarbeidere af den nævnte Iournal, og fulgte ham som Bibliothekarer ved Collège Louis-le-Grand. Den yngste oplevede Jesuiter-Ordenens Ophævelse i sit Fødeland (1762), og døde ved Aaret 1763 (de Backer, a. St.).

Endnu kan tilføies, at den svenske Resident i Kiøbenhavn Andreas Skutenhielm i en Depêche af d. 13/2 Juni 1737 giver sit Hof en omstændelig Beretning om Plélos Fald. De franske Tropper vare ikkun 2500 Mand, Russernes Hær derimod 7000, og samme var vel posteret. Plélo fik 11 Saar, og det sidste i Hovedet var dødeligt. Fra Danmark havde de Franske ventet en Hielp, der udeblev. Det er de første Action, der har fundet Sted mellem de Franske og Russerne; men der tilføies, at de Franske havde viist sig kiækkere, end Russerne havde ventet. Residenten tilføier en Liste, de Franske havde ladet udgaae over deres Døde, og tilføier: »hvormeget end Plélos Bravour og Tale for sin Konges Tieneste berømmes, og hvormeget han end var elsket af Alle: saa beklages det dog ved Hoffet og af andre Standspersoner, og selv af Borgerskabet, at han skulde være omkommen paa saa ulykkelig en Maade, og Alle ønske, at han havde ladet sig nøie med at være en Tilskuer og Befalingsmand af Entreprisen, og ikke udsat sin Person saa meget. Münch skal selv have udtalt sig meget fordeelagtigt om Plélo. Han har sendt hans Lig til Weichselmünde tilligemed Liget af en med ham falden Capitain, begge i een Kiste; Klæderne ere plyndrede af Russerne. I Mandags var Plélos Lig kommen til Staden; det staaer i hans Huus, hvor det var blevet balsameret, for at sendes til Frankrige«. (Rigsarchivet i Stockholm).

VIII.

Til Erindring om Lic. theol. Georg Fog Steenberg.

(1861.)

———

»En hæderlig Alder er ikke den, som maales efter Aarenes Tal«.
(Viisd. Bog 4, 8).

Den fra en hæderlig Embeds-Virksomhed, fra et i Alvor og Sandhed til Kirkens og Videnskabens Tieneste helliget Liv saa tidligen bortkaldte unge Geistlige, hvis Navn staaer i Overskriften over disse Linier, har ikke blot i den huuslige Kreds, ei blot i den Menighed, hvis trofaste Lærer og Siælesørger han var i sine sidste Aar, og hos de mange Venner, som paaskiønnede hans ædle og oprigtige Sind og Tænkemaade, efterladt et dybt og smertelig følt Savn. Ogsaa den danske Kirke, som i vore Tider, maaskee meer end nogensinde, har Mænd nødig, der med Nidkiærhed og Iver for den dem i den enkelte Kreds anviste Gierning, forbinde et ved grundige Studier opklaret Blik for Menighedens Tarv og Trang i det Hele, havde knyttet Forventninger til ham, som ved hans bratte og uventede Bortgang bleve sørgeligen skuffede. At opfriske Erindringen om en saadan, af Alle, som kiendte ham, høitagtet Mand, har været en kiær Syssel for Den, der til hans Amindelse nedskriver disse Ord, som, skiønt tilhørende en noget ældre Slægt, og afvigende fra ham i mangehaande Synsmaader, dog ved sin Embedsstilling var kommen i nære Berøringer med ham i de senere Dage, af hvilke efterhaanden et nøiere og fortroligere Venskab havde dannet sig. Maaskee

ogsaa de, som fra Ungdommen af have fulgt den kiære Afdøde, og staaet ved hans Side i et Tidsrum af hans Liv, da han var nærværende Meddeler aldeles fremmed, ikke uden al Interesse ville læse dette korte Bidrag til en Skildring af en ædel og uforglemmelig Vens Levnetshistorie. Adskillige af de Mænd, som stode Steenberg nær i de yngre Aar, have viist mig den Opmærksomhed at give mig flere eller færre Meddelelser om ham og hans Liv i den Tid, som gik forud for mit personlige Kiendskab til ham, hvilket, som tildeels alt antydet, ei er ældre end hans Ansættelse som Sognepræst i det mit Tilsyn dengang underlagte Embedsdistrict.

Georg Fog Steenberg, født paa Vallø den 7. September 1822, var yngste Søn af den, neppe et halvt Aar før hans egen Bortgang afdøde, som udmærket Læge i en vid Omkreds bekiendte og meget ansete Etatsraad og Ridder af Dannebrogen, Jørgen Fog Steenberg. Hans efterlevende Moders Navn er Regine Magdalene Knorr. Sin første Underviisning modtog Steenberg i Fædrenehuset, under Veiledning af daværende Cantor og Skolelærer, senere Præst paa Vallø, tilsidst Provst for Bieverskov og Stevns Herreder, og Sognepræst for Herfølge og Sæder Menigheder, Hr. Peter Storm. Ikkun ni Aar gammel, sendtes han til Hovedstaden, og sattes i Borgerdydskolen paa Christianshavn, der allerede dengang, under Dr. phil. Niels Bygum Krarups Styrelse, indtog en betydelig Plads blandt Stadens og Landets lærde Dannelses-Anstalter. Efter otte Aars Skolegang, dimitteredes Steenberg til Universitetet, hvor han i Efteraaret 1839 tog Examen Artium, og det følgende Aar anden Examen, begge med bedste Charakteer. Det var udentvivl med hans Faders Exempel for Øie, at Steenberg, efter at have bestaaet hine forberedende Prøver, bestemte sig for det medicinske Studium: en Beslutning, som han dog efter kort Tids Forløb opgav, da han, nærmest tiltrukken ved Martensens Foredrag over Philosophien, og ved den Indflydelse, som denne begavede Læ-

rer udøvede paa de Studerende, valgte sig denne Videnskab, og i Forbindelse dermed Theologien til sit Hovedfag. Foruden disse Videnskaber, som især sysselsatte ham, anvendte han ogsaa megen Tid paa æsthetiske Studier; fornemmelig var det indenfor Poesiens Omraade Dramaet, som interesserede ham, og allerede i sine Studenteraar forfattede han til »Fædrelandet« ikke faa Anmeldelser af dramatiske Arbeider, hvormed han vedblev ogsaa i en sildigere Periode af sit Ophold ved Universitetet. En meget interessant Bedømmelse, som tillægges ham, af Sørgespillet »Trolddom«, findes i det nævnte Blad for 1847, Nr. 298—299, 16. og 17. Decbr. En anden meget udførlig dramaturgisk Kritik over »Valdemar Atterdag« af Hertz, undertegnet rg, som ligeledes skal skrive sig fra hans Pen, er optagen sammesteds i Aargangen 1849, Nr. 117–118, 23. og 24. Mai. Hans Forbindelser med »Fædrelandet«, hvis Redactør var en af hans tidlige akademiske Venner, bragte ham ogsaa, idetmindste eengang, til at yttre sig i de politiske Materier, som i hiint Blad fortrinligen kom til Orde. Et »indsendt« versificeret Stykke i Anledning af Høiesteretsdommen over Lehmann, betitlet: »Den 20. Januar 1842«, som findes i »Fædrel.« for 21. Jan. 1842, Nr. 768, paadrog, ved sin Forbindelse med et følgende Stykke: »Folkenes Erindringer«, Bladets Redactør en Justitsaction. Steenbergs »20. Januar« viser hans Lethsd i at behandle Sproget i bunden Stiil.

»I siælelig Henseende« — skriver en nøie Ven af Steenberg fra hine Aar, Hr. Dr. Steenstrup, i et Brev til mig — »var en vis Grundtone især mærkelig hos ham, som jeg ikke veed at betegne med noget bedre Navn end pathetisk. Med en forunderlig Alvor grebe alle Livets Interesser hans Siæl. Han var modtagelig for næsten alle Sider af det humane Liv; men fremfor Alt droges han af en energisk Stræben efter at erkiende Sandheden; ifølge Tidens Retning og en bestemt Trang i hans Siæl — maaskee paavirket stærkt af nogle Ord, som

Sibbern havde yttret til ham, da han examinerede ham i Philosophie — søgte han Sandheden ved Philosophien. Han studerede derfor ivrigt Hegels Skrifter, og dyrkede af de theologiske Fag især de speculative, navnlig Dogmatiken, naturligviis især efter Martensens Forelæsninger, men desuden læste han ikke faa af de tydske Philosophers og Theologers Skrifter«.

»Steenbergs Liv var altid giennemtrængt af Energie; hvad han dengang ivrig søgte, var Tankens Klarhed, Klarhed over Livets Hovedspørgsmaal: Menneskets Forhold til det Evige, til Gud. Denne Stræben maa man paa den Tid ikke tænke sig som egentlig religiøs. Steenberg førte en rig Tanketilværelse, men stod saa godt som udenfor det virkelige Liv; han tog ikke umiddelbar Deel i Livet, grebes ikke praktisk af Livets Interesser, og hans kraftige Syslen med religiøse Opgaver udsprang derfor mere af en Aandens Trang i Almindelighed, end af en religiøs Trang i Særdeleshed«.

»I Retning af skarp Tænkning var Steenberg ganske vist usædvanlig begavet; men endnu usædvanligere var hans Udholdenhed i at forfølge de Tankeopgaver, som beskiæftigede ham, en Udholdenhed, som udentvivl var for stor for hans legemlige Kræfter. Ifølge hans Naturs Eiendommelighed, maatte han vinde sin Klarhed giennem en Art Debat. Derved førtes han til at kaste Meget hen paa Papiret, men endnu mere til at søge Disputer; thi især giennem dem kæmpede hans Tanker sig frem til Resultater. Han var sig selv meget godt bevidst, hvad Nytte denne mundtlige Discussion bragte ham, og denne Trang var Nøglen til den tidt vel store Rigdom paa Nuancer, som tidligere fandtes baade i hans mundtlige og skriftlige Udviklinger. Selv klagede han dengang ofte over Mangel paa Klarhed, over at han havde langt større Besværlighed, end mange Andre, ved at gribe sin Tanke i Ord. Tildeels fattedes ham vel ogsaa Klarhed, noget, fordi hans Aand stræbte efter en meget abstract Erkiendelse, og hans hele Personlighed dengang var abstract,

uden rigtig Opfattelse af Livet eller Historien, noget ogsaa, fordi hans Evner vare temmelig eensidige, eller dog eensidigen udviklede. — Hans Tilegnelse gik meget mere i det Dybe end i det Brede. Af denne Grund drev han ogsaa de positive Fag af Theologien, Exegese og Kirkehistorie, temmelig slapt; de manglede Interesse for ham, og nogen stor Lethed ved at tilegne sig dem, synes han ikke at have havt«.

Som os er meddeelt af den samme Mand, hvem vi skylde den ovenstaaende Charakteristik af Stenberg i hans tidligere Universitetsaar, stod han under Universitetslivet ikkun i Berøring med Faa, navnlig Saadanne blandt hans Medstuderende, som deelte hans aandelige Interesser. Blandt disse var han høitagtet, medens Mange af hans øvrige Jevnaldrende ikke kom til at ahne eller forstaae den Rigdom af et ædelt Sind og en kraftig Villie, som boede i ham, hvilket Alt dog ikke var til Hinder for, at han nu og da, under Forhold, som satte den yngre akademiske Verden i Bevægelse, udøvede en Indflydelse ogsaa udenfor den snevre Cirkel, hvortil han nærmest havde sluttet sig. Træk af denne Indflydelse, hvorved tillige gives et Bidrag til Tidens Charakteristik, ville vi i Korthed berøre,

Det Aar efter Aar i meget betænkelig Grad stigende Antal af theologiske Candidater, hvoraf den Ene truede med at rive Brødet af Munden paa den Anden, foranledigede adskillig Overveielse af, hvad der maatte kunne giøres for at raade Bod paa de deraf flydende Ulemper, og navnlig kom det paa Bane, om det ikke maatte være tienligt til at fremme et saadant Øiemed at skærpe Fordringerne til de Studerende, og at giøre den theologiske Examensprøve sværere. At Auctoriteterne giøre Examens-Arbeidet møisommeligere for Kirkens og Statens vordende Tienere, er intet Nyt hertillands; men at selve de Studerende, hvem den forøgede Byrde kommer til at ramme, tilraade en saadan Foranstaltning, er vel en Sieldenhed, og maaskee noget nær et enestaaende Factum. De første

Aar af Christian den Oftendes Regiering, der atter og atter saae Borgerne samlede for at vedtage, forfatte og underskrive Adresser, snart om dette, snart om hiint Anliggende, fremkaldte ogsaa oftere et tilsvarende Røre blandt Universitetets Studerende. Den omtalte Foranstaltning, sigtende til, ved en Udvidelse af det theologiske Examensstudium, at giøre Examina vanskeligere, og derved at indskrænke Concurrenternes Antal, foranledigede et Par akademiske Borgere, af dem, hvem Tidens speculative Retning især havde grebet, til i et lidet Skrift[1]), der vel bærer et andet Navn paa Titelbladet, men som væsentligst skal have Steenberg til Forfatter, at yttre deres Tanker om, hvori den Udvidelse skulde bestaae, som tilsigtedes i det theologiske Studium — ikke i blot qvantitative Paalæg, hvorved »Studiet vel blev mere vanskeligt, men den Studerende derfor ikke mere dygtig eller udviklet til det Maal, han havde sat sig«. Ikkun ved et selvbevidst videnskabeligt Studium, i Overeensstemmelse med Protestantismens Aand, som Kirkens nærværende Livsprincip, kunde Maalet naaes. Selvbevidsthedens eller den protestantiske Friheds Aand maatte grundlægge det theologiske Studium, hvis dette skulde kaldes videnskabeligt; Tanken skulde følge de Love, den satte sig selv,

---

[1]) »Protestantismens Krav til det theologiske Studium«, af K. G. Hansen. Kbhvn. 1843. VI. og 46. 80. Fortalen er dateret 7. April 1843. Jèg har Hr. Dr. Steenstrup at takke for, at min Opmærksomhed er henledet paa denne lille Bog, som er et ikke umærkeligt Actstykke til at kiende Stemninger og Anskuelser i de theologiske Studerendes Kredse i hine Aar. Endnu tidligere i samme Aar fremtæder Steenbergs Navn iblandt Forfatterne til en Piece om et Æmne, som til hiin Tid meget sysselsatte Universitetets theologiske Studenter: »En Betænkning om det theologiske Studiums Forhold til Examen, med Hensyn til Spørgsmaalet om Points Indførelse. 24 Sider. Fortalen er dateret 29. Jan. 1843, og undertegnet: R. W. Assens, A. M. A. Kühnel, G. Steenberg, M. G. G. Steenstrup.

og den granskende Aand ei lade sig lede af ydre Tvang, men ikkun af sit eget Væsens Conseqvents. Saalænge Katholicismens Objectivitet nedkuede den subjective Tanke, maatte Kirken tage Videnskaben fangen; Theologien blev en Optagelse af positive Lærdomme, af Kirkens stagnerede Dogmer, og som Ancilla theologiæ blev Philosophien Scholastik. Protestantismens Aand havde vel brudt dette »Uvæsen«; dog havde det varet Secler, inden den ret reflecterede sig i det theologiske Studium, først i vore Dage kan Theologien ikke mere fornemt fierne sig fra Philosophien, men maa formæle sig med den; idet Kirken maa ville, at dens Læres Indhold giennem det theologiske Studium skal hæves til Begrebets rene Lys. Vel modtager Theologien sin Retning, men ikke sin Overbeviisning af Kirken. I Kraft af sit eget Princip, maa den protestantiske Kirke fordre et selvbevidst, videnskabeligt Studium: den kan derfor ikke længere ville binde den Studerendes Overbeviisning ved sin ydre Auctoritet; den vil, at Tanken kun skal acquiescere, hvor den i Aabenbaringen gienfinder sig selv, og at altsaa den positive Religions Indhold skal omsættes i Tidens individuelle Kategorier«!

Hvad Piecen, som tør giælde for et Udtryk af de Forhaabninger og Følelser, hvormed en ikke ringe Deel af Universitetets yngre Borgere hilsede den Morgenrøde, som efter Tankens lange Nat, og efter Trældommens lange og tunge Aag, skulde bringe Klarhed over alle Aandens Dunkelheder og Løsning af alle Tidernes mørke Taler, vil anbefale som det ægte videnskabelige Studium, der maatte holde alle Uindviede, alle i Tankens Bad ikke Døbte, borte fra Helligdommen: er en paa alle Theologiens Enemærker, ikke blot i de Grene, hvis Behandling altid mere eller mindre har havt et philosophisk Anstrøg, men ogsaa i Exegesen, ogsaa i Kirkehistorien og Dogmehistorien giennemført Speculation. Ogsaa Brugen af det latinske Sprog, som giennem en Række af Aar var een af de Ankeposter mod Examens-Indretningen, som atter og atter dukkede op, hver Gang der gaves Leilighed

dertil, hørte med til det, som, efter den i det foreliggende Skrift givne Udvikling af »Protestantismens Krav til det theologiske Studium« maatte hæves for at komme til Maalet. At Kirken, til hvis Tieneste de theologiske Studerendes overveiende Fleertal danner sig, ikke aldeles kunde berolige sig ved et speculativt Studium, efter de anførte Principer, have Forfatterne selv indseet. Det Middel, som de foresloge for at raade Bod paa den Fare, som maatte flyde for Kirken, ved at have Lærere, opdragne efter den Grundsætning, at »Tanken kun skal acquiescere, hvor den i Aabenbaringen finder sig selv«, er Oprettelsen af en »kirkelig Examen«; »ved den theologiske Prøve udvikler Candidaten blot en begrebsmæssig Erkiendelse af det positive Stof«, ved den kirkelige »maa han have repro uceret sin Viden som christelig, og dannet sig en fast Overbeviisning!« Mon de ærede Forfattere havde besvaret sig det Spørgsmaal, hvilken Examenscommission der skulde prøve en Candidats Overbeviisning?

Det Standpunct i Videnskaben, som, skiøndt ikke noget langt Tidsrum er forløben siden hiint Skrift saae Lyset, hvori det udtaltes méd saa megen Skarphed og, efter Alt hvad vi tør dømme efter dets Forfatters hæderlige Charakteer, med saa stærk Overbeviisning om dets Sandhed, er nu for lang Tid siden overvundet, og der er, under de nærværende Tiders Strømninger, som bære hen i ganske andre Retninger, neppe Nogen, som vil søge Frelse for Videnskab og Kirke i den Udvikling af Theologien, som giør dens hele Indhold til en abstract Speculation over Skriften, Lærebegrebet og Kirkens Historie. Den ædle hedengangne Forfatter til det lidet Skrift, som ei paa Grund af dets literære Værd, men fordi det udtrykker, hvad der i hine Ungdomsaar var Maalet for hans og flere af hans Jevnaldrendes Stræben, er omtalt saa udførligen, kom snart til den Overtydning, at Theologien er noget Andet end en Række af Tankeexperimenter, og Christendommen noget Mere end en Speculation over dens

Lærdomme, hvorved det, naar Alt kommer til Alt, bliver noget aldeles Tilfældigt, om den Enkelte stiller sig paa dens Venners eller dens Fienders Side. Det var giennem tunge Skiæbner og feilslagne Forventninger, at denne Overgang foregik hos Steenberg til en fra den, som han tidligere havde hyldet, saa forskiellig Anskuelse af den theologiske Videnskabs Opgave og Christendommens Betydning. I Sommeren 1845 meldte Steenberg sig tilligemed tvende af sine bedste Universitetsvenner, Dr. Steenstrup og nuværende Seminarieforstander Kühnel til Attestats. Besvarelsen af de skriftlige Spørgsmaal var tilfredsstillende; men den mundtlige Prøve var uheldig, og det var deels maaskee den omtalte Mangel i hans positive Kundskabsforraad, deels især en Overspændthed og Nervesvækkelse, bevirket ved den anstrengende Examenslæsning, som foraarsagede, at hans Charakteer ikkun blev »haud illaudabilis«. Dette Udfald af Examen nedbrød for en Tid aldeles hans Mod, og, forenet med flere svære Sorger, som havde rammet hans Hiem, til hvilket han uafbrudt sit hele Liv igiennem var knyttet med de fasteste Baand, truede med at undergrave og ødelægge hans Sundhed. Det var til samme Tid, at en Øiensvaghed, som han nævner i sit kortfattede, i Programmet i Anledning af Reformationsfesten ved Universitetet for 1849 optagne Vita, tvang ham til at forlade Hovedstaden, for i sin Faders Huus at søge Helbredelse for det svækkede eller overanstrengte Synsorgan.

Saasnart imidlertid Steenberg havde overvundet den første Følelse af skuffede Forventninger, tog han atter fat paa at forberede sig til at aflægge en ny Prøve, og under Sysselsættelsen dermed glemte han ikke at beflitte sig paa de historiske og philologiske Fag af Theologien, som han tidligere maaskee havde taget sig noget for let. Efter omtrent et halvt Aars Forberedelse, underkastede han sig andengang theologisk Attestats, og da med større Held, end Aaret forud. Til et saa eensidigt philosophisk Studium, som det, han tidligere havde dre-

vet, og hvorfor han i hiint lille Skrift havde giort sig til Talsmand og Ordfører, vendte han ikke mere tilbage. Det var dengang allerede stærkt paa Heldingen, med den fra Udlandet stammende, paa dansk Grund omplantede philosophiske Speculation, som en Tid truede med ganske at overvælde Theologien, og det var ikke mere med saa stærke Toner, at de dialektiske Livskilders Vande anpristes som Midler til at naae til Klarhed og Sandhed i Menneskeaandens vigtigste Spørgsmaal. Mange af den studerende Ungdom, forsaavidt de besiæledes af høiere Interesser, og ikke blot levede for at faae Hast paa Embedsexamen, sloge sig fra de logiske Kategorier og den abstracte Speculation paa Spørgsmaal af i alt Fald mere praktisk Betydning, og fandt i det Røre, som de politiske og nationale Bevægelser afstedkom i 1846 og de nærmest følgende Aar, en vid og bred Mark aabnet for sig.

Hvad nu den Mand angaaer, hvis Livs Skiæbner og Forhold vi have paataget os at skildre: da maa det ovenfor Sagte ikke forstaaes saaledes, som om han fra den nys betegnede Tid aldeles slog sig fra Philosophiens Studium; han vedblev tvertimod altid at interessere sig for dette Fag, men vistnok ikke længere med den ungdommelige og eensidige Begeistring, hvormed han tidligere i den abstracte Viden havde seet Erkiendelsens »Alpha og Omega«. Da Steenberg, som imidlertid var bleven Alumnus paa Borchs Collegium, ønskede at erhverve en akademisk Grad, valgte han netop til sit Stof et Æmne af religionsphilosophisk Charakteer. Hans ikke blot ved sit for et akademisk Leilighedsskrift anseelige Arketal ei almindelige Disputats: »om Synspunktet for Opfattelsen af Philos Guds-Erkiendelse« blev i Foraaret 1849 (25. Mai) forsvaret for den theologiske Licenciatgrad. Af sagkyndige Dommere er det erkiendt, at Steenbergs Arbeide indtager en hæderlig Plads i den temmelig rige Literatur over den Materie, som det afhandler, og ikke staaer tilbage for de Udviklinger af det samme Æmne, som skyldes flere fremmede Lærde, Franskmanden Matter

Tydskerne Gfrörer, Dähne o. ff. Jeg erindrer, hvilken Glæde jeg gjorde min afdøde Ven, ved, under et af mine sidste Besøg hos ham, at henlede hans Opmærksomhed paa et senere Skrift over Philo af en svensk Lærd, den blandt os især ved sit Reiseværk over Palæstina bekiendte Berggren, Præst i Skällvik i Østgothland, i hvilket hans Arbeide omtales med megen Berømmelse, og i Literatur-Angivelsen (P. VI) charakteriseres som: »ett utmärkt lärdt, och högst förtienstfuldt arbeta till ett rätt uppfattende af Philo«[1]).

Samme Aar som Steenberg havde forsvaret sin Disputats, tiltraadte han, ved Hielp af adskillige akademiske Stipendier, og med Understøttelse af Communitetet, samt maaskee med et Tillæg af private Kilder, en Reise til Udlandet. Under sit Ophold i det Fremmede synes han i Begyndelsen at have drevet de samme Studier, som saa meget havde sysselsat ham i Hiemmet. Dog forsømte han ikke Leiligheden til at giøre personligt Bekiendtskab med de mere betydende Repræsentanter for den theologiske Videnskab, og undlod heller ikke at beskiæftige sig med de forskiellige Confessioner, med navnligt Hensyn til disses Indflydelse og Indvirkning paa Folkelivet. Under et Ophold i Paris, hvortil han efter en Reise igiennem Schweiz, ankom i Eftersommeren 1849, levede han meget mellem sine Bøger paa sit Værelse i Rue de Lille Nr. 28, beskiæftiget med Studiet af Dèscartes, Leibnitz og Victor Cousin. De Forelæsninger, han hørte, havde ikke hans Bifald, hverken de philosophiske i Sorbonnen og Collège de France, til hvilke — skriver han i et mig udlaant Brev til sin Ungdoms Ven, Dr. Steenstrup — »Professorerne gik som Skuespillere, for at applauderes, og Studenterne som til et Theater, og hvor tordnende Bifald optog en Deel af Timen«, eller de andensteds holdte

---

[1]) Berggren, Philo-Judæus om Essæerne, Therapeuterne, Therapeutriderne, samt utdrag ur Philos gammeltestamentliga allegoriska skriftförtolkningar. Söderköping 1853.

à la Michelet, som forekom ham at ligne »en aandrig Conversation, hvor Alt kom frem i samme løse Forbindelse, som om det havde været en Samtale, og ikke et videnskabeligt Foredrag«. Større Udbytte havde han af sine Forskninger over Katholicismen og dennes Virkninger i Folkelivet; han omtaler i en Skrivelse til sin nævnte Ven et Bekiendtskab, som han giorde med en begavet Mand, Baudry (Baudries), Professor i Dogmatik og Forstander for det berømte Seminarium St. Sulpice, med hvem han pleiede jevnlig Omgang, og som af al Magt arbeidede paa at omvende ham til den »ene saliggiørende Kirke«. Ved denne Forbindelse kom Steenberg til at see sig om i hiint Seminarium, og at blive Vidne til dets indre Mechanisme, og at iagttage det til Grund for Geistlighedens Opdragelse liggende Princip, som i den »Grad var beregnet paa at nedtrykke al Individualitet, at ethvert Qvarteer af Dagen havde sin særegne Bestemmelse, og det ikke var Alumnerne tilladt at tale et eneste Ord med hverandre, uden Superiørens udtrykkelige Tilladelse, udenfor den halve Time, i hvilken de vare frie om Middagen«. Det omtalte Bekiendtskab aabnede Steenberg Adgang til de mangfoldige geistlige Stiftelser i den franske Hovedstad, og bragte ham i Forbindelse med flere anseete Geistlige, blandt hvilke han fortrinligen udhæver den berømte Prædikant, P. Ravaignac, af hvem han modtog Breve og Anbefalinger til Jesuitercollegiet i Rom, »et Folkefærd«, skriver han til Dr. Steenstrup, »med hvilket han havde stor Lyst til at stifte nøiere Bekiendtskab«.

Under de ovenfor nævnte Beskiæftigelser forløb tre Fierdingaar i Paris, hvor hans Ophold forhaledes ved en livsfarlig Sygdom, hvoraf han blev angreben i Foraaret 1850. Omsider helbredet, begav han sig derfra til Genf, og, efter et sex Ugers Ophold der, videre til Italien, og slog sig for en længere Tid til Ro i Rom, sysselsat der, ligesom Aaret forud i Paris, med at søge Bekiendtskab til det katholske Kirkevæsen, og især til de Skikkelser, i hvilke dette afspeilede sig i Folkets Liv. Ved de nys-

omtalte Breve fra Paris opnaaede han sit Ønske at stifte Bekiendtskab med Jesuiterne, af hvilke han i nogle efterladte Optegnelser skildrer Flere, bl. A. den bekiendte Dogmatiker P. Peronna. Han lærte idetmindste at kiende Jesuiternes Maade at argumentere paa, naar de ville omvende Kiættere. Han benyttede derhos Leiligheden, som tilbød sig til at blive bekiendt med de Konstskatte fra ældre og nyere Tider, som ere bevarede i Rom, For Konstens Værker havde Steenberg megen Sands, og han levede meget i den Kreds af Konstnere, som færdedes i Rom. Fra Rom drog han endnu i samme Aar til Neapel, hvorfra han i October reiste tilbage til Rom, som han igien forlod i Februar 1851, da han, i Forening med en Landsmand reiste til Sicilien og derfra gik tilbage til Neapel, og giorde et tredie Ophold i Rom, hvorfra han begav sig til Schweiz, giennemkrydsede dette Land saa i Løbet af et Par Maaneder, og derefter i længere Tid tog Genf til sit Opholdssted. Det var her Calvinismen og de presbyterianske Institutioner, som fængslede hans Opmærksomhed. Et Besøg i Skotland, hvor de presbyterianske Former ere bevarede i større Reenhed end paa noget andet Sted, og hvor Alt dengang ved den saakaldte »Frikirkes« Grundlæggelse og Udvikling var i en saare livlig Bevægelse, vilde have givet Steenberg betydeligt Udbytte. Det var hans Attraa at besøge saavel dette Land som England; men de Pengesummer, som stode til hans Raadighed, syntes ham utilstækkelige, og han har udentvivl giort sig overdrevne Forestillinger om Dyrheden af en Reise til og et Ophold i Storbritanien[1]. Fra Genf ilede han, efter en hurtig Reise igiennem Tydskland, til Danmark, hvor han ankom efter halvtredie Aars Fraværelse. Han forblev i Hiemmet den følgende Vinter, drog atter udenlands i Sommeren 1852, denne Gang dog

---

[1]) Steenberg opnaaede i 1852 det smithske Legat, og beholdt det til 1855 (i Alt et Beløb af 1583 Rdlr. 32 Sk. Linde Meddelelser om Universitetet S. 138).

blot til Tydskland, hvor han for nogen Tid tog Ophold i Tübingen.

Med udvidede Indsigter og med den Aandsudvikling, som et saa langt Ophold i Udlandet maatte give en ung Mand, der, efter en grundig og omhyggelig Forberedelse havde tiltraadt sin Reise, vendte Steenberg tilbage til sit Fædreland, ved hvis eneste Universitet det var hans Attraa at finde Ansættelse. Hvad der har hindret saa mangen begavet og lovende Mands Anbringelse ved Universitetet, traadte ogsaa i Veien for Steenbergs: ingen Plads var i Øieblikket ledig i det theologiske Facultet, og til at oprette en ny Lærestol fandtes ingen Anledning. En Privatdocents Stilling ved vor Høiskole har saa lidet Tiltrækkende og Indbydende, især naar det Fag, som foredrages, hører til de saakaldte Brødstudier, af hvis Dyrkere de Allerfleste, ved Benyttelsen af de Forelæsninger og Øvelser, som holdes af de examinerende Professorer, og ved den Efterhielp, som en Manuductør tilbyder, søge i den kortest muelige Tid, og ad den lettest muelige Vei at naae Maalet, og at sikkre sig det Senium, som mere og mere bliver uundværligt for Den, som vil frem paa Embedsbanen. Det var derfor nærmest for sin egen Uddannelses Skyld, og tillige vel for at henlede Opmærksomheden paa sig, som Den, der, ved en muelig indtrædende Vacance, kunde egne sig til Ansættelse, naar Steenberg i de paa hans Tilbagekomst fra Udlandet nærmest følgende Aar, anmeldte og virkelig holdt flere Forelæsnings-Cursus ved Universitetet. Hans Forelæsning (i 1852) havde til Opgave »under Fremstilling af, hvorledes Tro og Erkiendelse havde udviklet sig giennem Kirken, at oplyse Troes-Erkiendelsens psychologiske Natur«. I det følgende Aar foredrog han, i det ene Semester, nogle af Pauli Breve, og i det andet Pauli Lærebegreb, hvilken Forelæsning fortsattes i 1854.

Da ved Biskop Martensens Afgang fra Universitetet i 1854 en Plads blev ledig i det theologiske Facultet, og der krævedes en Docent i den systematiske

Theologie, altsaa i Steenbergs egentlige Fag: turde det vel ansees rimeligt, at han har søgt den ledige Lærestol. Om det forholder sig saaledes, og i saa Fald hvad der har hindret ham i at naae sit Ønske: derom er Intet mig bekiendt. Ham selv har jeg aldrig hørt berøre disse Forhold, og hvorvel han sikkert engang har attraaet Ansættelse i det theologiske Facultet og mueligen har følt det som en Tilsidesættelse, at der ikke er taget Hensyn til ham: saa bøiede han sig altid med Ærefrygt under den Styrelse, som havde ført ham ad ganske andre Veie, end han i sin Ungdom havde ventet og ønsket.

Var det faldet i Steenbergs Lod at opnaae Ansættelse ved Universitetet, vilde hans Iver, Dygtighed og Pligtfølelse snart der være bleven paaskiønnet. I de legemlige Betingelser var der Intet til Hinder for hans Optræden paa Kathedret. Hans klangfulde, om ikke meget stærke, dog særdeles tydelige Stemme og Foredrag, der lod enhver Stavelse, ethvert Bogstav naae Tilhørernes Øre, giorde ham meget vel skikket til Docent. En anden Sag er det, om hans Helbredstilstand kunde i Længden have udholdt det sløvende Examensarbeide og det hele øvrige Liv, som en Plads i Facultetet vilde have medført.

Med Steenbergs aandelige og religiøse Retning var under alle disse Aar, med deres afvexlende Glæder og Sorger, deres rige Nydelser, men ogsaa deres Møie og Smerte, en giennemgribende og høist alvorlig Forandring foregaaet. Evangeliets Lys var mere og mere opgaaet for hans Sjæl, og den Hvile, han forgiæves havde søgt i de philosophiske Systemer, havde han omsider fundet i Troen paa den christelige Aabenbaring. Mangehaande Forhold have vel tient til at forberede og fuldende dette Omsving. Han synes selv at have lagt megen Vægt paa Søren Kierkegaards vækkende Indflydelse, og i et af sine Breve til Dr. Steenstrup fra Udlandet yttrer han sig om den Virkning, Læsningen af et af denne Forfatters større Skrifter, den saakaldte »afsluttende

uvidenskabelige Efterskrift«, havde havt paa ham, og raader indstændigen sin Ven til jo før jo heller at læse denne Bog. Den betænkelige Sygdom, som han giennemgik i Paris, har vel ogsaa yttret en luttrende Indflydelse paa ham; ikke mindre den gladere Stemning, hvormed han, efter at have gienvundet sin Helbred, vendte tilbage til Hiemmet, og nu ikke længere saae Fremtiden imøde i den mørke og truende Skikkelse, hvori den i en tidligere Livsperiode oftere havde viist sig for ham. Ligesom endelig hans Forlovelse og paafølgende Ægteskab tiente til at udbrede en rig Fylde af Glæde og Velsignelse over hans Tilværelse; saaledes har sikkert ogsaa dette Forhold bidraget ikke Lidet til at aabne hans Siæl for den positive Christendom, saameget mere som hans Hustru var en Qvinde, der med mange andre Aandens Fortrin forbandt en dyb, i Livets Alvor prøvet Religiøsitet. Efter denne Forandring i min afdøde Vens Forhold til Tro og Christendom, som, hvad Virkning man end vil tillægge enhver enkelt af de nysanførte Factorer, maa være skeet Tid efter anden, stille og umærkeligen, efter Billedet i Lignelsen om »Sæden, som voxer og bliver høi, Mennesket veed ei selv, hvorledes« (Mark. 4, 26 ff.): var der Intet, som hindrede ham i at søge Ansættelse i Kirken, efterat Universitetsbanen syntes lukket for ham. I April 1855 blev Rønnebek Sognekald i Siælland ledigt. Dette Embede er, efter den saakaldte nye Ansættelse for de geistlige Embeder i Stiftet, anslaaet til en Netto-Indtægt af 1060 Rdlr., hvorfra Beløbet dog maatte drages deels af den Pension, som vilde blive at tillægge den afdøde Sognepræsts Enke, deels af Renter og Afdrag af det Laan, som maatte behøves til den gamle Præstegaards Forbedring. Det turde da ansees som et overmaade beskedent Ønske, naar en Mand af Steenbergs almindelig anerkiendte, ogsaa paa flere Maader tilfulde godtgiorte, Dygtighed og Begavelse attraaede et saa tarvelig aflagt Embede. Alligevel er det et stort Spørgsmaal, om han, efter den Tragten, som viser sig hos ældre Præster i Lan-

dets fiernere Egne efter at faae Kald i Sielland, og den saa godt som alle andre Hensyn fortrængende Vægt, som ved geistlige Befordringer lægges paa Ancieniteten, vilde have naaet sit Ønske: hvis ei private Forbindelser havde jevnet Veien for ham. Hans Kaldsbrev lil Sognepræst er fra Juli 1855, og paa en Søndag i Slutningen af September indsatte Forfatteren af denne Skildring, i sin Egenskab af Provst for Hammer og Thybierg Herreder, ham i Pastoratets tvende Kirker. Først fra denne Tid skriver sig mit egentlige Bekiendtskab med Steenberg, hvem jeg Aaret forud havde seet første Gang i et Selskab i Hovedstaden, og som, da han søgte Rønnebek Søgnekald, havde været nogle Timer i mit Huus, for at søge Oplysning om Forholdene i det Embede, som han giorde sig Haab om at naae.

Vistnok vare disse Forhold saa betænkelige, at der krævedes en ikke almindelig Dygtighed til at faae dem tilfredsstillende ordnede. I Steenbergs i lang Tid meget affældige Formands sidste Aar var det fundet fornødent at overdrage Embedets Bestyrelse til en personel Capellan, som var beskikket til at forestaae Kaldet paa sit eget An- og Tilsvar. Medens alle Lovbud om Capellaners Ansættelse hos ældre Præster gaae ud fra den Forudsætning, at Capellanen Intet maa forrettes i Embedet uden Sognepræstens Minde og hans Befaling: havde der omtrent siden 1830, tiltrods herfor, dannet sig en aldeles modsat Praxis, hvorefter Ordenen ofte vendtes om, og Capellanen blev den myndige, Sognepræsten den umyndige; Capellanen Den, som fik Ret til, uden Præstens forud indhentede Samtykke, at befatte sig med Embedet i det Hele, og med hver enkelt af dets Dele; og for Sognepræsten blev ikkun det tilovers, at kunne henvende sig med Klage over Capellanen til dennes Foresatte (Canc. Skr. 9. April 1831). Paa denne Maade blev der i en Række af Aar, indtil i den allernyeste Tid en Forandring heri er foregaaet, hos Præster, som vare ude af Stand til selv at røgte deres Gierning, ansat den ene Capellan efter den anden, paa hvem

al Embedsansvaret lagdes, medens Sognepræsten oppebar alle Indtægterne. Dersom denne Maade at forsyne et Præstekald paa i Almindelighed var uheldig: da viste den sig endnu uheldigere i det Tilfælde, som vi nu have for Øie, paa Grund af Forhold og Personligheder, som det vilde være upassende at berøre her, hvor vi ikke skrive Rønnebek Sognekalds Historie, og endnu langt mindre have til Hensigt at levere Bidrag til en Kritik af den kirkelige Administration i det paagieldende Tidsrum. Splid og Tvedragt havde indsneget sig i alle Forhold i Pastoratet, og den ved den gamle Sognepræsts Død indtraadte Vacance gav Flere af Sognebeboerne Anledning til at petitionere Regieringen i forskiellig Retning med Hensyn til Valget af en Eftermand. Det var en stor Velsignelse for Menighederne, at Præstekaldet blev besat med en Mand baade af Steenbergs Energie og hans Sindighed. Det lykkedes ham i kort Tid at faae Rivningerne hævede og Modsætningerne forsonede. Ved sin opbyggelige, og grundige Prædiken, som altid var udarbeidet med Flid og memoreret med Omhu, vandt han sig snart Tilhørere i god Mængde i begge Kirker.

Steenberg besad, hvad man neppe er tilbøielig til at forudsætte hos en Mand, hvis Ungdomsaar vare henrundne under Syslen med saa strengt videnskabelige Studier, megen Lethed ved at sætte sig ind i det daglige Livs Forhold, og megen Sands for at gribe disse fra den rette Side. Disse Evner kom ham vel tilpas under Ledelsen af de mange communale Forhold, hvormed en Præst i en Landsbymenighed dengang var besværet. Ved det i Rønnebek Sogn i den senere Tid forøgede Børneantal, blev det fundet fornødent, i Henhold til de Krav, som den nyeste Skolelov giør til Communerne, at dele det ene hidtil bestaaende Skoledistrikt i tvende, og altsaa at oprette en heel ny Skole. Den i disse Øiemed udarbeidede nye Skoleplan, som skulde træde i Kraft ved Vacance i Rønnebek Skolekald, var i alt Væsentligt Steenbergs Arbeide, som med meget faa Bemærkninger fra Skole-

directionens Side kunde forelægges Ministeriet for Kirkė- og Underviisningsvæsenet til Stadfæstelse. Ikke mindre Leilighed til at vise sin praktiske Sands gave Præstekaldets oekonomiske Forhold ham, navnlig ved Driften af den Embedet tilhørende betydelige Avling. Ogsaa maatte han sysselsætte sig med omfattende Reparationer paa Præstegaardens gamle Udhuse og med en Hoved-Istandsættelse af Stuebygningen, og det var i Overeensstemmelse med det af ham selv udarbeidede Forslag, at Arbeidet hermed blev udført. For Bygnings-Arbeider havde Steenberg ikke liden Interesse, og da Kiøng Præstegaard var ødelagt ved Ildsvaade den 2. Januar 1859, — under hvilken sørgelige Tildragelse han netop var der tilstede — og den paany skulde opføres, var han den Ene af de tvende Præster i Herredet, som giennemgik Tegning og Overslag til den nye Gaard, og deeltog i de flere Synsforretninger, som afholdtes, alt som Arbeidet skred frem. Jeg mindes flere gode Bemærkninger, som han giorde ved hine Documenter, inden de indsendtes til Auktoriteterne.

Medens Steenberg saaledes paa en gavnlig og hæderlig Maade giorde sin ikke ringe praktiske Duelighed giældende: var det dog især, som man kunde forudsætte af hans Iver og Samvittighedsfuldhed for den præstelige Gierning, Prædike-Embedet og Sjælesorgen i de ham betroede Menigheder, som han offrede sin meste Tid og sine bedste Kræfter. Sine gamle Studier optog kan atter, saasnart han havde sat sig ind i sine nye Embedsforretninger, og tvende Artikler, optagne i »Nyt theol. Tidsskrift« (8de Bind S. 372—402; 9de Bind S. 1—40) om Authentien af Brevene til Epheserne og Kolossenserne, godtgiøre hans uafbrudte Interesse for Bibelstudiet og den theologiske Videnskab. Ogsaa de kirkelige Spørgsmaal, som i de senere Aar have fremkaldt saamegen Deeltagelse i geistlige Kredse rundt omkring i Landet, sysselsatte ham meget. Han havde saaledes ikke ringe Andeel i det Andragende, som Fleerheden af Ham-

mer og Thybierh Herredes Præster i Aaret 1857 tilstillede Stiftets Biskop om en Forandring i den Form, som Skriftemaalet og den dertil-knyttede Absolution har faaet i vor Kirke, saaledes at dette Forhold maatte søges ordnet, i Overeensstemmelse med hvad der derom aldeles eenstemmigen var bragt i Forslag af det theologiske Facultet, i dettes Betænkning (af 31. December 1840) over Biskop Mynsters Udkast til et nyt Kirkeritual for Danmark. Dette i »Evangelisk Ugeskrift« indrykkede Andragendes Skiæbne er bekiendt nok. Tager jeg ikke ganske feil, var Steenberg blandt dets meget ivrige Forsvarere, da det, efterat have lidt et betydeligt Nederlag, under Forhandlingerne derom ved Landemodet i Roeskilde, i Sommeren 1858, blev bragt paa Bane i Roeskilde Præsteconvent i et af dettes nærmest følgende Møder. Steenberg hørte til dem, som ikke lode sig blænde af den Sophistik og Dialektik, som opbødes imod et Forslag, der havde til Hensigt at bortrydde en Mangel, som, uden mindste Hiemmel i de bestaaende Kirkelove, og uden fast Støttepunkt i den ældre Praxis, har vidst, til ei ringe Besvær for mange Præsters og mange Lægfolks Samvittighed, at skaffe sig Indgang og Fodfæste. Hvad Steenberg yttrede herom i hiint Møde af Præsteconventet, er udentvivl meddeelt i den trykte Beretning om Forhandlingerne; men denne har jeg ikke ved Haanden.

Landlivet, lykkelige Familieforhold, ievnlig, stundom endog daglig Omgang med hans Fader, som, efterat være afgaaet fra sin Embedsstilling var flyttet til Nestved neppe en halv Miil fra Rønnebek, alt Dette i Forening bidrog til at opmuntre og forskiøne Steenbergs sidste Aar. Imidlertid var der Forbud, som varslede, at denne Lykke ei vilde blive af lang Varighed. I Sommeren 1859 giennemgik han en Sygdom, som ved sin første Fremkomst syntes at have en meget ængstelig Charakteer, og som endog truede med Nødvendigheden af en Operation i Underlivet. Dog hialp Naturen sig denne Gang selv, og Steenberg

kom atter til Kræfter. I Efteraaret døde hans Fader, efter et meget kort Sygeleie, næsten pludselig. Dette Dødsfald gik ham meget nær, saa meget mere som det kom ham saa uventet og saa overraskende. Midt i November s. A. saae jeg min Ven sidste Gang. Øiemedet med mit Besøg var at tage Afsked med ham, inden jeg forlod Egnen og det Embede, som havde bragt mig i saa megen og saa nær Forbindelse med ham. Mindst af Alt ahnede mig dengang, hvilken lang Reise han gik imøde. I Vinteren 1859—60 hørte jeg oftere fra ham. Under et Ophold, som jeg giorde i mit gamle Hiem i April 1860, havde jeg glædet mig til at besøge ham; aldeles uventet modtog jeg paa Reisen fra mit nuværende Opholdssted til Kiøng, ved et Dagblad, som hændelsesviis kom mig for Øie, Tidenden om hans Død. Mandagen den 19. Marts blev Steenberg, under et Besøg hos en Præst i Herredet, anfalden af et Febertilfælde, som strax afkræftede ham meget. Han kom dog imidlertid atter noget til Kræfter; arbeidede med sædvanlig Omhu paa sine Prædikener til de forestaaende Paaskedage, der alle laae færdige, undtagen den til anden Helligdag, med hvilken han endnu var sysselsat Onsdagen i den stille Uge. Dette blev hans sidste Arbeide herneden. Skiærtorsdag var han saa angreben, at han ikke kunde være oppe. Der frembrød en Gigtfeber, forbunden med en gastrisk Feber, i Begyndelsen uden betænkelige Symptomer. Saadanne indtraadte først tredie Paaskedag. Om Torsdagen ansaae Lægen hans Tilstand for livsfarlig. Steenberg selv havde under hele denne sin sidste Sygdom havt en Følelse af, at han ikke vilde gaae den igiennem. Han beskikkede sit Huus, ordnede det Fornødne for sin Kones og sine Børns Fremtid, og længtes selv efter at gaae didhen, hvor det var hans Tro og hans Haab, at de store Spørgsmaal, der havde sysselsat hans Siæl, vilde blive løste for ham. Fredag Morgen, den 13. April, havde hans Hustru, efter en ved hans Sygeseng giennemvaaget Nat, læst en af de Psalmer for ham, som han fortrinligen

yndede »Allevegne hvor jeg vanker« (Roesk. Convents Psalmebog Nr. 542), medens Morgenklokken ringede, og Solen kastede sine første Straaler ind i Værelset. Netop som hun havde læst hiin Psalme tilende, mærkede hun, ved det standsede Aandedræt, at den stærke, søgende og kæmpende Siæl havde skilt sig fra den skrøbelige jordiske Bolig.

Ottendedagen derpaa, den 20. April, giemtes Steenbergs jordiske Levninger paa Rønnebek Kirkegaard.

IX.

Bendt Bendtsen.

(1869).

Da den for Videnskaben saa tidlig bortkaldte Frederik Algreen Ussing, mod Slutningen af Aaret 1865, havde udbedet sig nogle Bidrag fra min Haand til det biographiske Lexikon, til hvis Udarbeidelse han, under Medvirkning af mange ældre og yngre danske Forfattere, havde forberedet sig i saa lang Tid: bleve vi, under en mundtlig Forhandling i April 1866, enige om, at jeg, foruden flere andre Artikler, skulde meddele en Skildring af min uforglemmelige Ungdomslærer, Professor, Rector Bendtsen i Frederiksborg. Bendtsens Levnetsløb, i de store Omrids, er alt gientagne Gange fortalt i flere Skrifter, til hvilke de kunne henvises, som ville lade sig nøie med at vide Besked om de enkelte meest fremtrædende Data i hans Liv, hans Fødselsdag og Dødsdag, Titlerne paa de af ham udgivne Skrifter, hans Forfremmelse paa Embedsbanen, og de Udmærkelser, som bleve ham til Deel. I disse Levnetsbeskrivelser findes ogsaa adskillige Træk til en Charakteristik af ham som Menneske, Skolebestyrer, Lærer og Videnskabsmand[1]).

---

[1]) 1. J. P. F. Dahl: til Bendt Bendtsens Minde. Indbydelsesskrift til en Sørgefest paa Frederiksborg Skole, d. 13. Februar 1831. 4to.

2. Samme Forfatters Nekrolog over Bendtsen, i Dansk Literaturtidende for 1831, Nr. 8, S. 116—28. (Et Udtog af det foregaaende Skrift).

Da der imidlertid af den nævnte Udgiver af det bebudede biographiske Lexikon ønskedes, at de Levnetsbeskrivelser, som optoges i Værket, skulde være Tidsbilleder, og at de altsaa skulde vise, hvorledes de fædrelandske Personer, hvis Levnet skildredes, vare traadte i Forhold til deres Samtid, og til de Bestræbelser, Ideer og Doctriner, som gave deres Levetid dens særegne Præg: blev det min Opgave at skildre min gamle Lærers Stræben og Gierning fra et saadant Standpunkt. Hvorledes nu dette er lykkedes mig, og hvorledes det tillige er lykkedes mig at giøre det Billede, som Andre have givet af ham, fuldstændigere, derom maae Læserne dømme. Fra min Side er der ikke sparet paa Møie med at opspore hidtil unyttede Kilder til hans Levnetsskildring. At saamange nye Bidrag have aabnet sig for mig, skylder jeg min Ungdomsven og Meddiscipel i de tre første Aar af min Skolegang i Frederiksborg, Professor, Rector C. H. A. Bendtsen i Ribe, som har stillet til min Raadighed et lidet levnet Brudstykke af den udførlige Dagbog, som hans Fader under sit Ophold i Gøttingen førte, og flere andre dette Tidsrum vedkommende Papirer; en Gienpart af B. Bendtsens til Ordenskapitlet i 1813 indsendte Curriculum vitæ, samt en stor Mængde Papirer; der belyse hans Embedsforhold, hvilke alle paa sit Sted i denne Skildring ville blive nærmere omtalte.

I min hele nedenstaaende Meddelelse har jeg oftere giort Brug af een og anden i min egen og andre Samtidiges Erindring bevaret Tradition; saavidt jeg fulgte en saadan, har jeg dog altid giort mig Umage for at efterspore dens Kilde, og naar Omstændighederne tillode det, at forvisse mig om dens Paalidelighed.

---

3. J. N. Madvig: Mindeord over B. Bendtsen, fremsagde ved en Høitid i Frederiksborg Skole d. 13. Februar 1831.

4. J. P. Mynster: Tale ved Indvielsen af Frederiksborg Skoles nye Bygning d. 26. Mai 1836, aftrykt i Bl. Skr. III. 1 ff. (I—VI. Kbh. 1852—57).

Endnu en Bemærkning maa jeg giøre. Havde jeg 6 til 8 Aar tidligere foretaget mig at give en Skildring af min gamle Lærer, vilde det have kostet mig langt mindre Møie, og jeg vilde have kunnet forfatte en Beretning om ham, den ypperlige Mand langt værdigere, og i et hvert Fald langt fuldstændigere, end den, jeg nu kan forelægge disse Blades Læsere. Fra de tre Aar, jeg sad i øverste Classe af Frederiksborg Skole, og i hvilke jeg var i daglig Berøring med Bendtsen, havde jeg omhyggeligen giemt alle mine Stilebøger, som indeholdt hans ugentlige Udtalelser til Disciplene, og alle de Anmærkninger og Commentater, som dicteredes disse under Giennemgaaelsen af de gamle Forfattere. Selv efterat mine Skoleaar vare tilende, havde jeg, til mit eget Studium, havt tillaans og afskrevet flere af de Oplysninger, hvormed Bendtsen ledsagede sin Interpretation. Heri forelaa altsaa et betydeligt Materiale til en Skildring af Bendtsen som Lærer, og i de af mig til mine Forældre i Kiøbenhavn i min hele Skoletid, 1819—25, skrevne Breve, som alle vare giemte, var der, som jeg tydeligen mindes, berørt mangehaande Facta, som kunde have tient til at belyse Datidens Skoleliv i Frederiksborg. Alle disse Breve tilligemed nogle Skrivelser fra Bendtsen til min Fader fra Aaret 1825, i et for mig vigtigt Anliggende, deelte Skiebne med mine øvrige haandskrevne Samlinger og med mine Bøger: de bleve alle Luernes Rov anden Nytaarsdags Aften 1859. Dette giorde mig det nødvendigt, i Skildringen af min gamle Lærer, at stole paa min Hukommelse. I flere Tilfælde, hvor jeg har havt Leilighed til at prøve det, som jeg efter Hukommelsen havde berettet, har jeg med Glæde erfaret, at den ikke har skuffet mig.

I November 1866 sendte jeg Frederik Algreen Ussing min Artikel om Bendtsen. Et Par andre af de af mig lovede Bidrag til det biographiske Lexikon vare alt forinden i hans Hænder. Hvad der gav Anledning til, at det hele Foretagende standsede, og at saaledes Udsigten til at faae et betydeligt Savn afhiulpet i vor Li-

teratur, blev skudt ud i en uvis Fremtid: er allerede Offentligheden saa bekiendt, at denne Sag ei paa dette Sted behøver at berøres. Min ovennævnte Ven, Professor, Rector Bendtsen havde jeg, saasnart mit Haandskrift af hans Faders Levnet var færdigt, sendt en Gienpart deraf, og efter denne, som jeg med adskillige Rettelser og Berigtigelser erholdt tilbage, aftrykkes det i det Væsentlige her.

Saalænge min biographiske Skildring af min gamle Lærer var bestemt til at have en Plads i hiint Lexikon, var der Hensyn, som krævede, at jeg maatte beflitte mig paa en vis Korthed i min Fremstilling. Disse have nu ikke mere nogen Indflydelse, og den Biographie, jeg her giver af Bendt Bendtsen, er en i mange Punkter mere udførlig, og ved adskillige Enkeltheder mere omstændelig dvælende Levnetsfortælling, end den Artikel om ham, som var bestemt til at indlemmes i det nu opgivne biographiske Lexikon.

.Bendt Bendtsen, født i Hillerød d. 3. Februar 1763, var en Søn af Mag. Poul Bendtsen, født i Kiøbenhavn d. 1. Juli 1727, og, efter en Familie-Tradition, nedstammende fra Halland eller en anden af de under Sverrige ved Freden til Roeskilde lagte gamle danske Landskaber hiinsides Sundet. Han var Hører ved Frederiksborg Skole fra 1747 til 1759, Conrector fra 1759 til 1766, og tilsidst Rector, efter den bekiendte Skolemand Mag. Johannes Schrøder, som i 1730 havde ombyttet Rectoratet i Frederikshald med det i Frederiksborg (Giessing, Jubellærere II, 1 B. S. 220–53). B. Bendtsens Moders Navn var Anna Giertrud Simonsen. Underviist af sin Fader i Hiemmet, kom han 1774 i øverste Classe af Skolen, som under Mag. P. Bendtsen havde vedligeholdt den Berømmelse, den under Schrøders Rectorat havde vundet som en ypperlig Lærdomsanstalt. I begge de nævnte Rectorers Tid vare anseete Mænd udgaaede fra Frederiksborg Skole. Efter Dimittendernes Antal tør man formode, at der ikke har

været mange Skoler i Landet, hvor Discipelantallet var større[1]). B. Bendtsen afgik til Universitetet 1780, og blev udmærket ved den første akademiske Prøve, og det tilfaldt ham tilligemed Jens Bloch, Student fra Aalborg Skole, senere først Præst i et Landsbykald i Sielland, dernæst Provst for Holmens Menighed, og omsider Biskop i Viborg fra 1805—1830, at holde den saakaldte gratiarum actio. Det følgende Aar underkastede Bendtsen sig den philosophiske Examen, og tog i Slutningen af 1782 den ved den saakaldte Guldbergske Skoleforordning af 11. Mai 1775 indførte store philologiske Examen, som forudsattes som en nødvendig Betingelse, naar Nogen attraaede de høiere Lærerembeder ved en latinsk Skole. Endeligen tog Bendtsen 1785, 12. April theologisk Examen.

Det var udentvivl en Følge af den særegne Rettighed, som var tilstaaet Frederiksborg Skole, og som, medens saamange andre Privilegier i vore Dage ere hævede, er vedbleven at være i fuld Kraft, at hvert Aar tvende af de derfra dimitterede Studenter, strax efter at have bestaaet den første akademiske Prøve, erholde Regents- og Communitetsstipendiet, at Bendtsen, saasnart han var immatrikuleret ved Universitetet, blev disse Stiftelsers Alumnus. Da de 5 Aar, i hvilke han boede paa Regentsen, vare udløbne, fik han d. 12. Januar 1786 en Plads paa Borchs Collegium, og tilbragte her 16 Maaneper. Borchs Collegium havde netop paa den Tid samlet adskillige udmærkede Academici indenfor sine Mure; flere af disse opnaaede Navnkundighed, deels i Literaturen, deels paa den geistlige og verdslige Embedsbane. Efter den os af Collegiets Ephorus velvilligen meddeelte Udskrift af Distributions-Protokollen, vare Rasmus Nyerup, Henrik Beckmann, Communitetets Historieskriver, død som Præst i Boeslunde i Sielland 1830,

---

[1]) Se Fortegnelsen over Studenter fra Frederiksborg Skole hos J. P. F. Dahl, Efterretninger om Frederiksborg Skole 4 H. S. XXIV ff.

Matthias Nascou, død 1838 som residerende Capellan i Vordingborg, nuomstunder, da hans rationalistiske Skrifter, og den af ham paabegyndte Oversættelse af Raynals Værk om de europæiske Colonier i Indien, vel ere reent glemte, meest bekiendt ved de eiendommelige legatariske Bestemmelser, han efterlod sig, men blandt sine Jevnaldrende altid omtalt som et Lys[1]); Jens Laasby Rottbøll, den berømte Sagfører i Høiesteret; Torkel Baden; Lorents Bynch, Student fra Frederiksborg Skole 1775, Forfatter til nogle nu vel ikke mere ihukommede komiske Digte (See Petersen, Bidrag til den d. Liter. Historie V, 2 Afd. 295, 449); Jens Bindesbøll, død som Præst i Ledøie 1830, bekiendt som Forfatter til den Charakteristik af Chr. Hornemann, som er forudskikket dennes af Schlegel og Spleth udgivne philosophiske Skrifter; Jokum Junge, Forfatter af Cataloget over Luxdorphs Bogsamling, og af det bekiendte Skrift om den nordsiellandske Almue, død som Præst i Blonstrød 1823; Eiler Hammond, død som Domprovst i Roeskilde 1822, alle disse vare Bendtsens Samtidige paa Collegiet. Alt inden Udløbet af det første Aar, i hvilket Bendtsen var bleven Collegiets Alumnus, opfyldte han den ham ved Fundatsen paalagte Pligt, idet han udgav, og i Collegiets Auditorium forsvarede en Disputats: de *παρουσια του χριϛου*. P. I.

Imidlertid havde Bendtsen vundet den i adskillige Aar formaaende Procantsler, senere Biskop i Aarhuus, Hektor Frederik Jansons Yndest, og han beretter selv i sin kortfattede Autobiographie fra 1813, at det var denne Mand, han skyldte, at han fik et Reisestipendium, som, i Forening med den Understøttelse, som Directeuren for det militære Uldmanufactur, Conferentsraad Koefoed, hvis Søn Conrad Daniel Koefoed (tilsidst Biskop i Ribe 1825—34), han ledsagede som en Art Mentor, lod

[1]) Nascou vedblev i lang Tid at staae i Brevvexling med Bendtsen.

ham tilflyde, satte ham istand til at besøge Universitetet i Gøttingen, oprettet i 1736 af den engelske Konge Georg II som Kurfyrste af Hannover, under Medvirkning af den berømte og hos sin Herre formaaende Minister Gerlach Adolph von Münchhausen, som hele sit Liv igiennem — han døde i høi Alder 1770 — vedblev med utrættet Iver umiddelbart at lede Universitetets Anliggender, og at drage Omsorg for, at Mænd af videnskabelig Berømthed og erkiendt Lærdom der ansattes som Professorer. Med Rette er det fremhævet som et Vidnesbyrd om denne Statsmands Iver og Energie, at han paa et Sted, hvortil ingen Tradition viste hen, og hvor alt Mueligt fattedes, af hvad der behøvedes til en saadan Lærdomsanstalt, som det var Stifterens Villie der at grundlægge, Bygninger, Bøger, videnskabelige Apparater, kort sagt Alt, med Undtagelse af en gammel Klosterbygning, som i henved et Par hundrede Aar havde tient til Sæde for et Gymnasium, tænkte paa at oprette et Universitet efter en meget storartet Maalestok, og at han, midt under Syvaarskrigens forfærdelige Ødelæggelser, og medens Staden oftere var besat af de franske Tropper, og dens Omegn ikke sielden var Krigsurolighedernes Skueplads (Pütter Selbstbiographie (Gøtt. 1798, I—II) I, 339 ff.), hævede den nye Stiftelse til et Universitet af europæisk Berømthed[1]).

---

[1]) Georg II's Stiftelsesbrev er dateret Hannover d. 7. Decbr. 1736. Keiser Carl VI's Tilladelse til at det nye Universitet maatte oprettes og nyde de samme Rettigheder, som vare forundte Høiskolerne i Heidelberg, Tübingen, Rostock, Halle, Helmstad og andre Studia privilegiata, er udfærdiget i Wien d. 13, Januar 1733. J. M. Gesner: Brevis Narratio de Academia Georgia Augusta, quæ Göttingæ est. Göttingæ 1737 Fol. Stiftelsesbrevet og Keiserens Tilladelse til Universitetets Anlæggelse i Appendix pag. 2 sqq. Münchhausens Fortieneste af at skaffe de berømteste Lærde til Universitetet, skildres saaledes pag. 4: »Curam eligendi homines eruditos, atque ad instituendum colendumque novum quasi omnis eruditionis fundum, per se fere sustinuit Ill. M., et Gottingam honestissimis lautisque

Fra alle Kanter søgtes Lærere til det nye Universitet, og med Rette er Gøttingen kaldet en lærd Colonie, idet baade Videnskabsmænd fra Europas forskiellige Egne kaldtes hertil, og Studerende allevegne samlede sig her i stort Antal, for at nytte de Midler til Fremgang i Kundskab, som hine Mænds Underviisning tilbød dem. Allerede strax blev Gøttingen det Universitet, hvor unge Mænd af høiere Byrd, som forberedede sig til at indtræde i Statstienesten, fortrinsviis studerede, og Forfatterne af det gøttingske Universitets Aarbøger dvæle med særdeles Forkierlighed ved de mange Fyrster, Grever, Friherrer og Adelsmænd, som det har talt blandt sine Fostersønner (Pütter Gel. Gesch. von der Georg Augustus Universität zu Gøttingen, I—II Gött. 1765—1768, III Th. ved Saalfeld, Hannover 1820, IV Th. ved Oesterley, Gött. 1838). Næsten saasnart Universitetet i Gøttingen var traadt i Virkkomhed, finde vi der den bekiendte danske Adelsmand, Grev Otto Mandrup Rantzau, immatrikuleret d. 21. October 1737. I det følgende Aar forekommer i Universitetets Matrikel en Grev Knuth fra Danmark. Inden sin Ophøielse i Grevestanden havde A. P. Bernstorf studeret i Göttingen. For hele Norden blev i den anden Halvdeel af det 18. Aarhundrede Gøttingen, hvad Halle havde været i Aarhundredets første Decennier, under den derfra udgaaende pietistiske Bevægelse, og hvad Wittenberg, Leipzig, Rostock og Helmstad havde været i de foregaaende Aarhundreder, og hvad det i det andet og tredie Decennium af det nærværende Aarhundrede lod til, at Berlin vilde blive. Det her Sagte finder dog især sin Anvendelse paa Danmark og danske Studerende. Imellem Gøttingen og Danmark var der hele den sidste Halvdeel af det attende Aarhundrede særdeles

---

condicionibus allexit, conduxitque viros, qui in celeberrimis Germaniæ Academiis et comparauerant sibi doctrinæ omnis præsidia, et maiorem etiam partem cum celebratione aliqua iuventutis et fama docuerant«.

mange Berøringspunkter. Blandt de overordentlig mange Danske, som, ligefra Høiskolens Oprettelse, studerede der, var der Flere, som opnaaede Plads blandt dens Lærere. Blandt disse tør vi regne den berømte Orientalist Tychsen, født i Horsbüll paa Kysten af Vesterhavet i det Slesvigske, som, efter, paa den danske Regierings Bekostning, at have foretaget en lærd Udenlandsreise til Spanien og Italien i Aarene 1783 og 1784, og efter at have taget Magistergraden ved det da bestaaende Universitet i Fulda, blev Professor i de østerlandske Sprog i Gøttingen i det sidsnævnte Aar, og forblev i denne Stilling til sin Død 1834 (Pütter, II. 184; IV. 288). En Dansk, den i sin Tid meget lovende Lorentz Ancher (død som Stiftsprovst i Odense 1798), var i 1770 og de følgende Aar Repetent ved det theologiske Facultet i Gøttingen. Hans umiddelbare Efterfølger i hiin Post var den berømte Exeget I. B. Koppe (Pütter a. St. II 194. 245). Af det gøttingske Seminarium, hvor, uden Hensyn til, om de vare trængende eller ikke, om de vare Landets egne Børn eller fremmede, de meest lovende unge Philologer optoges, og dannede en Stamme af Docenter og Ungdomslærere, som spredte sig over hele Europa (Pütter II. 273.), var Niels Iversen Schou Medlem i Begyndelsen af Aarene 1770 (Pütter a. St. II. 173.). I en langt sildigere Periode (1806—8) havde det gøttingske Universitet en dansk Mand til Docent i Veterinærvidenskaben, Abildgaards og Blumenbachs Discipel: J. V. Neergaard (Pütter III. 249—250.). Hvad Bendtsen paa sine ældre Dage, ved en høitidelig Anledning, mindede sine Disciple om, den store græske Philosophs Ord: det er »sødt at lære« (ἡδὺ τὸ μανθάνειν), havde sikkert været hans Valgsprog fra tidlige Aar, og for en ung Mand af hans Drift til at lære og Lyst til at gaae tilbunds i det, han lærte, maatte et Ophold i Gøttingen være af uberegnelig Vigtighed. Det vilde være vanskeligt at nævne nogen Green af den menneskelige Viden, uden den der behandledes af ansete Lærde i offentlige og pri-

vate Forelæsninger: Patristik og kanonisk Ret, theologisk Encyklopædie, Dogmehistorie og Retshistorie, Lehnsret og Handelsret; Literaturens Historie i dens Heelhed, og de enkelte Fags iserdeleshed; Architektur og Landoekonomie; Statshuusholdning og Veterinærvidenskab; Statistik og Technologie; Diplomatik, Numismatik og Biergvidenskab; Æsthetik og Harmonielære; Krigsbygningskonst, og selv Styrmandskonst giordes her til Formaal for Forelæsninger, som, efter de mange bevarede Optegnelser, aldrig savnede flittige Tilhørere, og de rige og videnskabeligen ordnede Samlinger, og fremfor alle det store og fortræffelig stedede Bibliothek, som navnlig ved Forbindelsen med England voxede Aar efter Aar, saa at det snart indtog en Plads mellem de største Bogsamlinger i Verden, kom i lige Grad baade Lærerne og de Studerende tilgode. I mange Henseender tiente de gøttingske Indretninger til Mønster paa andre Steder. Den Maade, hvorpaa det gøttingske Bibliothek var ordnet og catalogiseret, blev anvendt ved andre Bogsamlinger, saaledes ogsaa ved det store kgl. Bibliothek i Kiøbenhavn, som i D. G. Moldenhawer, der selv havde havt Ansættelse ved det gøttingske Universitet, i en Række af 35 Aar havde sin øverste Tilsynsmand (see Molbech om Moldenhawer som Bibliothekar, Skand. Lit. Selsk. Skr. XX. 367 ff. Det var maaskee ogsaa med det Formaal for Øie, at ordne det kgl. Bibliothek efter det i Gøttingen givne Mønster, at Slesvigeren Frederik Ekkard, som havde studeret i Gøttingen og der, samme Aar som Moldenhawer, blev Alumnus i det philologiske Seminârium (1773), og senere havde giort Tienester ved Bibliotheket, kaldtes hertil (Werlauff, det kgl. Bibl. Historie, 2. Udg., S. 207—8). At Dogmehistorien, da Münter blev Professor 1790, kom til at udgiøre et eget theol. Fag ved vort Universitet, medens den hidtil her var bleven behandlet under Dogmatiken og Kirkehistorien (Mynster, F. Münters Nekrolog, Bl. Skrifter, III 1-9), skyldtes udentvivl gøttingske Forbilleder. Af saadanne tør det maaske ogsaa udledes, at vort Universitet fik i

1793 en Professor i Statistiken. I flere Henseender var Gøttingen et betydeligt Skridt forud for de øvrige Universiteter, og mange af disse giorde sig en Ære af at træde i dets Fodspor. Saaledes skal Gøttingen have været det første Universitet i Tydsland, ved hvilket Naturhistorien foredroges som en særlig Disciplin, medens den tidligere var betragtet som en Deel af Physiken (Pütter II. 401). Udentvivl var ogsaa Gøttingen den første Høiskole paa Fastlandet, hvor man, ved udsatte Priisopgaver, søgte at vække Kappelyst hos de Studerende. Disse Priisspørgsmaal begyndte først at udsættes i 1787, maaskee efter det Forbillede, som var givet i Oxford og Cambridge, hvor, rigtignok ikke ved Anvendelse af offentlige Midler henlagte til denne Bestemmelse, men ved Gaver af private Velgiørere (s. dette Værks 1. B. S. 173) Sligt havde været en gammelSkik. Det kan mueligen have Interesse, at, da disse Præmier første Gang udsattes i Gøttingen, var den senere her i Landet som aandrig Læge og Forfatter saa bekiendte J. D. Brandis den Første, som vandt den udsatte Præmiefor en medicinsk Opgave (Pütter II. 312), og samme Aar erholdt den danske Candidat J. F. W. Schlegel et Accessit foren juridisk Afhandling (s. Erslew, Forf. Lex. I 50). Da en lignendePræmieudsættelse efter Reskript 17. Mai 1791 begyndte hos os, er det vel ikke usandsynligt, at man i den, som i flere andre Henseender, har fulgt det Mønster, som var givet i Gøttingen, hvorvel Udgiveren af Universitetsjournalen Intet vil vide at sige af en saadan Efterligning (Universitetsjournal for 1793 S. 9 ff.).

Fra denne korte Skildring af det Universitet, som Bendtsen staaer i Begreb med at besøge, vende vi tilbage til ham selv, og til hans Ophold og Studier paa Høiskolen ved Leine. Ad hvilken Vei Bendtsen drog til Maalet for sin Reise, om han, som almindelig Skik var, naar Danske reiste til Gøttingen, først har giort et Ophold i Kiel og Hamborg: derom er Intet fortalt. At han kom til Gøttingen den 29. Marts 1787 skriver han i sin forhen omtalte Autobiographie. Alt Dagen efter blev han

optagen blandt de akademiske Borgere. Hans Borgerbrev, som endnu er til, er udfærdiget af Prorector, Professor Dr. Juris Møckert[1]), og er affattet efter den selvsamme Formular, hvorefter det Borgerbrev er stilet, som blev A. C. Hviid meddeelt, da han den 16. September 1777 immatrikuleredes, og som findes i hans bekiendte Dagbog (Hviid, Dagbog fra en Reise i Tydsland, Italien m. m. Kbh. 1788 [I. 48—49). Den indeholder de sædvanlige Forpligtelser, de unge Academici i Gøttingen maatte indgaae om, at »overholde de akademiske Love, om at vise det akademiske Senat al skyldig Hørighed og Lydighed, om at skye Pennalisme og Nationalisme, »res ubique vetitas et explosas«, om at beflitte sig paa Gudsfrygt, paa Sømmelighed i Levnet og Klædedragt, (»pietatem veram, sobrios et compositos mores, vestitum honestum et quicquid omni vita ingenuum et liberalem hominem decet«), om hverken selv at give, eller at modtage Udfordring til Dueller, om ikke i Tilfælde af at der kunde blive tilkiendt dem Fængselsstraf, at løbe bort, og ikke til Skade for deres Creditorer at flytte deres Sager, uden den akademiske Øvrigheds Vidende«. Immatrikulations-Udgifterne beløb sig en Snees Aar tidligere i Gøttingen for en borgerlig Student, som havde et Borgerbrev at fremlægge fra et andet Universitet, til 2 Rthlr (omtrent 3 Rigsdaler i vore Penge); Adelsmænd, især Grever og Baroner, maatte erlægge mere. Om nogen Forandring heri var skeet, inden Bendtsen lod sig indskrive i Universitetsmatrikulen, vides ikke.

Bendtsen, som dengang tænkte sig et geistligt Embede, som sit Livs Maal, og som, for at kunne søge et saadant, havde, inden han forlod Hiemmet, holdt den anordnede Dimisprædiken, beskieftigede sig i Gøttingen især med Theologie og den orientalske Literatur, under de berømte Lærde: Georg Gottlieb Jacob Planck, For-

---

[1]) Johan Nicolai Möckert, født 1732, Professor Juris i Gøttingen 1772, død sammesteds 1792 (Püfter II. 30.).

fatter til den protestantiske Theologies Historie fra Luthers Død til Concordieformlen og flere kirkehistoriske Værker, født den 15. November 1751, Professor i Gøttingen fra 1784 til sin Død 31. August 1833 (Pütter a. St. I. 121; IV 270) og Johan Frederik Schleusner, Prof. Theol. i Gøttingen 1785—95, i hvilket Aar han afgik til Wittenberg, og blev, efterat det derværende Universitet var ophævet, Directeur ved det sammesteds oprettede homiletiske Institut (Pütter II. 183, III. 177, VI. 272), bekiendt som Forfatter til Lexikon in N. T., Lipsiæ 1792 I—II Addit. 1801. At han har benyttet J. D. Michaelis's Veiledning, og hørt Forelæsninger af denne berømte Universitetslærer, der, skiøndt han i det Hele holdt fast ved det gamle orthodoxe System i Theologien, gav et Stød til en ny Betragtningsmaade af det gamle Testamente, til hvis Fortolkning han nyttede alle sin udbredte Lærdoms rige Skatte, fortæller Bendtsen selv i sin Autobiographie, og omtaler der ogsaa J. G. Eichhorn som sin Lærer. Med de theologiske Studier forbandt Bendtsen tillige et grundigt og omfattende Studium af den klassiske Philologie, under den Mand, som i en lang Aarrække var saa at sige det Gøttingske Universitets Siæl, Christian Gottlob Heyne[1]), som, efter Ernestis Anbefaling, da den leydenske Philolog Ruhnken havde afslaaet det til ham udgaaede Kald, fulgte Gesner 1763 som Professor i den klassiske Philologie, og saavel ved sine Læregaver som ved sine Udgaver af mange græske og romerske Forfattere, og ved sit Arbeide som Bibliothekar, og den virksomme Andeel, han tog i alle Universitetets Anliggender, da han, efterat Michaelis's Credit var sunken, blev Münchhausens høire Haand, saaledes knyttede sit Navn til Universitetets, som ingen anden akademisk Lærer før eller

[1]) Man see: Heeren, C. G. Heyne, Historische Werke VI. 1—430 og en Artikel om Heyne af F. Hand, i Ersch und Gruber, Encykl. der Wissensch. u. Künste etc., 2 Sect. VII. 369 ff,

efter ham har giort. Det hører ikke hiemme her at udbrede os over Heynes Fortienester eller over hans lærde Arbeider. Paa den Tid, da Bendtsen var i Gøttingen, vare de Stridigheder mellem Heyne og Philologer af andre Skoler: F. A. Wolf i Halle († 1824) og J. H. Voss i Eutin (senere i Jena og tilsidst i Heidelberg † 1826), som gave Heynes Ry et Knæk, endnu ikke begyndte, og Heyne stod i sin Berømmelses fulde Glands. Som Bendtsen anmærker, talte Heyne i Aaril 1787 et Antal af 130 Tilhørere paa et Cursus over (de romerske) Antiquiteter. Med mange andre af Universitetets Professorer knyttede Bendtsen Forbindelser. Han hørte i flere Semestre Gatterers Forelæsninger over Historiens Hielpevidenskaber, saaledes over Diplomatik, og deeltog i de Øvelser, som i Forbindelse med Forelæsningerne holdtes i at læse gamle Diplomer, af hvilke der til dette Brug udlaantes endeel saadanne fra det kurfyrstelige Archiv, forsaavidt de gamle Breve, som Gatterer selv besad, eller som eiedes af det af ham stiftede tydske historiske Selskab, ei strakte til. Han hørte ogsaa hans Foredrag over Heraldik, Chronologie og Geographie[1]). Hos den berømte Publicist Schlözer, som, efterat have beklædt en Lærestol i St. Petersborg i flere Aar, overtog 1764 et Professorat i Statistik og den europæiske Historie i Gøttingen, hørte han et Cursus i disse Videnskaber.

Paa den Tid var der i Gøttingen en berømt Docent i de oekonomiske Videnskaber, Joh. Beckmann, som holdt Forelæsninger over Technologie, Landbrugslære, Handelsvidenskab m. m., og ledsagede eine Forelæsninger

[1]) Om Omfanget af og Planen for Gatterers Forelæsninger s. Heeren Hist. Werke VI. 450 ff. Pütter a. St. I. 304, II. 340. Schlosser: Gesch. des 18. Jahrh. 3 B. 2 Abth. S. 233. At Gatterer skal have været den Første, som i sit i flere Henseender med Hensyn til Universalhistoriens bedre Behandling epochegiørende Skrift, Haandbuch der Universalh. 1761, forlod den hidtil brugte Inddeling efter de 4 Monarchier, beretter Heeren VI. 455.

med praktiske Øvelser, og førte sine Tilhørere med sig til de i Gøttingens Omegn liggende Fabriker og Hammerværker, og samlede mange unge Mennesker omkring sig, som agtede at giøre deres Lykke i Verden som Handlende, Agerbrugere og Fabrikherrer. Ogsaa hos ham hørte Bendtsen ofte Forelæsninger[1]). I det levnede Brudstykke af en Dagbog, som i Øieblikket skal blive nævnet, anfører han under den 24. April 1788: »Beckmann begyndte over Oekonomie for mindst 70 Auditores«. Han nævner oftere Beckmann blandt de Lærere, som han har hørt, og bemærker under 13. Juni s. A.: »saae hos Beckmann hans Copier af forskiellige Plove; den danske havde ei meget paa sig; adskillige norske til at pløie paa Fieldene og paa ophøiede Steder; den (sic!) er saaledes indrettet, at Fordelen kan løftes op og igien nedlades, eftersom man traf paa høie- eller lave Steder. Den tartariske Plov havde istedenfor Spaden 2 Gafler«. Paa Tilbagereisen fra en Udflugt til Pyrmont i samme Sommer, besøgte Bendtsen med sit øvrige Reiseselskab Saltværket Saltzderhelden, hvis Indretning Beckmann forklarede dem. Hos den medicinske Professor Wrisberg († 1808) hørte Bendtsen et Cursus over Anthropologie, og da den samme Lærde, som besad en stor Samling Reisebeskrivelser og Prospecter af forskiellige Steder og Egne, aabnede (1788) et Cursus over de vigtigste til forskiellige Tider over hele Jordkloden foretagne Reiser (Pütter II. 144), meldte Bendtsen sig til at høre disse Forelæsninger, og havde den Tilfredsstillelse i een af de første Forelæsningstimer, at

---

[1]) Johan Beckmann, født 1729, var i 1763 Lærer i Physik og Naturhistorie ved en Skole i St. Petersborg, besøgte Biergværkerne i Sverrige, og studerede der under Linnée, 1765—66; opholdt sig senere i Danmark, og besøgte de derværende Naturaliecabinetter og Manufacturanlæg, blev Professor i Gøttingen 1766, døde 1811 (Pütter II. 171, III. 102 ff.). I samme Værk II. 337 ff. findes en udførlig Beretning om hans Forelæsninger, praktiske Øvelser og Excursioner.

Docenten omtalte de »Danskes Beskedenhed og Lærelyst«. I Philophien havde Gøttingen paa den Tid en høit anseet Lærer i Johan Georg Henrik Feder, som, da han i 1768 blev kaldet dertil fra Gymnasiet i Coburg, i lang Tid ikke kunde finde noget Auditorium, der var stort nok til at rumme hans talrige Tilhørere, af hvilke mange altid maatte blive udenfor (Schlosser a. St. II. 624, III. D. 2 Abtheilung 75. 80. 85), men som, da den kantiske Philosophie, som han forgieves havde bekæmpet, i Aarhundredets sidste Decennium fortrængte den af ham foredragne Populairphilosophie, endte med, at gaae af Mode som Docent. I Forudfølelse af den Skiebne, der ventede ham, havde Feder dog alt 1797 trukket sig tilbage fra Universitetslivet, og fik i det nævnte Aar Ansættelse som Forstander for det saakaldte Georgianum i Hannover, og, da denne Anstalt blev nedlagt, som Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek i den nævnte Residentsstad. Her virkede han endnu i en lang Aarrække, og, da han gik bort i en høi Alder 1821, efterlod han ved sin Død en af de vexlende Moder og af alle Systemer uafhængig Roes for hans fortræffelige Charakteer og ualmindelige Kundskabsfylde. Paa den Tid, da Bendtsen var i Gøttingen, var vel Feders Ry ikke det samme, og Tilstrømningen ikke den samme, som 30 Aar tidligere; dog havde han endnu altid en meget agtværdig Tilhørerkreds, og, som Bendtsen, der var hans flittige Tilhører, anmærker, aabnede han den 21. April 1788 en Række Forelæsninger over Naturretten for en Kreds af 90 Tilhørere[1]). Det følger af sig selv, at der ved en Høiskole, som Gøttingen, der besøgtes af saa mange fornemme og rige Mænds Sønner, ikke var forsømt at drage Omsorg for, at der fandtes de fornødne Exercitiemestre og Sproglærere. Af de sidste nævnes Sprogmestre i det italienske,

---

[1]) Om Feder s. Pütter, a. St. II. 164. III. 102. ff. IV. 286. Om Feders System s. Buhle, Gesch. der neueren Philosophie (I—VI. Gøttingen 1800—1805) VI. 534 ff.

engelske, franske og svenske Sprog. En fransk Sproglærer, som Bendtsen benyttede, og hvis Navn alle Øieblikke forekommer i hans levnede Dagbogsblade, var François Marteileur, født i Rheims i Champagne 1734, fra 1764 Sproglærer i Gøttingen (Pütter II. 352). Af de kortfattede Optegnelser, som ere tilovers, lader det til, at han baade har, i Forening med Flere, hørt Foredrag af denne Martelleur ovor det franske Sprog, og tillige havt private Timer hos ham; disse bleve da givne i Bendtsens Bolig.

Alt tyder paa, at Bendtsen ved sin Flid og Stræben har vundet Anerkiendelse paa det fremmede Universitet. Han omtaler oftere den Artighed, som vistes ham under Benyttelsen af Bibliotheket, og sine Besøg hos flere af de akademiske Docenter, og den Opmærksomhed, som disse viste ham. Sidst paa Aaret 1787 dannede endeel Professorer, Præster og andre Embedsmænd i Gøttingen en Klub, hvortil ogsaa Studenter kunde faae Adgang (Pütter II. 370). Da Bendtsen den 3. Januar 1788 besøgte Schleusner, foreslog denne ham at indføre ham i denne Professorernes »Store Klub«, som samlede sig hos »Kellners«. Han »var der den 4. Januar, spiste der godt og billigt, og kom hjem Kl. 10½«. Han nævner, hvilke Professorer han der traf. En anden akademisk Docent, i hvis Huus Bendtsen kom, var den forhen omtalte Professor Medicinæ Wrisberg. Ved et Besøg hos ham paa hans Landsted ved Gøttingen, skriver Bendten, at han, den 10. August 1788, »spiste gode Morbær og Blommer, og saae i hans Lysthuus Prospekter af Marseille og Venedig«. Der indeholdes ogsaa i hans Antegnelser Antydninger om, at han stod i et venskabeligt Forhold til Flere af de ældre gøttingske Academici, og da en S. H. Gondela fra Bremen den 10. Mai 1788 disputerede for den juridiske Doctorgrad, var Bendtsen, efter Indbydelse, tilstede ved Disputatsen og det paafølgende Doctorgilde. Disse »Doctor-Schmäusse« vare vel forbudne (Pütter I. 321), men man synes at have lukket Øinene for Forbudet, og ved

Gildet, hvor man, efter den Discours, som der faldt, og som Bendtsen har optegnet, saa temmelig synes at have slaaet Giækken løs, vare blandt de 30 Giæster en Deel Professorer (Heeren, Tychsen, Møckert o. fl.) tilstede. De skildtes imidlertid tidlig ad, som nok altid var Skik i Gøttingen, og Bendtsen var i sit Hiem Kl. 11½[1]).

Mindesmærker om Bendtsens Flid i hine Læreaar, ere indtil denne Dag bevarede i adskillige omhyggeligen udarbeidede Collegie-Hefter. Der haves saaledes en tyk Bog, indeholdende Heynes Forelæsninger over Archæologien, en anden med den samme Lærdes Cursus over den romerske Literaturhistorie, og en tredie med Gatterers Cursus over Historiens Hielpevidenskaber. Et, dog ikke aldeles fuldstændig bevaret, Hefte er ogsaa til af Feders Cursus over Moralphilosophien.

Under hele sit Ophold paa det tydske Universitet, førte Bendtsen en Dagbog, hvoraf desværre ikkun 13½ Blad i en meget maadelig og forreven Tilstand ere levnede. Med adskillige andre Lærde deelte Bendtsen en overordentlig Oekonomie med Papir. Om Pope er der fortalt, at hans Oversættelse af Homer, hvorved han ikke blot skaffede sig et Navn over alle andre samtidige engelske Digtere, men tillige erhvervede sig Formue og en uafhængig Stilling i Livet, var skreven paa de rene Blade af Breve og disses Convolnter, og dette er tydeliggiort ved et i d'Israeli's Curiosities of Literature bevaret Facsimile af et Blad af denne i det britiske Museum i Popes Haandskrift giemte Oversættelse. Endnu videre gik Bendtsen. Han fandt ingen Papirslap, intet Blad af en gammel Skriverbog eller Stilebog, uden

[1]) S. H. Gondelas dissertatio de contractu assecurationis omtales og berømmes som forfattet med Sagkundskab og Orden i Gøtt. gel. Anz. 12. Juli 1788 S. 1099. Bendtsen skriver, »at han talte ikke saa meget slet Latin, som ellers pleier at skee«.

han omhyggeligen udglattede det og anvendte det. Uheldigviis var der i Dagbogen endeel reent Papir tilovers, og Bladene vare forsynede med en rummelig Marg. Dette gav Anledning til, at Bendtsen, for at det ubeskrevne Papir ikke skulde gaae til Spilde, brugte sin Dagbog, paa hvis Bevarelse for Efterverdenen han ingen Priis synes at have sat, til en Skriverbog for eet af sine Børn. Forsaavidt Dagbogen er til, finder man i den et Regnskab aflagt for, hvorledes han anvendte hver Dag, ja hver Time, ved hvilket Klokkeslet han hver Morgen stod op, og ved hvilket han hver Aften gik i Seng. Af den kan man see, hvad han læste, og hvorledes han i sin Stue udarbeidede de Collegier, han havde hørt. Ved dens Hielp kan man følge Bendtsen paa ethvert Skridt, paa hans Gang til Collegierne, til Bibliotheket og til de Professorer, til hvis Huse han havde Adgang, og til de Landsmænd, som enten modtoge ham i Gøttingen — hans gamle Bekiendte fra Kiøbenhavn Jens Bloch og Torkel Baden — eller som senere traf sammen med ham der; af de Sidste nævnes en Müller, der kom til Gøttingen 24. April 1787, og bragte Brev til Bendtsen fra hans Fader, og hvem han den 28. »fulgte omkring til Landsmænd« — udentvivl den som Assessor i Høiesteret i 1833 afdøde Conferentsraad Adam Gottlob Müller, en Broder til Theologen, Biskop P. E. Müller — og en v. Benzon, formodentligen Jens Benzon, som, efterat have nedlagt sit Embede som Amtmand over Randers Amt, bosatte sig i Odense, og der døde 1839 (Erslev, Forf. Lex.), samt en v. Buchwald. De levnede Dagbogsblade give udførlige Meddelelser om Bendtsens Omgang med disse Landsmænd, om hans Spadseretoure med dem, f. Ex. paa Stadens dengang endnu ikke sløifede Volde, og til den nærliggende Papirmølle ved Wehnde, og om de Udflugter, Bendtsen, i Forening med disse Landsmænd, foretog sig til flere interessante Punkter i den fiernere Omegn, under de temmelig sparsomt tilmaalte Ferier. Til en Prøve paa den i Dagbogen herskende Tone, og som et Vidnesbyrd

om Bendtsens Samliv med hans Landsmænd, især med Bloch og Baden, anføre vi Beretningen om en saadan Udflugt, som Bendtsen med de 2 sidstnævnte under Juleferierne 1787, giorde til den i et Par Miles Afstand fra Gøttingen beliggende katholske By Heiligenstedt[1]) i det Eichsfeldske, som dengang stod under Kurfyrsten af Maintz's Høihed. De gik den 29. Dec. Kl. 9 om Morgenen fra Gøttingen, og, efter oftere at have taget feil af Veien, kom de omsider Kl. 7 Aften til Maalet for deres Vandring, Heiligenstedt, »som ligger saaledes i en Dal, at man ei kan see det, inden man er lige derved«. »Mit høire Been«, skriver Bendtsen, »var ganske ømt, og jeg kunde ikke gaae længere«. Porten var i Laas, da vi kom dertil; forestillede os deraf de ubehageligste Følger; bleve dog snart oplukkede, og førte i Logis hos Gelsenberg i den »hvide Svane«. Han var Bager, Vært, Pølsemager. Mange Sorter Pølser havde han. De sendtes, sagde han, til Wien, Maintz, Frankfurt, men det var Elendighed. Garwurst var noget sammenrørt Meel og Flesk. Jeg spiste Viinkandel til Aften, og gik i Seng Kl. 9. Mine Støvler vare ganske fordærvede, paa den ene var et stort Hul; deres Reparation kostede 1 ℳ 3 ß. Baden og Bloch sladdrede og trættedes om Sengested, indtil Baden kom til at ligge hos mig, og Bloch laa alene; klagede over vaade Dyner. Sov om Natten saa nogenledes«.

»Søndag den 30. Kl. henimod 9, stode vi op, og drak Caffe med Oblatkager til, vi accommoderede og paaklædte os, spiste Frokost, og gik i Kirke, og hørte en Messe, skiøndt den var uhørlig, paa enkelte latinske Ord nær; derpaa saae vi Byens andre Kirker, som stode aabne; alle vare fyldte med Crucifixer og Helgenbilleder. Bloch og jeg gik endnu omkring og saae den gamle forfaldne murede Vold derom. Kom hiem, spiste Suppe, Kiød og

[1]) Büsching, Erdbeschreibung 3 Th. 1 B. p. 839.

Duer; drak Kaffe. Baden og ieg gik i Kirke, hørte en Munk prædike om blot »Glaube, wahre Glaube«. Han tog Calotten af, naar han nævnede Paulus etc. Man opførte sig meget ilde i Kirken, grinede og støiede. Da Prædikenen var fori, kom Præsten ned i Kirken, opraabte alle deres Navne, som høre til Menigheden, og vare under 20 Aar; disse skulde da overhøres i Glaubenslehre, hvo som ei var der, maatte bøde 1 ℔ Vox. For ei at kunne svare paa simple Spørgsmaal bødes 10 ß. Allarmen og Latteren var ved Opraabningen reent uforskammet. Præsten skiendte vel noget og truede, men man loe ham ud i hans Øine. Vi vilde beseet Slottet, men det kunde ei lade sig giøre. Men Exjesuiterklostret besøgte vi, hvori 7 Exjesuiter; de kaldes Professorer, fordi de holde Underviisning for Byens tilvoxende Ungdom; de have 100 Disciple idetmindste. Vi besaae Collegii-Stuen; paa Væggen hængte endeel Landkort, meest specielle over Tydsklands Kredse, 3 Tabeller, hvori Rhetorica var foredraget in Compendio med alle scholastiske Subtiliteter; foruden Andet var og den bekiendte Inddeling i Sensus proprius, allegoricus, anagogicus, topologicus. En temmelig suffisant liden fingertyk Stok stod ved Lærerens Stol til Opmuntring. Meer end 30—40 Lærliuge kunde ei paa eengang sidde ved de tvende Borde. Derfra gik vi til Bibliotheket, som var i to Stuer; bestaaer maaskee af 1000 volumina, mestendeels elendigt Snavs, scholastisk Kram, Samlinger af decreta conciliorum, Legender etc., Judas der Ertschelm, Himmelstigen, Veien til Himlen o. s. v. Dog saae jeg ogsaa Terents, Molieres Comedier paa Gammeltydsk (?), Pütters Reichsgeschichte, Livius, Plutarchus. En liden Globus var der samt nogle mathematiske Instrumenter, og i det ene Kammer et temmelig forslidt Billiard. Vi gik derfra, og spadserede hele Byen om; alle Mennesker saae paa os med Nysgierrighed. Byen har en gammel forfalden Muur til Vold. Volden selv er og meget brøstfældig. Capellerne i Byen ere mange; Kirkerne ere 4—5, have alle mange Altre, hvert Alter

har sin Præst. I Exjesuiternes Kirke hørte vi dem synge efter Noder. Alt gik uordentlig, snart som i en Jødesynagoge. Vi kom hiem og forlangte Kort, fik nogle tydske Kort, 5/8 saa lange som de sædvanlige, spilte det meste af Aftenen, jeg med Lykke. Spiste til Aften, Ribbeensteg, særdeles god, med Rabunkelsalat og Svedsker; disputerede om Adskilligt; gik i Seng Kl. 11. Baden laa igien hos mig; sov meget lidt om Natten; drømte om Breve og Pakker«.

»31. December tiltraadtes Hiemvandringen til Gøttingen ad slette og ufremkommelige Veie. I den lille By Geismar, hvorigiennem Veien gik, nølede Bloch og Baden, mod min Erindring, ved Sopkener og Pølse. Vi skulde gaae til Gøttingen; men vare nær aldrig komne dertil, hvis Forsynet ikke havde skikket os En fra Geismar med en Lygte, som gik til Gøttingen. Han var os til usigelig Tieneste, især ved en smal Planke over en dyb Grøft, som jeg først vovede mig at gaae over, uden Hielp. Baden blev endelig hiulpen over. Bloch havde ei Mod, endelig bar Karlen ham over paa sin Ryg. Vi kom til Gøttingen Kl. 5¾. Jeg gik til Baden, han kunde ei komme ind paa sit Kammer, og gik altsaa hiem med mig. Spurgte om Breve, og, da Postbudet havde taget dem med sig, sendte jeg strax Bud efter dem, og fik dem. Brevene vare af fornøieligt Indhold, og, saasom de vare længe forventede, geraadede jeg derved i stor Glæde, den største i Gøttingen til Dato, og, efter Anseende, for altid; gik hiem med Baden og spilte Piqnet; min Glæde saaes tydelig. Bloch og Baden svor paa, at det var Brev fra min Kiæreste; drak Forældres, Conferentsraad Koefoeds, begge ældste Søstres Skaal. Forlangte mere Viin, fik ei, gik altsaa bort; spadserede da paa Wehnder Gade; hørte nogle Kanon-Schläge; gik hiem, læste Brevene igien; gik i Seng, kunde ikke sove. Hørte Kl slaae 12, hvorpaa blæstes fra Taarnet, og Burschers Raab hørtes brølende »Pereat das alte Jahr; vivat das neue Jahr««. Hvad det var for Tidender

af saa behagelig Beskaffenhed, som Bendtsen Nytaarsaften fik fra sit fierne Hiem, vides ikke. Dagbogen indeholder flere Vidnesbyrd om, at Bendtsen særdeles flittig under sit Ophold i Gøttingen vexlede Breve med Venner og Bekiendte i Danmark. Under 25. December 1787 hedder det: »Talte mine Breve, som vare 35; jeg havde derimod skrevet fra Tydsland 52«.

De levnede Brudstykker af Bendtsens udførlige Dagbog indeholde andre Beretninger om Toure, han i Selskab med adskillige af de nævnte og andre Landsmænd foretog sig til flere af de interessante i Gøttingens nærmere og fiernere Omegn liggende Steder, saaledes fra 11. til 14. Mai 1788 giennem den skiønne Egn ved Münden til Kassel, hvor de besaae Museet og Billedgalleriet og bivaanede Forestillingen i Skuespilhuset af Shakespeares Richard II. En udførligere Beretning indeholder Dagbogen om et Besøg, som Bendtsen med sine Landsmænd Baden, Buchwald og Müller giorde i Pyrmont i Juli 1788. Her stødte de sammen med den bekiendte Høiesterets-advokat Uldall og hans Frue fra Kiøbenhavn, der indbøde hem til en Déjeuner i Badehuset. Af andre derværende danske Undersaatter, som Bendtsen omtaler i sin Dagbog, var en v. Lüttichau, formodentligen den senere som Hovedmand for det i 1790 til Regieringen indgivne »Tillidsskrift«, bekiendte Tønne Frederik v. Lüttichau til Aakier, som i 1791 mistede den danske Kammerherrenøgle, og døde endeel Aar efter som preussisk Gesandt ved Rigsdagen i Regensburg. I Pyrmont traf Bendtsen ogsaa Digteren, Landfoged i Sydditmarsken, Justitsraad, senere (1790) Etatsraad S. H. Chr. Boje (Medstifter af det bekiendte Gøttingerbund, Udgiver af Musenalmanach oder Blumenlese 1770—75 samt af Brødrene Stolbergs Værker 1779 (Kordes, Lexikon der schlesw. holst. u. eutin. Schriftst., Schl. 1797, P. 251)), der »som Embedsmand i Holsteen Intet havde mod at ansees som Dansk«, og som tog den danske Regierings Parti, da en »Republikaner«, en Kiøbmand fra Hamborg, ved

Bordet, hvor han var Bendtsens Sidemand, kom frem med den Paastand, »at Skoleholderne i Holsteen ikke turde lære Børnene at læse og skrive«. Det var paa Tilbagereisen fra Pyrmont, at Bendtsen og hans Selskab, efterat have besøgt de i Nærheden liggende vel bevarede Ruiner af det i 1623 afbrændte Slot Helden (Büsching a. St. III 3 B. S. 333) med dets underjordiske Fængselskieldere, besaae, under den tilstedeværende Professor Beckmans Veiledning, Saltværket i Salzderhelden. Den hele Reise havde kostet 27 Rth. foruden 3 halve Louisd'or, som Bendtsen, der havde ladet sig overtale til at prøve sin Lykke i Pharaobanken i Pyrmont, der havde tabt. I samme Sommer giorde Bendtsen, men denne Gang, som det synes alene, en Tour til Brunsvig og Wolfenbüttel. Udførligere Meddelelser give de levnede Dagbogsblade om en Reise, som han med sine sædvanlige Reisefæller giorde i Juni 1789 til Gruberne ved Clausthal i Harzen, over hvilke og især over Nedstigningen i en Dybde af 200 Alen under Ledsagelse af 4 Bjergmænd, og den endnu besværlige Opfart, og over den hele Grubedrift han giver en meget instructiv Beskrivelse.

Der var overhovedet Intet af Alt hvad Bendtsen saae og hørte under sit Ophold i Udlandet, uden han førte det til Bogs. Da en Harmonika, som dengang endnu var i sin Nyhed, forevistes i Værtshuset »Kronprindsen«, betalte Bendtsen 3 Mark for at see den (28. April 1787), og da det bekiendte Chiariniske Beriderselskab i næste Aar kom til Gøttingen, og der gav sine Præstationer til Bedste for Publikum, tog Bendtsen ogsaa disse i Øiesyn, og under d. 26. October 1788 beskriver han de halsbrækkende Konststykker, som han havde seet Demoiselle Chiarini og Truppens Paillasse giøre. At Bendtsen var i Gøttingen, hvad han senere vedblev at være, en flittig Avislæser, fremgaaer af Dagbogen. Han pleiede at læse Aviserne hos Conti, en Tracteur eller Conditor. At det i Gøttingen især ved Englands politiske Forhold, som sysselsatte den almindelige Opmærksomhed, er lige-

saa forklarligt, som det er velbekiendt, at den engelske Regiering, under de stærke Bevægelser i Landet selv, i Begyndelsen af Aarene 1770, og senere under Stridighederne med de oprørske Colonier i Nordamerika, ikke havde nogen varmere Talsmand, end den gøttingske Publicist A. L. von Schløzer (1809), hvis Ord dengang vidt og bredt gialdt som et Orakel. I sine Optegnelser berører Bendtsen ofte hvad Aviserne meldte fra London, f. Ex. under 11. August1788 om Udfaldet af et stridigt Parlamentsvalg for Westminster: »Townshend havde 5446 Stemmer, Hood ikkun 4862«.

Bekiendt er den fornemme Tone, som dengang herskede i Gøttingen, og som næredes ved de mange Sønner af anseelige Slægter, som der studerede, og for hvilke Flere af Professorerne havde en stor Forkiærlighed. Pütter kan i sin Universitetshistorie neppe finde Ord stærke nok til at fremhæve den Fordeel, som saamange Studerende af høi Byrd bragte Universitetet. Paa denne Fornemhed stikler Bendtsen et Sted i sin Dagbog, og yttrer, at Heyne ikke indbød til sig uden fornemme Folks Børn, og nævner som saadanne et Par danske Studerende, f. Ex. en Kalkreuter.

Dette har dog neppe for Nogen af disse Blades Læsere synderlig Interesse, og vi ville heller giøre en anden Meddelelse af Dagbogen, den at Bendtsen 25. Aug. 1788 gik til Alters i St. Jacobi Kirke. Præsten, som tog ham til Herrens Bord, var Pastor Christian Julius Luther, (født i Haarburg 1735), der med sit Præsteembede forbandt et Læreembede ved Universitetet, ved hvilket han foredrog Pastoral-Theologien, og ledede de katechetiske Øvelser. Han døde som Superintendent i Clausthal 1809 (Pütter a. St. II, 199; III, 146).

Paa den Tid, i hvilken vi her have sat os tilbage, var Textkritiken af de bibelske Bøger et Formaal baade for katholske og protestantiske Lærdes Flid. Den Stræben efter at bringe Bibelordet saa vidt mueligt tilbage til dets oprindelige Reenhed, og at rense det, snart

ved Conjektural-Kritiken, snart ved Benyttelsen af de endnu ikke tilstrækkeligen undersøgte Haandskrifter, fra Afskrivernes Tilsætninger, som alt tidligere havde sysselsat saa mange ansete Lærde i begge Kirker, var efterhaanden slappet, under de jansenistiske Stridigheder i den romerske Kirke, og de samtidige pietistiske i den lutherske. Men efterat den franske Oratorianer Houbigant i sine Biblia Hebraica cum notis criticis (Paris 1753, 4 Voll, Folio) atter havde brudt Isen, traadte overalt flere Lærde i hans Fodsdor, fremfor alle Kennicott i England og Griesbach i Tydsland, hiin beskieftiget med en Recension af det gamle, denne af det nye Testamentes Text, og fra alle Lande samledes Varianter af de i Bibliothekerne bevarede Haandskrifter. Hvad der i denne Retning af danske Lærde (J. G. C. Adler; F. Münter; H. Treschow; A. C. Hwiid; W. F. Engelbreth og især A. Birch), deels blev udrettet, deels tilstræbt, er bekiendt nok. Ogsaa det tørre kritiske Studium fandt sine ivrige Dyrkere, og, ligesom der for en Menneskealder siden var en Tid, da man ventede sig Underværker paa Theologiens Omraade af den hegelske Philosophies Anvendelse ved Behandlingen af de christelige Dogmer: saaledes haabede man i hine Dage noget Lignende af Textkritiken. Ogsaa Bendtsens Studier fulgte den kritiske Retning, efter en Opfordring af hans Velynder, Schleusner. Det hedder herom i Dagbogen: »den 7. Mai (1788) hørte jeg de sædvanlige Collegier. Efter Kl. 11 gik jeg til Schleusner. Han foreslog mig at excerpere af Patres Apocryphorum citata. Viste mig, hvormeget han havde excerperet i Henseende til Septuaginta og af Alkoranen og andre Arabica til det V. T. og N. T. Oplysning, hvilket Arbeide . . . . raadede ham fra. Nu anvendte han sin Tid til philosodhiske Undersøgelser«. Bendtsen greb dette Vink, og synes strax at have taget fat paa Arbeidet, og, skiøndt i al Korthed, indeholder Dagbogen Underretning om, hvilke Kirkefædre han Tid efter anden excerperede: Eusebius,

Cl. Alexandrinus, Theodoretus, Origenes. Frugten af hans Flid i dette Øiemed var det academiske Prøveskrift: Specimen excercitationum criticarum in Veteris Testamenti libros apocryphos e scriptis Patrum et antiquis versionibus, Typis J. C. Dieterich, Pagg. 144, 8vo, som han offentligen forsvarede den 14. Sept. 1789 under Festlighederne i Anledning af Høiskolens To og Halvtredsindstyveaarige Bestaaen (inter ipsa Georgiæ Augustæ sacra anniversaria), hvorpaa Magistergraden, efter et foregaaende lærd Colloquium over bibelsk Philologie og Diplomatik, confereredes ham af Gatterer som Decanus i det philosophiske Facultet d. 17. Sept. Gatterers Tale ved denne Leilighed handlede om de i ældre og nyere Tider brugelige akademiske Promotionsskikke, (Gøtt. Anz. 1789 p. 1713). I det endnu i Behold værende Magisterdiplom kaldes han Vir prænobilissimus. Der omtales hans »edita idonea doctrinæ specimina«. Promotionsomkostningerne for en Magister udgiorde i Eet og Alt 43 Rthr., og Trykningsomkostningerne for Disputatsen i eet af de tre Universitetstrykkerier, mellem hvilke Valget var overladt vedkommende Doctores og Magistre selv, udgiorde for det første Hundrede Exemplarer af hvert Ark 1 Rth., og for hvert følgende 8 Gr., Papiret uberegnet. Saaledes var det idetmindste en Snees Aar tidligere indrettet i Gøttingen (Pütter 1, 321). Hvis ingen Forandring heri senere var skeet, vil man kunne slutte sig til, hvad det har kostet Bendtsen at erholde Magisterværdigheden. Til Festen, hvorved Bendtsen og T. Baden erholdt Graden, var indbudet ved et Program af Heyne, som, midt under den almindelige Omvæltning i Frankrig, afhandlede det Æmne: libertas populorum raro cum expectato ab iis fructu recuperata (optrykt i Heyne, Opuscula Acad. (I—VI, Gøtt. 1783—1812) IV, 140. Ved den under samme Universitetsfest holdte Promotion i det med. Facultet talte Promotor, Wrisberg: de revolutione Gallica Principum ac Procerum Europæ studium et

attentionem summopere efflagitante (Heyne, a. St. I, S. 142).

Med megen Anerkiendelse blev Bendtsens Disputats, der alt ved sin Størrelse udmærkede sig fremfor de fleste af den Tids akademiske Prøveskrifter, omtalt i den literære Kritiks Organer. En Resencent i Gøtt. gel. Anz. for 1790, P. 120—24 udtaler sig især med Berømmelse om Skriftet, og om den af dets Forfatter udviste Flid, Kritik, Lærdom, Nøiagtighed og Beskedenhed. Andre Journaler istemme samme Toner.

Ba Bendtsens Fader, hvis Sygdom skal have bragt ham til at fremskynde Udarbeidelsen af hiint Prøveskrift, døde inden kort Tid, 30. October 1789, 66 Aar gammel, ilede Bendtsen til Hiemmet, for at melde sig som Ansøger til det ledige Rectorat ved Frederiksborg Skole. Den guldbergske Skoleanordning af 11. Mai 1775 havde vel som almindelig Regel bestemt, at Rectorerne ved de latinske Skoler for Fremtiden skulde beskikkes af Kongen, medens de tidligere kaldtes af vedkommende Stifts Biskop. Dog stod den Ret, som Fundatsen for Frederiksborg Skole af 29. Marts 1630 (Dahl, Efterretning om Frederiksborg Skole, Bilag, S. V ff.) tillagde Scholarcherne (den kgl. Confessionarius, Amtmanden i Frederiksborg og Slotspræsten sammesteds) til at udnævne Rector ved Frederiksborg Skole, endnu ved Magt.

Bendtsen var vel neppe paa den Tid, da Embedet skulde besættes, vendt tilbage fra Udlandet, og det kan være, at der mødte Vanskeligheder ved hans Ansættelse. Efter hvad Forfatteren af denne korte Skildring tydeligen mindes i sine Drengeaar (i Sommeren 1823) at have hørt af Professor Jacob Badens Enke, i et Selskab hos hende, hvor Bendtsens gamle Vennar, Biskop Bloch og Professor Torkel Baden, vare tilstede, var det hende, som særdeles yndede Bendtsen, der opsøgte Bastholm i Christiansborg Slotskirkes Sakristie og lagde ham Bendtsens Tarv saa indtrængende paa Hierte, at Udfaldet blev efter hans Ønske. Ffter det Indtryk, som

Meddeleren, efter saa mange Aars Forløb, har bevaret af den gamle Dames Fortælling, maa han antage, at hun tilskrev sig en ikke ringe Deel af Æren for at Bendtsen blev Rector i Frederiksborg. Scholarchernes Bestalling af 4. Novbr. 1789 erholdt kgl. Stadfæstelse d. 4. Decbr. s. A., og kort derpaa blev Bendtsen indsat i det Embede, som han beklædte i over 40 Aar. Da Bastholm, hvem det havde tilkommet at indsætte ham, ved Sygdom, eller andet Forfald, var hindret i at udføre denne Forretning, besørgedes den af daværende Slotspræst, Andreas Johan Rehling den 11. Januar 1790.

Paa den Tid, da Bendtsen tiltraadte sit Rectorat i Frederiksborg, stode den nysnævnte Skoleanordnings Bestemmelser endnu i usvækket Kraft. Efter disse, var Rector Lærer i samtlige Fag i øverste Klasse. Efter hvilken omfattende Maalestok Bendtsen ledede Underviisningen: derom haves Vidnesbyrd i en af ham efterladt Bog, betitlet: Exercitia, indeholdende de Æmner, som han i Tidsrummet 1792—1806 opgav hver enkelt Discipel i Klassen til skriftlig Behandling. Som det fremgaaer af den ovenstaaende Beretning om Bendtsens Læreaar, først i Kiøbenhavn, og senere i Gøttingen, var det især den lærde Theologie, han havde lagt Vind paa. I et Brev, som ligger for os, fra ham til hans Ven og Skolekammerat, den berømte Sagfører i Høiesteret, Christian Klingberg (dimitteret fra Frederiksborg Skole 1783) begyndt den 5. Juni 1795, just paa den Dag, da Kiøbenhavns Ildebrand begyndte, og omtrent i den Time, da Klingberg maatte forlade sit brændende Huus, men sluttet den 6. Juli, i hvilket Brev Bendtsen, efter sin Vens Opfordring, kritiserer en i Skrankerne for Høiesteret holdt og derefter offentliggiort Tale i een af de Trykkefriheds-sager, som mod Slutningen af forrige Aarhundrede anlagdes i Mængde: raader han ham paa det Indstændigste til, at han, for at danne sin Smag, skulde læse de klassiske Digtere, fremfor alle Virgil og Homer, og af Virgil benytte Heynes Udgave, hvor Parallelsteder vare

anførte af Homer og Oldtidens andre Digtere, samt af Tasso, Ariost og Milton. »Jeg arme Diævel«, vedbliver Bendtsen, »desværre mere Theolog end Philolog, har saa lidt Tid til at læse videre i Klassikerne, og hos mig, om jeg end stedse kunde være hos Dig, er altsaa langt fra ei at vente disse Vink, denne Manuduction, som den fuldkomnere og nyere (det er i nyere Geniers Værker befæstede) Philolog vilde kunne suppeditere Dig, for derved at lede dig fra Vansmags onde brede Vei, til den sande Smags trangere Livsens Vei.«

Med hvilken Forkierlighed Bendtsen i hine Aar har drevet de theologiske Videnskaber i sin Underviisning, sees af den omtalte Exercitiebog. »Han foredrog«, skriver en Mand (J. P. F. Dahl) som i hine Aar havde været hans Discipel, »Theologien efter udførlige Dictater«, og hvorvidt hans Underviisning strakte sig, skiønnes af de Æmner, som han lod Disciplene beskieftige sig med. Man seer strax, at han har giort dem bekiendte med de Indvendinger, som vare giorte mod Indholdet af den evangeliske Historie af de engelske og franske Deister og af den wolffenbüttelske Fragmentist, samt med Theologernes Giendrivelser af disse. Snart krævedes en Sammenligning mellem de enkelte Evangelisters Beretninger om Jesu Opstandelse, snart forlangtes en Angivelse af de Grunde, hvorpaa Evangelisternes Troværdighed og deres Bøgers Authentie hviler; snart spurgtes om, hvilken Troværdighed, der tilkommer de apokryphiske Evangelier, f. Ex. Evangelium infantiæ Christi; snart forelagdes omtvistede exegetiske Steder til Forklaring, f. Ex. Matth. III. 13; Act. VII. 55; Luk. XII. 10 og 12, med Hensyn til den forskiellige Bemærkelse, hvori den Hellig Aand forekommer i begge Vers; snart fordres en Sammenligning mellem den reformeerte og den lutherske Kirkes Lærebegreb om Nadveren. En ikke ringere Mangfoldighed af Spørgsmaal havde Bendtsen at opgive Disciplene i Historien og Philologien. Han maa i sine første Embedsaar have ladet dem sysselsætte sig meget

med Quinctilians Værk om Talekonsten, og fra dette saavel som fra Ciceros Brutus tager han Anledning til mange Spørgsmaal, saaledes om Hukommelseskonsten hos de Gamle efter Quinctilian XI. 2, om at Taleren nødvendig maa være god Mand (ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum) efter Quinctilian XII. 1; og om Poesiens og Historiens Nytte for Taleren efter Quinctilian X. 1.

Efter den tidt nævnte Frdn. 11. Mai 1775, hørte ogsaa et Begreb af Astronomien eller, som det kaldtes, Sphærica med til hvad der skulde giennemgaaes i Skolernes øverste Klasse. Om end Bendtsen ikke havde nogen særdeles Sands for denne Disciplin, eller overhovedet for de mathematiske Videnskabers Betydning i den lærde Skole: røber dog den tidt omtalte Exercitiebog, at han saaledes havde sat sig ind i Theorien om Himmellegemernes Bevægelser, at han havde en Mangfoldighed af Opgaver at forelægge sine Disciple til skriftlig Besvarelse.

Den Tid, paa hvilken Bendtsen tiltraadte sit Skoleembede, var, paa Pædagogikens Enemærker, en Reformernes Tidsalder, og den Bevægelse, som Pestalozzi, Basedow og Rousseau havde givet Stødet til, omtrent ved Midten af det 18. Aarhundrede, havde endnu ikke lagt sig i dets sidste Decennier. Disse vare, som Enhver veed, der i mindste Maade har lagt Mærke til, hvad der dengang fortrinligen forhandledes i vor periodiske Literatur, eet af de Tidsrum, i hvilke »den almindelige Opmærksomhed saaledes dvælede ved den opvoxende Slægt, som om de Ældre næsten selv meente sig fritagne for at opfylde Livets Bestemmelse, naar de kun anførte de Yngre dertil« (Mynster, Prædikener fra 1823, Udgaven 1837, I. 121). Det var ikke alene Forfattere, som i Dagblade og egne Smaaskrifter fremlagde deres oftest høist umodne Forslag til Reformer i Opdragelsesvæsenet — thi, medens »Slægten selv sukkede, satte den sit Haab til Eftertiden, og Enthusiasmen samlede sig om en Opdragelsesliteratur,

som forlængst er forsvunden, men som dreves med en Iver, som man neppe kan giøre sig Forestilling om« (N. M. Petersen, Bidrag til den danske Literaturs Historie V. 1. Side 342). Skolevæsenets Ordning var en Sag, som i høi Grad laa Regieringen paa Hierte, og, medens flere høit stillede Mænd arbeidede paa at bringe Almueskolevæsenet i Samklang med Tidens Grundsætninger: var det Hertugen af Augustenborg, der, som Patron for Universitetet og Formand i den nedsatte Commission for de lærde Skoler, arbeidede paa disses Reorganisation.

Bendtsen var dengang en ung Mand, men han havde, som man siger. »læst gamle Bøger«. Han blev een af dem, med hvilke Hertugen raadførte sig om sin Plan for Skolerne, og hvis Dom han underkastede sine i Minerva for 1795 optagne »Ideer«. Under den 24. Februar 1795 sender han Bendtsen med en særdeles forbindtlig Skrivelse disse »Ideer«, »et Skelet, en Grundtegning til Nationalopdragelsens store Bygning«, som han selv kalder sit trivielle Product[1]), og beder ham, ikke i »Commissionens, men i sit eget Navn, til sin egen Oplysning og Efterretning, strengelig og nøiagtig at giennemgaae Skriftets Indhold, og med fornøden Udførlighed meddele ham sine Anmærkninger derover«. Der haves en Klade til de Yttringer, hvormed Bendtsen ledsagede Hertugens »Ideer« Stykke for Stykke. Han ivrer imod »at Underviisningen mangfoldiggiøres Skolerne, som han anseer for en slibrig Sag, hvorved man overtræder de rette Grændser mellem Skolerne og Universitetet, og falder det sidste ind i dets Kald. Derved forhindres Grundighed, og Veien aabnes

---

[1]) De, som ikke kiende »Ludlmagisteren« uden af Rahbeks og Baggesens Kryberier i bunden og ubunden Stiil, ville med Forbauselse høre, hvad han vil, at den danske Læsebog, der blev at udarbeide for Skolerne, ikke maatte indeholde: »For Alting ingen Vers« (Minerva, 1795 I. 44). Det var Musageten, som Rahbek titulerede sin Patron!

for det, som Tydskerne kalde Seichtigkeit und überflächliche Gelehrsamkeit«. »Naar man seer Lectionskataloger over hvad der i visse tydske Skoler læses« — vedbliver Bendtsen — »maa man studse over saa udbredt en Underviisning og Disciplenes i Programmer og Nachrichten og Reglementschaften udviste Færdigheder og Indsigter. Derimod gienlyde fra flere Universiteter bittre Klager ever Studenternes overfladiske Kundskaber og Ubrugbarhed«. I stærkere Ord, end Bendtsen giør det, læser hans berømte Samtidige O. Worm i Horsens Hertugen Texten for al den usalige Polymathie, alle disse »leves gustus« og al den Halvhed i Dannelsen, som deraf vilde flyde, hvis Projektet var, i uforandret Skikkelse, blevet lagt til Grund for Skoleunderviisningen[1]). Høfligere og mildere var, som sagt, Bendtsens Kritik over Hertugens »Ideer«; dog nedlægger ogsaa han en bestemt Protest imod flere Punkter i disse; f. Ex. mod en Optagelse af et Cursus af Philosophie i Skolerne. »Dette Fag, med Undtagelse af Psychologie, samt Hebraisk og Bogstavregning burde overlades Universitetet. Sildig modnes Judicium, det veed enhver Lærer, og før det er skeet, kommer man ingen Vei med Logik og Metaphysik. At Philosophien i gamle Dage er lært i Skolerne gielder ei her for Indvending; thi Enhver veed, at dette, efter den da brugelige Methode, var intet Andet end uforstaaet Udenadslæsning paa Latin, og ventelig blev Philosophien af den Grund saa lidet tagen i Betragtning i den sidste Skoleanordning, som det sees af § 32, hvor det forbydes at lære Philosophien udenad. At Mathematiken baade kan og bør dyrkes i Skolerne, er ingen Tvivl om, og maaskee kan baade dens Dyrkelse og en bedre Elemen-

---

[1]) Worms Betænkning findes in extenso optagen i Nyerup: de lat. Skolers Historie fra 1536—1805, Side 314—18. Om muligt mere endnu, end der er skeet, tager Worm Bladet fra Munden i en Tale ved Lærerindsættelse i Horsens Skole, 3. Januar 1807, indrykket i Münter: Misc. Hafn. I. Fasc. II. 1818, 1—38, især P. 25 sqq.

tarunderviisning fremhielpe og modne Dømmekraften, og bane Philosophien Vei. Erfarenheden vilde da bedst vise, hvor vidt man dermed kunde komme. Af Philosophiens Historie burde maaskee det Allervigtigste læres«.

Som Bendtsen selv, inden Skolevæsenets Ordning i 1805, havde optaget Tydsk og Fransk i sin Underviisning i øverste Klasse, og, som fremgaaer af den tidt omtalte Exercitiebog, drevet disse Fag med megen Iver: saaledes anseer han det for »uimodsigeligt, at de burde optages i alle Skoler«. »Om Engelsk skulde læres, maatte beroe paa Enhvers Lyst, og paa Tiden«. At han henstiller til nærmere Overveielse, om ikke det Svenske burde indføres i Skolerne som Lærefag, vil have Interesse for den nærværende Tid. »Der vilde dog kun fordres liden Tid til at fatte dette, for os saa vigtige Nabofolks Sprog«.

Det er ikke giennemgribende Forandringer, som Bendtsen foreslaaer i den gamle Skoledannelse, og ikkun ganske enkelte Fag ønsker han føiede til dem, som alt lærtes i Skolerne. Blandt disse var Naturhistorien, som ogsaa ogtoges i Frederiksborg Skoles tvende nederste Klasser, men bortfaldt dog der, ifølge en Skrivelse fra Dir. for Univers. og de lærde Skoler af 5. Mai 1812 (Dahl a. St. Side 38), idet Arithmetik traadte istedet. At iøvrigt denne Underviisning, saalænge den ledede af Hansteen, har været drevet i et ikke ganske ringe Omfang, fremgaaer af en Tale, som Bendtsen holdt ved Lærerindsættelse i 1812[1]). At Bendtsen selv var en Samler af Sommerfugle, hvoraf han i tidligere Aar med egen Haand havde fanget en Deel udmærkede Exemplarer i Skovene omkring Frederiksborg, og forøget dem ved Gaver, han erholdt fra Norge, skylder jeg en Meddelelse af een hans ældste endnu i Embedsstilling værende Disciple, Pastor Appel-

---

[1]) B. Bendtsen: Tre Taler holdte i Frederiksborg Skole 1812, 1817 og 1821 (1820) udgivne af C. H. A. Bendtsen som Indbydelsesskrift fra Ribe Cathedralskole 1867.

dorn i Bakkendrup. Denne Discipel, som i sin Ungdom meget beskieftigede sig med den danske Insectfauna, og i Aaret 1823 vandt Accessit for Besvarelsen af Universitetets Priisopgave om de danske lepideptera, havde Bendtsen foræret sin i flere Kasser bevarede Samling, der tilintetgiordes ved en Ildebrand, der overgik Appeldorns Bolig. Dette er et hidtil ukiendt Træk af Bendtsens videnskabelige Interesse, i en Retning, der laa langt borte fra hans egentlige Studier.

Men endnu langt stærkere, end for noget andet Underviisningsfag, tager Bendtsen i sin Drøftelse af Hertugens »Ideer« Ordet for Indførelsen af gymnastiske Øvelser. Han kan ikke Andet end »anbefale Commissionen paa det Indstændigste at overveie Nødvendigheden af at optage disse Øvelser, der behøves saa meget for at befordre Legemets Væxt og Sundhed, hindre Ledigheds slette Følger, skadelige Drengestreger osv. Der maatte da ved hver Skole være en stor Plads til Legemsøvelser, Boldspil, Keglespil, Riden; i at svømme og bade sig burde ogsaa øves. Man kunde haabe ved saadanne Øvelser ikke alene at giøre Legemet sundt og stærkt, hvorved Siæleevnerne vinde, men endog at udrydde mange skadelige og lastværdige Yttringer af Uugdommens animalske Drift, som nu ikke kunne forebygges, og som fordærve Moraliteten«, At Frederiksborg Skole var den første i Landet, hvor Underviisning indførtes i Svømning, under en Lærers Veiledning (i Juni 1807), kan her bemærkes.

Aarene fra Bendtsens Tiltrædelse af Rectoratet til Skolereformen i 1806 vare maaskee den meest glimrende Periode af hans lange Embedsbane, hvis man vil laane en Maalestok for sin Dom fra det store Antal Candidater fra hans Skole, som ved den første akademiske Examen bleve udmærkede. Dette var Tilfældet med 12 af de 88 Studenter, som Bendtsen sendte til Universitetet før 1806. Det turde ligge nær at antage, at dette hæderlige Udfald af den første Universitetsprøve for saa mange af Bendtsens Dimittender, er at tilskrive den grundige og omfat-

tende Kundskab, de havde modtaget i Skolen, medens Bendtsen var eneste Lærer i øverste Klasse, og vi feile vel neppe i at udlede af det Ry, hvori Skolen i hine Aar var kommen, Discipelantallets Stigen i den følgende Periode. Medens der i 1806 ikkun var 21 Disciple i Frederiksborg Skole: var der ved Begyndelsen af Skoleaaret 1810, 53. Naar Udgiveren af Universitets- og Skoleannaler, der var en Client af Hertugen af Augustenborg, og selv havde taget en virksom Deel i den hele nye Ordning, vil have den stigende Frequents i alle Landets lærde Skoler udledet fra den Opkomst, hvori de vare komne ved Reformen, og fra den »større Tillid« som Publikum havde faaet til dem (Engelstoft, Universitets- og Skoleannaler 1810, II. 102): da turde det, for Frederiksborg Skoles Vedkommende, være rimeligere at søge det voxende Discipelantal i den ovenanførte Grund, end i de nye Kræfter, som Reformen skal have bragt i Skolens Tieneste. Med et Par Undtagelser (Hansteen, Steenbloch), vare de Lærere, som ansattes ved Reformen. ikke saadanne, som skulde bringe nogen Skole i Opkomst. Een af disse har nærværende Forfatter kiendt i sin første Skoletid som en meget uduelig Lærer, og en anden var kort inden han kom i Skolen, afgaaet med et lidet bedre Ry for sine Capaciteter.

Vi holde os til Bendtsen. Fra den Tid, da Reformen havde indført Fagunderviisning, istedenfor Klasseunderviisning, i Skolen: overtog han selv Latin, Græsk og Hebraisk i øverste Klasse. I Fransk, et Sprog, hvori han besad megen Kundskab, hvorom hans i Aaret 1810 trykte, men iforveien i Haandskrift giennem en Aarrække i Skolen benyttede Syntax er et Vidne, underviste han giennem alle Klasser. Under de i adskillige Aar temmelig hyppigen indtreffende Vacancer i Lærerpersonalet, overtog Bendtsen tillige snart Dansk[1]) (under Vacancen efter

[1]) Han brugte da, naar Disciplenes danske Stile vare rettede og giennemgaaede, i hele Classens Paahør, at skrive og at

Steenblochs Afgang endog for et Tidsrum af halvandet Aar) snart Tydsk, Historie og Religion. En stor Grundighed og Nøiagtighed charakteriserede Bendtsens Underviisning, især i de gamle Sprog. De Pensa af de klassiske Forfattere, som bleve giennemgaaede, ledsagedes med udførlige Anmærkninger, der ofte svulmede op til betydelige Excurser, saavel af sprogligt som historisk Indhold. Disse indeholdt et rigt Kundskabsforraad for de Disciple, som vilde benytte dem saaledes, som de efter den ypperlige Lærers Tanker burde have været benyttede. De Oversættelser, som dicteredes Disciplene, naar enhver Enkelts Stiil var rettet, vilde, dersom de vare blevne indprentede i Hukommelsen, have givet Disciplene Sands for en reen, smagfuld og correct latinsk Diction. Det var en Feil hos den udmærkede Lærer, at han ikke var ligesaa streng i at fordre Rede af Disciplene for det meddeelte Stof, som han selv var samvittighedsfuld i at yde det. Her, hvor vi blot i Almindelighed kunne fremhæve de mange Lys- og de enkelte Skyggesider i Bendtsens Skolegierning, bør vi ikke forbigaae at nævne som een af de sidste, at, da den udmærkede Rector ikke altid tilbørligen understøttedes af sine Medlærere: kom Disciplene ofte mindre vel forberedte op i øverste Klasse. Men tidt var det en Kierlighedsgierning af Bendtsen, at han, ved at optage Disciplene i den Klasse, i hvilke de fornemste Lærefag vare lagte i hans egen Haand, saae igiennem Fingre med deres Umodenhed og ringe Fordannelse, efterdi mange Aars Erfaring havde lært ham, at, under den Underviisning, som tilbödes Disciplene i øverste Klasse, vilde det i tidligere Aar Forsømte kunne oprettes. Ofte slog Bendtsens Beregning heller ikke feil, og naar han bemærkede

---

fremlægge til Alles Giennemsyn en Afhandling over de givne Æmner som et Mønster, de skulde følge. En Mand af Faget, den nu afdøde Cantor N. U. Krossing, der var Discipel i Skolen i det omhandlede Tidsrum, skildrede Bendtsens Underviisning i Dansk som fortreffelig.

en alvorlig Stræben efter at giøre Fremgang hos en Discipel, var han altid redebon til at opflytte ham i øverste Klasse, men var da ogsaa villig til at give ham, foruden al den Veiledning og Øvelse, som Skoletimerne tilbøde, Underviisning i Timer udenfor Skoletiden. I Aftentimerne samlede han mange Disciple omkring sig, hvis Udarbeidelser han giennemgik og rettede. Naar han blot havde den svageste Formodning om, at en saadan Extrahielp vilde være Disciplene tienlig, var det ham altid en Glæde at yde den, og aldrig var der fra den udmærkede Lærers Side Tanke, end sige Tale om at kræve noget Vederlag for den Hielp, han saaledes rakte sine Disciple udenfor Skoletiden. Det var Bendtsens Overtydning, at der, hvis en Discipel skulde giøre Fremgang, fremfor Alt, krævedes Selvarbeidsomhed fra hans egen Side; men denne Selvarbeidsomhed fandt hos Bendtsen Næring, Pleie og Understøttelse. Af hvad der nys er sagt om den Udførlighed, hvormed de gamle Forfattere bleve giennemgaaede, vil det være klart, at det ikke kunde være store Pensa, som interpreteredes, og disse Blades Forfatter erindrer sig, og har fundet sin Erindring stadfæstet ved at giennemgaae Gienparterne af de af Bendtsen til Universitets- og Skoledirectionen indsendte Beretninger om Lærefagenes Fordeling og Skoletimernes Anvendelse, at, i de tre Aar, han tilbragte i Bendtsens Klasse (1822—25), var Alt hvad der af de gamle Forfattere blev giennemgaaet paa Skolen: i Latin de fem Bøger af Disputationes Tusculanæ, et Værk, som Bendtsen satte særdeles høi Priis paa for »de ædle Følelser, de rigtige Erfaringsbemærkninger, de sande Domme om Menneskers og Handlingers Værd, det deels indeholder, deels giver Anledning til at berøre, og som altid under Fortolkningen bragtes Disciplenes Aand og Hierte nær«; fire Bøger af Virgils Æneide 1, 3, 6 og 7; tre eller fire Bøger af Livius; 1. og 2. Bog af Horats's Oder; i Græsk to Dialoger af Plato (Apologia Socratis og Krito) to Bøger af Herodot (Urania og Kalliope), tre eller fire

Rhapsodier af Homer. Meer maaskee end i nogen anden af Landets lærde Skoler, og meer end det i enhver Skole, hvor der ei var en Lærer af Bendtsens omfattende Indsigt, vilde have været raadeligt, var Valget af de klassiske Forfattere overladt til Disciplene selv. Det var saare sieldent, at Nogen af Frederiksborg Skoles Disciple lode sig nøie med til Examen Artium at angive det i Kgl. Resolution af Nov. 1818 bestemte Minimum af Latin og Græsk; og af de mere fremmelige var der dem, som indlode sig med saadanne Forfattere, der ellers i Regelen ligge udenfor Skoleunderviisningens Peripherie: Plinius, Plautus, Tacitus og Aristophanes. Ligesom Intet var Bendtsen kiærere, end naar hans Disciple, hvilke han ofte tilraabte Philosophens Ord: »Difficilia exercebunt«, vilde anvende deres Tid paa saadanne vanskelige klassiske Forfatteres Læsning: saaledes var han altid redebon til at anvise dem Hielpemidler til at overvinde de fra Indholdets eller Sprogets Side mødende Vanskeligheder, og til flere Forfattere havde han udarbeidet Anmærkninger, der i høi Grad lettede Forstaaelsen, saaledes til de nævnte dramatiske Forfattere. I sine tidligere Aar brugte Bendtsen ofte at fortolke de græske Talere, navnlig Lysias, Isokrates, Æschines og Demosthenes, hvis Arbeider han da jevnførte med Ciceros. At han ikke i de senere Aar valgte disse Skrifter, uagtet der neppe var nogen Green af Oldtidsliteraturen, som Bendtsen havde mere Forkiærlighed for, end den gamle Talekonst: hidrørte fra, som han selv bemærker i en Indberetning, »at ingen flere Exemplarer vare tilovers af den Haandudgave, som Sverdrup 1809 havde besørget af adskillige græske Talere, og at den nye Udgave, som Brummer havde lovet«, ikke saae Lyset. En romersk Forfatter, som Bendtsen i sine første Embedsaar, og endnu i 1816, interpreterede, og som han synes at have havt en særlig Forkiærlighed for, var Quinctilian de Inst. or., især 10—12 Bog. Hvorfor dette Værk, som frembyder saa rig og mangesidig Interesse, ikke senere brugtes i

Frederiksborg Skole, vides ikke. Muelige n ogsaa her den nysnævnte Anstødssteen var i Veien, at Haandudgaver ikke fandtes. Som et Bidrag til en Tidsskildring, kan det maaskee fortiene at anføres, efter Bendtsens Indberetning for Aaret 1813, at, da han vilde læse Herodots to første Bøger med Disciplene i øverste Klasse, lykkedes det først efter megen Møie, at tilveiebringe de fornødne Exemplarer af anden Bog af det kallske Aftryk.

Det var et ogsaa af Andre, navnlig af Mynster i den ovenanførte Tale (Bl. Skr. III. 17), fremhævet Træk hos Bendtsen, at alt hans Arbeide havde Hensyn til hans Skole. For Skolegierningen gav han Afkald paa den literaire Navnkundighed, som en Mand af hans grundige Indsigt, let vilde have kunnet vinde. Ligesom den berømte samtidige Skolemand, Worm i Horsens, var ogsaa Bendtsen en lidet frugtbar Forfatter. Han arbeidede dog uafbrudt udenfor Skoletimerne. Naar disse vare tilende, pleiede han om Sommeren gierne at besøge en med ham giennem mange Aar i nær Forbindelse staaende Embedsmænd i Hillerød (Stedets Byfoged), og spadserede i hans nær ved Skolen beliggende Have. Om Vinteren derimod, naar Disciplene Kl. 4½ forlode Skolen, opholdt han sig en kort Tid i sin Familiens Kreds, tændte derpaa et Lys, vandrede op ad den lange Skolegang, og tog Sæde paa en Bænk i een af Skolestuerne, og holdt Ilden vedlige i den store Ovn. Naar han da havde givet de Disciple, som samlede sig omkring ham, den Veiledning, de ønskede, og giennemseet deres Udarbeidelser, begyndte han sine egne Studier, og det er betegnende for Manden, som for Tiden, at han i mange Aar intet Værelse havde til sine Bøger og Samlinger uden et Tagkammer i den nordre Gavl af Chr. IV. gamle Skolebygning. Derfor maatte han, som sagt, tage sit Sæde i een af Klasserne, for at kunne arbeide i de lange Vinteraftener. Enten den beskedne Mand intet Ønske havde yttret om et mere passende Lokale, eller Overbestyrelsen af oekonomiske Hensyn havde giort Vanskeligheder ved at opfylde en Begiering derom: nok

er det, at det først var paa hans senere Dage, at der ved en Resolution af Skoledirectionen af 26. Juli 1823 (Dahl, Efterr. om Frederiksborg Skole S. 26) indrettedes et Arbeidsværelse for ham, umiddelbart stødende op til Skolens Bibliothek; men det forandrede Lokale giorde ingen Forandring i Bendtsens Leveviis. Ved Lysets Skin syslede han til langt ud paa Natten med de ham saa kiære Videnskaber. Hvad han i en Skoletale fra 1820 indskiærpede sine Disciple: Gudens Ord til Zeno fra Citium, paa det Spørgsmaal »hvad han skulde giøre for at føre et lyksaligt Liv«: »bliv fortrolig med de Døde« (Diog. Laërt. de vitis Phil. ed. Longolii II. 667) — og ved de Døde, med hvilke det især sømmer sig at blive fortrolig, forstod Bendtsen de græske og romerske Forfattere — det havde han indskiærpet sig selv. Hvor mange have vel været saa fortrolige med disse store Døde, som Bendtsen var det? At han ikke har efterladt sig noget mere lysende Eftermæle i Literaturen, det skyldes, som nys sagt, det Alt overveiende Hensyn, som han tog til den ham betroede Skole. Og havde ikke et bestemt Lovbud i den da gieldende Anordning om de lærde Skoler (7. Nov. 1809) krævet, at der idetmindste nu og da skulde, ved et trykt Program, indbydes til de aarlige Hovedexamina: vilde Bentsens Forfattervirksomhed endda være bleven endnu ringere, end den blev. I Alt forfattede han 11 Programmata, alle paa Latin. Ogsaa ved flere af disse er det at mærke, at de fremkom som en Følge af Forhold, der angik Skolen. Da der ved en Bestemmelse af en afdød Regimentslæge Wisch i Helsingør, der var dimitteret af den ældre Bendtsen 1787, og hvis Død i tidlige Aar tilskrives hans Iver under en i hiin Garnisonsby udbredt epidemisk Sygdom, var tilfaldet Skolen en Gave af to store af det kosmographiske Selskab i Upsala udgivne Glober: blev det paalagt Bendtsen at benytte den første Leilighed til offentligen at tolke Skolens Erkiendtlighed for denne Gave. Dette gav Anledning til hans første Skoleskrift: de pietate literaria C. Plinii Sec.

Disse Glober, en Himmelglobe og en Jordglobe, have en hidtil maaskee ikke paaagtet Mærkelighed i Videnskabens Historie. Det Hverv blev overdraget daværende Adjunct ved Skolen, Christopher Hansteen, at hente dem fra Helsingør, hvor de stode paa den store Klubsal, og han har senere, efter meer end et halvt Aarhundredes Forløb, fortalt, at det var Beskieftigelsen med disse Glober, og navnlig med Jordgloben, som fremviste den sydlige magnetiske Polarregion, der gav Anledning til, at hans Tanke vendte sig til de Undersøgelser om Jordens Magnetisme, som senere have giort hans Navn saa berømt (Hansteen, Reiseerindringer, Christiania 1859, Side XIV). Da Svømmeøvelser vare indførte i Frederiksborg Skole, skrev Bendtsen sit Program for 1809 om Svømning hos Romerne. Da han nogle Aar senere sendte sin ældste Søn, en *παῖδα φίλον* til Universitetet, 1812, skrev han sit skiønne Skoleskrift om Grækernes Opfostringsløn (*Θρέπτρα* Græcorum). Til andre Tider var det Æmner af philosophisk og religionshistorisk Indhold, hvorover han udbredte sig i sine Programmer. Den langvarige Krigstilstand, hvorunder Europa sukkede, og Skuffelsen af de Forventninger, man først paa Sommeren 1813 havde giort sig om, at den under Keiseren af Østerrigs Forsæde (5. Juli) aabnede Congres i Prag, vilde tilveiebringe en varig Fred, fremkaldte Programmet for det nævnte Aar om Fredsgudinden hos Grækerne (Dea *Εἰρήνη*). Alle disse Programmer fandt baade hos danske og fremmede Lærde en velvillig Modtagelse, og en Referent i dansk Literaturtidende for 1812 Nr. 22, Side 338 yttrer, ved at omtale de fire første (for 1808, 9, 10 og 11) det Ønske, at Forfatteren »vilde lade disse og flere lignende Skrifter, som han maatte finde Leilighed til at udarbeide, udgive i en Samling til hans egen og den danske Literaturs Ære«. Selv giver Bendtsen et Løfte derom i den korte Autobiographie fra Aaret 1813, og mange Aar derefter, da han havde forøget sine Programmer med de vigtige Undersøgelser om de græske Mysterier; men da den ædle For-

fatter var død og borte: bebudedes en Samling af dem alle tilligemed hans Skoletaler og et Uddrag af hans literaire Brevvexling (Dahl, til B. Bendtsens Minde, S. 9). Det varede imidlertid endeel Aar, inden hans Søn, Rector, Prof. Bendtsen i Ribe benyttede Leiligheden til i et Program for Aaret 1867 at lade de tre levnede, ogsaa hist og her i denne Skildring benyttede, Skoletaler trykke. Den øvrige Deel af hiint Løfte venter, som saa mange lignende Tilsagn, endnu paa at blive indfriet. Ved at optage flere af Bendtsens Skoleskrifter i sine Miscellanea Hafn. har Biskop Münter sørget for deres Bevarelse og Udbredelse i en videre Kreds.

Det var Bendtsens Bestræbelse, under al hans Underviisning, at fremme en harmonisk Udvikling af alle Siælens Evner hos de ham betroede Disciple. Som Hukommelsen er en fremragende Evne hos den barnlige Alder, saaledes meente han, at Alt burde giøres for at styrke denne hos Ungdommen i hans Skole. I den alt ovenfor berørte Tale af 1812 giør han sig til Opgave at indskiærpe Hukommelsens store Rang blandt Siælens Evner, og at afhandle, hvorledes den paa den ene Side tiener de andre Evner, og paa den anden Side understøttes af disse, og med stærke Ord opfordrer han Disciplene til at lade Dømmekraft, Forstand, Følelse og Indbildningskraft komme Hukommelsen til Hielp. Selv De, som kiende den ypper- Monographie, som vor Literatur eier i Mynsters Skrift om Hukommelsen (Blandede Skr. I. 203—47), ville neppe uden Tilfredsstillelse læse Bendtsens Skoletale om den samme Materie.

Hvormeget Bendtsen end altid lagde an paa at forøge Disciplenes Kundskaber, var det dog altid hans Mening, at den blotte Tilvæxt i Kundskaber Intet gavner. Giennem Kundskaben vilde han indvirke paa Ungdommens sædelige Dannelse, og udvikle dens Characteer, og aabne dens Synskreds for Livets Alvor. Derfor var det, at han, ved Behandlingen af de gamle Forfattere ingenlunde, over grammatikalske og lexikalske Bemærkninger, glemte at

lægge fortrinlig Vægt paa Indholdets Sandhed og Rigtighed, og naar adskillige nyere Skolemænd have troet ene at burde fastholde de gamle Forfatteres Læsning for den Tieneste, Oldtidssprogenes udviklede Grammatik giør, hvad de kalde »den aandelige Gymnastik«: da vilde en saadan Betragtningsmaade have forekommet Bendtsen som en Vanhelligelse af hvad der stod for ham som det Ypperste i Literaturen. Det har meget interesseret nærværende Forfatter at see i de af Bendtsen til Directionen indgivne Indberetninger, af hvilke de hos hans Søn bevarede Afskrifter have været udlaante til ham, et Regnskab aflagt for, hvad der havde bevæget ham til at vælge denne eller hiin Oldtidsforfatter, og hvorledes han under sin Interpretation havde havt ethiske og intellectuelle Formaal for Øie. Som nys antydet var der intet Skrift af den latinske philosophiske Literatur, hvorpaa Bendtsen satte større Priis, end Ciceros disputationes Tusculanæ. Den første Gang dette nævnes af ham i hans Indberetninger, er for October Qvartal 1812. Da hedder det: »de latinske Sprogtimer udfyldes med Læsningen og Fortolkningen af Ciceros disputationes Tusculanæ V. Denne Bogs Læsning ansees høist nyttig, da Sproget deri frembyder saamegen Leilighed til at indskiærpe rigtig Latinitet, og Indholdet (Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam)[1]) saagodtsom nøder Læreren til at sympathisere med ædle og høie Følelser, og, selv besiælet deraf, efter Evne at indprente dem i ufordærvede Disciples aabne Hierter: en vistnok vigtig Pligt for den Lærer, som føler, hvad han bør giøre for de Unges religiøse og moralske Dannelse, og dette især i disse Tider, hvor den laveste Egennytte truer med at tilintetgiøre al reen og ædel Handlemaade«. Ved at omtale, at Virgils Georgica

---

[1]) Dette Æmne behandlede Bendtsen i sit Skoleprogram for 1811, der indeholder en Jævnførelse mellem Ciceros og den græske peripatetiske Philosoph Alexander Aphrodisiensis Lære: de αὐταρκεια της ἀρετης προς εὐδαιμονιαν·

I.—II. vare giennemgaaede i 1814, bemærker Bendtsen i sin Indberetning, at »de skiønne Excurser af II. Bog om Landlivets Fortrin, Italiens Roes, Viinhøsten og Bacchusfesten gave især Anledning til at forøge Disciplenes Kundskaber i Mythologie og Menneskeslægtens Historie, oplyse deres Domme om Tingenes Værd, vise dem Fremgangsmaaden ved at forskiønne sit Sprog, undgaae Kiedsommelighed, Eensformighed og Misklang«. Endnu et eneste Sted skal tilføies af disse Indberetninger, der kan tiene til at belyse Stemninger og Tilstande for 50 Aar siden. For Juli Qvartal 1816 hedder det: »efter at Horats's Oder II. Bog var fuldendt, toges fat paa hans Ars Poetica, deels fordi mange Bemærkninger tilbyde sig, som kunde deels meddele, deels berigtige Stiil, Stiilarter, disses Feil og Ufuldkommenheder, deels fordi Skolen havde unge Pisones, som for tidlig vilde være Digtere, og syntes, som henrevne af Tidens Versemageraand, at kunne behøve at henvises til at kiende og adlyde Regler og Kritik, men ikke Dagens slette Orden og Phantasie«.

Hvorledes Bendtsen ved alle Leiligheder ardeidede paa at danne sine Disciple til duelige, retskafne og sædelige Mænd: derom indeholdtes overflødige Vidnesbyrd i hans ugentlige Udtalelser til dem. De af ham til Oversættelse paa Latin dicterede Stile vare meget ofte lærerige Skildringer af dette eller hiint Punkt af Oldtidslivet eller af een eller anden berømt Mands Levnet (hans Stile om de pelasgiske Orakler, det dodonæiske i Epirus, Trophonius's i Boeotien, om den pythogoreiske Philosoph, Statsmand og Mathematiker Archytas fra Tarent, hans Forhold til Plato, hans Liv og hans Dødsmaade, med Hensyn til Hor. Od. I. 26, ere blevne i min Erindring), men ligesaa ofte Anviisninger til Flid og Sædelighed, eller Betragtninger over Livet, som kunde styrke den unge Slægt til at giøre en værdig Brug af dette. Naar Disciplene, efter Juleferiernes Udløb, samledes første Gang i Skolen: gav Aarsskiftet ham Anledning til i en Stiil at formane til en forstandig Brug af Tiden. Bort-

reves en Discipel ved Døden, da var man vis paa, at Dagen efter at den Bortgangne var fulgt til Graven af hele Skolens Personale: vilde Bendtsen, som han kaldte det, »sætte Stilen i Forbindelse med Dødsfaldet«, og benytte Leiligheden til ikke i de ved slig Anledning almindelige Phraser, men i vel valgte, gribende, fra Hiertet kommende, og derfor ogsaa til Disciplenes Hierter gaaende Ord, at udtale sig om Livets Korthed og Tidens hurtige Flugt. Den, som skriver disse Linier til en uforglemmelige Lærers Amindelse, troer endnu at bevare i sin Hukommelse nogle Brudstykker af en Stiil, som dicteredes, da en trettenaarig Discipel 4. Februar 1824 havde, under en Bestræbelse for at frelse en Meddiscipel, som var falden igiennem Isen paa en Leergrav i en Udkant af Hillerød By, sat Livet til. Alt, hvad der ellers angaaer hiin Discipels Begravelse, har jeg for længe siden glemt, men ikke Bendtsens Ord i Stilen Dagen efter Begravelsen: »om den alvorlige Erfaring, der spurgte paa Kirkegaarden, om hvad de Mange, der her hvilede, havde udrettet, hvorledes Een havde forkortet sit Liv ved Uforsigtighed, en Anden ved tidlige Laster;« eller Det, hvormed han sluttede Stilen: »om Gravens Genius, der under al denne Alvor og Veemod fremtræder, og pegende med sin Fakkel paa en sovende Yngling siger: han er ikke død, han sover.«

Hver ny Slægt af Disciple knyttede sig til Bendtsen med samme Kiærlighed, som den foregaaende havde næret for ham. Den Tugt, som Bendtsen øvede i Skolen, var Kiærlighedens; sielden tiltalte han en Discipel med haarde Ord, og endnu sieldnere lagde han Haand paa nogen. Han havde allerede i sin Betænkning over Hertugen af Augustenborgs »Ideer« yttret sig stærkt imod Anvendelsen af legemlige Straffe, især i øverste Klasse, og de Tilfælde kunde vistnok snart tælles, i hvilke Bendtsen anvendte Legemsstraf paa nogen Discipel. At have faaet en corporlig Revselse af ham, paatrykte en Discipel en Skamplet i hans Meddisciples Øine, og der behøvedes lang Tid

for at faae denne udslettet. Den ualmindelige Kundskabsfylde, som Bendtsen besad, og den Velvillie, hvormed han kom enhver Discipel imøde, skaffede ham en Overlegenhed, som Straf og haarde Ord ei kunde have givet ham. Intet Anliggende, som angik Disciplenes Tarv, saavel i som udenfor Skolen, var ham uvedkommende, og den samme Mand, som ellers, især om Vinteren, sielden saaes udenfor sin Bolig, var rede til, saasnart en Discipels Vee eller Vel krævede det, at gaae ud i Mulm og Mørke, i Slud og i Uføre. Da, som nys sagt, en Discipel havde tilsat Livet paa Isen 4. Febr. 1824, søgte man i flere Timer forgieves efter det afsiælede Legeme. En i Nabolaget af det Sted, hvor den ulykkelige Begivenhed var skeet, boende Mand eiede en saakaldet Eeg eller fladbundet Baad, som ønskedes laant, for ved Hielp af denne at søge efter den Forulykkede. Da Manden giorde Vanskeligheder ved at opfylde dette Ønske, maatte Bendtsen, som blev sat i Kundskab herom, i en sildig Aftentime, giennem den slet oplyste Slotsgade, begive sig til den Paagieldendes Bolig, og fik ham overtalt til at laane sin Baad. Vederfores der en af Bendtsens Disciple nogen Uret, da var den ellers saa lidet fremtrædende Mand ikke seen til at paatale det. Dette er alt berørt i en Artikel af Gudenrath i Iris for 1792 i nogle meget rosende Yttringer om Bendtsen. Til hvilket Tilfælde der nærmest sigtedes, derom savner nærværende Meddeler al tilforladelig Kundskab. Efter hvad der for mange Aar siden er sagt ham, skal Gudenrath have havt for Øie Bendtsens Paatale af en Uret, som var skeet een af hans Dimittender under Examen Artium af den astronomiske Professor, og en Hiemmel herfor tør maaskee findes deri, at der i Frederiksborg Skoles Archiv findes en af D. G. Moldenhawer bekræftet Fortegnelse over Skolens Dimittenders Charakterer for Astronomien i Aarene 1776—90 (Dahl, Efterr. Bilag, S. XXIV).

Det var en rørende Maade, hvorpaa Disciplene af de forskiellige Generationer røbede deres Hengivenhed for den

fortreffelige Lærer. Hans Fødselsdag, 3. Februar, var i mange Aar en Høitidsdag for Frederiksborg Skoles Disciple. En, især efter den Tids nøisommere og beskednere Fordringer, anseelig Gave bragtes ham af ældre og yngre Disciple. En Tale holdtes af Skolens Dux, og en Sang blev afsungen, der flere Uger iforveien, under Veiledning af en musikkyndig Lærer, var indstuderet. En saadan Fødselsdagsgave var Bendtsens af een af Landets daværende ypperste Konstnere malede, veltrufne Portræt som udentvivl skienkedes ham i 1823, hvorefter det lithopgrapherede Billede er forfærdiget, som nuomstunder vel eies af de Fleste af hans Disciple. En Copie af det originale Maleri skienkede een af Bendtsens ældre Disciple, Etatsraad Salicath, til Skolen 3. Febr. 1831, og da dette fortæredes af Branden i 1834, modtog Skolen 1836 fra samme Haand et lignende (Dahl: a. St., 1 Hefte, Side 49). Adskillige kostbare Værker, som Bendtsens udsøgte Bogsamling eiede, skreve sig ogsaa fra disse Gaver. Saaledes et prægtigt Exemplar af Schweighäusers Udgave af Herodot. »En Arbeider er sin Løn værd«, og Lønnen udeblev ikke for Bendtsen, først og for Alting den Løn, som han fremfor enhver anden søgte: Bevidstheden om sine talrige Disciples uforanderlige Kiærlighed. Ogsaa til Norge henflyttedes Mange af Bendtsens Disciple, Flere næsten lige til Grændsen af Polarlandene. Een af de Disciple, som i hiint Land giorde ham Ære, var den bekiendte Skolemand Knud Ramshart Ørn, som, dimitteret med Udmærkelse fra Frederiksborg Skole 1797, efter i endeel Aar at have været en anseet Lærer ved det Schouboeske Institut i Kiøbenhavn, drog tilbage til Norge, og omtrent 1820 var Adjunkt i Trondhiem, og 1822 eller 1823 blev Overlærer og Bestyrer af Skolen i Skien, senere Skolens Rector. At dømme efter den korte Charakteristik, som er meddeelt af Ørn i hans berømte Discipel P. A. Munchs Levnetsløb, vare mange af de udmærkede Egenskaber, der charakteriserede Bendtsen, gaaede i Arv paa ham. Skiøndt han skildres som en

Mand af fortrinlige Kundskaber, har han dog ei efterladt sig noget Navn i Literaturen, og i de mange Fortegnelser, som haves ovor norske Forfattere, leder man omsonst efter Ørns Navn. Han synes udelukkende at have levet for sin Skole[1]).

Ærens udvortes Tegn søgte Bendtsen ikke. Søgte disse ham, modtog han dem med den samme Beskedenhed, som betegnede hans hele Færd. Han blev i 1811 udnævnt til Professor, og fik d. 28. Januar 1813 Dannebrogsordenens Ridderkors, som til hiin Tid uddeeltes med større Sparsomhed end i andre Perioder. Før ham havde ikkun 3 danske Skolemænd, Worm i Horsens 1809, Hansen i Ribe 1810, Bloch i Nykiøbing (senere Roeskilde) 1812, modtaget denne Údmærkelse. Efter Forslag af en berømt Lærd, B. Thorlacius, som, hvad Forfatteren af disse Blade har hørt med sine egne Øren, altid nævnede Bendtsens Navn med Høiagtelse og Venskab, blev han 3. Januar 1823 optagen som Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskabs historiske Classe (Molbech Vidensk. Selsk. Hist. S. 530). Endeel Aar tilforn, var Bendtsen bleven Medlem af det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog (Werlauff, det kgl. danske Selsk. Historie S. 177). Han har intet Bidrag ydet til noget af disse lærde Samfunds Arbeider. Det sidstnævnte Selskabs Formaal laae langt fra de Opgaver,

---

[1]) P. A. Munchs Levnet af P. Botten Hansen, forudskikket Norges Hist. 2 Afd., Unionsper. II. Skien Skole synes, efter dette Skrift, først at være traadt i Virksomhed 1823. Samme Aar kom Munch i Skolen, og blev, tilligemed Professor Schweigaard og Høiesteretsassesor Løvenskiold og en Sognepræst Müllertz sendt til Universitetet, da Skien Skole første Gang dimitterede (1828). Ørn erholdt Vasaordenen, og afgik fra Skien Skole med Pension og med Bevidnelse af Hs. Majestæts »naadige Tilfredshed med hans udmærkede Embedsførelse«, d. 19. Juni 1841. Han er født i Skien d. 6. Decbr. 1778; han døde i sin Fødeby d. 16. October 1843.

som Bendtsen kunde skienke den ringe Tid, som fra Skolearbeidet levnedes ham til fri Raadighed.

Iblandt alle Classer af Beboere i den lille Kiøbsted, hvor hele Bendtsens Liv, hans Studenteraar og Reisedage fraregnede, tilbragtes, nød han en ubegrændset Høiagtelse, der ikke mindre skyldtes hans ophøiede Charakteer, end hans udbredte Lærdom. Ogsaa for den simple Borger og Almuesmand har en saa omfattende Lærdom som Bendtsens, naar den er forenet med hans øvrige Egenskaber, noget Imponerende. Ikke mange Aar efter at Bendtsen havde tiltraadt Rectoratet i Frederiksborg, ægtede han den 20. September 1792 Anna Henriette Dorothea Goes, en Datter af Slotsforvalter Goes paa Frederiksborg Slot. De havde i deres Samliv 7 Børn, hvoraf 3 Sønner endnu leve, medens Døttrene for længe siden ere døde. Bendtsens Kaar i Livet vare tarvelige, og hans Fordringer nøisomme. Ligesom alle andre med fast Gage aflagte Embedsmænd, led han under Trykket af de høie Priser paa alle Livsfornødenheder, i den Periode, som fulgte paa den i Aaret 1807 udbrudte Krig. Det var under disse fortvivlede Tidsomstændigheder, da, som det, maaskee med nogen Overdrivelse, fortaltes endeel Aar senere, Bendtsen for hele sin Løn ei kunde kiøbe 10 Tønder Rug, at han skal have tænkt paa at giøre Brug af den Adkomst, som han i sin Ungdom havde erhvervet sig til at søge Befordring i den geistlige Stand. Han skal i hine Aar have søgt eet af de store Kald paa Falster; ogsaa skal han have meldt sig som Ansøger til Ølstykke Sognekald i Sielland. Dette kan dog ei være skeet før 1817, i hvilket Aar det sidstnævnte Sognekald, efter Meddelelse af den nuværende Sognepræst, var ledigt. Et Lønningstillæg, som indrømmedes Bendtsen, bragte ham til at slaae den Tanke af Sindet, i en alt noget fremrykket Alder at indtræde i en ny og for ham fremmed Virkekreds.

Mange Sorger faldt i Bendtsens Lod som Huusfader. Hans yngste Søn var i lang Tid lidende af en Beenskade,

og blev sendt uhelbredet tilbage fra Frederiks Hospital i Kiøbenhavn, og døde i sit Hiem d. 2. Decbr. 1824. Med et ganske kort Mellemrum, d. 13. December, fulgte den ældste Datter sin Broder. Bendtsen blev sig selv lig under denne som under enhver anden Tilskikkelse, og søgte, som en Medlærer har skrevet om ham, »sin Trøst i fordobblet Arbeide, og i Bevidstheden om opfyldt Pligt«. Thi Bendtsen var en from Mand. Han underkastede sig med Taalmodighed, hvad en høiere Styrelse havde beskikket over ham, og Forsynets Veie ærede han, selv naar han ikke fattede dem. Han hørte til dem, som troe paa en Forbindelse mellem de Afdødes Siæle, og den paa Jorden endnu levende Slægt, og mange Vidnesbyrd om didhørende mærkelige Phænomener skal han have berettet sine Nærmeste. Paa sin Tænkemaade som Borger, derom er det sagt, at han har givet et Vidnesbyrd i sit latinske Digt i Anledning af Frederik VI's og hans Dronnings Kroning paa Frederiksborg Slot 31. Juli 1815. Hvad han krævede af sig selv som Embedsmand, derom er hans hele lange Virksomhed i Skolens Tieneste et Vidnesbyrd, og med Rette kunde han, i en Tale ved Lærer-Indsættelse i 1820, henvise sine Medlærere til, hvad han krævede af en Embedsmand, at »Embedsmanden er til for Embedets Skyld, og at det ikke bør rette sig efter hans Beqvemmelighed og Efterladenhed, men at det er hans fuldkomne Pligt at leve for sit Embede og bestandig at giøre sig tienligere dertil.« Faa have vel saaledes som Bendtsen giorde det, fattet, og færre saaledes som han, fulgt den apostoliske Formaning: »Haver Nogen et Embede, da tage han Vare paa Embedet« (Rom. XII. 7). Det hørte til de allerstørste Sieldenheder, at Bendtsen, i alt Fald udenfor Ferierne, var borte fra Frederiksborg i eget Ærende, og fra sin sexaarige Skoletid mindes Meddeleren ikkun et eneste Exempel. Da var han i Kiøbenhavn i Februar 1821 for at ledsage sin Ven fra Skoleaarene, Christian Klingberg til Graven. Vi vide altfor vel, hvor mislig og utilforladelig den Dom er over en Skoles

Godhed og over Grundigheden af den deri givne Underviisning, der bygges paa den større eller mindre Tilstrømning til den. Om en Skole har flere eller færre Disciple, er som oftest afhængigt af Moden, og af tusinde aldeles tilfældige Omstændigheder, og det er blot som et Factum, hvorpaa vi ei ville bygge nogen Dom, at vi anføre, at efter den hos Engelstoft (Efterretninger om Universitetet og de lærde Skoler 1823) meddeelte Udsigt over Discipeltallet i samtlige Landets Skoler i Tidsrummet 1814—1821, var Frederiksborg, næst efter Kiøbenhavn, Aarhuus, Odense og tildeels Roeskilde, den talrigst besøgte i hiin Periode. Om Frenquentsen i de senere Aar af Bendtsens Rectorat, kunne vi Intet meddele, og det er, som sagt, en Sag, hvorpaa der ingen Vægt bør lægges. Hvad man pleier at kalde glimrende Resultater af den første akademiske Prøve, havde Frederiksborg ikke mange saadanne at opvise fra den Tid, da »Reformen« var indført der i 1806, og Bendtsen, hvis hele Liv var som en Commentar over den romerske Statsmands Ord: »Omnia ad conscientiam, nihil ad ostentationem referre«, lod haant om ethvert konstigt Middel til at frembringe dem. Eiendommeligt var det, at de andensteds brugelige, paa en smaalig Charakteerberegning grundede maanedlige Omflytninger af Disciplene, vare aldeles ukiendte i Bendtsens Skole. Den Plads, man fik ved Oprykningen i en Klasse, beholdt man, indtil man forlod den. En Kiendsgierning, som tyder paa, at Disciplene i Frederiksborg Skole vare vante til Selvtænkning og Studium paa egen Haand, er den, at af de derfra udgaaede Studenter, var der forholdsviis ikke faa, som heldigt concurrerede til de af Universitetet aarligen udsatte Priisbelønninger.

I Tidsrummet 1815—31 vandt 6 af Bendtsens Disciple Guldmedaillen for Besvarelsen af de af Universitetet udsatte Priisopgaver, 5 for historiske (P. Bendtsen 1815; J. A. Andresen 1817; C. H. Visby 1825; P. W. Becker 1827; C. Langberg 1831); 1 for den philologiske (C. H. A. Bendtsen 1827). I samme Tids-

rum tilkiendtes 2 Gange hans Disciple Accessit for Besvarelser af æsthetiske Priisopgaver (N. U. Krossing 1821, 1823), 1 for en philologisk (J. N. Madvig 1821) og 1 for en naturhistorisk (F. C. Appeldorn 1823).

Bendtsen ældedes udentvivl tidligen; dog var hans Helbred i Almindelighed god; og saa godt som aldrig hindrede noget Ildebefindende ham i at varetage sin Gierning paa Skolen. Naar han i den sidstnævnte Skoletale fra 1820 nævner som een af den vedholdende Flids Frugter, at den forlænger Livet, og henviser til mange Lærde, som have bragt deres Aar til et høit Tal (3 Skoletaler S. 59—60): da syntes der at være Grund til at vente, at det Samme vilde gaae i Opfyldelse paa ham selv. Det var først i hans Dødsaar, at hans Helbred gav Anledning til alvorlig Bekymring. Der er vistnok Mange, som erindre sig den usædvanlig strenge Iisvinter 1829—30. I de første Maaneder af 1830 var han længe syg; dog kom han atter nogenlunde til Kræfter, og kunde med Mange af sine ældre og yngre Disciple helligholde Skolens 200aarige Stiftelsesdag d. 29. Marts 1830. Sommeren var, saavidt mindes, overordentlig kold, og ved de smitsomme Sygdomme, og den usædvanlige Dødelighed, som den medførte, er den længe vedbleven at være i smertelig Erindring hos Mange. Dog gik den taalelig for Bendtsen; men Olien var fortæret i Lampen, Livskraften var borte, og Vinteren skulde han ikke overleve. Den 16. December 1830 blev hans sidste Dag. Til det Sidste vedblev Tanken om Skolen at fylde hans Siæl, og med Døden paa Læberne, dicterede han endnu en Indstilling til Universitets- og Skoledirectionen om Fordelingen af Skolens Stipendier for Aaret 1831. Det var som en Paaskiønnelse af hans ufortrødne Gierning i hans lange Skoleliv, at hans Søn, nuværende Professor, Rector Bendtsen i Ribe, i hans sidste Dage d. 26. Nov. 1830 blev beskikket til overordentlig Adjunct ved Skolen, med Forpligtelse til at overtage adskillige af Faderens Fag. Men denne Hielp kom

for seent til at kunne yde den gamle Fader nogen væsentlig Nytte.

Den 22. December 1830 giemtes Bendtsens jordiske Levninger paa den dengang nylig indrettede Kirkegaard for Hillerød By. Hans Hvilested er betegnet ved en Granitsteen, 25½ Tomme bred, og 94 Tommer høi, paa hvilken der er anbragt en Urne. Mindesmærket bærer følgende Indskrift, udentvivl forfattet af F. P. J. Dahl:

Benedicto Bendtsen
Professori, Equiti Ord. Danebr.
Scholæ Fredericoburgensis
Per quadraginta annos Rectori,
Viro bono et innocenti,
Magistro docto et sollerti,
Pietas Discipulorum,
Memorum
Animi erga se Paterni,
Curæ indefessæ,
Virtutis mitis et firmæ,
Hoc monumentum posuit.
Nat. D. III. M. Febr. A. MDCCLXIII.
Mort. D. XVI. M. Decembr. A. MDCCCXXX.[1])

Den 13. Februar 1831 om Aftenen Kl. 6 samledes en Kreds af dem, som vare udgaaede fra Bendtsens Skole, i Forening med de daværende Disciple til en Mindefest

---

[1]) Det er Hr. Pastor Andersen i Hillerød, hvem jeg har at takke for Meddelelsen af denne Beretning om Bendtsens Gravmæle. Han fandt Begravelsen omtrent i den samme Tilstand, hvori Cicero fandt Archimedes's Grav ved Syrakus, »sæptum undique et vestitum vepribus et dumetis« (Quæst. Tusc. V. 23). Det er min nævnte Embedsbroder, hvem det skyldes, at Graven foreløbigen bragtes i en sømmelig Stand, og at hine vepres og dumeta bleve borttagne. Da nærværende Forf. senere saae sin gamle Lærers Grav, fandtes rigtignok Arbeidet herved udført, men Bogstaverne paa Indskriften trængte i høi Grad til at fornyes.

paa den endnu dengang ikke ved Ilden ødelagte gamle Skolebygning. Festtalen holdt J. N. Madvig; Sangen var digtet af N. U. Krossing, og sat i Musik af A. P. Berggreen; Indbydelsesskriftet var forfattet af F. P. J. Dahl, og for dets Trykning var der draget Omsorg af nærværende Forfatter, som dengang var ung theologisk Candidat og Alumnus paa Borchs Collegium. Saaledes fulgte ældre og yngre Disciples Kiærlighed den høitfortiente Lærer udover Graven.

Af Bendtsens Venner og Velyndere i Livet vare Adskillige kort før ham gaaede over i Evigheden; Nogle fulgte ham snart: B. Thorlacius var død d. 8. October 1829; F. Münter 9. April 1830; Schleusner i Wittenberg døde 21. Februar 1831. Af de tre unge Danske, hvis Forbindelse i Gøttingen vi have skildret paa de foregaaende Blade, var Biskop Bloch alt gaaet bort d. 3. Juli 1830; den tredie og yngste, T. Baden, overlevede sine Reisefæller i en lang Aarrække, og kortkaldtes først i en Alder af omtrent 85 Aar d. 9. Februar 1849.

Bendtsen var, efter hvad der berettes i Dahls Mindeskrift, i Forbindelse med Mange af Fædrelandets ansete Mænd, som ikke sielden raadførte sig med ham. Fremfor alle andre stod han i Brevvexling med Biskop Münter. Disse tvende Lærde havde saamange historiske, antiqvariske og lingvistiske Interesser tilfælles, og da i den af Dahl bebudede Samling af Bendtsens Opuscula, ogsaa et Udvalg af hans lærde Brevvexling var bestemt til at optages, var det at vente, at deri ogsaa Breve fra Münter vilde finde en Plads. Da Münters Breve fra Lærde ere af hans ældste Søn i Aaret 1855 skienkede Hs. M. Kongen, og efter allerhøieste Befaling nedlagte i det kgl. Geheimearchiv (Wegener, Aarsberetninger fra det kgl. Geheime-Archiv 1855, S. IV): var det at formode, at Bendtsens Breve til ham maatte findes der. Ved en Undersøgelse, som Herr Conferentsraad Wegener, med sin sædvanlige Forekommenhed, paa min Anmodning, lod foretage, viste det sig imidlertid, at de giemte Breve alle

vare fra de mange udenlandske, tydske, franske og italienske Lærde, med hvilke Münter stod i Forbindelse. Af Breve fra Bendtsen til ham var intet at finde. Af Münters Breve til ham, er, som det synes, ikkun et eneste blevet giemt. Det var indlagt i een af de Protokoller, som have været mig udlaante til Benyttelse, en Censurprotokol over Frederiksborg Skoles Disciple fra Aarene 1805—1806, der er forsynet med følgende Paategning af Biskop Balle: »Vidi et eximia laude probavi d. 12. Juli 1806«; og det har ledsaget en Udskrift af en i Muratoris Novus Thesaurus veterum Inscriptionum I. 176 bevaret, i Rom funden Indskrift, betreffende de saakaldte *ἱεροποιοι*. Denne Skrivelse, maaskee den eneste, der er levnet af alle Münters Breve til Bendtsen, er, som et Vidnesbyrd om den fortrolige Tone, hvori disse Lærde skreve til hinanden, optagen nedenfor.

En Brevvexling mellem Bendtsen og hans Ven fra Skolebænkene, den alt et Par Gange paa disse Blade nævnte Christian Klingberg, som især skal have angaaet Talekonsten og dennes Theorie, et Æmne som for Bendtsen igiennem de gamle Talere og giennem Qvinctilian havde særdeles Interesse, og hvori Klingberg i Skrankerne for Høiesteret var en erkiendt Mester, synes at have deelt Skiebne med Brevvexlingen mellem Bendtsen og Münter. Den ovenfor benyttede Skrivelse af 1795, som formodentlig aldrig er bleven afsendt, og derved har undgaaet Ødelæggelsen, er udentvivl det eneste tiloversblevne Brudstykke af denne, som jeg maa slutte af en Meddelelse fra Professor C. H. A. Bendtsen i Ribe, giennem mange Aar fortsatte commercium epistolicum.

Bilag til S. 215.

Idet jeg takker Dem, Høystærede Hr. Professor, for Deres tvende sidste Programmer[1]) især for det til Re-

---

[1]) Programmet til Skoleexamen 1817: de Authentia libri Lu-

formationsjubilæet, om Forandringerne i Grækernes Religion og Mysterier, sender jeg Dem tillige en Inscription, jeg fandt i Muratoris Thesaurus, som De maaskee med Tiden kan bruge.

Giv os nu et andet Program om Forandringerne i Mysteriernes Lære, som Tiderne efterhaanden tilveiebragte, især i de første Christne Aarhundreder, da Mysterierne smeltede sammen, eller dog laante af hinanden. Om St. Croix[1]) berører denne Gienstand, erindrer jeg i dette Øieblik ikke. Men jeg har fundet tydelige Spor til, at i de Eleusinske endog Gradernes Antal, som først var Een, siden bleve 2, blev anseelig forøget, om jeg erindrer ret, indtil 5. Jeg troer, at denne Materie er langtfra ikke udtømmet, og at man, foruden hvad Meursius[2]) har samlet, vil finde adskilligt i Proclus[3]) og andre Platoniker. Naar De engang kommer til Kbhvn., skal jeg meddele Dem, hvad jeg har. Jeg har faaet adskillige Exemplarer af Deres Programmer. Men kan De lade mig faae nogle til, skal De have Tak.

Kbhvn. 23. November 1817. T. T. Münter.

---

ciani de dea syria, og Indbydelsesskriftet til Høitideligheden paa Skolen, i Anledning af Reformationsfesten 1. November 1817: de discrepantiis et mutationibus in Mysteriis Græcorum.

[1]) G.-E.-J. de Sainte Croix, f. 1746, d. 1809, Forfatter til: Recherches hist. et crit. sur les mystères du Paganisme. Paris 1817.

[2]) Joh. Meursius, f. 1579, d. 1639, udgav 1619 Eleusinia sive de Cereris Eleusinæ sacro et festo.

[3]) Proclus en Philosoph af den nyplatoniske Skole og Modstander af Christendommen, f. 412, d. 485 (Brücker, Hist. Phil. crit. II, 319 sqq.). hvis mystiske Skrifter ere samlede og udgivne af V. Cousin, Vol. I—VI. Paris 1820—27.

Rettelser og Tillæg
til
Bendt Bendtsens Levnetsbeskrivelse.

S. 4, Lin. 2. Mag. Poul Bendtsen, født 10. Juli 1723, ikke 1727, blev dimitteret til Universitetet, efter i 3 Aar at have besøgt Frederiksborg Skole, 1739. Nogle af ham for Communitetsstipendiet udgivne Disputatser, som ere forbigaaede i Worms og Nyerups Lexica, nævnes af P. Bendtsen: Efterretninger om den kgl. lærde Skole ved Frederiksborg (Skoleprogram 1822) S. 24—25. De navnkundigste af hans Disciple anføres sammesteds S. 75 ff.; blandt disse var Digteren og Statsoekonomen Christen Pram, som 1772 sendtes til Universitetet.

S. 6 ff. Med den Skildring, vi have givet af Gøttingen og af Bendtsens Studier der, kan jevnføres, hvad andre Danske, som i de nærmest foregaaende Aar, inden Bendtsen kom til Gøttingen, have meddelt om deres Ophold der. Saaledes Hwiid's Optegnelser fra 1777—78. (Dagbog I. S. 44 ff.) Sneedorf, Breve til Nyerup og Worm fra Aaret 1783. Saml. Skrifter I. Hans Yttringer om Heyne S. 15. Zoëga, som var i Gøttingen 1773, skildrer sit Ophold og sine Studier der i flere Breve, Welcker, Zoëgas Leben (Stnttgart und Tübingen 1819 I—II) I. 18 ff. Under 10. Juni skriver han til sin Fader, Præsten Wilhad Christian Zoëga i Møgeltønder: »Ich bin jetzt an einem Ort, wo man die beste Gelegenheit hat, sich jeder Wissenschaft zu widmen. In allen Fächern haben wir Männer, die allgemein für vortrefflich gehalten werden. Nur in Ansehung der schönen Wissenschaften finde ich nicht alles, was ich gewünscht und erwartet habe. Hofrath Heyne ist freylich ein vortrefflicher Mann. Er beschäftigt sich aber nur mit den Alten, die ohne Zweifel

unentbehrlich, aber nicht hinreichend sind. Die hiesige Bibliothek ist für den Studirenden unschätztbar. In diesem halben Jahre höre ich bey Feder Logik und Metaphysik, und die praktische Philosophie; bey Exleben Physik und Naturgeschichte; bey Heyne über Pindar, und bey Meiners ein kritisches Collegium über die philosophischen Werke der Griechen. Ueberhaupt finde ich bey meinen Lehrern was ich wünsche. Besonders ist Feder ein Mann, von dem ich ganz eingenommen bin. Sein Vortrag ist so angenehm als gründlich, und sein Betragen so leutselig und freundschaftlich, dasz er sich bey einem jeden Liebe und Hochachtung erwirbt.« Under 15. Nov. s. A. (a. St. S. 20) skriver Zoëga: »Auf einen Abrisz von den hiesigen Lehrern werde ich mich wohl nicht einlassen dürfen. Als gelehrten und in ihrem Fach vortreffliche Männer sind sie fast alle bekannt. Ueber den moralischen Charakter vieler sind die Urtheile sehr schwankend, und zum öftersten nur persönliche Zuneigung oder Widerwillen. Der Umgang mit Lehrern ist hier gar zu entfernt und die Verbindung, in der man mit ihnen steht, allzu einfach, als dasz man leicht Gelegenheit haben sollte, sie von der Seite kennen zu lernen.« Han omtaler Gatterers universalhistoriske Forelæsninger, og de philosophiske »Geschichte« hos Meiners, »der mit ausserordentlich vielen und ausgebreiteten (?) Kenntniszen die feinste Beurtheilungskraft verbindet.« I et Brev af d. 17. Nov. 1775 (S. 24) sammenligner Zoëga de 2 akademiske Lærere Schlözer og Gatterer: »Schlözer sucht nur auffallende Dinge zu sagen, und Gatterer ist fast unaustehlich im Vortrag«; »der gründtlichere von Beiden ist ohne Zweifel Gatterer.« Som Bendtsen, 13 Aar senere, giorde, tog ogsaa Zoëga Pastor Luther ved Jacobs-Kirken til sin Skriftefader, en Mand, »der von sehr liebenswürdigem Charakter ist« (I. 21).

S. 21, L. 5 f. n. Det kunde have været tilføiet, at det fremgaaer af Bendtsens Dagbøger, at han maa have

været en meget god Huusholder under sit Ophold i Udlandet. Han var Den, til hvem de øvrige Danske, som studerede i Gøttingen, ofte tyede, naar de vare i Pengetrang. Endog A. G. Müller, en Søn af den rige O. F. Müller, maatte Bendtsen, idetmindste een Gang, hielpe med et Laan.

Side 41. Til den korte Meddelelse om den norske Rector Ørn kan nu føies følgende Oplysninger, som skyldes Overlærer Volrath Vogt i Christiania, der, paa min Anmodning, har indhentet dem fra Forskiellige, som i sin Tid havde staaet i Forbindelse med Ørn. »Forhenværende Adjunkt Arenz i Skien, som havde været Ørns Collega og hans bestandige Ven, skriver til Professor Schjøtt i Christiania, een af de Mænd, som min ovennævnte norske Correspondent, havde henvendt sig til, forat erholde nogen Underretning om Ørns Liv: »Jeg kiender overmaade lidet til Ørns Fata, saasom han ikke gierne meddeelte sig, og har derfor henvendt mig til hans Slægtning Pastor Mülertz, men derved er jeg bleven lige klog. Han skriver mig til: »Salig Ørn sagde saa tidt og ofte: hvad der var hans Ønske: »giemt er og glemt«. Han undgik, at hans Navn skulde læses eller nævnes. Jeg synes for mit Vedkommende ogsaa, at disse Ord skulde lægges paa Hierte. Hvad jeg om den kiære Afdøde kunde meddele, blev ogsaa altfor ufuldstændigt. »De vil,« saa vedbliver Hr. Adjunkt Arenz, »see, at jeg har altfor liden Hielp til at bringe Sammenhæng i de Momenter, som jeg under mine hyppige Samqvem med ham kunde have opfattet og bevaret. Han var selv ikke tilbøielig til at lede Talen hen paa hans Livs Begivenheder, og hans Omgivelser havde for megen Ærefrygt for ham til at være paatrængende. Engang sagde han til mig, da Talen var om ham: »hvad skulde man ogsaa vente af en Mand, hvis Kraft blev nedbrudt i hans kraftigste Alder?« Han havde altid en Sky for offentlig Fremtræden, og, om jeg end har Grund til at troe, at han i sin Ungdom var Medarbeider af eet eller andet tydsk Tidsskrift, saa skiulte

han dog sin Deeltagelse saa omhyggelig, at ikke engang hans Fortrolige havde nogen Anelse derom.« En udførligere Meddelelse, hidrørende fra Een af Ørns Disciple, en nuværende Universitetslærer i Christiania som denne har tilstillet Overlærer V. Vogt, men med det udtrykkelige Paalæg, at hans Navn skulde forties, er saa oplysende om den fortjente Skolemands Eiendommelighed som Pædagog og Ungdomslærer, at den, med enkelte Tillæg fra andre Kilder, bør optages her.

Knud Ramshardt Ørn, ældste Søn af Kjøbmand Hans Ørn og Else Dorothea Ramshardt, fødtes i Skien 6. Dec. 1778, og døde sammesteds 16. October 1844. I sin Barndom sattes han i Præstelære hos Præsten Samsing[1]) i Thiølling ved Laurvig. Derpaa sattes han i Frederiksborg Skole.[2])

Som Student[3]) fik han en Ansættelse som Huuslærer hos den bekiendte Geheimeconferentsraad Brun, Skribentinden Frederikkes Mand. Opholdet i denne Familie havde en indgribende Indflydelse paa hans senere Liv; thi foruden det pekuniært Fordeelagtige og den elegante Leveviis, som den rige Løn medførte, kom han her tillige

[1]) S. Lange, norsk Literaturlexikon S. 536.

[2]) Skiøndt Norge var, i Forhold til dets Folkemængde, vel forsynet med lærde Skoler, var det intet Usædvanligt, at Folk, som havde Evne dertil, sendte deres studerende Sønner til en Skole i Danmark. Saaledes blev Jacob Aall sendt til Skolen i Nyborg, hvis daværende Rector Mag. Tornøe havde stort Ry som Skolemand (Aalls Levnet foran: Erindringer som Bidrag til Norges Historie 2. Udg. S. 2).

[3]) Ørn blev Student med Udmærkelse 1797, og bestod Ex. Art. 25 Oct. Han har havt Stipendier i sin Skolegang, af hvilke der var »oplagt for Akademiet 40 Rdlr.« (Baden, Universitetsj. VI (1798) S. 5). Med Udmærkelse bestod han ogsaa 1798 anden Examen (Baden, a. St. S. 184). 22 Marts samme Aar blev han Communitets- og 1. Juli Regents-Alumnus (Baden a. St. VIII. Aarg. 1800 S. 36—37.

i personlig Berøring med de fremragende Mænd, som bidroge til at opretholde den æsthetiserende Tone, som herskede i denne Families Selskabskreds.

Efterat have forladt det brunske Hus, var Ørn i endeel Aar Lærer i det dengang saa ansete af F. C. Schouboe i 1794 oprettede Institut; til samme Periode kan det vel henføres, at han indtraadte som Alumnus i det nylig oprettede pædagogiske Seminarium. »Medens han var Lærer ved det nævnte Institut,« vedbliver den unavngivne Beretter, »fik han en Dag Anmodning fra en Ungdomsven, senere Stiftsprovst Kaurin i Throndhiem, som da var Provst i Hitterdal, en afsides Bygd i Thelemarken, om at skaffe ham en Huuslærer til hans 2 Sønner. Nogen Tid efter traadte Ørn ind ad Døren hos ham med sin Randsel paa Ryggen, med de Ord: »Her har Du din nye Huuslærer.« Uagtet alle Forestillinger, om det Bizarre i, at een af Kjøbenhavns mest begavede og elegantest dannede Studenter vilde begrave sin saa lovende Dygtighed oppe i Fieldene: saa blev han hos denne Familie, indtil den flyttede til Throndhiem[1]). Da han saa var bleven en ledig Huuslærer, opholdt han sig et Aarstid uden fast Sysselsættelse hos sin Svoger, daværende Sorenskriver i Jarlsberg, senere Amtmand i Buskerud, Gustav Blom; men ganske ledig var han dog ikke; thi det hed om ham,

---

[1]) Eiler Rosenvinge Kaurin f. i Nordlandene 1771, Student fra Throndhiem 1787, var fra 1806 Præst i Thelemarken først til Laurdal, senere til Sillejord, og fra 1806 Provst for Øvre Thelemarkens Provsti; blev 1819 residerende Capellan, 1828 Sognepræst ved Domkirken i Throndhiem og Stiftsprovst. Hans 2 Sønner vare: Henning Junghans Kaurin og Jens Matthias Pram Kaurin, som Begge betraadte den geistlige Embedsbane, og af hvilke den Sidste blev Professor i Theol. i Christiania, og endte som Biskop i Bergen (Erlandsen, den nordenfieldske Geistl. Christiania 1844, S. 50. 92. 109). Det maa, efter dette Værk, have været 1812, at Ørn kom i Kaurins Huus.

»at han vandt Alles Hierter, som kom i Berøring med ham, selv om de vare nok saa ringe.«

Omtrent 1820 fik han sin første Ansættelse som Adjunkt ved Throndhiems Latinskole, hvor han forblev, indtil han den 13. April 1823 blev udnævnt til »Overlærer og Bestyrer af« den ved Kgl. Resolution 14. Dec. 1822 oprettede lærde Skole i Skien. I en Anbefaling fra Biskop Bugge i Throndhiem hedder det: »Fortiener nogen Skolelærer Befordring, da er det sikkerlig nærværende Supplikant«. Imidlertid skyldtes det et reent Tilfælde, at han ved denne Besættelse blev foretrukken for sine Medansøgere, der alle havde været allerede længe i offentlig Virksomhed; thi den daværende Statsraad for Kirkedepartementet, Treschow, maatte først giøres opmærksom paa, at nærværende Ansøger var den tidligere lovende unge Mand, som han havde hørt berømme i Kiøbenhavn, og Departementet havde heller ingen andre Fortrin at fremhæve hos ham, end at Ansøgeren havde »for over 20 Aar siden paa hæderligste Maade underkastet sig de mindre Examina, bivaanet det pædagogiske Seminarium, og i en Række af Aar været Lærer ved det Schouboeske Institut i Kiøbenhavn. »Som Rector ved Skien Skole var det nu, at Ørn udfoldede sin rige, stærke Personlighed, og herved gav Underviisningen og dens Indflydelse paa Gutternes hele Individualitet en Fylde og Skarphed, som tør være temmelig sieldne i den pædagogiske Verden, Men han var heldig nok til blandt det første Kuld, som han skulde dimittere til Universitetet, at have Personer som Schweigaard og P. A. Munch. Den glimrende Examen artium, som disse, især den Første bestode, gav Skolen et Ry, saa den snart blev søgt fra Landets fierneste Egne, selv om der i deres Stiftsstæder allerede havdes lærde Skoler, saasom Trondhiem, Bergen o. fl. Det overveiende Antal af Disciple ved Skolen bestod saaledes af Fremmede, der ingen Forbindelse havde blandt Byens Familier, ingen Bekiendtskaber blandt deres egne Jævnaldrende. De førte saaledes et afsluttet Liv,

og omgikkes kun hverandre indbyrdes. Herved kom deres Skoleliv til allerede at antage Charakteren af et Universitetsliv en miniature. Men hos de Dygtigere blandt disse, der vare opvakte nok til at have en tidlig Modtagelighed, var Rectoren Siælen i dette. Han gik selv omkring i Logierne, for at besøge og holde Øie med dem, og her kunde han sidde hos dem i lange Timer, og tale med dem om alt andet, end deres Skolesager. Fandt han, at de havde Lyst til literær og æsthetisk Læsning, underholdt han sig med dem i den Retning, laante dem Skrifter, og fik selv tillaans af dem nye udkomne. Paa selve Skolen giennemgikkes de klassiske Forfattere med oplysende Parallelsteder af nyere Forfattere f. Ex. Terent's Komoedier med Holbergs. Især var det dennes Peder Paars, der ideligen blev trukken frem, og, naar man ikke kunde fuldføre et paabegyndt Citat af denne eller af Comoedierne: vankede der ligesaa dygtige Skiend, som naar man ikke havde kunnet den daglige Lectie. Men paa den anden Side var der Intet, som hans skarpe Ironie drog hvassere tilfelts imod, end for tidlig Productionslyst. Det Hele var blot beregnet paa, at, hvad han kaldte »skaffe Gutterne sine Omløb i Hovedet«. Uagtet han af Figur var liden og corpulent, havde han et barskt, ægte Rector-Udseende, saa endog Smaagutterne uvilkaarligt brast i Graad af Frygt, den første Gang, de saae ham.

Hvad han vilde først og fremmest, var at imponere. Han var streng i en vistnok sielden Grad; men han vilde have det i sin egen Magt at slaae af paa det stærke Indtryk. Var der kommet en ny Discipel i Classen, saa grebes den mindste Anledning til at lade Pryglene flyve om Ørene paa de Efterladende. Krævede Respecten, at Een af disse kunde have faaet for meget, saa søgte Ørn underhaanden at giøre det godt igien. Desuden havde han til sin Disposition et rigt Fond af den meest skærende Satire; de Dovne fik aldrig Lov til at have Ro for hans idelige Allusioner, baade paa Vers og Prosa, paa Latin og Norsk. I de høiere Classer læste han i flere

sammenhængende Timer, undertiden hele Formiddagen. Herved fik Underviisningen langt mere Frihed, ei blot ud over de bestemte Pensa, men udover Skolelivet selv. Det virkelige Liv blev draget med ind, og der udviklede sig heraf et Samliv mellem Ørn og Disciplene, der ligesaa vel opmuntrede og forfriskede ham selv, som det gav disse et Omblik, der gik videre end den Erfaring, som deres Aar tilstedede dem. Han behandlede dem som Voxne, tiltalede dem: »Mine Herrer«, og brugte altid »De«, undtagen til de Efterladende, der affærdigedes med et haanende »Han«, men aldrig »Du«. Hans Methode var i egentligste Forstand personlig. Paa Grund af den ærefrygtbydende Respect, som han indgiød, kunde han tage sig Friheder, som neppe nogen anden Lærer, med Følelse af Ansvar vilde vove. Steder i de klassiske Forfattere, f. Ex. i Horats, som ellers behandles in usum Delphini, foredrog han med dramatisk Livfuldhed; Plumphederne i Holbergs Comoedier, ja endog obscøn-vittige Anecdoter citeredes med et sprudlende Humor, og den gamle, barske Mand lo selv med, saa Kathederet rystede og det skraldede i Væggene. Men aldrig faldt det nogen Discipel ind at hefte sig ved det Smudsige som det, der skulde være det egentlig Pikante. Derfor kiedede man sig heller ikke i hans Timer. Enten var man urolig og bange, fordi man ikke havde den bedste Samvittighed, eller man følte sig i en mærkelig Grad let og fri, thi man glemte aldeles, at man var i Skole. Hertil bidrog især den næsten ærbødige Takt og elegante Hensynsfuldhed, hvormed han behandlede og talte til de værdige Disciple. Det var den ældre, dannede Mands veiledende Anerkiendelse af en oprindelig Ligesindethed. Herved følte man sig ikke blot hendragen, men ogsaa hævet op til ham og udover Slyngelalderens keitede Interesser. Ved denne fine Følelse ligeoverfor de ungdommelige Gemytter, viste Ørn, hvilken giennemdannet Mand han i Grunden selv maatte være, og dette er især det Træk af, jeg kan gierne sige, chevaleresk Ærbødighed for det ungdommeligt

Muelige hos Disciplene, som især fæstnede sig hos disse, og vakte deres egen Opmærksomhed for sig selv, deres Selvagtelse, og lagde Grundvolden til en Dygtighed ogsaa i Siæl. At denne hans Methode var aldeles personlig, og at den ikke var et tillært pædagogisk Apparat, men en uvilkaarlig Afsætning af den Livets Skole, hvori han selv var dannet, viste sig tydeligst, naar han talte alene med Disciplene i sine egne Værelser. Var der ingen særegen Anledning, saa var han en underholdende Selskabsmand, lod sætte for dem Viin og Bagværk; men var Anledningen af høitidelig eller sorrigfuld Natur, var man bleven confirmeret, havde man Sorg i sin Familie, og allermeest, skulde man forlade Skolen og sige Farvel til ham: da var den gamle Mand, som i Skolestuen kunde være saa haanende barsk, udtale sig saa skaanselløst ironisk om saa mange Forhold i Livet, — han var ordentlig qvindelig blød. Han kunde græde, rigt og stærkt, som et Barn, og hvad han sagde, hans Formaninger etc. vare saa reent individuelt ud af ham selv, saa frie for alle disse constante moralske pædagogiske Maximer, at de gik ind i det unge Sind, og forbleve der med Styrken af en personlig Livsmeddelelse.«

»Sit Liv udenfor Skolen, tilbragte Ørn meget eensomt. Han kom aldrig i Selskaber, og gik kun for at spadsere, eller for at see til sine kiære »Latinere«. Han var altid meget sygelig, taalte ikke stærkt eller konstigt Lys. De lange mørke Vinteraftener henlevede han derfor alene, uden anden Underholdning, end den, han fandt i sine Erindringer, og i sin egen lyse og rige Aand. Men denne Eensomhed giorde ham dog ikke til en Særling i nogen Henseende. Han viste altid den virksomste Deeltagelse for det virkelige Liv og dets Forhold; hans Livsanskuelse var frisk og fyldig, som om han skulde leve midt oppe i et bevæget Liv. Han gik altid, selv i Skolestuerne, meget nitid paaklædt. Hans Dragt var af det fineste Klæde, hans Linned var skinnende hvidt, undtagen i Brystet, hvor det var oversaaet med Dynger af Snuus-

tobak; og af hans Maade at føre sig paa, samt af hans elegante Conversationstone, kunde man mærke, at han maatte have deeltaget i det høiere Selskabsliv, hvis det ikke simpelthen har været en naturlig Følge af den humane Tact, som altid yttrer sig, naar den overlegne Aand har sin Rod i en fiint følende Siæl. Kun, naar han berørte een Gienstand, kunde han være ubarmhiertig, og han kom ofte tilbage til den i Skoletimerne. Det var Kiærlighed, Forelskelse. Kom han ind paa dette Capitel, da kunde han være saa blodig bitter, saa haanende, at, om Disciplene dengang havde forstaaet det i hele dets Usandhed, maatte de have følt sig oprørte ved det Umenneskelige i det. Dersom der nu heri var en skiult Tendents med at giøre dem uimodtagelige for barnagtige Forlibelser, eller tidlige Forlovelser, saa viste dog den individuelle Styrke og Uvilkaarlighed, hvormed de spottende Udgydelser fremkom, at hans eget personlige Hierte var med i dem, og at det led af et Saar.«

Efter Ørns Død, skal man have fundet i et Giemme en Haarlok, indesluttet i et Papir, hvorpaa der stod: »fra Din Ida«.

Til disse Meddelelser om Knud Ramshardt Ørn, af hvilke den ene hidrører fra en Collega og Ven af ham, den anden fra en Discipel, »Een af hans kiære Latinere«, føier Herr Overlærer Volrath Vogt, at Ørn, efterat have taget sin Afsked i Aaret 1841, begav sig til sin Slægtning Præsten Mülertz i Moland i Thelemarken, hvor han opholdt sig et Par Aar, da han vendte tilbage til Skien, og døde der Aaret efter.

Efterat det Ovenstaaende om Rector Ørn var bragt paa Papiret, kom det til min Kundskab, at der i Thues Norske Universitets- og Skoleannaler anden Række I., 283 indeholdtes en af en dansk Mand, F. Plum, som fra 1825 til sin Død 1848 var Lærer ved Skien Skole, og bestyrede denne i adskillige Aar (udentvivl efter Ørns

Entledigelse) som Overlærer (Erslev, Supplement til Forf. Lexikon for Danmark II, 686), skreven Meddelelse om Skien Skole fra dens Oprettelse til Udgangen af 1840. Efter denne, kan det tilføies, at Ørn 1823 udnævntes til Overlærer og Bestyrer for Skolen med 600 Spd. i Gage, fri Bolig paa Skolen og Brænde. Han overtog Underviisningen i Latin (Græsk indtil Begyndelsen af 1825), og Norsk. D. 13 Juni 1828 fik han Prædikat af Rector og et Gagetillæg af 200 Spd. Han benaadedes med Vasaordenen 1832. I samme Meddelelse hedder det i en tabellarisk Oversigt over Lærernes Stilling, Underviisningsgienstandene m. m. S. 217: K. R. Ørn, Rector, Underviisningsgienstande: Norsk med skriftlige Udarbeidelser i 4 Cl., Latin i 4, 3 og 2 Cl.; lat. Stiil, Extemporalstiil og skriftlige Oversættelser i 4 og 3 Classe, og romerske Oldsager i 4 Cl. Ialt gav han 28 Timers Underviisning. Med midlertidig Gagetillæg var hans Løn 950 Speciesd.«

Efter en fra Aaret 1844 hidrørende Beretning, var Discipeltallet i Skien Skole ved Udgangen af det nævnte Aar 32 (Kraft, historisk-topogr. Haandbog over Kongeriget Norge (Christiania 1845—48, S. 296). Om det ringe Antal, hvormed Skolen begyndte sin Virksomhed, s. Botten Hansens anførte Levnetsskildring af P. A. Munch, S. IV.

XI.

Anmeldelse af J. L. Rohmann: Exorcismens Historie i Danmark.

Odense 1835.

(1836.)

Et Hovedpunkt i de liturgiske Stridigheder, der i vore Dage have bevæget den danske Kirke, er unægtelig det saa ofte drøftede Spørgsmaal om Nødvendigheden af en bestemt Forsagelse ved Daaben, og især om Nødvendigheden af Forsagelsen i den Form, under hvilken den hidtil er bleven brugt i vor Kirke. Efter Forskielligheden i de Stridendes Individualitet, deres Synsmaader og hele theologiske Dannelse, er dette Spørgsmaal blevet besvaret paa heel forskiellig Maade. Medens man nemlig paa den ene Side har paastaaet, at Forsagelsen af Diævelen var en integrerende Deel af den christelige Daab, at Daabspagtens Betydning stod og faldt med dennes Anvendelse eller Udeladelse, endelig, at den var ligesaa gammel i Kirken som selve Daaben: har man fra den anden Side erindret, at det ei, uden altfor aabenbart Brud paa Protestantismens øverste Grundsætning, kunde paalægges Præsten ufravigeligen at følge en Formular, der ei har nogen Hiemmel i den hellige Skrift, og hvis Brug i Kirkens første Tider ei lader sig godtgiøre, en Formular, som desuden let kan blive en Kilde til mangehaande Misbrug, til overtroiske og fordærvelige Forestillinger.

Det synes Anm. indlysende, at der gives gode og gyldige Grunde, med hvilke Forsagelsen af Diævelen ved den

christelige Daab kan forsvares; men ligesaa afgiort forekommer det ham ogsaa, at Brugen af denne Skik ingenlunde kan betragtes som nødvendig, allermindst i den Grad, at dens Udeladelse, som man har sagt, skulde medføre en Forvanskning af selve Daaben, et Affald fra Kirke-Samfundet med Fædrene og med den ægte, oprindelige, apostoliske Menighed. Her, hvor Skriften nægter os sin Veiledning, hvor endvidere de historiske Vidnesbyrd ikke naae op til Christendommens ældste Periode, have baade de, der ville beholde, og de der ville bortkaste Forsagelsen af Diævelen, aabenbare Ret til at holde fast ved deres Mening, — kun ei til at giøre den gieldende som almeengyldig eller som den ene christelige.

Omtrent de samme Beviser, med hvilke man ganske nylig har villet forfægte Forsagelsen i den nysnævnte Form som en til Daabens Fuldstændighed aldeles nødvendig Skik, anvendtes jevnlig i det sextende og syttende Aarhundrede til at forsvare den dengang brugelige Exorcisme. Vel vovede Ingen af dem, der i vort Fødeland førte Ordet under den daværende kirkelige Kamp, at fremkomme med den Paastand, at Exorcismen enten var paabuden i det Nye Testamente, eller at den beviislig var bleven anvendt af Herrens Apostle eller disses nærmeste Eftermænd; men alle dens Talsmænd vare enige i, at den var ældgammel i den christelige Kirke, og at den deels af denne Grund, deels derved, at Reformatorerne havde beholdt den, og saaledes ligesom givet den en ny og yderligere Stadfæstelse, havde vundet saadant Rodfæste, at man ei kunde rokke den, uden at fremkalde Uro i Gemytterne, Splid i Menigheden og Forargelse hos de Skrøbelige. Den Kamp, som hine Forhandlinger medførte, har i og for sig mange mærkelige Punkter, og de nuværende Omstændigheder synes at give den Krav paa forhøiet Interesse. I mere end een Henseende ere rigtignok Forholdene anderledes: den Skik, om hvis Brug der nuomstunder strides, er baade med Hensyn til sin Alder i Kirken, og med Hensyn til sit

Væsen fra det liturgiske og dogmatiske Synspunkt forskiellig fra den, der i vore Fædres Tid fremkaldte hiin Bevægelse i den danske Kirke, og, som en Følge heraf, er ogsaa den Paastand, der i vore Dage er nedlagt mod Forsagelsen, saare ulig den, der for 200 Aar siden nedlagdes mod Exorcismen. Denne fordredes ubetinget afskaffet som en overtroisk, afgudisk, mod Guds Ord stridende Misbrug. Hvad hiin angaaer, har man med Føie indskrænket sig til den Yttring, at den var en ligegyldig Skik, der ei havde nogen paalidelig Hiemmel i den hellige Skrift, eller i den ældste Kirkes Historie, en Skik, af hvis Anvendelse Daabens Fuldstændighed ei kunde afhænge, og hvis Værd altsaa nærmest beroede paa vedkommende Menigheders og Præsters subjective Anskuelser. I eet Punkt finde vi imidlertid en paafaldende Lighed mellem disse ved saa mange Aars Mellemrum adskilte Kampe; her saavel som hist møde vi den samme eensidige Stræben efter at hæve det Uvæsentlige ved Sacramentet til lige Rang med det Væsentlige, den samme Stræben efter at give menneskelige Indretninger den Lovskraft, der ene kan tilkomme den guddommelige Indstiftelse, den samme Stræben efter at giøre saadanne Skikke, der for den Enkelte kunne have Værd og Betydning, men hvis Nødvendighed hverken kan bevises af Skriften eller erkiendes af den christelige Bevidsthed, til almeengyldige og bindende for den hele Christenhed.

Det for os liggende Skrift giver en sammentrængt Udsigt over de Bevægelser, som Striden om Exorcismen i sin Tid fremkaldte i den danske Kirke, med stadigt Henblik til Forhandlingerne om Daabsformularen i de allerseneste Aar. Hvorvel Forfatteren hverken har udtømt sit Æmne, eller overalt behandlet det med den Nøiagtighed, som man kunde have ønsket: synes hans Afhandling dog i flere Henseender at kunne betragtes som et ikke uinteressant Bidrag til vor theologiske Litteratur. De nedenfor meddeelte Udtog, Berigtigelser og Tillæg have til Hensigt at henlede Læsernes Opmærk-

somhed saavel paa Skriftet selv som især paa det i samme behandlede Æmne.

»I den christne Kirke«, skriver Hr. Rohmann S. 11, »forekommer det første sikkre Spor til Exorcisme ikke førend i Aaret 256 efter Christi Fødsel; alligevel synes den at være ældre, da den allerede paa den Tid forudsættes som væsentligt henhørende til Daaben«. Efter al Rimelighed sigtes her til Kirkemødet i Karthago, Aar 256, i hvis Forhandlinger flere berømte Theologer (f. Ex. Bingham, Neander og Augusti) have troet at finde Besværgelsen omtalt som en Deel af den hele Daabshandling. Saavidt Anmelderen skiønner, kunne adskillige Indvendinger opkastes mod denne Antagelse. Det nævnte Møde var foranlediget ved den saa bekiendte Strid om Kiætterdaabens Gyldighed. De afrikanske Rigorister, og blandt disse især Vincentius (Biskop af Thybaris i Africa proconsularis), afgave her det Votum, at, da Kiætterne (efter deres Begreb), vare værre end Hedninger, skulde de, der vare døbte i kiætterske Menigheder, men som derpaa ønskede at træde over i den rettroende Kirkes Skiød, først exorciseres og siden døbes[1]). Efter Anmelderens Mening kunde man maaskee snarere netop bruge dette Sted som Beviis for, at Exorcismen endnu ikke paa den Tid var almindelig ved Daaben. Idetmindste indseer han ei, hvorfor de afrikanske Biskopper i saa stærke Udtryk skulde fremhæve Nødvendigheden af Exorcismen ved Kiætternes Daab, hvis

[1]) Harduini Concilia I. 170: »Vincentius a Thibari dixit: Haereticos scimus esse peiores quam Ethnicos. Si ergo conversi ad Deum venire voluerint, habemus utique regulam veritatis, quam Dominus præcepto divino mandavit Apostolis, dicens: »»Ite nomine meo, manum imponite, daemonia expellite!«« et alio loco: »»Ite et docete omnes gentes, baptizantes«« &c. Ergo primo per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem; tunc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere.«

denne Skik alt havde været brugelig ved enhver Daab. Det ligger naturligvijs udenfor denne korte Artikels Grændser at undersøge Besværgelsens første Opkomst i Kirken. Saameget maa imidlertid bemærkes, at den neppe med Sikkerhed kan antages for ældre end det fierde Aarhundrede. De Steder af Tertullian (de corona militis c. 3), Cyprian (ep. 76 ad Magnum) og andre af det tredie Aarhundredes Fædre, paa hvilken man stundom har beraabt sig, angaae neppe Besværgelsen, men Forsagelsen. Som Forf. bemærker (S. 8), er Exorcismen udentvivl først bleven anvendt ved Hedningernes Daab, hvor den, efter Tidsalderens Forestillinger om Hedenskabet som Dæmonernes Værk, kunde synes meest passende. Anmelderen vil endnu tilføie, at den oprindelig snarere var en Forberedelse til Daaben, end en Deel af selve Daabshandlingen. Efter flere Kirkemøders Bestemmelser og flere Kirkefædres Udsagn, anvendtes den nemlig paa Katechumenerne i de sidste tyve Dage, førend de ved Daaben indlemmedes i de Christnes Samfund (Bingham, Origg. Eccl. IV. 23—24)[1]. Forfatterens Mening (S. 11), at de saakaldte Exorcister ansattes for at forrette Besværgelsen ved Daaben, grunder sig udentvivl paa en Misforstaaelse. Ligesom man ved Exorcismen i den ældste Kirke stedse forstod den Handling, hvormed man uddrev de onde Aander af de Besatte (de saakaldte ἐνεϱγούμενοι, obsessi): saaledes var det Exorcisternes Kald at forrette de herved brugelige Ceremonier, og forresten paa anden Maade at varetage hine Ulykkeliges Tarv. I det fierde Karthaginiensiske Kirkemødes Forhandlinger (Aar 398), hvor den fuldstændigste

[1]) Gregor af Nazianz giver i sin 40. Homilie Baptizanderne den Advarsel, ikke at lade sig trætte ved de lange Bønner og Formularer, som brugtes ved Besværgelsen. Den Omærksomhed, med hvilken de hørte paa disse, skulde betragtes som en Prøvesteen paa den Alvor, med hvilken de gik til Daaben. Rössler, Bibliothek d. Kirchen-Väter. VII. 296.

Efterretning haves om Exorcisternes Embede (Harduini Concilia I. 985), findes Intet om deres Virksomhed ved Daaben. Selv efterat Exorcismen var bleven almindelig ved Daaben, forrettedes denne sieldent eller aldrig af de egentlige Exorcister, med mindre disse som Bingham anmærker (Origg. II. 28), tillige vare Katecheter, eller i det Tilfælde, at Baptizanden var besat. Maaskee har Forf. ladet sig vildlede deraf, at Exorcisterne netop omtales første Gang som en selvstændig geistlig Stand kort før Aar 256 (Eusebii H. E. l. VI. c. XLII), i hvilket han, som vi nys have omtalt, troer at finde det første sikkre Spor til Besværgelsens Brug ved Daaben.

Ved Reformationen beholdtes Exorcismen næsten overalt i den lutherske Kirke, hvorimod den afskaffedes i de reformeerte Menigheder saavelsom i den engelske biskoppelige Kirke. Luthers første Skrift om Daaben (das Taufbüchlein, Walch X. 2226) af Aar 1522 er blot en ordret tydsk Oversættelse af den katholske Kirkes Liturgie ved Daaben. I den anden Udgave af dette Skrift, som udkom 1524 (Walch X. 2223), ere ei alene endeel andre overtroiske Skikke udeladte, (f. Ex. at blæse Børnene under Øinene, at give dem Salt i Munden, at berøre deres Øine med Spyt — Alt under gientagende Besværgelser, (se Kraffts Ausführliche Historie vom Exorcismo, S. 240 ff. 270); men de ved den saakaldte Exorcisme brugelige Formularer ere endog betydeligen forkortede. Med disse af Luther selv foretagne Forandringer blev Exorcismen brugt i den danske Kirke efter Reformationen[1]).

Efter en af Forf. anført Beretning i Dänische Bibliothek IV. 4, skal en mildere Formular, end den alminde-

[1]) En lærd Monographie over Daaben og de Skikke, der hos de gamle Nordboere ledsagede dette Sacramente, er: Olavius: Syntagma de Baptismo sociisque sacris Ritibus in Boreali quondam Ecclesia usque ad Reformationem. Hafn. 1770. 4to. — Om Exorcismen handles pag. 51.

lige være bleven, anvendt idetmindste i nogle protestantiske Menigheder i Danmark før Reformationens fuldkomne Indførelse. I den Liturgie, der udkom 1535 til Brug for den evangeliske Menighed i Malmø (s. Maanedsk. f. Lit. IX. 108. Münters K. G. v. Dänemark u. Norwegen III. 698) ere Formularerne for Besværgelsen de samme, som man finder i den anden Udgave af Luthers Taufbüchlein, og som senere optoges i vort nugieldende Kirke-Ritual. I Christian den Tredies Kirkeordinants af Aar 1537 findes ikke, som man næsten kunde slutte af Forfatterens Yttringer (S. 13), Formularen for den dobbelte Besværgelse. Alt, hvad denne indeholder om Daabsskikkene, bestaae i følgende Ord: »Derpaa skal han (ↄ: Præsten) sige: Far her ud du urene Aand!« etc. (fol. 27 b.). Det tilføiede »etc.« henpeger paa de øvrige ved Daaben brugelige Skikke, der med de nys omtalte Forandringer vare laante af den katholske Kirkes Liturgie, og som deels derfra, deels fra Luthers ovennævnte liturgiske Skrifter, af hvilke man alt paa den Tid havde danske Oversættelser, vare alle Præster saa bekiendte, at Lovgiveren ikke ansaae det nødvendigt at gientage dem. I den liturgiske Haandbog, som den første lutherske Superintendent i Skaane, Frands Vormordsen, udgav til Brug for sit Stift (1539) (see Maanedskrift for Litteratur IX. 119), ere Skikkene ved Daaben aldeles de samme; og hvad Palladii Alterbog, der første Gang udkom paa Prent 1556, og som senere lige indtil Aar 1686 var den danske Kirkes egentlige Liturgie, indeholder om Daaben, er Ord for Ord en Oversættelse af Luthers Døbebog.

Hvis endog en mildere Formular for Besværgelsen som den i Dän. Bibl. anførte, er bleven anvendt i Danmark i Reformationens første Aar: — saa kan man dog med Føie antage, at denne ei har været brugelig udenfor enkelte Menigheder, og det var neppe en Følge af »den ubetingede Hylding, man ydede Luthers Meninger, endnu mindre af Bugenhagens Indflydelse paa de kirkelige

Handlingers Indretning«[1]) (Rohmann S. 13), at man efter Reformationens fuldkomne Indførelse vedtog at anvende Exorcismen under den samme Form, som fra Arilds Tid havde været gangbar i Kirken. Undtager man nemlig de faa og i det Hele lidet væsentlige Forandringer, om hvilke Anmelderen har talt i det Foregaaende, blev Daaben lige indtil Slutningen af det attende Aarhundrede — da Besværgelsen bortfaldt, og den gamle Indlednings-Formular ombyttedes med den nu brugelige — forrettet med de samme Ceremonier i den danske Kirke, som de, der havde været gængse over den hele Christenhed fra det fierde Aarhundrede, hvorom man let vil kunne overbevise sig, ved at jevnføre vor Alterbog med hvilken som helst katholsk Liturgie. Det bør bemærkes, at de lutherske Theologer i Almindelighed søgte at fremhæve Exorcismens symbolske Betydning, og at fierne Begrebet om en legemlig Besættelse. En navnkundig Dogmatiker af den danske Kirke, hvem det her synes meest passende at anføre, vil have Exorcismen betragtet som »en alvorlig Advarsel om Synden, som et høitideligt Vidnesbyrd om Daabens Virksomhed og, fremfor Alt, som et levende Maleri af det Herredømme, som Diævelen udøver over alle dem, der ere Kiød af Kiød«. Han indskiærper fremdeles, at Exorcismen kun bør betragtes som en »cærimonia indifferens«, og roser derhos den lutherske Kirke, der havde iagttaget den rette Middelvei mellem tvende Yderligheder, og saaledes fiernet sig ligesaa langt fra Katholikerne, der holdt Exorcismen for uomgængelig nødvendig til Daabens Fuldstændighed, som fra Calvinisterne, der vilde have denne Skik aldeles afskaffet (Brochmand, Systema Theol. univ. II. 1116, 1144. Ivfr. Gerhardi Loci Theol. ed. Cotta IX. 310). Ved denne liberale

[1]) At Kirkeordinantsen ingenlunde, som vor Forfatter antager, »fornemmelig var Bugenhagens Værk«, er tilstrækkelig beviist af Gram i Fortalen til Cragii Annales. S. Sandvigs danske Overs. S. 137 ff.

Fortolkning, der, saavidt Anmelderen veed, tiltraadtes af alle eller idetmindste af de allerfleste Theologer i den lutherske Kirke, havde Besværgelsen vel tabt noget af sit anstødelige Udseende — i de dogmatiske Systemer; i Kirken derimod vedblev den ligefuldt at give grundet Anledning til Forargelse. Det manglede derfor ikke paa Geistlige, som paa egen Haand afskaffede denne Skik: en Forandring, som de udentvivl troede at kunne forsvare saavel med Hensyn til Protestantismens Aand (Rohmann S. 17. 19. 26. 30), som paa Grund af den større liturgiske Frihed, som den daværende kirkelige Lovgivning syntes at tilstaae Præsten[1]).

Saavidt man veed, var Magister Ivar Bartholin den Første, som herved gav Anledning til Paatale fra den geistlige og verdslige Øvrigheds Side. Bartholin havde i kort Tid været Professor ved Kiøbenhavns Universitet; men hans stridige og trættekiere Characteer synes at have været Aarsag i, at han ikke længe kunde holde sig paa denne Post; hans Embedsbrødre magede det snart saaledes, at han maatte ombytte sit Professorat med Sognekaldet i Stege paa Møen (see Vindingii Acad.

---

[1]) Anmelderen tillader sig at henvise sine Læsere til den Recension over Hr. Pastor Gads Skrift om liturgisk Frihed, som er meddelt i Maanėdskrift f. Lit. (IX. 95—125). Han maa dog derhos bemærke, at saa mange og saa store Fordele den omtalte Frihed end tilbød i flere Henseender, havde den dog tillige — med Hensyn til Tidens Vilkaar — flere skadelige Følger: deels vare mange af den Tids Geistlige saa raae og saa uvidende, at det kunde synes heel betænkeligt at overlade det Helligste til deres Vilkaarlighed (endnu i Aaret 1609 maatte Lehnsmanden i Bergen indskiærpe Stadens og Stiftets Præsteskab ei at gientage Daaben ved hiemmedøbte Børn; s. Hattings bergenske Præstehistorie S. 26); deels kunde hiin Mangel paa Bestemthed i den kirkelige Lovgivning ofte give den Tids zelotiske Geistlighed og herskesyge Adel en velkommen Anledning til Forfølgelser mod een og anden Præst. Vor Kirkes Historie i det første Aarhundrede efter Reformationen giver flere Exempler herpaa.

Hafn. p. 100). Efter den almindelige, næsten ene paa Bartholins Breve grundede Beretning, som ogsaa gientages i det for os liggende Skrift (S. 13 ff.), blev han dømt, »førend han kunde forsvare, ja førend han blev indstævnet til at forsvare sin Sag«. Dommen, der lød paa Livsstraf, forandredes til Fængsel paa Livstid. I Fængslet, hedder det videre, blev han behandlet med en saa oprørende Haardhed, at man ei alene fratog ham hans Bøger, men lod ham endog savne de allernødvendigste Klædningsstykker. Imidlertid søgte han gientagende Gange, skiøndt altid forgieves, at faae sin Sag tilbørlig undersøgt; omsider, da det lykkedes ham at faae Kongen i Tale, blev han ei blot sat i Frihed, men udnævntes endog til Befalingsmand over Ringsted og Sorø Klostre. I en Afskrift af Protocollen over Consistoriets Forhandlinger for Aarene 1565–72, som Anmelderen har liggende for sig, mangler vel Sagens endelige Udfald; men allerede Beretningen om de i Processen mod Bartholin optagne Forhører kaster meget Lys over det Hele, og afviser idetmindste Bartholins Beskyldning, at man havde fældet ham, uden først at høre hans Forsvar, ja endog uden paa lovlig Maade at indstævne ham.* Anmelderen bemærker foreløbig, at Sagen mod Bartholin angik trende Punkter: hans vilkaarlige Udeladelse af Besværgelsen ved Daaben, hans Paastand, at Oplæsningen af Indstiftelses-Ordene ved Nadveren var unødvendig, endelig hans Vægring at ægte en Pige, med hvem han var trolovet.

Siellands Biskop havde gientagne Gange paa Embedsvegne indstevnet ham til at møde i Roeskilde for der at forsvare sin Sag (enten for Landemodet, eller rimeligere for Domcapitlet, der dengang, ligesom Universitetet, havde en Art geistlig Jurisdiction); da han desuagtet ikke havde villet møde, afgav Consistoriet under 14. Januar 1567 den Kiendelse, at den af Regieringen beskikkede Actor, Slotsherren paa Kiøbenhavns Slot Biørn Andersen, kunde lade ham hente. Den 20. Jan. mødte

Bartholin selv i Consistoriet. Da de Grunde, som han her afgav til Undskyldning, fordi han ikke havde mødt efter Biskoppens Stevning, — nemlig: at han havde hørt, at hans Modpart i Ægteskabssagen ikke agtede at komme, at han en Tidlang ei havde turdet reise, da Fogeden paa Stege Slot havde undsagt ham paa Livet[1]), og endelig, at Kirketienesten i Julen havde giort hans Fraværelse fra Hiemmet umuelig — ikke antoges for gyldige, dømtes Bartholin til at straffes propter contumaciam. Omsider den paafølgende 22. Jan. foretoges Sagen selv i Overværelse af Consistoriets Medlemmer samt tvende af Stadens Præster. Anmelderen troer herved at have godtgiort, at Bartholin ei med skiellig Grund kunde klage over Tilsidesættelse af den lovmæssige Form; med bedre Føie kunde han maaskee paaanke, at man i denne reent geistlige Ret ene betragtede Sagen fra et juridiskt og politiskt Standpunkt — uden at indlade sig paa Realiteten, eller uden at prøve Gyldigheden af de fra den hellige Skrift og Protestantismens Principer hentede Grunde, paa hvilke han havde foretaget sig den paatalte Forandring i Daabsskikkene. Ikke blot Actor indledede Forhandlingerne med det Spørgsmaal: »om det var Nogen tilladt at afvige fra hans Majestæts Ordinants, og at giøre Noget imod denne«, men ogsaa Biskoppen spurgte den Tiltalte, hvorfor han »privata auctoritate havde forandret Det, som publicæ personæ burde at giøre«; og da Bartholin, efterat have anført som Grund til den af ham foretagne Forandring, at han stundom »af sygelige (ɔ: frugtsommelige) Qvinder var bleven adspurgt, om det

---

1) Som et charakteristiskt Vidnesbyrd saavel om Tidsalderens Raahed, som om Bartholins Forhold til sine Sognefolk, anføres hans Udsagn, at den nævnte Foged havde ladet ham »bespotteligen afmale i Stege Borgestue, og at derpaa han og hans Drenge havde stukket og slaaet med Daggerter efter dette Billede.« — Efter Beretningen i Paludans Beskrivelse over Møen I. 498 skal B. have »udstaaet megen Forfølgelse af Lehnsmanden.«

skulde troes, at Børnene før Daaben vare besatte«, ogsaa beraabte sig paa, at han oftere havde talt med sin gamle Lærer Dr. Hemmingsen om denne Sag, og at denne havde været enig med ham deri, at »man vel kunde udelade Besværgelsen«: havde Hemmingsen, der allerede dengang var mistænkt for Heterodoxie i Læren om Nadveren, og som vel altsaa klogeligen ønskede at undgaae lignende Beskyldninger i Læren om Daaben, Intet at svare uden Dette: »at han aldrig havde budet eller befalet Bartholin at forandre Noget i Kgl. Majestæts Ordinants.« Ved Afstemningen vare alle de Tilstedeværende enige om, at B. havde forseet sig, forsaavidt han vilkaarligen havde forandret det, »som gode og vise Mænd med Kongen havde samtykket«. Forresten maa det bemærkes, at Ingen af samtlige Dommere i sit Votum røber noget Had til Bartholin. Tvertimod bemærkede ei alene een af Dommerne (den som latinsk Digter berømte Erasmus Lætus), at man ikke vel kunde dømme ham til at handle mod sin Samvittighed, og at han egentligen kun havde forseet sig deri, at han ikke havde indhentet sin Biskops Betænkning, inden han giorde den paatalte Forandring; men samtlige Tilstedeværende, og iblandt disse især Dr. Hemmingsen, vare endog af den Mening, at Bartholin vel havde forseet sig, men at han dog kunde vente Naade, naar han vilde rette sine Feil, hvortil han havde erklæret sig villig.

Som alt ovenfor er antydet, havde man endnu tvende Ankeposter imod Bartholin; den første af disse — hans Paastand, at det ei var fornødent ved Nadveren at oplæse Indstiftelsesordene for Communicanterne, grundede sig blot paa en Yttring, som i en privat Samtale var undsluppen ham, og blev ikke, som det synes, giort til Gienstand for nøiere Undersøgelse. Derimod synes man især at have lagt ham hans Forhold i den ovennævnte Ægteskabssag til Last; men da det her benyttede Haandskrift ikke giver nogen Oplysning om Sagens videre Forhandling eller om dens endelige Udfald, tør Anmelderen

ikke afgiøre, om dette Punkt havde nogen væsentlig Indflydelse paa den strenge Medfart, man tillod sig imod den Anklagede. At private Forhold kunne have havt nogen Deel i Dommen, lader sig vel tænke; men at Hemmingsen skulde have været Bartholins Avindsmand, og ved sin store Indflydelse have virket paa Dommerne til dennes Skade, derfor findes der ei, saavidt vides, noget gyldigt Beviis. Det sees tvertimod af det forhen Anførte, at Hemmingsen endog paa en vis Maade havde antaget sig Bartholin, og hvad deres tidligere Forhold angaaer, da omtaler den Sidstnævnte selv i eet af sine Breve, at han efter sin Hiemkomst fra Udlandet daglig i en Tid af to Aar var kommen i Hemmingsens Huus, og at han skyldte denne sin Ansættelse ved Kiøbenhavns Universitet (Dän. Bibliothek IV. 15). Ikke mindre mærkelig end den haarde Medfart, Ivar Bertelsen led, er den Yndest, han kom i hos Kong Frederik den Anden, efter at være løsladt af sit Fængel. (S. Rørdam: Ivar Berthelsens Levnet, i Kirkeh. Saml. IV. 535 ff.) Den haarde Tone, som gaaer igiennem H.'s Breve (S. 18), var vel nærmest en Følge af, at Bartholin, for at sætte sin egen Sag i et bedre Lys, havde søgt at giøre sin gamle Lærer deelagtig i den samme Overtrædelse, hvorfor han selv maatte bøde. Som et Vidnesbyrd om Bartholins Character, maae vi endnu bemærke, at han ei lod sig nøie med at angribe H.'s videnskabelige og theologiske Ære, men endog haanede ham som Menneske, ved at udsprede løgnagtige Rygter om hans huuslige og ægteskabelige Forhold. (Nyerups Universitets-Annaler S. 36 Not.)

Det er tilstrækkelig bekiendt, at Kong Christian den Fierde ikke var nogen Ven af Exorcismen; men hverken han eller hans Rigsraad kunde drive det dertil, at den blev afskaffet i Landets Kirker, skiøndt den blev udeladt ved de kongelige Børns Daab (fra Aar 1606, Pont. Annales III. 563). Af de vidtløftige Betænkninger over dette Punkt, som indløb fra endeel Biskopper og Professorer, giver det for

os liggende Skrift et passende Udtog (S. 22—38). Flere Yttringer i disse officielle Erklæringer ere charakteristiske baade for deres Forfattere og for Tidsalderen. Alle Exorcismens Forsvarere vare vel tildeels enige i, at denne Skik ei var paabuden i den hellige Skrift, at den altsaa som et *ἀδιάφορον* vel kunde være bleven bortkastet ved Reformationen; men de meente tillige, at den nu, efter engang at være indført, burde beholdes, at man ei ved dens Afskaffelse skulde paadrage sig Skin af Letsindighed og Nyhedssyge, og derhos give de Skrøbelige Anledning til Forargelse o. s. v. Til en Prøve paa de Grunde, med hvilke man gik disse og lignende Paastande imøde, afskrives nogle af Modpartiets mærkeligste Yttringer: Stephanius (Professor i Logiken ved Kiøbenhavns Universitet) bemærker i sin Erklæring, at Exorcismen ei har nogen Hiemmel i den hellige Skrift, at den ikke omtales ved Daabens Indstiftelse, ei heller anvendtes i den ældste Kirke, men at den et Par Hundrede Aar efter havde indsneget sig, hvorpaa den siden, ved Augustins Stridigheder med Pelagianerne, var bleven videre forplantet, og endelig vedligeholdt ved Pavernes Tvang. Ved Reformationen afskaffedes den i mange Menigheder. Som Grunde for dens Uhensigtsmæssighed anfører han, »at Skriften har haarde Udtryk nok, med hvilke Arvesynden kan betegnes, uden at man behøver at besudle Daabshandlingen med hiin Ceremonie, og saaledes nære Almuens Indbildning om legemlig Besættelse. Formularen, som den nu bruges, indeholder en skrækkelig og skammelig Gudsbespottelse« — —. Han tilføier den for hans Tid saare mærkværdige Yttring, at man vel endog kunde komme til at føle sig uvis »om Regelen for Troeslærdommene, da man ei kunde forsvare Exorcismen af Skriften, uden Kirkefædrenes Vidnesbyrd. Hans Embedsbroder Venusinus, der selv tidligere, medens han var Præst ved Helliggeistes Kirke, havde været under Tiltale for Udeladelse af Exorcismen ved Daaben, bemærker i sit Indlæg, at en dobbelt Besættelse af Diævelen kunde antages at finde Sted,

en legemlig og en aandelig. Paa den første, mener han imidlertid, at der ei kan tænkes; thi »ere Børnene legemligen besatte af Diævelen, hvorledes kunde Præsterne da uddrive ham uden ved et Mirakel?« Dette, troer han, lader sig ei tænke, da Præsterne ellers ligesaavel maatte være istand til at giøre andre Mirakler. Den aandelige Besættelse kan ikke hæves ved nogen Besværgelse; »var dette muligt, maatte man paa denne Maade kunne hielpe mange ugudelige Tyranner, Gudsbespottere o. s. v.; man behøvede blot at tiltale dem med disse Ord: »Far ud, Du urene Aand! jeg besværger Dig«. Til dette maaskee lidt sophistiske Raisonnement føier han endelig den gyldigste Grund, at man ikke i dette Stykke knnde beraabe sig paa Luthers Auctoritet som et tilstrækkeligt Værn for Exorcismen — uden at sætte denne over den hellige Skrifts Vidnesbyrd.

Den tredie af Universitets Lærere, der førte Ordet mod Besværgelsen, var Theologen Conrad Aslak. Af hans Erklæring udhæve vi følgende Punkter. »Christus befaler: »»Lader de smaa Børn komme til mig og forhindrer dem ikke; thi Guds Rige hører Saadanne til««; og paa et andet Sted: »»Hvis I ikke omvende Eder, og blive som Børn«« o. s. v. Er Gud altsaa de smaa Børns Gud, tilhører Guds Rige dem, skulle vi Alle vorde dem lige, hvorledes kunne de da have Noget at giøre med Diævelen? At være Medlem af Guds Rige og at være i Diævelens Magt, ere uforenelige Ting. Exorcismen er ydermere en Bespottelse mod den Almægtige; man driver Afguderi ved at bruge den, idet man anseer Løgn og Opdigtelse, som indflikkes ved Daaben for ligesaa nødvendige som de af Christus selv indstiftede Skike. Man giør næsten Gud selv til en Løgner; thi Gud siger (Gen. XVII): »»Jeg vil være Din og Din Sæds Gud;«« Exorcismen vil tilintetgiøre denne Forsikkring; idet den siger, at Børnene tilhøre Diævelen, indtil de ved dens Anvendelse befries fra hans Herredømme o. s. v. Han bemærker videre, at mange Børn døe uden Exorcisme; dersom disse nu, som maa an-

tages, blive salige uden Exorcisme, hvorfor skulle da ikke ogsaa andre Børn kunne blive deelagtige i Salighed uden Exorcisme? De Yttringer af Augustinus, som anføres, at de, der ei ere rensede ved Gienfødelsens Bad, ligge under Satans Magt, skulle, mener han, maaskee forstaaes om den »indvortes Daab, der foretages af Christus selv ved den Hellig-Aand, ei om den udvortes, der foretages af Præsten, thi ved denne blive vi ikke gienfødte; den er kun et Tegn paa den guddommelige Naade; iøvrigt kunne Augustins og Andres Yttringer ei gielde mod den hellige Skrift, men maae forandres efter denne«.

Maaskee havde Exorcismens Forsvarere ved at nedskrive deres Erklæringer tillige taget Hensyn til de Uroligheder, der faa Aar iforveien havde fundet Sted i en Stat, der baade i kirkelig, videnskabelig og politisk Henseende stod i den nøieste Forbindelse med Danmark. Anmelderen sigter her til Sachsen, hvor Kryptocalvinisterne med den bekiendte Cantsler Crell i Spidsen 1591 havde indledet en voldsom Forandring af de bestaaende kirkelige Forhold ved Exorcismens Afskaffelse (Krafft, Ausf. Historie vom Exorcismo S. 408 ff.; Arnold, unp. Kirchen u. Ketzergesch.; Schroeckh Kircheng. nach der Reformation. IV. 649 ff.) Skiøndt Sagerne stode paa en anden Fod i Danmark, lader det sig dog vel tænke, at netop de Forfølgelser, og den Samvittigheds-Tvang, som hine Optrin havde foraarsaget i den sachsiske Kirke, kunne have stemt Enkelte til at modsætte sig den tilsigtede Forandring. Dog — Anm. vover ikke at udgive denne Mening for Andet end en Gisning.

Det er en ret interessant Hypothese af Forfatteren, at de forargelige Optrin, som fandt Sted i Aaret 1608 ved det saakaldte Kiøge Huuskors, mueligen kunne staae i Forbindelse med hine næsten samtidige Forhandlinger om Besværgelsens Afskaffelse (S. 39). I ethvert Tilfælde viser den hele Tragikomoedie, som man dengang spillede i Kiøge, og som selv en agtet og lærd Geistlig efter 66 Aars Forløb giorde til Gienstand for et endnu

velbekiendt Skrift, at Præster og Lægfolk, Lærde og Ulærde vare altfor fortrolige med Tanken om Diævlebesættelser, Hexeri o. A. d., til at den af Regieringen ønskede Udeladelse af Besværgelses-Formularen skulde have kunnet giøre Regning paa almindeligt Bifald. Enkelte Præster betragtede den vistnok »som et Palladium for deres Anseelse, hvilken Mange af dem, raae, vankundige og ryggesløse som de vare, ikke paa anden Maade kunde hævde« (Rohm. S. 22). Hvad Under da, at de opbøde Alt for at haandhæve en Skik, hvis Afskaffelse saavel i den ene som den anden Henseende vilde have været dem til liden Baade?[1])

Det var at ønske, at man havde havt ligesaa fuldstændige og ligesaa authentiske Oplysninger om de Forhandlinger, der udentvivl have fundet Sted i Christian den Femtes Tid, da det nye Ritual skulde forfattes, og senere i Christian den Siettes Dage, da endeel Forandringer i den liturgiske Lovgivning atter bragtes paa Bane; men Anm. har ikke kunnet opspore de i saadan Anledning indhentede Erklæringer, og han maa følgelig indskrænke sig til at henvise Læserne til det ommeldte Skrift S. 40—52, hvor nogle Efterretninger ere samlede af trykte Skrifter. Naar Forf. iøvrigt dadler Biskop Bagger og hans Medarbeidere for Inconseqvents, forsaavidt de nemlig paa den ene Side synes at tillægge Exorcismen en dyb Betydning, idet de anordne, at den kun maa forrettes af Præsterne, og dog derhos paa den anden Side udelukke hiemmedøbte Børn fra Andeel deri: da kan Anmelderen vel ikke nægte denne Beskyldnings Rigtighed; men han bør dog tilføie, at Biskop Bagger og hans Embedsbrødre heri kun have fulgt Kir-

---

1) »Si Diabolus non esset, Clerus non haberet, unde viveret, et sic Papa cum Cardinalibus egeret« — skrev i sin Tid den for sand christelig Oplysning saa nidkiære Felix Hämmerlin (Malleolus). J. v. Müller. Anmerk. zur Gesch. d. Schweiz 4 B. 4 Cap. Sämmtliche Werke (Stuttgart u. Tübingen 1833) XXI. 8.

kens ældre liturgiske Lovgivning, der oftere indskiærper de selv samme Bestemmelser.[1])

I det tilføiede Stykke »om Besværgelsens Ret til paany at optages ved Siden af Diævleforsagelsen« blandt Daabsskikkene (S. 52 ff.), bemærker Forfatteren, at man, hvis den kirkelige Tradition skal være den ene gyldige Norm for de liturgiske Indretninger, med samme Føie kunde beraabe sig paa denne for at bevise Exorcismens Nødvendighed, som man nylig har beraabt sig paa den for at godtgiøre Forsagelsens. Heri maa Anm. give ham Ret, men Billighed fordrer tillige, at der bemærkes, at de tvende omtalte Skikke ikke kunne ansees for analoge, og at der desuden sikkert gives Mange, som ville holde paa Forsagelsen i dens nu brugelige Form, ei alene eller nærmest paa Grund af dennes Ælde, men meget mere, fordi den synes dem hiemlet ved den hellige Skrifts eiendommelige Sprog og særegne Udtryksmaade, og fordi de maaskee mene, at det Løfte om at give Afkald paa alt Ondt og alt Uchristeligt, der bør gaae forud for Daaben, vilde lide i Fuldstændighed, hvis det ei knyttedes til Diævelens Personlighed.

---

[1]) Forf. yttrer (S. 45), at man ved de i det 17. og 18. Aarhundrede ikke saa sieldne Besættelser, f. Ex. ved de berygtede Optrin i Thisted, benyttede deels de ved Daaben brugelige Formularer for Exorcismen, deels »maaskee til Afvexling andre Formularer, f. Ex. dem, der findes i den berømte Cyprianus«. Af de Acter, der fremlagdes for den i Anledning af den thistedske Besættelse nedsatte Commission, seer Anm., at en egen — udentvivl af Biskop Bircherod forfattet — Bøn var forordnet, som skulde læses over de Syge i deres Paroxysmer, af Præster, Studenter og andre Tilstædeværende. — Hvad »Cyprianus« angaaer, bør det tilføies, at denne Bog langtfra ikke var saa almindelig udbredt, at den kunde udgiøre »Menigmands fornemmeste Læsning« (Rohm. S. 46): Nyerup, der heri maa staae til Troende fremfor nogen Anden, bemærker tvertimod i det af Forfatteren selv citerede Værk (Alm. Morskabslæsn., S. 194), at denne Hexebog er saa rar, »at der neppe existerer i hele Danmark 10 Afskrifter deraf«.

XI.

Anmeldelse af J. Clausen: Laurentius Vallas Levnet og Skrifter.

Kbh. 1861. 8vo.

(1862).

Den scholastiske Videnskab, som havde sat sig til Opgave ad Speculationens Vei at begrunde og oplyse de kirkelige Dogmer, havde i meer end tvende Aarhundrede, paa de store Høiskoler i Europa samlet videbegierlige Mænd og Ynglinger, og ikke mindre forbausende end Antallet af de Tilhørere, for hvilke, efter samtidige Vidnesbyrd, de fornemste Repræsentanter for denne eller hiin Retning af Theologien og Philosophien foredroge deres Læresætninger, er Mængden og Omfanget af de Værker, i hvilke Resultaterne af deres Granskninger ere giemte for Eftertiden. Dog ere disse bindstærke Samlinger udentvivl saagodtsom ganske overgivne til Forglemmelsen. Det Ønske, som Leibnitz skal have udtalt, at en Philosoph vilde samle de Guldkorn, som maatte findes omspredte i Scholastikens Skrifter, er ikkun for en ringe Deel blevet opfyldt, og en berømt Historieskrivers Ord om det Foranderlige og Forgiængelige i Literaturens Vilkaar kommer neppe nogensteds med større Ret til Anvendelse, end hvor Talen er om hine Middelalderens Sententiarii og Quodlibetarii: »Støvet, som i de store Bogsamlinger bedækker de igiennem mange Aar af ingen Menneskehaand berørte Bøger, taler ligesaa indtrængende om alle menneskelige Ting Forfængelighed, som Græsset, der groer paa Babylons Ruiner.« (H. Hallam, View of the Middle ages, Baudrys ed. II. 319.)

Alt længe inden den sidste Scholastiker optraadte, begyndte en aldeles ny, i ingen Forbindelse med de gamle Universiteter staaende, Retning i Videnskaben at giøre sig gieldende, og blev snart et betydende Dannelseselement og et Giæringsstof i den sildigere Middelalder, og beredede Overgangen til den nye Tid. Det er den Aandsretning, som under Navn af Humanismen, opvoxede paa Italiens Jordbund, gienoplivede Sandsen og Smagen for Oldtidens Konst og Videnskab, og blev et Bindeled imellem Middelalderens Verden og Reformationens Aarhundrede. Dommene over, hvad der i Almindelighed benævnes »Videnskabernes Gienfødelse«, have været saare forskiellige. Paa den ene Side har man, greben af Beundring for de Skatte, som den græske og romerske Literatur eiede, ei kunnet finde Ord stærke nok til at anprise de Mænds Bestræbelser, der, omtrent fra Midten af det 14. Aarhundrede og hele det 15. igiennem enten som Lærere giorde den gamle Verdens Bogskatte tilgiængelige for de Videlystne, eller som, uden at skye nogen Opoffrelse af Tid eller Kraft, opsporede de i Klostrene og andetsteds bevarede Haandskrifter af de classiske Forfattere, og med rastløs Flid toge Afskrifter af de fundne Codices, hine »canes venatici«, som de kaldtes af en gammel Forfatter i Italien, »qui odorabantur omnia et pervestigabant, ut, ubi quidquid rerum esset, aliqua ratione invenirent atque compararent«. Denne Betragtningsmaade, som især tilhører Forfattere af en ældre Skole, fornemmelig Italienere, som have ladet sig stærkt paavirke af nationale og patriotiske Følelser og Stemninger, er paa Veie til at vige Pladsen for en ganske modsat Anskuelse, og med Forkiærlighed har man i den nyeste Tid dvælet ved Skildringen af den humanistiske Culturs, Christendommen aldeles modsatte, Aand, ved de sædelige Pletter, som heftede ved Flere af Humanismens meest nidkiære Befordrere, deres slaviske Efterligning af Oldtidsforfatternes Sprog og Foredrag og deres Mangel paa Alvor og Sandhed, som røber sig ikke mindre i deres

Smiger for deres fornemme Patroner, end i den smaalige og skinsyge Forfængelighed, hvormed de saae ned paa hverandres Stræben, og hvoraf de bittre Stridigheder og Forfølgelser avledes, under hvilke saa mange af de italienske Humanisters bedste Aar randt hen. Som man udførligere vil finde udviklet i den meget læseværdige Indledning til det foreliggende Skrift, var Humanismen dengang en Modesag i Italien. Paa den ene Side fremmede dette i ikke ringe Grad Opnaaelsen af dens Øiemed, og lettede den gamle Litteraturs-Dyrkere deres ofte møisomme Kald, idet Landets Mægtige maatte, for ei at regnes blandt Barbarer, hylde den opgaaede Sol, og enhver Stad, ethvert nok saa ubetydeligt Fyrstehof ansaae det som en Fornødenhed at underholde Flere eller Færre af disse Mænd, af hvem det saa igien ventedes, at de i bunden og ubunden Stiil skulde løfte de ofte meget rundhaandede Patroner til Skyerne, hvilke iøvrigt mangen Gang vare Personer af den tvetydigste Charakteer, trods al deres Legen og Leflen med Muserne. Man tænke blot paa den ved sin unaturlige Vellyst og sin feige Grusomhed berygtede Philip Moro i Mailand, den sidste Ætling af Viscontiernes Fyrstestamme, hvem den saa navnkundige Philolog Philelpho satte et Æreminde som en uovertræffelig Hersker! For Humanisterne blev Opholdet ved saa fordærvede Hoffer, som de italienske dengang i Regelen vare, en Fristelse og en Snare, hvorfra det neppe lykkedes uden ganske Enkelte at slippe uskadte, og det er den fra saa demoraliserende Omgivelser udgaaende Aand, som møder os i flere af Tidens vittigste, men ogsaa frækkeste og smudsigste Aandsproducter (Poggii Facetiæ; Antonii Panormitani Hermaphroditus; mange af Æneæ Sylvii Skrifter o. s. v.), ikke mindre end i de nys omtalte bittre Stridigheder, som Humanisterne førte med hverandre indbyrdes, og for hvilke vel oftest en Meningsulighed om en Læsemaade eller Fortolkningen af et omtvistet Sted hos en Classiker afgav Udgangspunctet, medens der gierne altid laa i Baggrunden et Ønske om

at fortrænge en forhadt Medbeiler fra en Paves, en Fyrstes eller anden formaaende Mands Gunst. Det Obscoene og meest personlige Ærerørige, vare Væxter, som frodig voxede ved hinandens Side i Humanismens Urtegaard; i Brugen af haanende Udtryk imod videnskabelige Modstandere giøre Humanisterne alle andre literære Kamphaner — selv det 17. Aarhundredes lutherske Theologer i Tydskland ufortalte — Rangen stridig. En Prøve paa hine Italieneres Uqvemsord giver Dr. Clausens Skrift (S. 187, 265, 266). Det er en yngre tydsk Lærd, Professor Voigt i München, nu i Rostock, som i den nyeste Tid, i sit Skrift: »Die Wiederbelebung des classischen Alterthums, oder das erste Jahrhundert des Humanismus« (Berlin 1859), af hvilket et betydende Brudstykke, indeholdende den almindelige, i skarpe og skiærende Ord affattede Dom om den italienske Humanismes »Phænomener og Tendentser«, har været meddeelt i Tidsskrift for udenl. theol. Literatur for 1860, S. 180—289, har giort Humanismen til Formaal for en Fremstilling, som sætter den i et ganske andet Lys, end det, hvori den er seet af de italienske Lærde og af de i disses Spor i England og Tydskland trædende Forfattere, navnlig Lorenzos og Leo X's Biograph, Roscoe og Heeren i hans Skrift: Gesch. der class. Literatur im Mittelalter (Histor. Werke, 4—5 Theil 1822). Med al den relative Berettigelse, som maa indrømmes de tvende berørte fra hinanden saa afvigende Synsmaader af det omhandlede Æmne: maa det dog tilføies, at Opgaven ingenlunde er løst, og at den classiske Literaturs Gjenfødelse endnu venter en kritisk Historieskriver, som vil see den som et Led i den store europæiske Culturring, betragte den med stadigt Hensyn til Tidsalderens andre literære og sociale Phænomener, og bedømme den med Billighed og Retfærdighed som en Forbindelse imellem den mod sin Slutning ilende Middelalder og den nye med Kirkereformationen begyndende Tid. Til en saadan fra begge de paapegede Ydersider fiernet, sine ira et studio

forfattet Skildring af hiin i den europæiske Menneskeheds Historie enestaaende Fremtoning mangler det ei paa rige Kilder, selv om man bliver staaende ved hvad der er bekiendtgiort i Trykken. Men Æmnet er saa omfattende — det har en Udstrækning i Tiden fra Midten af det fiortende Aarhundrede til langt ned i det sextende; det omfatter i Rummet noget nær hele Europa — fra Sydspidsen af Italien, fra de calabriske Klostre, hvis Munke vare Vestens første Lærere i det græske Sprog, og fra Neapel, hvor de tvende udmærkede Konger, Robert og Alphons af Arragonien samlede den classiske Literaturs Dyrkere om sig, og selv, midt under deres Vaabendaad, syslede med Oldtidsstudiet — indtil Britaniens Kyster imod Vesten, og den af slaviske Folk beboede Strandbred af Østersøen. Overalt banede den nye Dannelse sig Vei, overalt forstode dens Herolder at skaffe sig Indgang og Fodfæste, og Banen jevnedes ved den Forbindelse, som de store Kirkemøder i det 15. Aarhundrede tilveiebragte mellem Italien og det nordligere Europa. Indflydelsen af Concilierne i Costniz og Basel paa Humanismens Fremgang hiinsides Alperne er umiskiendelig. Men er Æmnet af en saadan Udstrækning, da følger det af sig selv, at det vil, selv om det blot nogenlunde udtømmende skal behandles, kræve mange Forarbeider, helst maaskee under Formen af Skildringer af Humanismens meest fremragende Dyrkere, deres Reiser, Undersøgelser, lærde Arbeider og øvrige Skiebner. Tvende saadanne i biographisk Form udførte Forarbeider, begge fra de allersidste Aar, have vi for os. Det ene er en af den italienske Humanismes nysnævnte Historieskriver, Voigt, udført Levnetsfortælling om den Pave, som fremfor Nogen af sine Forgiængere bragte Humanismen i Forbindelse med Kirken, Pius II, af hvilket Værk den i indeværende Aar udkomne Deel skildrer den berømte Pave som literær Personlighed. (Voigt: »Enea Silvio de Piccolomini als Pabst Pius der Zweite, und sein Zeitalter«, Berlin 1857—62. I—II.) (Det 3. Bind udkommet 1863).

Det andet er den af en yngre dansk Videnskabsmand med Kritik og Lærdom af Kilderne øste, og i en smagfuld Form fremstillet Skildring af en med hiin Pave samtidig berømt Humanist, om hvis Indhold vi skulle give Læserne en kort Beretning.

Laurentius Valla — hvis Levnet alt Heeren, i sin ovenfor anførte Bog (Werke, V. 213) har ønsket giort til Formaal for en udførligere upartisk Fremstilling — var, som de Fleste af de italienske Humanister, en homo novus, som ved sine egne Arbeider og sine egne Fortienester banede sig Vei til den Plads, han kom til at indtage i Literaturen. Hans Fødested var Rom; hans Fødselsaar har hans Biograph efter adskillige i hans Skrifter omspredte Data meent at burde sætte til Aaret 1407. Om hans Ungdomsaar veed man kun saameget med Vished, at han opvoxede under heldige Livsvilkaar, og nød Undervisning i de classiske Sprog af Mænd, som paa den Tid indtoge en fremragende Rang blandt de italienske Humanister: Leonardo Bruno (Aretinus), den florentinske Republiks Historieskriver, hvem Valla selv tilskriver, at han tidlig havde faaet Ære for det romerske Sprogs Simpelhed og Skiønbed, og lært at sætte sig ind i de gamle Forfatteres Tankegang, og Aurispa, den berømte Samler i Orienten af græske Codices, som under eet af sine Besøg i Rom blev Vallas Lærer i det græske Sprog, i hvis første Grunde denne alt tidligere, i Forening med en ung Mand, Gabriel Condolmiere, senere Pave Eugen IV. († 1447), var bleven underviist af en mindre bekiendt Humanist. Allerede i meget unge Aar optraadte Valla som Eorfatter. Med Iver havde han kastet sig over de nylig i et Klosterbibliothek opdagede Institutiones oratoriæ af Qvinctilian, og Frugten af hans Syslen med dette Værk var en Sammenligning mellem Qvinctilian og Cicero (1429). Dette hans første literære Arbeide gav ogsaa Anledning til hans første Sammenstød med en anseet og ældre Medarbeider, og til den første af de Feider, hvoraf han i sit ikke lange Liv maatte føre

saa mange. Han tidligste Modstander var den Samme, hvis Uvenskab forbittrede ham saa mange af hans senere Timer: Poggio, hvis Uvenskab han denne Gang havde at takke for, at han gik Glip af en Ansættelse i det pavelige Cancellie. Skuffet i sine Forventninger, begav Valla sig til Pavia (c. 1431), hvor han optraadte som Docent, og forsøgte ved sine Forelæsninger at føre sine Tilhørere ind i Talekonsten, i Oldtidens Historieskrivere og Digtere. Her fuldendte han sit Skrift de voluptate s. de summo bono, en Samtale i ciceroniansk Form, i hvilken Valla lader en Tilhænger af den stoiske Philosophi prøve en Dyst med en Forfægter af den epikureiske. Vallas gamle Lærer, Leonardos Brunos, fører Ordet for Stoicismen, hans daværende Ven, som inden kort Tid skulde blive hans bittreste Modstander, Antonius Ponormitanus, forsvarer den epikureiske Livsanskuelse. Som Kampdommer fremtræder den Mand, i hvis Huus Samtalen tænkes henlagt, den florentinske Bogsamler Nicolus, og berigtiger det Skiæve og Vildledende i begge de Ordførendes Anskuelser, og viser dem hen til Christus og det evige Liv som Maalet for et Menneskes Stræben. I denne saavelsom i en anden Dialog de libero arbitrio, i hvilken Valla paa en populær-philosophisk Maade søger at løse Spørgsmaalet om den guddommelige Forudvidenheds Forhold til den menneskelige Villie, havde han stillet sig imod de scholastiske Philosopher, imod hvilke han snart rettede et nyt Angreb, og gik løs paa de Retslærde, blandt hvilke Datidens Ypperste var Bartolus i Bologna, og den Anvendelse, disse giorde af den aristoteliske Philosophie med dens Sophismer og Syllogismer paa deres Videnskab. Hvilke Laurbær Valla end høstede i disse Kampe, og hvor berømt hans Navn end blev blandt den scholastiske Læremaades Dag for Dag voxende Modstandere; saa kunde denne Strid dog ikke Andet end giøre ham kied af Livet i Pavia, og da den i Rom herskende Giæring, under hvilken Paven, som laa i Strid med sine egne Undersaatter, paa samme Tid som han

var i aabenbar Feide med det i Basel samlede Concilium, maatte forklædt som Munk begive sig til Florents, ikke giorde Livet i denne Stad tiltrækkende for en Mand med boglige Formaal for Øie: valgte Valla at modtage en Secretærpost hos den ovenomtalte ridderlige Kong Alphons, og i denne Fyrstes Nærhed tilbragte han omtrent otte Aar, deelte med ham under de Kampe, ved hvilke han maatte hævde sin Adkomst til Neapels Krone, alle Krigerlivets Besværligheder, men ogsaa de Opmuntringer, hvorved den begavede Fyrste søgte midt under Krigstummelen i Leiren ved Gaeta, at styrke og forfriske sit Sind ved Læsning af Oldtidens Forfattere, og Beskuelsen af de deri forekommende Mønstre paa store i Livets Møie prøvede Mænd. Under alt dette fandt Valla Leilighed til selvstændige Arbeider over Oldtidsvidenskaben, og foruden andre Værker af mindre Betydenhed, fuldendte han i dette Tidsrum af sit Liv de tidligere begyndte Elegantiarum Libri VI, hvis Hensigt er at ophielpe det forfaldne Romersprog, og at skaffe det sin classiske Reenhed tilbage. Dette er Vallas Hovedværk, det paalidelige Vidnesbyrd om hans sieldne, paa meget omfattende Læsning af de bedste Forfattere grundede, Kiendskab til det latinske Sprog, dets Grammatik og dets Synonymik. Det erhvervede sig, saasnart enkelte personlige Avindsmænd af Forfatteren vare forstummede, Samtidens, og har vidst at vedligeholde Eftertidens udeelte Bifald, og da Bogtrykkerkonsten i Aarhundredets Slutning havde naaet Italien, udkom det ene Oplag, den ene Udgave efter den anden. Der tælles 59 saadanne i Tidsrummet fra 1471—1536. Ogsaa langt udenfor Italien skaffede det sig Anerkiendelse, og da vort Universitet strax efter Reformationen sattes paa en ny Fod, lagdes Vallas Værk til Grund for den studerende Ungdoms philologiske Dannelse. Det paalægges i Universitetsfundatsen af 1539 den philologiske Lærer, den saakaldte Lector pædagogicus — i sin Udvikling af de gamle Sprogs Etymologie, Syntax og Prosodie at henvise

sine Tilhørere til den engelske Læge Linacres græske Sproglære[1]) og til Vallas Elegantiæ (addit. III. ad Cragii et Steph. Hist. Chr. III., ed. Grammii, p. 105). Endnu i vore Dage har en Kiender af det latinske Sprog som Zumpt udtalt en anbefalende Dom om Brugbarheden af Vallas Værk, selv efter den i Behandlingen af den latinske Sprogvidenskab foregaaede Omvæltning. Men om alt dette, saavelsom om Vallas øvrige Arbeider under hans Ophold i Syditalien, om de Fortrædeligheder, han indvikledes i ved sine fornyede Angreb paa Scholastikerne og Aristotelikerne, og især om de Kampe, han maatte udholde med de mange andre i Alphons's Sold staaende Hofpoeter og Hoftalere — blandt hvilke han mødte sin sin tidligere Avindsmand Panormitanus, som, kronet af Keiser Sigismund, for sit smudsige Product Hermaphroditus, straalede som en Stierne af første Rang ved det neapolitanske Hof, maae vi henvise til den livlige Skildring i Dr. Clausens Bog, og bemærke ikkun, at disse smaalige Kiævlerier imellem de ved Datidens Hoffer lønnede og underholdte Lærde ikke savne Paralleler i andre Lande, hvor Fyrsterne omgave sig med Poeter og Literatorer. Er det ikke de selvsamme til Haandgribeligheder udartende Optrin blandt Mændene i den svenske Christinas Hofstat, hvorom hendes ældre og nyere Biographer (Arckenholtz og Grauert) tale saa udførlig? Eller kiendes ikke ganske lignende Begivenheder, lignende Yttringer af Avind og Misundelse mellem de franske saakaldte Philosopher, som forherligede Frederik II. i Berlin og i Sanssouci? Selv i Oldtiden har man iagt-

---

[1]) Thomas Linacre, Henrik VII's og Henrik VIII's Livlæge, havde hiinsides Alperne studeret den gamle Literatur under Politian og Demetrius Chalkondylas. Hvilken Yndest han stod i hos Lorenzo af Medici, (Bohn sed. London 1851, p. 216) sees af Roscoe, Life of Lorenzo de Medici. Foruden mange Oversættelser nævnes 2 Skrifter af ham henrørende til den latinske Sproglære, de emendata Latini sermonis structura. S. Ba'yle, Dict. III. 119.

taget lignende Forhold. (Wegener, de Aula Attalica. Hafn 1836, P. I. p. 95—105.)

Blandt de Arbeider, som i hine Aar sysselsatte Valla, er der et, som i ikke ringere Grad, hvorvel paa en ganske anden Maade, end hans grammatiske Værk, forskaffede ham Navnkundighed: hans Skrift om Kong Constantin den Stores foregivne Gave til Pavestolen. Dette Arbeide skiænkes i Dr. Clausens Bog en meget udførlig Omtale (S. 118—39). Valla var ikke den Første, som havde faaet Syn for Ugyldigheden af den kirkelige Tradition om Constantins Gave til Pave Sylvester af hele det vestlige Europa, og allerede for mere end eet Aarhundrede siden havde Keiserens Livlæge, Marsilius Ficinus, under de heftige Stridigheder imellem Ludvig af Baiern og Pave Johan XXII., blandt andre pavelige Anmasselser ogsaa fremhævet denne, og af Vallas Samtidige havde paa Baseler-Conciliet Nicolaus Cusanus yttret sig imod Gavebrevet, men Ingen havde udførligere, eller med større Heftighed, eller i mere rhethoriske Phraser og Vendinger drøftet Sagen, end Valla, hvis Skrift i selve Reformationens Aar blev draget for Lyset af Ulrik v. Hutten, og virkede som Olie i Ilden. Hvorvidt dette Skrift (declamatio de falsa et ementita donatione Constantini) er en Frugt af Forfatterens rene Sandhedskiærlighed, og hans Omsorg for Kirkens Reenhed — en Sag som synes hverken at have ligget Valla eller Fleerheden af de italienske Humanister synderlig paa Hierte — forekommer os overmaade tvivlsomt. Naar vi see hen til den lidenskabelige Tone, som gaaer igiennem Skriftet, og den ynkelige Palinodie, som Valla snart istemte, da han behøvede Pavens Gunst: maae vi med Dr. Voigt (Wiederbelebung S. 224) i Vallas Declamatio see et Partiskrift, fremkaldt ved det spændte Forhold, hvori Paven paa den Tid stod til hans Patron, Kongen af Neapel. Det forekommer os, at Vallas »Declamatio« ikke i mindste Maade staaer over det af Dr. Clausen (S. 216) omtalte af Poggius conciperede Stridsskrift,

hvori denne Lærde, hvem Omsorg for Kirkens Reenhed eller for et christeligt Liv ikke trykkede, i de heftigste Udbrud drager tilfelts mod den af Baseler-Conciliet kaarede Modpave Felix V., eller andre lignende Actstykker, som det overdroges Humanisterne at skrive, og hvis Affattelse hørte med til de dem ifølge deres Stilling ved Hofferne paaliggende Pligter. Et politisk Manifest, et Statsskrift pleier sielden, og pleiede allermindst i hiin Tidsalder, at dicteres af lutter Hensyn til Ret og Sandhed.

For vor Tid har Vallas Polemik mod det foregivne Gavebrev af Constantin den Store ikke stort Andet, end en historisk Interesse. En anden Strid, hvori Valla indvikledes, og hvori det atter turde være tvivlsomt, hvorvidt han har handlet udelukkende i Sandhedens Tieneste, eller om ei ligesaa meget for at komme sine personlige og Humanismens Fiender til Livs: er af en ganske anden Betydenhed for vor Tid. Enhver seer, at der sigtes til hans Polemik imod den giængse Tradition om det saakaldte apostoliske Symbolums Oprindelse (S. 152—165), i hvilken Kamp han førtes ind ved en Minoritermunks Prædiken herom. Denne Sag har i vore Dage faaet ny Betydning, da den gamle Digtning om Troesbekiendelsens Affattelse af Jesu Apostle membratim et articulatim atter er dukket op; netop derfor behøve de gamle Vidnesbyrd paany at føres imod den.

Valla forlod for en Tid Neapel. Et ydmygt Brev til Pave Eugenius VI., fuldt af Smiger for denne, opfyldt med Ønsker om, at der maatte gives ham Leilighed til at tiene Pavestolen, samt med Forsikkringer om hans Redebonhed til at tilbagekalde saadanne Yttringer, hvormed han maatte have givet Anstød, skaffede ham atter Adgang til sin Fædrenestad. Dog blev Opholdet der ei af lang Varighed, og Munkene, som ei kunde glemme det Nederlag, som deres Standsfæller i Neapel havde lidt i Striden om den apostoliske Troesbekiendelse, opflammede, som fortælles, de lavere Folkeclasser saaledes imod Valla, at han ved iilsom Flugt maatte forlade Rom. Vi finde

ham strax efter atter i Neapel. Nogle Aar forløb, inden Valla giensaae sin Fødestad, men da han sidste Gang fæstede Bo der, blev det paa Livstid. Da heldede imidlertid Dagen for ham, og det blev ingen lang Række af Aar, i hvilke det forundtes ham i Rom i en sorgfri udvortes Stilling at kunne hellige sig til sine Ynglingsstudier.

Cardinal Thomas Sarzano havde alt længe været høit anseet blandt Humanisterne. I Florents havde han ordnet den mediceiske Cosmus's Bibliothek, og blev derved Stifteren af den nyere Bibliothekvidenskab; paa samme Tid som vigtige Statsembeder vare ham betroede. Da Eugenius IV, afgik ved Døden, ophøiedes han uden Modstand til hans Efterfølger. Medens han ved en klog og forsonlig Politik qvalte de Spirer til Giæring og Misnøie, som han havde faaet i Arv fra sine nærmeste Forgiængere, og bilagde det Kirkebrud, som havde hersket fra Baseler-Conciliets Dage, og atter kaldte den gamle Ærefrygt for Pavestolen til Live: glemte han ikke Musernes Dyrkere, og neppe sad han fast i Sædet, inden han indbød Italiens meest ansete Lærde til at samle sig omkring ham i Rom. Den Første, til hvem en saadan Indbydelse udgik, var Laurentius Valla, som snart i Apostelstaden fandt sig omgiven af gamle Venner og Disciple, men ogsaa af gamle Uvenner og Avindsmænd blandt Humanisterne.

Nicolaus V.'s Pontificat er saa ofte skildret; saa mange Beretninger foreligge om hans Gavmildhed, hans utrættelige Samlerflid, hans lærde Hofstat, omfattende de berømteste Mænd fra alle Italiens Egne, og mange Græker, og de Arbeider, som han igien krævede af sine Clienter, navnlig Afskrifter af Codices og Oversættelser paa Latin af de meest betydende græske Forfattere fra Oldtiden. Alligevel vil det tilforn Bekiendte herom ikke uden megen Interesse kunne læses paany i Dr. Clausens Skildring (S. 196—247). I hans Beretning om Pavens lærde Republik, gives os blandt meget Andet en Charakte-

ristik af de Mænd, som foruden Valla, samlede sig i Rom i denne Paves 8aarige Regieringstid. Her møde vi Humanismens Veteran Poggio; Grækerne Georg fra Trapesunt, som alt tidligere havde aabnet en Veltalenhedsskole i Rom, og Bessarion, der som Samler af lærde Skatte og som Beskytter af lærde Mænd, rivaliserede med Paven selv, og derfor fiernedes fra Rom og sendtes som Biskop til Bologna; Tartellius, hvem Tilsynet betroedes med den pavelige Bogsamling; Manettus, der med Kundskaber i det græske, ogsaa forbandt Indsigt i de østerlandske Sprog, og hvem Paven derfor opfordrede til at forsøge sig paa en ny Oversættelse af den hellige Skrift efter Grundsprogene, og mange Flere. Som Vederlag for den Understøttelse, som tilflød Valla af den pavelige Kasse, paalagdes der ham Oversættelser af flere græske Forfattere, navnlig af Herodot og Thukydid. Det viste sig forresten ved disse Oversættelser, at Laurentius Valla langt fra var saa bevandret i det græske som i det latinske Sprog. Hertil kom, at det Manuskript, der laa til Grund for hans Fortolkning af Herodot, var saa fuldt af Feil, at Meningen ofte er vanskelig at fatte. (See Herodoti Musæ ed Schwighäuser. Argent. et Parasiis 1816. Vol. I—VI. (Vol. I. in Præf. p. XI—XII.) Ogsaa optog han atter i Rom sin gamle Syssel som Ungdomslærer, i Førstningen i Opposition til Grækeren Georg af Trapesunt, med hvem han senere kom paa en fortrolig Fod. Til Vallas seneste Aar høre de af ham tidligere begyndte Anmærkninger til det nye Testamente, som Erasmus Aaret 1704 fandt i et Klosterbibliothek, og drog frem for Lyset. Det var et Bidrag til en forbedret Oversættelse af den kirkelige Bibel, og det første Stød til en philologisk Fortolkning af de hellige Skrifter. Valla var for fremmed for Christendommens Aand, til at man skulde vente hans Opmærksomhed henvendt paa Andet end Bogstaver, Ord og Glosser; derfor, som er erindret i et bekiendt Værk, findes i disse Anmærkninger »ikke den ringeste Bestræbelse efter

at kiende og gaae ind paa det religiøse Indhold, og en levende Interesser for de lingvistiske Særegenheder er forenet med fuldkommen Ligegyldighed for Indholdets Eiendommelighed« (H. N. Clausen, det nye Testamentes Hermeneutik, S. 247). At de Erindringer om Feil og Mangler i den gamle Oversættelse, som indeholdes i Vallas Anmærkninger, skulde være benyttede ved den Revision af Vulgata, som, efter Beslutning paa Tridentiner-Synogen, (sess. IV., Libri Symb. Eccl. cath., ed Streitwolf et Klener, Gött. 1846, I. 16) blev besørget: er ikke antageligt, efter det onde Rygte, hvori Valla stod i den romerske Kirke; vissere er det, at saavel hans »Anmærkninger«, som han øvrige Værker giorde god Tieneste i den tydske Kirke-Reformation.

Vallas Beskytter sluttede alt 1455 sin Løbebane, men i den nye Pave, den gamle Calixtus III., fandt han atter en gavmild Herre, som endog ophøiede ham til Domherre ved Laterankirken. Det var visselig »en Skiæbnens Ironie«, som Forf. bemærker, at den samme Mand, som saa bittert havde angrebet Pavens Høihed, skulde ende som Canonicus ved Pavens egen Sognekirke; men det Veemodige i denne Betragtning svinder bort, naar vi, hvortil der synes al Anledning, see hans Angreb paa Pavemagten og hans »Forsvar for den nedtrykte Guds Kirke«, som begrundede i den verdslige Stræben efter at benytte Tider og Omstændigheder paa den klogeste Maade. Den, som i saa devote Ord kunde giøre Paven den ydmygste Afbigt, erklære sig redebon til at fægte for hans Sag, og villig til enhver Tilbagekaldelse, havde neppe synderligt Syn for Kirkens Brøst.

I denne Stilling tilbragte Valla endnu nogle Aar; og da de heftige Feider, hvori han havde ligget med sin saa tidt omtalte gamle Modstander, omsider ophørte, og alle udvortes Betingelser vare tilstede for et roligt, sorgfrit, til Studier helliget Liv: har Valla sikkert udkastet Planer til mange Fremtidsarbeider, men en høiere Styrelse vilde det anderledes, og i sine bedste Aar endte han sit

sit ikke lange, men skiæbnerige, bevægede Liv, den 1 Aug. 1457. Hans gamle Moder, der overlevede ham, satte ham et Gravmæle, som er bevaret til denne Dag, og Indskriften, som pryder Monumentet, er meddeelt i det her anmeldte Skrift. Uden selv at være greben af Evangeliets Dybde og Høihed, fremmede Valla den christelige Troes Sag ved de Angreb, han rettede paa den Tid, som havde overlevet sig selv, med dens Barbarie og Formalisme, og, ved at benytte de fra Sprogvidenskaben vundne Resultater paa de hellige Bøgers Fortolkning, blev han et Redskab i en høiere Haand til at skaffe den evangeliske Sandhed Fremgang og Anerkiendelse. Betragtet fra et saadant Synspunkt, egner Laurentius Valla sig aldeles til det Æreminde, som en lærd og grundig forskende Forfatter har sat ham i det Skrift, hvilket vi, med Tak for den Belæring, vi selv deri have fundet, ønske at giøre bekiendt for en videre Kreds.

XII.

Anmeldelse af P. A. Munch: Diplomatiske Bidrag til Erkebiskop Jens Grands Levnetsbeskrivelse.

I Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1860. S. 62—189.
(1863.)

Den Lethed, hvormed Adgangen i de senere Aar næsten i alle Lande er tilstaaet Historiens Dyrkere til de i Archiverne bevarede Brevskaber, ved hvis Benyttelse en overordentlig Forøgelse af Stoffet og det historiske Materiale er vundet, og flere og betydende Partier af Historien have antaget en ganske ny Skikkelse, er ogsaa kommen Forskere i Nordens Historie tilgode, for hvilke Englands, Hollands, Belgiens og andre Staters offentlige Brevgiemmer have aabnet sig med største Redebonhed. De italienske Archiver, og iblandt disse det fornemste af dem alle, det store Centralarchiv for hele Christenheden i Vaticanet, — om hvis Betydenhed ogsaa for de fra den italienske Halvø fiernestliggende Landes Historie man nu er istand til at giøre sig en Forestilling, ved blot at kaste et Øie i det af Archivets Præfect, Aug. Theiner, udgivne 1. Bind af Vetera Monumenta Historiam Poloniæ et Lithuaniæ gentiumque finitimarum illustrantia (Romæ 1861 Fol.) danne en Undtagelse, og ere, saavidt vides, indtil den nyeste Tid vedblevne at være lukkede for fremmede Forskere.

Til Oplysning i dansk Historie lykkedes det i sin Tid den bekiendte Schweizer Mallet, (født i Genf 1730, død sammesteds 1807) som i dansk Statstieneste forfattede paa Fransk en endnu meget læselig Historie af Danmark, i Midten af det forrige Aarhundredde, at faae Copier af nogle enkelte Actstykker i det

vaticanske Archiv, hvilke nu bevares i det kgl. Geheimearchiv. Den verdensberømte Suhm, hvis literære Indflydelse strakte sig over hele Europa, anmodede, idet han giennem de danske Videnskabsmænds store Beskytter i Rom, Cardinal Borgia, tilsendte Pave Pius VI. (1784) et Exemplar af det 5. Bind af Scriptores Rerum Danicarum, om at en Undersøgelse maatte foretages i Archivet efter Ansgarii Dagbog. Ved til Giengiæld for hiin Gave at sende vor Landsmand den i Rom udkomne Udkomne Udgave af Opera Maximi Ep. Taurinensis, yttrede Paven i et meget forbindtligt Brev sin Beklagelse over, at det omspurgte Manuscript ligesaa lidt i de vaticanske som i andre af Roms Samlinger havde været at opdage, og angav derhos Grunde, som maatte giøre det tvivlsomt, hvorvidt en saadan Dagbog af Nordens Apostel nogensinde var tilstillet Pavestolen (Nyerup: Suhms Levnet og lærde Brevvexling, 135). Den anseete danske Lærde synes ikke at have giort videre Forsøg paa at faae Bidrag til den danske Historie fra Vaticanet. Til Porthans Accessio ad Recensionem Bullarii Romano-Sviogothici a Celso ed. (Aboæ 1797) ere ved en Sendelse fra Pius VI. endeel Buller benyttede fra de romerske Archiver, »ex variis tabulariis, ne arcano quidem illo Castelli S. Angeli excepto« og deriblandt flere, som udelukkende angaae danske Forhold.

I Vinteren 1819—20 opholdt nuværende Professor Clausen sig i Rom. Paa samme Tid som han, besøgte den danske Prinds Christian Frederik (senere Christian VIII.) Rom, og ved denne Fyrstes Mellemkomst lykkedes det den nævnte danske Lærde at »at faae den mysteriøse Dør til Vaticanets indholdsrige Archiver aabnet«, og der blev tillagt Præfecten for de pavelige Archiver Befaling til at udfærdige authentiske Copier af Actstykker henhørende til Danmarks Historie. Udbyttet heraf var i Alt Gienparter af 28 Documenter, hvoraf dog af de 18 Mallets Afskrifter allerede tidligere fandtes i Geheimearchivet i Kiøbenhavn; de øvrige ti traadte der-

imod første Gang frem for Lyset, og bleve senere af den samme Mand, som havde foranlediget Undersøgelsen i det pavelige Archiv, udgivne med meget lærerige orienterende Indledninger i det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter for Aaret 1826 (S. 1—98). Med Undtagelse af en ganske kort Skrivelse af 1433 af Pave Eugenius IV. til Kong Erik af Pommern, angaae alle disse Breve eller Buller det trettende Aarhundrede, og her er første Gang meddeelt det truende Brev, som Honorius III. (1210—27) tilskrev Grev Henrik af Schwerin, om ufortøvet at løslade den af ham fangne danske Kong Valdemar og dennes Søn.

I vore Dage har den berømte norske Historieskriver Professor Munch under sit Ophold i Rom, fundet større Held, end det, der for over 40 Aar siden blev vor ovennævnte Landsmand til Deel, som selv under Forhold, der dengang syntes meget begunstigende, maatte lade sig nøie med at modtage de Gienparter af Actstykker til den nordiske Kirkehistorie, som Archivets Foresatte vilde give ham, »uden at det anderledes end ganske middelbart og ufuldstændigt, stod i hans Magt at indvirke paa den afskrivende Flid, ved Valget af de enkelte Buller og Breve.« Som det synes, er der for Professor Munch intet Dølgsmaal lagt paa hvad hine literære Fundgruber indeholde, og ingen Hindring har mødt ham i at afskrive de Dokumenter, han forefandt. Vi kunne af denne anseete Lærdes Forskninger i de hidtil saa ængstelig tillaasede Brevgiemmer imødesee mange nye og vigtige Bidrag til det norske Diplomatarium, mangen Berigtigelse til den norske Stats og Kirkes Historie giennem Middelalderens saa stormfulde Aarhundreder. Den samme Lærde har benyttet Leiligheden til af de Kilder, som stode til hans Raadighed, at udfylde Huller ogsaa i den danske Kirkes Historie. En Prøve heraf ere de i det for ikke lang Tid siden udkomne Bind af Oldskriftsselskabets Aarbøger for 1860 optagne Bidrag til Jens Grands Levnetshistorie, hvorom vi denne Gang skulle give en kort Meddelelse.

Det første af de af Prof. Munch meddeelte Actstykker til hiin Prælats Levnetshistorie — hvortil alt ikke ubetydelige Bidrag haves, deels i Acterne i den mellem ham og Kong Erik Menved ved den romerske Curie førte Proces, som ere optagne i 6. Bind af de langebekske Scriptores; samt i den sammesteds aftrykte rimede latinske Biographi; deels i den først af den roeskildske Boghandler Nør Nissum 1649 udgivne og senere i Folioudgaven af Hvitfeld og som et Tillæg til Bispekrøniken indlemmede Historie om hans Fængsel paa Søborg Slot, hvorom Gram mener, at den støtter sig paa en Beretning af Grand selv (not. ad Meursii Hist. Dan. col. 954), — er et Gavebrev, ved hvilket Jens Grand, som daværende Provst ved det roeskildske Domcapitel, og, som han selv kalder sig, Professor in Decretis — en Hentydning til hans Studium af den pavelige Ret — overdrager det ham ved Arv efter hans Fader tilfaldne Gods, beliggende især i Voldborg, Ringsted og Flakkebjerg-Herreder i Sielland, til den roeskildske Kirke (S. 67 ff). Af disse i Gavebrevet specificerede Eiendomme skulde der oprettes sex Canonicater, og Bestemmelser ere tagne om, hvorledes de Indtægter, som tilfaldt Domherrerne af disse Besiddelser i Tidernes Løb kunde forøges ved de under Vacancer faldende Indkomster. Gavebrevet, udfærdiget i Roeskilde 19. Juli 1288, er i sin Heelhed optaget i Pavens Stadfæstelses-Document. Et senere ogsaa her aftrykt Document af den 15. Mai 1289 giver en authentisk Forklaring over enkelte Puncter i Gavebrevet, hvis Mening mueligen kunde være tvivlsom (S. 74 – 75), og tillægger endvidere hine Domherrer nogle Eiendomme, som Grand senere havde erhvervet, og tilskiøder dem en Gaard i Roeskilde (S. 74—75).

Som det synes, havde Jens Grand ved disse Gavebreve afstaaet alt sit urørlige Gods, og det er i den Anledning, at Biskoppen af Roeskilde, idet han udtrykker sin Erkiendtlighed for hans Gave, tillige, af Omsorg for, at han ikke, efterat have bortgivet Alt hvad han eiede,

skulde komme i Armod, og endog blive nødsaget til at »betle«, tillægger ham ved Gavebrev af 27. Juli 1288 andre Roeskilde Kirke hidtil tilhørende Eiendomme til Afbenyttelse for Livstid (S. 84—85). Professor Munch feiler neppe meget, naar han antager, at den Gave, som Jens Grand saaledes skienkede Roeskilde Domkirke, var den rigeste, som maaskee nogen ikke fyrstelig Person hidtil havde givet til Kirken i Danmark. Af selve Documenterne, hvor de bortgivne Eiendomme (Huse, Gaarde, Møller), med den tilhørende Besætning, ere opregnede, sees, hvilken betydende Værdi disse have besiddet. Efter en Yttring hos Hvitfeld, som, uden at kiende Gavebrevene, har vidst nogen Besked om Gaven, skulle de af Grand oprettede Canonicater med tilhørende Jordegods senere (ved Reformationen) være blevne tillagte de »Høilærde«, eller komne i Universitetets Eie. Prof. Munch formoder derfor, at man let maatte kunne paapege Gaardene og disse Værdier til forskiellige Tider, da de, ifald Hvitfelds Angivelse staaer til Troende, hyppigen maae forekomme i Universitetets ældre Bøger og Regnskaber. Vi bemærke, at de ældste ved Trykken offentliggiorte Universitets-Regnskaber (1537—39; 1539—40), ikke stadfæste denne Formodning; de give aldeles ingen Opregning af den Indtægt, som de enkelte Bøndergaarde kastede af sig, og forgieves søger man deri de sex Præbender nævnede, som ved Grands Gave vare komne til Roeskilde Domcapitel og derfra til Universitetet (Selmer, Akad. Tid. for 1834; Danske Magazin 3. Række I. 67 ff).[1])

Ei længe efterat Jens Grand ved disse Documenter havde bortgivet alt sit Fædrenegods til Kirken, døde den lundske Erkebiskop Johan Dros (20. Jan. 1289), og, efter den almindelige Angivelse, blev alt under 9. April s. A. Jens Grand udvalgt til hans Eftermand. Jens Grand, som stod i nært Slægtskabsforhold til Biskop

[1]) Man see nu hvad der om Grands 6 Præbender er meddeelt i Kirkeh. Samlinger VI. 165—174 af Dr. H. F. Rørdam.

Peder Bang i Roeskilde, Erkebiskop Jacob Erlandsen og, de ved Erik Glippings Mord compromitterede Magnater — det legitimistiske Parti i Danmark, som de kaldes af Prof. Munch — var selv ikke bekiendt for nogen varm Hengivenhed til den regierende Kongeslægt; faa Aar iforveien havde han ligget i Strid med den senere dræbte Konge om Præsentationsretten til St. Mikkels Kirke i Slagelse, som den kongelige Cantsler giorde ham tvistig, hvorimod han i Januar 1283 havde nedlagt en formelig Protest (Suhm Hist. af Danm. X. 1018—19); og hans omtalte Forhold til Kongemorderne havde bragt ham i Mistanke for Andeel i deres blodige Daad. Af denne Grund kunde hans Valg til Rigets øverste geistlige Værdighed ikke være Styrelsen i Landet i den unge Konges Mindreaarighed kiærkomment, og Grand maatte, inden han tiltraadte denne Stilling, edeligen love, som det hedder i de flere Aar derefter for det pavelige Hof førte Klager imod ham (S. S. R. R. D. D. VI. 291), at han »vilde være Kongen ubrødeligen tro, holde sine Undergivne til den samme Troskab, elske Kongens troe Tilhængere, og hade deres Modstandere, fornemmelig de fredløse Kongemordere, aldrig virke for disses Tilbagekomst, samt at ville udvirke pavelige Breve, hvori Saadant giordes ham til udtrykkelig Pligt.« Derpaa, siges der videre, »tog Kongen ham til Naade, gav sit Samtykke til hans Valg, modtog hans Lehnshylding, og anbefalede ham skriftlig til den pavelige Stadfæstelse.« Kort derpaa begav han sig selv til Rom for at erholde Pave Nicolai IV's Confirmation. Af dennes Stadfæstelsesbrev (dateret 18. Marts 1290), som Prof. Munch nu har meddeelt (S. 93—94), faaer man denne høist mærkelige Oplysning: hvorvel valgt paa en efter den kanoniske Ret aldeles lovlig Maade, og skiøndt Grand selv havde givet sit Samtykke til sit Valg: har han dog, efter sin Ankomst til Rom, givet Afkald paa alle de for ham af denne Udnævnelse flydende Rettigheder, og ganske nedlagt det lundske Erkesædes Besættelse i Pavens Hænder.

Paven blev da, efterat den kanoniske Termin til Foretagelsen af et nyt Valg var udløben, berettiget til provisionsviis at besætte den ledige Erkestol, og, idet han kastede sine Øine paa den Mand, som havde frasagt sig den ham efter det skete Valg tilkommende Ret til Embedet, kunde al Tale om de Forpligtelser, som denne havde paataget sig imod sin Konge, som en Betingelse for Valget, bortfalde. Man feiler neppe i, med Prof. Munch at antage, at Grand, som vel en rum Tid før Udfærdigelsen af hiint Document, og sandsynligviis Efteraaret forud, maa være kommen til Rom, har fundet Leilighed til at raadslaae med Curiens Embedsmænd om den Maade, hvorpaa han lettest skulde ordne Sagen, og blive fri for de besværlige Forpligtelser, som Statsstyrelsen i Hiemmet havde knyttet til hans Udnævnelse.. Utvivlsomt synes det at være, at den hele Transaction har været et aftalt Spil. At der aldrig noget Øieblik er tvivlet om, at Jens Grand vilde blive Den, som erholdt Pallium, viser allerede den Omstændighed, at han endog flere Dage før Udnævnelsesbullen lod sig ved et særskilt Document (dateret 15. Marts 1290 S. 99 ff.) meddele pavelig Fuldmagt til for et Tidsrum af fem Aar fra den Dag han personlig indfandt sig i sit nye Stift, at nyde eet Aars Indkomster af alle geistlige Beneficier, der bleve ledige i Erkestiftet, for derved at sættes istand til at betale sammes Gield Atter et mærkeligt Actstykke, som, i Forening med Udnævnelsesbullen, udbreder et ganske nyt Lys over Jens Grands Forhold.

Havde Forholdet imellem Jens Grand og Statsstyrelsen i Danmark alt tidligere ikke været det ønskeligste: da blev det tilvisse ei bedre, efterat han havde naaet Maalet for sine Ønsker. Havde han iforveien vakt Mistanke om, at han yndede og hemmelig begunstigede det Parti af oprørske Stormænd, som havde ryddet den unge Konges Fader afveien, og som nu, i Forbund med den norske Konge, bare aabenbart Avindskiold imod det danske Rige: saa tiente hans Adfærd, efter at han var

blevet ophøiet paa Erkesædet, ingenlunde til at giøre ham reen i Verdens Øine. Det lagdes ham til Last, at han havde indrømmet de flygtede Kongemordere den Plads, hvorpaa de, paa en Erkestiftet tilhørende Grund, anlagde Slottet Hunehals (ved Varberg i Halland), hvorfra de, i Forening med de norske Fyrster giorde deres Røvertog, snart mod den ene, snart mod den anden af de danske Provindser; at han havde havt lønlige Sammenkomster med dem, og befordret de Breve, som de vexlede indbyrdes; at han, da et almindeligt Opbud var skeet til alle Indvaanerne i Landet om at ruste sig imod de allevegnefra fremtrængende Fiender, havde, skiøndt en udtrykkelig Opfordring var udgaaet til ham, nægtet Lydighed, og forledet, under Trudsel om Anvendelse af Kirkens Straffe, sine Undergivne til ikke at lyde det kongelige Paabud. Af Procesacterne (S. S. R. R. D. D. l. c.), hvor alle disse gravamina mod Grand opregnes, er det ikke altid let at see, hvilke af disse landsforræderske Handlinger der høre til Tiden før hans Ophøielse paa Erkesædet, og hvilke til Tiden efter. Som Provst i Roeskilde havde han yttret, da Tidenden kom om Mordet paa Erik Glipping i Finderup Kirkelade, at det var Skade, at denne Gierning ei var øvet 12—16 Aar forud, thi da vilde den Afdøde ikke have efterladt sig nogen Søn. Paa offentligt Thing skal han have sagt, i Anledning af dette Mord, at flere danske Konger vare omkomne paa lignende Viis: den dræbte Konges Fader havde faaet Gift, og hans Broder var druknet i Slien. Mange lignende uoverlagte Ord havde han ladet falde, som hans Modstandere og Avindsmænd havde skrevet sig bag Øret, og kom frem med i en beleilig Stund, ligesom den efter Kirkegodset paa Reformationstiden tørstende Adel kom frem med de ubesindige Ord, som Prælaterne havde ladet falde, mod de luthersksindende Magthavere. Af de Handlinger, som lagdes ham til Last, var det vel den ringeste, at han, havde tilegnet sig Patronatsretten til flere Kirker, paa hvilke Kongen havde Hævd, og at han, da en Vacance

var indtraadt i Roeskilde Stift, i Aaret 1290, efter Ingvar Hiorts Død, havde, Kongen uadspurgt, bekræftet den af Capitlet valgte Eftermand. Forrest i Rækken af Ankeposterne imod ham stod hans hemmelige Medviden og aabenbare Deeltagelse i Kongemordernes og de Norskes Anslag imod Riget. Men det Ene med det Andet giorde Erkebispens Stilling saa betænkelig, at han paa et Møde i Roeskilde 1291 fandt det raadeligst for sin egen personlige Sikkerheds Skyld at fornye det bekiendte Statut paa Provindsialmødet i Veile af 6. Marts 1256: »cum Ecclesia Daciana«, confirmeret af Pave Alexander IV. 3. Octb. 1257, hvorefter Landet, i Tilfælde af at en Biskop fængsledes efter Kongens Befaling eller med hans Samtykke, belagdes med Interdict. Dette Skridt, som, efter hvad der fortælles, ikke fandt de øvrige danske Biskoppers Bifald, gav vel den nærmeste Anledning til, at Kong Erik Menved lod Erkebispen gribe og sætte som Fange paa Søborg. I Forening med ham fængsledes Domprovsten i Lund, Jacob, en Erkebiskoppen meget hengiven og af ham beskyttet Mand. Et af Professor Munch meddeelt Actstykke viser, at, paa samme Tid som Grand skaffede sig selv Erkestolen, udvirkede han til Bedste for Provsten en Tilladelse til, at han, formedelst Provsteembedets smaa Indkomster, maatte med denne Stilling forbinde flere geistlige Beneficier. Pavebullen derom dateret 1. Jan. 1292 (S. 101).

Ifølge den gamle og i det Hele vistnok troværdige Beretning om denne Begivenhed, som vi ovenfor have nævnet, var den Maade, hvorpaa Fængslingen udførtes af Kongens onde Broder, Hertug Christopher, i samme Grad raa og brutal, som den Maade, hvorpaa den anseelige Mand behandledes i den Tid, han var Friheden berøvet, omtrent i et Tidsrum af syv Fierdingaar, fra Mandag før Palmesøndag (5. April) 1293 til Lucii Dag (12. Dcbr.) 1295, især den første Tid, som han maatte tilbringe lænkebubden i en mørk, fugtig og kold Taarnkiælder, hvor han baade led Hunger og Tørst. Vi kunne ikke standse ved

at omtale hvad der er andensteds fra bekiendt nok: enten Erkebiskoppens Behandling i Fængslet, eller de Forsøg, som Kongen, der oftere opholdt sig paa Søborg Slot, altsaa i den Fangnes umiddelbare Nærhed, giorde paa at bevæge ham til Føielighed ved Trudsler om livsvarigt Fangenskab, dersom han ikke vilde indgaae visse haarde Betingelser, under hvilke Løsladelse tilbødes ham; eller den romantiske Maade, hvorpaa han, ved en Koks Hiælp, slap ud af Fangeskabet, og med en Skude, som laae seilklar ved Stranden, gik til Bornholm. Om alt dette maae vi henvise til de i det Foregaaende anførte Kildeskrifter, navnlig til Procesacterne, og til den Hvitfelds Bispekrønike tilføiede Fortælling om Grands Fængsel, samt til Wegeners Afhandling om Asserbo og Søborg i Ann. for Nord. Oldkyndighed Aarg. 1851, S. 291 ff. (hvor en udtømmende Fremstilling haves af Søborgs Slots Localiteter).

Da Paven, hvem den med Erkebispen fangne Provst Jacob, der først efter at være bragt fra Søborg til Kallundborg, og derfra snart var undvegen, havde givet Tidende om Tingenes Tilstand i Danmark, erfarede den mod Erkebiskoppen brugte Medfart, affærdigede han strax sin Capellan Isarnus af Carcassone (i Languedoc), til Danmark for at bevirke den Fangnes Løsladelse, og medgav ham tvende Breve til Kongen, begge af den 28. Aug. 1295. Af disse Skrivelser er den ene aftrykt hos Raynald Cont. Annall. Baronii, og derfra epitomeret i Suhms Historie af Danm. XI. 197. Den anden træder i det for os liggende Skrift første Gang frem for Lyset (S. 123 ff.). I dette mærkelige Actstykke, som heelt igiennem er holdt i den alvorligste Tone, hvorigiennem der dog fremskinner et Ønske om, at Sagen maatte kunne afgiøres i Mindelighed, omtales Erkebispens Fængsling som en Handling, hvorved Kirkens Fred forstyrredes, Kongens Ære fordunkledes, og de Troendes Siæle forargedes. Paven beder Kongen om snarest at sætte den fangne Prælat i Frihed, og ikke at lægge ham Hindringer iveien for at komme til Rom. Han lægger ham paa Hierte, hvilke Farer og

hvilke Bebreidelser han vilde udsætte sig for, dersom den Fangne skulde døe i sit Fængsel, og nogen Aarsag til hans Død maatte være at tilskrive Kongen. Et saadant Tilfælde vilde nøde den pavelige Stol til at løse hans Undersaatter fra deres Lehnspligt og deres Troskabsed, til at berøve ham selv Riget, og til at lade prædike et Korstog imod ham for at faae ham fordreven. Han beder ham at skikke sine egne Sendebud til Rom, for at der ved den apostoliske Stols Omsorg og Klogskab kunde blive raadet Bod paa den ulykkelige og forvirrede Tilstand, som, efter troværdige Beretninger herskede i Danmark (»per apostolicæ sedis circumspectam prudentiam salubriter reformetur«). Et andet Document af Betydenhed, der ogsaa for første Gang meddeles, er den Legaten Isarnus meddeelte Fuldmagt (af 25. August 1295), hvorefter han skulde rette sig under sin Sendelse til Kongen af Danmark (S. 125 ff.). Saafremt han ikke med det Gode kunde bevirke Erkebispens Frigivelse skulde han belægge Kongen med Ban og Riget med Interdict.

Den Pave, som vi høre tale i en Sag, der røtte Kirke og Geistlighed paa det ømmeste Sted, er den myndige og ubøielige Hierarch, Bonifacius VIII. Hans Optræden i dette den danske Kirkes Anliggende, i et Forhold, hvori udenfor al Tvivl ikke liden Skyld hvilede paa den danske Konge, røber, som det synes, et Maadehold, og en Attraa efter ei at giøre Bruddet imellem Kirkens og Statens Myndighed aldeles ulægeligt, som man, efter denne Paves Optræden ved andre Leiligheder, neppe var berettiget til at vente. Efter Kirkelovene, navnlig efter den af tidligere Paver bekræftede og ganske nylig atter i Erindring bragte Constitution: »cum Ecclessia Daciana«, var Kongen formedelst Erkebiskoppens med hans Samtykke skete fængslige Anholdelse ipso facto hiemfalden til de strengeste Kirkestraffe, som Bonifacius ellers ikke var sparsom med at anvende. Dog forsøger han først at jevne Sagen i Mindelighed, og ikkun, naar denne Udvei slog feil, skulde der gribes til alvorligere Midler.

Det samme Maadehold, som Paven selv viste i denne delicate Sag, det samme lagde ogsaa hans nys omtalte Sendebud for Dagen. Langt fra eensidig at tage den imidlertid af sit Fængsel undslupne Erkebips Parti, findes Isarnus, under sit Ophold i Danmark, hvortil han ankom i Vaaren 1296, ideligen i Kongens Selskab; han fulgte ham paa hans Reiser, og deeltog i Udstedelsen af hans Breve. Mindre venligt var hans Forhold til Grand. Han tilskrev denne (22. Febr.) et strengt Brev, hvori han paalægger ham snarest mueligen at komme til sig i Kiøbenhavn; og da Aftalen var, at de skulde mødes i Lübeck for i hinandens Selskab at begive sig til Rom, lod Legaten Erkebispen længe forgieves vente paa sig i hiin Stad. Følgen var, at Grand reiste alene til Rom, hvor han ankom i Sommeren 1296, og strax søgte Paven i hans Sommerbolig i Anagni. Denne, siges der i den rimede Biographie af J. Grand, som er optagen i S. S. R. R. D. D. VI. (S. 267) modtog den danske Erkebiskop

tamquam ovem sanam,
qui pro bono publico suam dedit lanam,
et nudus eiectus est non propter rem vanam.

Dog mødte han neppe den Opmærksomhed, som han havde ventet sig ved Pavens Hof. De tvende Sendebud, som skulde møde efter Pavens Opfordring, for at forebringe hvad der fra Kongens Side var at erindre ved Sagen: den kongelige Cantsler Martinus de Dacia, en i Kirkeretten vel forfaren Mand, og en Domherre fra Ribe, Guido, indfandt sig en Tid derefter i Rom. Saavel Erkebispen som Provst Jacob udmeldte Fuldmægtige til at iagttage deres Tarv under Sagen, og efterat Paven havde udnævnt tvende Cardinaler til at undersøge Parternes hele Mellemværende, og disse havde yttret deres Tanker, fældte han en Dom (23. Dcbr. 1297), som nu første Gang meddeeles i sin Heelhed (S. 137 ff.). Ogsaa denne Domsact røber Besindighed og Maadehold, og synes

at gaae ud fra den uden Tvivl rigtige Erkiendelse, at der var feilet paa begge Sider:

Iliacos intra muros et extra.

Ligesom det paalægges Kongen paa den ene Side at vise Erkebiskoppen al Lydighed og al sømmelig Opmærksomhed, og at opretholde den danske Kirkes Rettigheder og den kirkelige Frihed uforkrænkede: saaledes betydes det ogsaa Erkebispen, at han skal vise Kongen og hans Eftermænd paa Thronen al tilbørlig Ærefrygt. Saavel for det Tilfælde, at enten Erkébispen eller nogen anden af det danske Riges Biskopper skulde efter Kongens Befaling eller med hans Minde blive fængslet, som for det Fald, at enten den nærværende eller nogen tilkommende Konge skulde blive myrdet af sine Undersaatter, var Riget at lægge under Interdict. I Erstatning for de Eiendomme, som vare Erkebispen berøvede, og for de Udgifter, han herved havde havt, tilkiendtes ham en Sum af 9000 Mark Sølv; og som Bøde for de Krænkelser og Forurettelser, Erkebispen havde lidt, paalægges det Kongen at betale ham 40,000 Mark Sølv. Indtil disse Summer udrededes, skulde Landet være under Interdict, efter hiin paa Mødet i Veile tagne Bestemmelse.

De betydelige Erstatningsbeløb og Injuriebøder vare det haardeste Punct i Dommen. Den Pengesum, som det tilpligtedes Kongen at udrede, var det ham, under den i Danmark da herskende Pengenød, vistnok en reen Umuelighed at tilveiebringe; men der forekomme Ord i Dommen om en mindelig Overeenskomst, hvortil Paven selv tilbyder sin Medvirkning, og den tilføiede Clausul, at Paven forbeholder sig, »efter egen Magtfuldkommenhed at lægge til og tage fra, at forklare og at fortolke som han syntes bedst, og at giøre Ende paa al den Tvist, som endnu maatte være imellem Parterne, enten ved Dom, Forlig eller paa anden Maade, og endelig den i Dommen indførte Bestemmelse om Interdict over Land og Rige ogsaa for det Tilfælde, at Kongen blev myrdet af sine Undersaatter: alt Dette, yttrer Prof. Munch, viser, at

Paven ikke meente Kongen det saa ilde, og at den svære Pengebod, som Dommen paalægger ham at udrede, mere er indført i Bullen som en Advarsel for lignende Tilfælde, end som Noget, hvis bogstavelige Opfyldelse vilde blive krævet. Ogsaa synes flere Vidnesbyrd, som forekomme i Documenter i det pavelige Archiv, at tyde paa, at Jens Grand var sunken i Pavestolens Gunst. Dog forlod han Rom med adskillige Beviser paa Hyldest og Naade, med flere Privilegier, alle af 31. Mai 1298, hvoraf eet indrømmer ham Myndighed til at bortgive Beneficier i Lunds Erkestift, hvilket det paa Grund af, at de havde staaet vacante langt udover den i Kirkeretten bestemte Tid, ellers havde tilkommet Paven at besætte, — og et andet bemyndiger ham til at meddele de enkelte Geistlige Dispensation, som, uanseet det over Landet i Anledning af hans fængslige Anholdelse lyste Interdict, havde forrettet Gudstieneste (S. 151).

Som vi ovenfor saae, havde Bonifacius VIII i den over Kong Erik fældede Dom forbeholdt sig Ret til af egen Magtfuldkommenhed at giøre Forandring i den fældede Kiendelse, at lægge til, eller tage fra, og da Kong Erik, for at faae Ende paa Interdictet, som, med hvormeget Maadehold det end holdtes, og til hvilke Afvigelser fra Kirkerettens yderste Strenghed end Paven selv havde givet sit Samtykke (s. f. Ex. S. 155), dog i Længden maatte blive i høi Grad trykkende, tilsidst faldt til Fode, og i en ydmyg Skrivelse bad Paven om Tilgivelse: overdroges Sagens Afgiørelse til Cardinalpræsten Johannes tit. SS. Petri et Marcellini, og dennes sententia finalis (af 28. Febr. 1302) formildede betydelig den Pengebod, som det var Kong Erik ved den første Dom paalagt at udrede. Da denne snart derpaa fandt Midler til at tilfredsstille de til ham giorte Fordringer, hævedes Interdictet ved et Brev fra Bonifacius's Eftermand paa Pavestolen Benedict XI af d. 7. Novbr. 1303 (aftrykt S. 162—63). Det vidner om Bonifacius VIII's Maadehold og om hans praktiske Blik paa Forholdene, at han, for at

afskiære al Leilighed til ny Trætte, som det synes, at baade Kongen og Jens Grand stode paa Nippet til atter at begynde, strax inden sin Død havde grebet til det Middel aldeles at fierne den stridbare Erkebisp fra de Egne og de Omgivelser, hvor han havde voldet alt i ikke faa Aar saa megen Uro. Efter sin pavelige Magtfuldkommenhed bestemte han, at Isarnus, med hvem vi alt have giort et fordeelagtigt Bekiendtskab, og som i nogle Aar havde beklædt Erkestolen i Riga, og Jens Grand skulde bytte Embeder med hinanden. Ved en Bulle af 30. Marts 1303 løser han Jens Grand »certis considerationibus et rationabilibus caussis inducti« fra det Forhold, hvori han stod til den nordiske Kirke, og beskikkede ham til Erkebiskop i Riga, og ved en Bulle af 11. April foretager han de selvsamme Skridt med Isarnus, hvem han fra Liefland kalder til Skaane. Begge Buller ere in extenso at læse hos Munch S. 158.

Med den Vending, som Tingene saaledes havde taget, var Jens Grand ikke tilfreds. Han forlod vel Danmark, men gik ikke til Liefland. Derimod skal han for en Tid have opholdt sig i Norge hos sin gamle Forbundsfælle, Kong Hagen V. Fra Norge gik han til Paris, hvor han kiøbte sig en Gaard, og tænkte maaskee der at tilbringe Resten af sit Liv i et behageligt Otium. Det manglede ham ikke paa Midler til at forskiønne sin Tilværelse; hans Formue var, som vi strax skulle see, betydelig, og som en Mand, der var velstuderet og bevandret i forskiellige Kundskabsfag, en Elsker af Bøger, og med Smag for Læsning, havde han ingen Grund til at frygte for at komme til at kiede sig paa de gamle Dage. Disse bleve udentvivl mange, men de tilbragtes ikke i Ro og Fred; thi endnu engang reves Grand ud i Verdenslivets Tummel og Kamp. Et stridigt Valg til Erkestolen i Bremen gav Pave Clemens V. en velkommen Anledning til umiddelbart at skride ind. Hvilke Anbefalinger Grand har havt til denne Kirkefyrstes Gunst vides ikke. Mueligen han under sit Ophold i Frankrig har havt Leilighed

til at nærme sig Paven, som havde taget Sæde i Avignon. Hvad der i det for ham til hiint Embede meddeelte Beskikkelsesbrev af 11. Febr. 1310 (Munch S. 164 ff.) nævnes som Anbefalinger for ham: hans »literarum scientia, honestas morum, nobilitas generis, circumspectionis industria et aliarum dona virtutum«, tilhører maaskee den i Curialstilen brugelige Phraseologie. Det overdroges ham snart efter at begive sig til Liefland, for der at bilægge en Tvist mellem den tydske Orden og Erkebiskoppen af Riga, et Hverv, som han dog ikke udførte. Den oftere paa disse Blade omtalte rimede Levnetsfortælling lader Paven selv kalde ham tilbage. Efter samme Kilde bivaanede han det i Aarene 1311—12 holdte af Biskopper fra alle Christenhedens Egne talrigt besøgte Concilium i Vienne, hvor Staven brødes over Tempelherrerne, over de saakaldte Begharder, Beguiner, Fraticeller og Dulcinister. Forhandlingerne paa dette Kirkemøde ere ikkun i ufuldstændig Form komne for Lyset i 7. Bind af Harduins Conciliesamling; de skulle ligge giemte i Vaticanet; deres Bekiendtgiørelse vil mueligen sprede Lys over den Andeel, som Jens Grand kan have taget i Mødets Beslutninger. Af disse var der idetmindste een, som giorde Fædrene Ære: en Bestemmelse om, at det hebraiske og chaldaiske Sprog skulde læres paa Universiteterne (Walch, Gesch. der Kirchenversaml. S. 769).

I Bremen tilbragte Jens Grand, ligesom han havde giort i Lund, sit Liv i Strid og Tvist, og maatte oftere søge Pavens Beskyttelse; eengang skal han endog have været suspenderet. Mod Enden af sit Liv resignerede han, flyttede til Avignon, hvor han havde kiøbt sig en Gaard, og døde der d. 29. Mai 1327. Hvor høi en Alder han naaede, vides ei. Som det Sted, hvor hans Been omsider, efter de mange Omflakninger, fandt den varige Hvile, angives St. Mariæ Kirke i Avignon. Af de samme Kilder, hvoraf Prof. Munch har fremdraget saa mange nye Oplysninger til denne Prælats Levnet, har han ogsaa hentet den overmaade interessante Registrerings- og Vur-

deringsforretning, som optoges over hans Efterladenskaber (S. 168—179). Man seer deraf, hvilken betydelig Mængde rede Penge, Sølvtøi og Kostbarheder, Obligationer for Pengeforstrækninger (f. Ex. een for en Sum af 2700 Mark Sølv kölnsk Vægt laante Kong Hagen V. af Norge) han besad. Hans Bogsamling var vel forsynet, og i at samle sig Bøger havde han holdt Skridt med Tiden. Der findes i den af den pavelige Bibliothekar Nerius forfattede og med tilføiede Priser forsynede Katalog Bøger, som dengang maae havé hørt til de nyeste: Liber Decretalium sextus (af Bonifacius VIII) og Johannis Monachi og en anden unævnt Forfatters Glosser hertil; Mandagotus, Erkebiskop i Embrun († 1324), de electione novorum Prælatorum o. fl. a. Fremfor i alle andre Fag var hans Bibliothek vel forsynet med kirkeretlige, theologiske og medicinske Skrifter; de sidste, bemærkes det i Katalogen, vare næsten alle udlaante til Paven (Johan XXII). At der ogsaa i Samlingen fandtes et Skrift om Alchymien, og et om Naturens hemmelige Kræfter (de proprietatibus rerum), sætte vi i Forbindelse med det Rygte, der blandt Almuen i Danmark gik om Erkebispen, at han forstod sig paa den sorte Konst.

Mange Aar før Grands Død var hans Eftermand paa den lundske Erkestol samlet til sine Fædre. At Isarnus 1310 ombyttede det danske Erkebispedømme med et lignende i Salerno i Italien, berettes af den nøiagtige Ughillo, Italia Sacra, II. 613, og gientages af Prof. Munch, der i Vaticanets Archiv har havt hans Udnævnelsesbulle af 12. Juni 1310 for sig. Det hedder, at Isarnus skal paa Reisen til sit nye Hiem være død i Avignon. Efter vore egne Kilder, døde han i Lund 1309 eller 1310. Efter den gamle Fortegnelse over de lundske Erkebisper i S. S. R. R. D. D. VI. 644 ligger han begraven »in ædis Laurentianæ hypogæo«, (s. Brunius. Lunds Domk. 2. Udg. 1854, S. 142), hvormed Beretningen stemmer i den oftere anførte Fortælling om Grand i Folioudg. af Hvitfeld, at Isarnus ligger begraven »nede

i Kröfften under Lunde Chor paa den høire Side«. Kønigsfeldt Fortegnelse over Biskopperne i Danmark, i Molbech Hist. Aarbøger 3. H., S. 10 (1851) forkaster Fortællingen om hans Beskikkelse til Erkebiskop i Salerno. Ifølge Prof. Munchs Meddelelser maa det dog hermed have sin Rigtighed.

Det er i Alt omtrent et Antal af tyve Pavebuller eller andre Actstykker, som Prof. Munch i det for os liggende Bind af Annaler for nord. Oldk. osv. har draget frem af det vaticanske Archiv, til Belysning af J. Grands Historie. Mange flere, som middelbart berøre det samme Æmne, ere benyttede og anførte i Uddrag. Naar til et forholdsviis saa kort Tidsrum saa mange nye Actstykker have kunnet bringes for Dagen, der alle i høi Grad fuldstændiggiøre og berigtige vor Kundskab om et mærkeligt Afsnit af vor Middelalders Historie, hvilket Udbytte tør man da ei vente sig for vor Historie giennem hele Middelalderen, naar engang, i en nærmere eller fiernere Fremtid, alle de Acter og Protocoller oplades, som bevares under Vaticanets Hvælvinger?

Siden ovenstaaende Meddelelse om Johan Grand kom frem, har man seet flere Resultater af nu afdøde Prof. Munchs Bestræbelser for at oplyse ogsaa Danmarks Kirkeforhold i Middelalderen, ved Documenter fra det vaticanske Archiv. Endeel af ham til dette Æmnes Belysning der afskrevne Breve ere meddeelte af Dr. Helveg i Kirkeh. Saml. 5—7 Bind.

XIII.

Anmeldelse af Holm: Geistlighedens Optræden ligeoverfor Staten fra Slutningen af Constantin den Stores Regiering indtil det vestromerske Riges Fald.

Kbh. 1864. 8vo.

(1865).

Det var ingenlunde den christelige Kirkes Opgave at fremkalde en brat og pludselig Omvæltning af den sociale Tilstand i de Egne, hvor den fandt Indgang og Fodfæste; som Apostlene havde hørt deres guddommelige Mester forkynde: »Giver Keiseren, hvad Keiserens er«, saaledes var det altid Lydighed imod Øvrigheden, Underkastelse under de factisk bestaaende Statsformer, som de prædikede for Andre. De saae i den romerske Øvrighed en guddommelig Indstiftelse, og samme Betragtningsmaade fulgte ogsaa den christne Kirkes Fædre. Flere af den ældste Kirkes Apologeter, idet de tilbageviste den Beskyldning, som atter og atter og atter giordes imod de Christne, og som stundom fandt Gienklang endog hos Hedenskabets bedste Mænd, at de Christne ringeagtede Statens Love og lærte Ulydighed imod Øvrigheden, opstillede derimod den bestemte Paastand, at Staten netop blandt de Christne, havde sine bedste Borgere, paa Grund af den Fredens og Kiærlighedens Aand, som de hyldede, og det er en Forsikkring, der ofte møder os hos de christne Forfattere fra de første Aarhundreder, at de Christne Intet begierede

hellere, end at leve efter Statens Love, og at være Keiserens troe Undersaatter, naar det blot maatte være dem uformeent, at dyrke Gud efter deres Tro; thi at »man bør adlyde Gud mere end Menneskene«, havde været Apostlenes Løsen, og vedblev ogsaa fremdeles at være den bestemmende Regel for det Forhold, hvori den christne Menighed traadte til den hedenske Stat og dennes Øvrigheder og Myndigheder. At imidlertid Sammenstød med Hedenskabet ikke stod til at forebygge, er indlysende. Hele det romerske Riges Statsforfatning var paa det Nøieste og Inderligste knyttet til den hedenske Religion og dennes religiøse Skikke. At deeltage i Offringer, var en Borgerpligt; at undlade at opfylde denne Pligt var en Krænkelse af Samfundets Love, og røbede en Ringeagt for Det, der udgiorde Grundvolden for hele Statens Velfærd og Lykke. Staden Rom var længe dyrket som en Gudinde, og snart gik det saavidt, at de romerske Keisere, som Stadens og Statens Repræsentanter, lode sig optage iblandt Guderne, og paabøde, at deres Undersaatter skulde vise dem guddommelig Tilbedelse. August skal ikke have villet tillade, at han, medens han var i levende Live, blev forgudet, idetmindste vilde han ikke have, at der i Italien maatte bygges ham noget Tempel (Tac. An. IV. 55—56). Tiberius skal ogsaa have havt Betænkelighed ved at lade sig giøre til Gud; omsider tillod han, at der i Asien vistes ham guddommelig Tilbedelse; men da var der elleve Steder, som beilede til den Ære at maatte reise ham et Tempel, og en Senatsbeslutning krævedes for at give Smyrna Fortrin for de øvrige Rivaler. Endnu var det dog i det Hele blot Skik, at en Keiser først da, naar han ikke mere var iblandt de Levende, giordes til Gud. »Deum honor non ante Principi habetur, quam inter homines agere desierit«; (Tac. Ann. XV. 47). Dog begyndte Keiserne snart at blive mindre beskedne, saa at de ikke vilde udsætte deres Forgudelse til de vare døde. Cajus Caligula vilde i sin Levetid tilbedes som en Gud over hele Riget; et Senatsdecret tilkiendte ham

et Tempel i Rom. Et andet byggedes i Staden for hans egen Regning. Det slavisk-ydmyge Senat tilstod ei blot Keiserne selv, men ogsaa deres Gemalinder, deres Slægtninge og Yndlinge Forgudelse. Vitellius's Fader skal i sit Huuskapel have havt Billedstøtter for Neros berygtede Frigivne Pallas og Narcissus (Suet. in Vitellio c. 2), og Hadrian skal paa flere Steder i Riget have ladet Templer sætte for sin noksom bekiendte Yndling, Antinous. Domitian gik saavidt i denne Vanvid, at han i Tiltale lod sig kalde »Herre og Gud«, en Benævnelse, som endog blev optagen i de offentlige Statsacter (»Dominus et Deus noster sic iubet« (Suet. in Dom. c. 13). Fra Cæsars Forgudelse til Domitian har man i Alt regnet 53 saadanne Apotheoser, hvoraf 15 for Damer af det keiserlige Huus[1]). Endnu mange Aar efterat Constantin ikke blot selv havde bekiendt sig til Christendommen, men endog giort indgribende Skridt til at bane denne Vei til at blive Statsreligion, vedbleve disse Forgudelser af de afdøde Keisere. At Gratian, skiøndt han selv bekiendte sig til Christendommen, havde draget Omsorg for, at denne Ære vederfores hans afdøde Fader, anseer den christelige Digter Ausonius som et Vidnesbyrd om hans sønlige Kiærlighed (Ausonii Opp. Ed. Bip. p. 98).

Hvad her er berørt, indeholdt Stof nok til at fierne de Christne fra det romerske Statssamfund. I alle dettes til Hedenskabet knyttede Indretninger laa der uoverstigelige Hindringer for, at de med Deeltagelse og Kiærlighed kunde slutte sig til deres hedenske Medborgere.

---

[1]) Döllinger: Heidenthum u. Judenthum. Regensburg 1857 S. 616. At den bekiendte Thrassea, hvis Død under Nero Tacitus saa omstændelig beretter (Annall. XV. 34—35). maatte lade Livet derfor, at han ikke havde villet troe, at Neros Gemalinde var en Gudinde, eller at den Datter, hun havde bragt til Verden, var en guddommelig Person: fortæller A. de Broglie (l'Eglise et l'Empire Roman au 4. siècle. Paris 1857. I. 53), uden Angivelse af Hiemmel.

Neppe kan man finde det forunderligt, at de ei kunde betragtes med gunstige Øine af det hedenske Samfund, og at den Overbærenhed, der ellers kom andre fremmede, fra den romerske Statsreligion afvigende Troesbekiendere til Gode, ei i lige Grad kunde finde sin Anvendelse paa de Christne. Hine hindredes ikke ved Tilbedelsen af deres fædrene Guder fra idetmindste udvortes at vise de romerske Nationalguddomme den Ærefrygt, hvoraf Statens Vel og Samfundets Ro og Sikkerhed antoges at afhænge. De Christne saae i Hedningernes Guder ikkun onde Dæmoner, og, da de hedenske Religionsskikke traadte frem paa ethvert Punkt af Livet, maatte de for Samvittighedens Skyld frasige sig saa godt som al Berøring med Hedningerne, baade i disses offentlige og private Forhold. Andeel i deres Skuespil, i deres Vaabenfærd tykkedes de strengere Christne en Forargelse. Imod Ægteskab mellem christne Qvinder og hedenske Mænd var der alt Forbud i de hellige Skrifter, efter den Udtydning idetmindste, som man gav de paagieldende Steder i Korintherbrevene, og i Begyndelsen af det fierde Aarhundrede nedlagde Kirken et bestemt Forbud mod slige Giftermaal.[1]) Naar de Christne saaledes trak sig tilbage fra de allerfleste Forbindelser med Statens øvrige Borgere, kan det ikke undre os, at de midt i den paa stormende og larmende Forlystelser saa rige romerske Verden kom til at gaae og gielde for mørke og menneskefiendske Væsener; heller ikke, at de, idet de ofte intet synligt Vidnesbyrd afgave om nogen Religionsøvelse, fik Ord for at være blottede for al Gudsdyrkelse. Endnu mindre kan det falde os utroligt, at de Christne ved deres natlige

[1]) Conc. Illiberitanum (i Elvira i Spanien) 305 eller 306 (Hefele: Conc. Gesch. Freiburg 1855. I. 307.) Den hele Materie om Giftermaal mellem hedenske Mænd og christne Qvinder er, i Forening med flere beslægtede Æmner, giort til Formaal for en lærd monographisk Bearbeidelse i Münters Afh.: »Christinden i det hedenske Hnus«, i det danske Vidensk. Selsk. hist. og philos. Afh. III. 353 ff. (1827.)

Sammenkomster, hos den lettroende Hob, som seer Ugierninger overalt, kom i Vanrygte for at samle sig for at bedrive de meest himmelraabende Synder. Nok er det, i den offentlige Mening var Stemningen giennem Aarhundreder afgiort imod de Christne; der bestod et Brud mellem dem og deres hedenske Medborgere i det romerske Rige, og dette Brud lod sig ikke hele.[1])

Ved Begyndelsen af det fierde Aarhundrede vare de Fleste af det romerske Riges Borgere endnu i det Udvortes Hedninger; men et religiøst eller politisk Parties Styrke beroer ikke udelukkende paa dets Talrighed. Saalidet det maaskee lader sig negte, at Constantin i at begunstige de Christne paa sine hedenske Undersaatters Bekostning, kan have været paavirket af virkelig Overbeviisning om Christendommens Sandhed: saa lidet tør man paa den anden Side være blind for, at ogsaa Klogskabshensyn, Hensyn til de Forbud, som alt stærkt varslede om, at Hedenskabet gik sin sidste Time imøde, og Hensyn til den Understøttelse, som det nye Samfund, hvis Tilhængeres Antal var i bestandigt Tiltagende, med dets friske og livskraftige Organisationsformer maatte kunne tilbyde den alt paa mange Punkter vaklende Stat, ogsaa have giort sig gieldende hos den romerske Imperator. Den fuldkomne Upaalidelighed af Beretningen om det Luftsyn, Constantin skal have havt, da han rustede sig mod sin Medbeiler Maxentius, hvilket han skal have fortalt sin Lovtaler, Eusebius Vit. Const. I. 27—32, og hvorved hans Tanke skal være bleven henvendt til Chri-

[1]) Det hele Æmne: Hedningernes Beskyldninger imod de Christne, der hidtil kun er behandlet i ældre, for deres Tid vistnok meget agtværdige Skrifter, Kortholt: De Calumniis adversus Veteres Christianos a Gentilibus Sparsis Diatribæ III. Rost. 1663 4to. Idem: De origine et natura Christianismi ex impia cavillantium Ethnicorum sententia Commentarius. Kilon. 1672. 4to (et tredie Skrift af samme Forfatter Christianus Obtrectator. Kilon. 1698. 4to, er ei kommet Referenten for Øie) — turde egne sig til en ny Bearbeidelse.

stendommen, er godtgiort af Böhringer, Kirchengeschichte in Biographien. (2. Ausg. 1874) 1. B. 2. abth., 2. Hälfte S. 27—28 (see Schlosser: Gesch. der alten Welt, III. 2. Abth. p. 185). Efter først ved en Lov af 311 at have sikkret alle sine Undersaatter Troesfrihed, lod Constantin snart en anden følge, som tog de Christne i særdeles Beskyttelse, indrømmede deres Geistlige de samme Immuniteter, som hidtil havde været Hedningernes Præster tilstaaede, tillod, at der skienkedes Gaver til de Christnes Kirker, og af Statsmidler bevilgede betydelige Summer til deres Præster i Afrika, og omsider, efter at have beseiret sin sidste Modstander, Licinius, som i Kampen med Constantin om Herredømmet havde løftet Hedenskabets Fane, mere og mere forlod den af ham tidligere hyldede synkretistiske Retning, og giennem Øvrigshedspersonerne over hele Riget anbefalede alle Undersaatter at bekiende sig til den christne Tro. Ganske at bryde med Hedningerne, som endnu i Antal vare de Christne langt overlegne: dertil var Tiden endnu ikke moden. Selv vedblev Constantin, som alle hans Forgiengere havde giort, at beklæde Pontificatet, og paa Mønter finde vi Constantin omgiven af alle det hedenske Pontificats Insignier. Først efter 33 Aars Forløb frasagde Keiser Gratian sig Værdigheden som Pontifex Maximus, og en rum Tid forløb endnu, inden de sidste Levninger forsvandt af Hedenskabet i det romerske Rige. Endnu i Aaret 400 paabød en Lov, at det ei ved de hedenske Templer maatte fattes paa »idonei sacerdotes«.

Den christne Kirkes Overgang fra et forfulgt til et i høi Grad beskyttet Samfund, medførte ikke faa Farer for dens Selvstændighed; og bragte dens Embedsmænd i en Afhængighed, der havde sine meget betænkelige Sider. Dette hele Forhold var væsentlig betegnet ved, at Keiserne overførte det dem i Hedenskabet tilkommende Pontificat paa den Stilling, som de nu indtoge i Kirken som dennes Beskyttere. Ligesom man, som Guizot med megen Klarhed har godtgiort (Guizot: Historie de la

civilisation en France, éd. à Paris 1839. Quatrième leçon. I. 60) for enhver anden af de Forfatningsformer, der for længere eller kortere Tid have giort sig gieldende i Christi Kirke, vil kunne paavise Analogier fra den ældste Kirke: saaledes savnes der heller ikke i denne Periode Hiemmel for hvad man har kaldet Cæsareopapatet, Erastianisme; netop denne Form søgte Constantin at paatrykke Kirkevæsenet. Forbindelsen mellem Kirke og Stat i det romerske Rige fra Constantin den Stores Tid og indtil det vestromerske Riges Undergang noget efter Midten af det femte Aarhundrede har i de senere Aar været behandlet af flere Forfattere. Fra en enkelt Side betragtet er dette Æmne giort til Formaal for en omhyggelig Undersøgelse i det ovennævnte stofrige og interessante Skrift, hvis Indhold synes at kræve en udførligere Omtale.

Forfatteren giver i det første af de tre Afsnit, i hvilke han har deelt sin Bog, en Skildring af Geistlighedens Holdning ligeoverfor Staten med Hensyn til de kirkelige Forhold. Saalænge den christne Kirke snart havde været forfulgt, snart ignoreret af de romerske Imperatorer, fuldte det af sig selv, at Kirkens indre Samfundsorden, Besættelsen af dens Embeder og Fastsættelsen af Normerne for den kirkelige Orthodoxie, vare Ting, som Statsmagten aldeles ikke blandede sig i. Fra det Øieblik derimod, da den christne Kirke blev et Formaal for Keisernes Beskyttelse, tragtede disse efter at hævde deres Indflydelse idetmindste paa de høiere Kirkeembeders Besættelse, blandede sig i Kirkens dogmatiske Stridigheder, og i Affattelsen af den Læretypus, der skulde gaae og gielde for den kirkelige Orthodoxie.

Havde Keiserne gammel Vane til at styre det hedenske Religionsvæsen som Pontifices, saa efterstræbte de nu ogsaa et Overpræstedømme paa Kirkens Enemærker. At Statsklogskab ledede dem til selv at ville have en Haand i Hanke med den christelige Geistlighed, under de dogmatiske Stridigheder, som til den Tid afstedkom saa megen Forvirring, falder os endda ikke saa besynderligt,

som det maa have forekommet hiin Tids Christne, hvis de ei havde været altfor fordybede i Ærefrygt for deres keiserlige Patrons Person, at see ham, den endnu Udøbte[1]), at føre Høisædet paa den Synode, som afgiorde et Spørgsmaal af en saa intricat og mysteriøs Natur, som om Faderens og Sønnens Consubstantialitet. I hvilken Grad de dogmatiske Undersøgelses dengang havde bemægtiget sig Alles Tanker, fremgaaer af flere Kirkefædres Yttringer. Med Constantinopel for Øie, skriver Gregor af Nyssa: »Mange, som igaar eller iforgaars vare Haandværkere, have paa een Gang opkastet sig til Lærere i Dogmatiken. Mange, der nys vare Slaver, og ere løbne fra deres Herrer, philosophere med megen Værdighed over de hemmelighedsfulde Ting. Alt i Staden, Torve og Gader er fuldt af slige Folk: Marskandisere, som sælge gamle Klæder, Vexelerere, og de, som handle med Madvarer. Vil Du bytte Penge og spørger hvormange Oboler Du faaer igien, hører Du en philosophisk Betragtning om Fødsel eller Ikkefødsel (*περι γεννητου καὶ ἀγεννητου*). Spørger Du om Prisen paa Brødet, saa faaer Du til Svar: Faderen er større end Sønnen, og Sønnen er ham underordnet, og spørger Du om Badet er istand, hedder det: Sønnen er skabt af Intet« (Ordene anførte af Neander: Chrysostomus, II. 118—19).

Det var under den arianske Strid, at Gregor yttrer sig saaledes. Den levende Interesse og den ophidsede Stemning[2]), som denne Tvist fremkaldte, giorde det høist sandsynligt, at det vilde komme til mere end en Ord-

---

[1]) At Constantin først, da Døden nærmede sig, lod sig døbe, beretter Eusebius de vita C. M. Lib. IV. e. 62—64. (Hist. Eccl. Libb. V. et de Vita Const. Libb. IV. Ed. Zimmermann Frankfurt a. M. 1822. 4to. S. 1834—38).

[2]) Det er bekiendte, paa alle Tiders kirkelige Kampe passende Ord, som den hedenske Historieskriver Ammianus Marcellinus lægger K. Julian i Munden: »Nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum«. Am. Marc. Historr. Lib. XXII. c. 5.

kamp, og det var en Klogskabshandling af Constantin, at han, efter først at have søgt at bilægge Striden i Mindelighed, og at formaae Ordførerne for de tvende stridige Partier, den alexandrinske Presbyter Arius og hans Biskop Alexander, til at forlige sig[1]), greb til et virksommere Middel ved Sammenkaldelsen af Kirkemødet i Nicea, hvis Forhandlinger han aabnede med en Tale, og hvor han, uden egentlig at blande sig i de dogmatiske Discussioner, dog i den Grad giorde sin Indflydelse gieldende, at ikke blot det athanasianske Lærebegreb blev fastsat som Norm for den kirkelige Orthodoxi, men at Alle, som ei vilde billige den af Fleertallet hyldede Læreform, bleve truede med Embedsfortabelse og Landsforviisning: en Yderlighed, hvortil ikkun tre Mænd lode det komme, blandt disse Arius selv.

Et Exempel var saaledes givet paa Statsmagtens Indblanding i Kirkens indre Anliggender, ved den under Keiserens Auspicier fastsatte Form for det kirkelige Lærebegreb, og ved den paa samme Kirkemøde fattede Beslutning om Tiden til Paaskefestens Høitideligholdelse. Dette blev ikke enestaaende. Med hvad der blev vedtaget i Nicea havde Athanasius og hans Venner al Aarsag til at være fornøiede. Snart vendte Bladet sig. Constantin, som med saa stor Iver havde støttet Affattelsen af det paa Kirkemødet vedtagne Symbol som en

---

1) Constantins Skrivelse til Alexander og Arius ap. Eus. de Vita Constantini Lib. III. c. 66—72 (ed. Zimmermann S. 892—900). Det hele Brev røber, hvilken Vægt Constantin lagde paa, at der skulde være Ro og Fred i Kirken, men viser iøvrigt, hvor liden Forstand han havde paa den imellem Arius og Alexander opkomne Strid. At de mange (318) Biskopper med deres Følgesvende, der fra Rigets forskiellige Egne samlede sig paa Synoden, ved Keiserens Foranstaltning erholdt fri Befordring, deels med de offentlige Poster, deels paa anden Maade, samt at der tilstodes dem Diæter: er et Træk, som ikke, saavidt vi mindes, er udhævet nogensteds. Eus. V. C. Lib. III. c. 6, c. 9.

Norm for den kirkelige Orthodoxie, skiftede i sine sildigere Levedage Mening, og, uden at det lader sig afgiøre, hvis Indflydelse denne Forandring er at tilskrive, fandt den arianske Opfattelse af Treenighedsdogmet en Patron i ham. Athanasius, som ved Alexanders Død var bleven Patriarch i Alexandrien, maatte nu vandre i Landflygtighed, medens Arius og hans Meningsfæller atter kom til at beklæde deres gamle Stillinger. Endnu værre bleve den orthodoxe Kirkes Vilkaar efter Constantins Død. Hans Søn Constantius, der tiltraadte Regieringen over de østlige Lande, og, da hans Brødre snart efter hinanden døde, i sin Person forenede Herredømmet over hele orbis Romanus, var en intolerant Modstander af det i Nicea vedtagne theologiske System. Med Lidenskab giorde han Arianernes Sag til sin, fordrev de orthodoxe Biskopper, og forfulgte deres Menigheder. For første Gang fik nu den orthodoxe Geistlighed Leilighed til at udtale sig imod den verdslige Magts Afgiørelse af Kirkesamfundets indre Anliggender, og Yttringer herom, saavel af Athanasius selv, som fra sit Forviisningssted i den libyske Ørken, i et Sendebrev til de omboende Munke, talte i de høieste Toner imod det keiserlige Tyrannie, som af Andre ham og det af ham opstillede Lærebegreb hengivne Biskopper, Liberius i Rom, Osius i Cordova, Hilarius i Poitiers, Lucifer i Cagliari, ere samlede af Dr. Holm (S. 66 ff.). Athanasius selv og Lucifer gik endog saavidt, at de udtalte sig for en saadan Ordning af Forholdene, at Enhver kunde troe, hvad han vilde, og al borgerlig Tvang, al Indgriben fra den verdslige Myndigheds Side; i Troens og Samvittighedens Anliggender holdtes borte. Endnu lang Tid efter at Statsmagten havde ophørt at bekiæmpe den kirkelige Orthodoxie, og medens den rettroende Deel af Kirken glædede sig over den Beskyttelse, som den nød under Keiser Valentinian I.s Regiering, bragte en i og for sig ubetydelig Anledning

Hilarius[1]) i Fyr og Flamme. Mailand havde da i Auxentius en Biskop, som hemmelig begunstigede Arianerne, og efter Tilskyndelse af Hilarius protesterede den katholske Befolkning mod, at denne Mand skulde ansees som rettroende. Keiseren ønskede at neddysse Sagen, og stemplede ham efter sin Magtfuldkommenhed, som orthodox. Herimod giorde Hilarius Indsigelse, og, da Keiseren, der ansaae ham for et uroligt Hoved, omsider paalagde ham Taushed og forbød ham Opholdet i Mailand: foranledigede dette ham til i et eget Skrift imod Arianerne og Auxentius at komme med de heftige Udtalelser om Statsmagtens Forhold til Kirke og Christendom, som vi finde giengivne hos Dr. Holm S. 52. Hensyn til Rummet forbyder os at afskrive dette Sted af hans Bog, og vi bemærke kun, at den ellers saa nøiagtige Gieseler aldeles har misforstaaet det paagieldende Sted af Hilarius, og tydet det som et Opraab til Regieringen om at forfølge Hedningerne (Gieseler, K. G. 4. Aufl. Bonn 1844 1. Th. 2. Abth. S. 316 Note 7). Valentinian I.s Medkeiser var hans egen Broder Valens, som beherskede den østlige Deel af Riget. Var Valentinian en oprigtig Ven og Beskytter af det orthodoxe Lærebegreb, saa var Broderen aldeles det Modsatte, og de gamle Forfølgelser fra Constantins's Dage rammede atter den orthodoxe Kirke. Endnu en Tidlang stod den gamle Kæmpe for Rettroenheden, Athanasius, i sin fulde Kraft, og da han omsider var borte (373), gik den Kraft, som havde besielet ham, over paa Andre af Tidens meest betydende Mænd, f. Ex. Basilius, Biskop i Cæsarea i Cappadocien, og dennes Broder, Gregor af Nyssa, og Gregor af Nazianz.

Af alle disse Mænds Yttringer om den orthodoxe Kirkes Lidelser og Forfølgelser, og om Statsmagtens

[1]) Om Hilarius og hans Virksomhed som Forfatter s.: Bähr, Gesch. der Röm. Theologi. Suppl. z. Röm. Literatur B. 2. 1. Abth. S. 113—25. Carlsruhe 1836.

Overgreb, ere endeel samlede i Dr. Holms Skrift (S. 55—58).

Da nu omsider Valens havde sat Livet til i det ulykkelige Slag ved Adrianopel (378), oprandt blidere Dage for den katholske Kirke, idet med Theodosius den Store en varm Ven af den kirkelige Rettroenhed kom paa Thronen. Men nu viste det sig, at det ei var en abstract Religionsfrihed, som Førerne for det kirkelige Parti vilde have indført, og at deres smukke Ord om[1]), at Religionen burde være en fri Sag, hvor kun Grunde og Overbeviisning burde være gieldende, og ikke Tvang eller borgerlige Straffe, ei vare at forstaae saa lige efter Bogstaven. Ligesom Theodosius, efter de Geistliges Tilskyndelse, arbeidede paa aldeles at ødelægge Hedenskabet, og gav strenge Love imod Jøderne: saaledes var det vel neppe uden Medvirkning af den katholske Geistlighed, at han lod Forbud udgaae imod de fra det beskyttede og herskende Kirkesamfund afvigende Partiers Religionsfrihed. Hvorledes Forholdene dengang stillede sig, oplyser Dr. Holm ved Exempler, hentede fra en af sin Tids meest ansete Geistlige, Ambrosius, Erkebiskop i Mailand. Imod Keiserinde Justina, som i sin umyndige Søns Valentinian II's Ungdom sad ved Roret i den vestlige Deel af Riget, havde Ambrosius hævdet Katholikerne Brugen af deres Kirke i Mailand, hvilke den mægtige, det arianske Parti ganske hengivne Dame søgte at berøve dem. Den samme Ambrosius giør Indsigelse imod tvende Befalinger, udgaaede fra Theodosius, den ene sigtende til at paalægge en Biskop, som havde været Skyld i en Synagoges Ødelæggelse, at gienopbygge denne paa sin egen Bekostning; den anden paabydende nogle Munke, der havde nedbrudt et Valentinianerne tilhørende

---

[1]) Alt Lactantius havde — rigtignok paa en Tid, da man endnu havde de hedenske Keiseres Forfølgelser i frisk Minde — sagt: »Religio cogi non potest; verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas; nihil tam voluntarium est quam religio«. Gieseler: l. c. 2. Abth. 316 Not 7.

Bedehuus, at opføre dem et nyt. De Midler, som Ambrosius anvendte, for at hindre Udførelsen af disse keiserlige Befalinger, kunne efterlæses hos Dr. Holm (S. 70—75). Det vilde føre os for vidt at dvæle længere ved dette Træk, som ikkun er eet af de mange, som det foreliggende Skrift indeholder, til Vidnesbyrd om, i hvilken Stilling Kirken satte sig til Staten under de dogmatiske Kampe, som fylde saa stor en Deel af det fierde og det femte Aarhundredes Kirkehistorie. Kirkens meest ansete Mænd fandt Behag i at tænke sig Staten som den Myndighed, der havde at fuldbyrde de Straffe, som Kirken havde tilkiendt Kiættere, og at bruge Tvangsmidler baade imod dem og imod Kirkens øvrige Fiender.

At alt dette ikkun tiente til at lamme Kirkens Selvstændighed, og til at lægge Afgiørelsen af dens Anliggender i Hænderne paa de romerske Keisere, og de Mænd, Qvinder og Gildinger, af hvilke disse lode sig beherske, er soleklart. Under Striden med de saakaldte Priscillianister, et Kiætterparti i Spanien, flød første Gang Blod som Straf for Vranglære, efter en Kiendelse af Usurpatoren Maximus, der med Glæde benyttede Leiligheden til, ved en Kiætterforfølgelse, at vinde Geistlighedens Understøttelse for hans Sag, som forøvrigt stod paa svage Fødder. Men det er af Dr. Holm fremhævet til Ære for de anseeligste Mænd af den daværende Clerus, Martin af Tours og Ambrosius, at de frasagde sig al Andeel i den ved deres Standsfællers ubetimelige Iver fremkaldte blodige Daad[1]). »Om disse tvende Mænd sluttede Geistligheden i Italien og Gallien sig«, hedder

[1]) Sulpicius Severus Historia Sacra ed. Amstelod. 1641 12mo, II. 160 fortæller om Martin: »Apud Trevitros constitutus non desinebat increpare Ithacium (en spansk Biskop af et maadeligt Rygte, der var Ophavsmand til Forfølgelsen af Priscillianisterne) ut ab accusatione desisteret; Maximum orare, ut sangvine infelicum abstineret; satis superque sufficere, ut Episcopali sententia hæretici indicati Ecclesiis pellerentnr; novum esse et inauditum nefas, ut caussam Ecclessiæ iudex sæculi iudicaret.«

det hos Holm (S. 82). Der anføres til Hiemmel en Conciliebeslutning fra Turin ap. Labbe, Collectio Conc. I. 852. Vi have ikke havt Leilighed til at eftersee dette Værk, men tvivle om, at en saadan Beslutning er tagen paa Synoden i Turin (Aar 401, ikke som tidligere antoges 397), efter hvad Hefele har om dette Kirkemøde, II. 73. Meer end nogen Anden af Kirkens daværende Biskopper, havde Augustinus, paa Grund af de aldeles særlige Forhold, som fandt Sted i den Provinds, hvor hans Bispesæde (Hippo Regius, Numidiens gamle Hovedstad) var beliggende, ved Donatisternes og de fra dem stammende Circumcellioners urolige Bevægelser, Anledning til at giøre sin berømte Samtidiges, Ambrosius's Grundsætning gieldende om den tienende Rolle, som den verdslige Øvrighed havde at udføre ved at staae Kirken bi, og føre den til Seier over sine Fiender, hvad enten disse vare Kiættere eller Hedninger. Under al den Forvirring, som Donatisterne anstiftede, kom Spørgsmaalet atter og atter frem, om Forholdet mellem Stat og Kirke, eller for at tale bestemtere, om Statsmagtens Ret til at tvinge Kiættere, og saa meget end Augustinus ønskede at overtale Donatisterne med det Gode til at afstaae fra deres Vildfarelser: saa førtes han dog mere og mere til det Resultat, at ogsaa den borgerlige Tvang havde sin berettigede Plads blandt de Midler, som burde giøres gieldende til at fremme Sandheden, og til at hindre falsk og fanatisk Lærdom fra at gribe om sig. »Saa havde Ezechias giort, og Josias ved at omstyrte de hedenske Templer i Israel; saaledes Kongen i Ninive ved at befale sine Undersaatter at klæde sig i Sæk og Aske; saaledes Nebukadnezar, ved at forbyde alle sit Riges Undersaatter at bespotte Gud« (Dr. Holm, S. 92—98).

Den meest betænkelige Side ved den Ret, som saaledes Mange af hiin Tids anseeligste Kirkelærere nedlagde i Fyrsternes Hænder til at straffe Kiættere og Schismatikere, viste sig ikke, saalænge der ikkun var Spørgsmaal om et saa forvildet og fanatisk Parti som Dona-

tisterne, hvis Betvingelse det i den offentlige Ordens og Sikkerheds Interesse var Statsmagtens Sag at drive igiennem. Men naar nu Kirken — maaskee fra dens Side med Føie — havde fordømt speculative, men for Samfundet uskadelige Vildfarelser, skulde da ogsaa Statsmagten her skride ind? Dette blev dog det endelige Resultat. De samme Forfølgelser, som rammede dem, der forstyrrede al Orden i Kirken, hængte ogsaa over deres Hoveder, som i abstracte Spørgsmaal, om Foreningen imellem de to Naturer i Christo, eller i Dogmet om den frie Villie og Prædestinationen afvege blot en Haarsbred fra hvad Conciliebeslutninger og Kirkelove foreskreve som Rettroenhedens Schibolet. Endnu en anden ligesaa betænkelig Følge medførte dette Forhold. Idet Keiserne anmassede sig at fælde Domme i Troessager, bleve de ofte en Bold for de uværdigste Menneskers Rænkespil, og paa en Tid, da Kiætterprocesser hørte til Dagens Orden, og Intet var lettere, end at faae et Ord udlagt i en kiættersk Mening: rammede Tiltale, Domfældelse og alle de hermed forbundne Følger ikke sielden de meest betydende Mænd. Undertiden viste en Nemesis sig her virksom, og om meer end Een af dem, som sigtedes for det groveste Kiætteri, er det berettet, at de til andre Tider havde været de allervirksomste til at sætte den verdslige Arm i Bevægele for at opstøve og forfølge Kiættere. Dette er fremfor alle Andre fortalt om den constantinopolitanske Patriark Nestorius, Ophavmand til det fra den orthodoxe orientalske Kirke afvigende Kiætterparti, der under Navn af Nestorianere (chaldæiske Christne) har holdt sig til denne Dag. Selv var Nestorius besiælet af den meest brændende Attraa efter at forfølge og udrydde Kiættere, og hans Forbindelse med Keiserhoffet under den uduelige Theodosius II, som i hvad man dengang kaldte religiøs Iver, Beundring af Munke og Asketer og Fordybelse i allehaande dogmatiske Grublerier, udentvivl savner sin Lige mellem de mange maadelige Regenter i det østromerske Rige, satte ham istand til at styre denne sin

Lyst, og den haarde Lov, som den nysnævnte Keiser i Aaret 428 lod udgaae imod alle Kiættere, skal, efter hvad Baronius formoder, være fremkommen under Paavirkning af Nestorius (Annall. ad. a. 428, ed. Antwerpiæ ex officina Plautiniana (ad. a. 428 V. 514: »Nestorii haud dubium persuasione commotus«, jvfr. Walch Ketzer-Historie, V. 329.)

Men til andre Tider rammede Forfølgelsen Mænd, som ingen Forfølgelseslyst, intet Had til Anderledestænkende havde at bebreide sig, og disses Skiæbne giør det ret indlysende, hvor mislig Kirkens Tilstand var i hine Tider, da Kirkeforsamlinger, hvis Sammensætning og Sammenkaldelse var meer eller mindre et Værk af den ofte svage og uduelige, af alle Slags Menneskers Luner og Lidenskaber beherskede Fyrste, bestemte hvad der skulde være Troesnorm, og snart brød Staven over de meest fortiente, snart opløftede de uværdigste Mænd. Et mærkeligt Exempel tilbyder den Behandling, der vederføres den store geistlige Taler, Johannes Chrysostomus. Han optraadte strax ved sin Ankomst til Constantinopel som en nidkiær Geistlig, og som en ivrig Prædikant mod de Daarligheder, som gik i Svang ved det forfinede Hof og i den yppige Stad. Paa en Tid, da de som tragtede efter at giøre Lykke i den geistlige Stand, forfulgte Kiættere af alle Kræfter, vilde det have vært Chrysostomus med hans overordentlige Evner, og ved den Yndest, hvori han stod hos Keiser Arcadius og Hoffets formaaende Qvinder, Keiserinde Eudoxia og Keiserens Søster Pulcheria, en smal Sag at vinde Berømmelse paa samme Maade, hvis hans Hu havde staaet dertil. Men Chrysostomus var af en mindre zelotisk Tænkemaade, og foretrak at vinde de fra den kirkelige Rettroenhed Afvigende ad Overbeviisningens Vei, og store Ting satte hans uforlignelige Talegaver ham istand til at udrette i denne Retning. En Taler, som han, har den christne Kirke ikke besiddet, indtil 1200 Aar omtrent efter hans Bortgang, Bossuet optraadte i Frankrig, og under Forhold, som ikke havde faa Analogier med dem,

under hvilke den constantinopolitanske Patriark virkede, satte Hof og Folk i lige Grad i Bevægelse i den franske Hovedstad. Chrysostomus havde, som sagt, tiltraadt sit Embede under de gunstigste Auspicier, og, stolende paa sin vidtudbredte Navnkundighed, skaanede han i sine dierve Straffeprædikener hverken de uredelige Embedsmænd, eller de ubarmhiertige Pengemænd, eller de bestikkelige Dommere; selv de keiserlige Personer følte sig saarede og rammede af hans Tunge. Med Eet blev Eudoxia fra hans varme Beskytterinde hans meest afgiorte Fiende. For en Tid bilagdes Misforstaaelsen, men paany opblussede Keiserindens Had. En uventet Begivenhed gav Anledning til den berømte Mands Domfældelse og Forviisning. Uveiret brød løs i den Deel af Østen, som altid var en frugtbar Jordbund for kirkelige Spaltninger. Om den i sin Tid saa ansete, nu alt i 196 Aar i sin Grav hvilende Kirkefader Origenes's Rettroenhed, havde der altid været deelte Meninger, og medens Nogle ubetinget svore til hans Fana: var der Andre, i hvis Øine han stod som en grov Kiætter. Nogle Munke i den nitriske Ørken hørte til det første Parti, og deelte Anskuelse med Mænd som den jerusalemske Biskop Johannes, den sig hos ham opholdende Rufinus af Aquileia og den senere saa berømte Hieronymus, der dengang levede blandt Munkene i Bethlehem. Paa det alexandrinske Bispesæde sad paa den Tid Theophilus, en Mand, hvis flere fortrinlige Egenskaber aldeles fordunkledes ved hans Gierrighed og Herskesyge. Han havde fra første Færd af yndet hine nitriske Munke, og draget fire af dem, bekiendte under Benævnelsen »de lange Brødre« (*οἱ ἀδελφοι μακροι*) ud af deres Celler, og bevæget dem til at tage Tieneste i den alexandrinske Kirke, men Forholdet til Theophilus blev dem snart utaaleligt, og de begave sig uden hans Samtykke bort fra Alexandrien. Forfulgte af ham, som grove Misdædere, og eftersøgte ved Stikbreve, vandrede de overalt omkring, og naaede omsider Constantinopel. Her antog Chrysostomus sig deres Sag, og tilskrev Theophilus til

deres Fordeel. Der herskede gammel Skinsyge hos de alexandrinske Erkebisper over den store Indflydelse, som Patriarkerne i Constantinopel mere og mere giorde gieldende i de østlige Lande, og paavirket af denne, afviste Theophilus ethvert Forsøg, som Chrysostomus giorde paa at faae Sagen bilagt med det Gode. Imidlertid havde Munkene henvendt sig til Keiserinden, og efter hendes Forslag bestemte Arcadius, at en geistlig Ret skulde træde samen, for hvilken Parterne skulde give Møde, og hvori Chrysostomus skulde føre Forsædet. Dette var nok til at bringe Theophilus aldeles ud af Fatning. Skiøndt stevnet til Constantinobel, for at forsvare sig mod de Beskyldninger, som Munkene havde giort imod ham, vidste han dog, efterat have vundet Keiserinden for sig, at faae samlet udenfor Chalcedon paa et af den bekiendte Statsmand Rufinus opført Landsted, kaldet »Egen«, en Synode bestaaende af 35 Biskopper, Alle af hans eget Parti. Her fremførtes vel ingen Beskyldninger for falsk Lære mod Chrysostomus, men derimod andre af den groveste Art, og Synoden, i Kirkehistorien kaldet Synodus ad Quercum (ἐπι δρυν), dømte Patriarken til Afsættelse: en Dom, som den svage Keiser saa meget villigere stadfæstede, som det klang i hans Øre som en frygtelig Ugierning, at Patriarken skulde have omtalt Keiserinden omtrent paa samme Maade, som man veed, at de calvinistiske Reformatorer i Skotland omtalte Marie Stuart, og kaldet hende en Jesabel. Han lod ham hemmelig føre bort fra Staden for at sende ham i Landflygtighed. Men hermed var hans Fald endnu ikke afgiort. Urolige Bevægelser yttrede sig i Constantinopel i de forskiellige Samfundsclasser, der ikke taalmodig fandt sig i, at de berøvedes den nidkiære og talentfulde Patriark. Eudoxia selv fik Skrupler over at være gaaet for vidt, og da et Jordskiælv i de samme Dage anrettede endeel Ødelæggelser i Constantinopel, udlagde hun dette som en Straf for den begaaede Brøde. Theophilus og hans Tilhængere maatte skyndsomst forlade Constantinopel, hvor Chrysostomus

nu efter nogle Dages Fraværelse atter vendte tilbage, og blev modtagen af Hoffet med Velvillie, og hilset af Befolkningen med Begeistring. Han vilde fra første Færd af ikke paany tiltræde sit Embede, inden en anden Synode havde undersøgt hans Sag, og ophævet den Afsættelsesdom, som den tidligere havde fældet over ham, men han gav snart efter for Folkestemningen, og begyndte atter sin tidligere Virksomhed. Det gamle Misforhold til Keiserinden brød igien løs, og der krævedes ikkun en ringe Anledning til at vække Ønsket hos hende om for stedse at blive fri for den hende besværlige Bodsprædikant. En saadan tilbød sig snart. Foran Raadhuset i Constantinopel var Eudoxias Billedstøtte bleven opreist, og Indvielsen af denne Statue var forbunden med larmende Festligheder og sceniske Forestillinger, og de Æresbeviisninger, som den krybende Pøbel viste Keiserindens Billede, fik altfor meget Anstrøg af en afgudisk Tilbedelse, til at den nidkiære Biskop, i hvis Kirkes umiddelbare Nærhed disse Optrin forefaldt, kunde holde sig rolig. Paa denne Aarstid forefaldt den aarlige til Amindelse om Johannes den Døbers blodige Død indstiftede Fest. Om det virkelig forholdt sig saaledes, eller det ikkun beroede paa Fordreielser af Chrysostomus's Ord: nok er det, det kom for Keiserindens Øren, at han ikke alene havde tilladt sig Hentydninger til hende i en Prædiken paa denne Festdag, men endog begyndt med disse Ord: »Atter raser Herodias, atter bevæger hun sig, atter dandser hun, atter begiærer hun Johannes Hoved paa et Fad«. Fra dette Øieblik var Patriarkens Skiebne afgiort; han havde selv givet sine Fiender Vaaben ihænde mod sig, ved strax efter sin Hiemkomst fra den første Forviisning, at begiære, at en ny Synode maatte vorde holdt, for at de paa Synoden ad Quercum mod ham giorte Beskyldninger kunde blive prøvede, og derpaa, uden at Sligt var skeet, i Eftergivenhed mod den ophidsede Folkestemning, atter indtaget sin gamle Stilling. Hans Fiender forstode at mage det saaledes, at Synoden ikkun kom til at bestaae af hans meest afgiorte

Modstandere. Man lod hans Rettroenhed uanfægtet; den mod ham reiste Klage for Majestætsforbrydelse kom heller ikke under Omtale; en Formalitetsfeil, en technisk Mangel fældede ham. Paa den Tid, da Constantius rasede mod Athanosianerne, var det, for at hindre de afsatte Præster og Biskopper fra at vende tilbage til deres Embeder, blevet fastsat paa en Synode i Antiochia, at naar en saadan fra sit Embede ved en Conciliebeslulning fiernet Mand, uden at være af en anden Kirkeforsamling rehabiliteret, overtog sin gamle Stilling, skulde han for stedse være afsat fra denne (Can 4 et 12 Syn. Ant. in encæniis a. 344; Hefele: a. St. 32 I. 387. 395). De i Constantinopel i Aaret 409 forsamlede Biskopper, der vare satte til Medlemmer af Synoden under hans Fienders Indflydelse, fældede en Dom over Chrysostomus, for hvilken de forannævnte antiochenske Canones tiente som Præmisser, og man fik let Keiseren overtalt til at troe, at han, ved at stadfæste denne Afsættelsesdom, og ved at forvise Chrysostomus, handlede i Kirkens Interesse. Forviist til en Stad i Lilleasien, døde Chrysostomus, netop som man havde bestemt at sende ham til et endnu værre Landflygtighedssted. Men hermed var Bevægelsen ikke tilende; ideligen paavirket af den afsatte Erkebiskops svorne Fiender, vilde Arcadius ogsaa knuse hans Venner og Tilhængere, mod hvem de voldsomste Forholdsregler bleve bragte i Anvendelse. Alt syntes at true med et Schisma i Kirken, en Spaltning mellem den vesterlandske og den østerlandske Kirke; thi i Vesten fandt Chrysostomi Sag allevegne Anklang. Paa den Tid beklædtes den romerske Stol af Innocents I (402—417). Saavel Theophilus som Chrysostomus underrettede ham om hvad der var skeet i Constantinopel. I sit Svar til den alexandrinske Patriark, yttrer Innocents sig misbilligende om det Forefaldne, og raader ham til at lade Sagen afgiøre paa den første almindelige Synode; men paa en anden Maade søgte han at faae Striden bilagt i Mindelighed, og fik Honorius, Occidentens Behersker, til at lægge et Ord ind for Chry-

sostomus hos sin Broder; men dette giorde kun Ondt værre, og tilveiebragte snarere en ophidsende end en neddæmpende Virkning paa Arcadius, og Alt syntes saaledes at bebude en Kirkespaltning som den, der omtrent 600 Aar senere paafulgte.[1])

Den her tildeels efter Dr. Holm, skiøndt med selvstændig Benyttelse af flere Kildeskrifter, giengivne Fortælling om Statsmagtens Forhold til Chrysostomus og om den Bevægelse, som derved fremkaldtes i Kirken, og om den Vold og Uret, som tilføiedes een af de meest betydende Personer i det 5. Aarhundredes kirkelige Aarbøger, er udentvivl den interessanteste Episode af det første Afsnit af det foreliggende Skrift, og Referenten har valgt udførligere at dvæle ved denne, fordi den tilstrækkeligen godtgiør, hvorlidet Kirkens Frihed, dens rolige Udvikling, dens Selvstændighed var betrygget ved en Tingenes Orden, der giorde det mueligt, at Troesspørgsmaal kunde blive afgiorte, og Troesnormer udkastede, og deres Antagelse paabudne under de sværeste Straffe, og ansete Geistlige forfulgte, berøvede deres Embeder, drevne i Landflygtighed, ved Hofrænker og Machinationer, i hvilke Hovedrollen spilledes af letfærdige Qvinder og elendige Gildinger, hvilket sidste Slags Skabninger, der vare en sand Ulykke og en Fordærvelse for det synkende romerske Rige (man see den alvorlige hedenske Historieskriver, Ammianus Marcellinus's Klager over deres umaadelige Havesyge, deres Underfundighed og Uredelighed, Rer. gestarum Lib. XVI 7; XVIII 5: coetus spadonum, qui feri et acidi semper, carentesque cæteris necessitudinibus, divitias solas ut filiolas iucundissimas amplectuntur«) især vare formaaende under Keiser Arcadius. Men hvis var Skylden, at Forholdet var blevet saadant, uden Geistlig-

[1]) Chrysostomi Brev til Paven. Baronii: Annall. V (92—95). Han skrev ligelydende Breve til Bisk. i Aquileia og i Mailand. Innoc. Skr. til Theophilus ibid. p. 196; Brevet fra Honorius til Arcadius, paa hvilket Actstykke Dr. Holm særlig henleder Opmærksomheden, ibid. p. 208—209.

hedens egen? Man kan ei uden Uvillie læse enten om denne Stands Opfordring til den verdslige Magt om at beskytte, hvad den kaldte den rette Tro, eller om dens Smiger for Keiserne, saa ofte disse viste sig redebonne til med Vold og Magt at understøtte Orthodoxien, eller om dens Bestræbelser for at giøre Bruddet mellem Kirken og de fra den afvigende Partier saa ulægeligt som mueligt. Vi maae henvise til den i Dr. Holms Bog (S. 114 fl.) givne Fremstilling af Forholdene under de langvarige monophysitiske og dyophysitiske Bevægelser, som ret giøre det klart, hvad en fransk Forfatter har sagt i en Analyse af Amédée Thierrys Værk over den romerske Historie i det 5. Aarhundrede, at »den største Velgierning, som Forsynet kunde lade den christne Kirke vederfares, var den, at det gammelromerske Rige, og de gamle Sæder forsvandt, og at de barbariske Riger bleve stiftede« (Révue des deux mondes 15 Novbr. 1860). En ikke ringere Velgierning, og tillige en nødvendig Følge af Udviklingen af Forholdene, var Pavemagtens Fremgang. Medens Trykket af den keiserlige Despotisme hvilede tungt paa Kirken: følte Geistlige og Lægfolk i lige høi Grad Trang til en høiere om de kirkelige Interesser værnende Myndighed, og en saadan tilbød sig i den romerske Stol. Saalidet det pavelige Primat var udviklet i det kirkeretlige System; factisk var det anerkiendt, inden det romerske Rige sank.

De dogmatiske Stridigheder, i hvilke der, som Tilfældet var med det 4. og det 5. Aarhundredes, blandede sig saa mange uædle Lidenskaber, have saalidet Tiltrækkende, at vi ei vilde finde det forunderligt, om det hele første Afsnit af Dr. Holms Bog, skulde have frastødt en og anden Læser. Om os selv maae vi tilstaae, at vi have læst det med ulige mindre Fornøielse, end de øvrige Dele, i hvilke der handles om Geistlighedens Optræden ligeoverfor Staten med Hensyn til dennes indre Forhold, og om dens Holdning under Statens Kamp mod ydre Fiender.

Det er en sørgelig Tid, giennem hvilken Forf. fører

os: de gamle Tilstande ravede og vaklede allevegne, og intet Nyt var endnu saaledes befæstet, at det kunde træde istedenfor det Gamle. Giennem de tungeste Trængsler skulde det i sine inderste Grundvolde saa dybt rystede Samfund komme til Ro, og det var næsten bogstaveligen talt paa Ruinerne af Oldtidens engang saa skiønne og betydningsfulde Civilisation, at en anden Samfundsorden skulde opslaae sine Pauluner. Har der været noget Tidsrum i Verdenshistorien, der fremfor ethvert andet tør kaldes ulykkeligt, saa er det aabenbart den sidste Periode af det romerske Riges Bestaaen. Vi miskiende ikke, at det var Barbarernes Indfald paa de romerske Enemærker; vi negte ikke, at det var disse vilde Horders Plyndringer, der afstedkom al den Jammer, saa at mange Steder fast alle Spor udslettedes af Jordens tidligere Dyrkning, og forhenværende frugtbare Kornmarker forvandledes til Heder og Udørkener, og Hungersnød og Misvæxt i Lande, som ere saa begunstigede af climatiske Forhold som Italien og Frankrige, bortreve en talrig Befolkning,[1]) og Nøden blev saa grændseløs, at Fædre solgte deres Sønner for at faae Brød[2]); men hvorledes var det bragt dertil, at de romerske Provindser stode saa aldeles værgeløse? Hvorledes var det skeet, at al den gamle Kraft var uddød, at Mange af Provindsbeboerne, istedenfor at værne om deres Arne og deres Eiendom, selv kastede sig i deres Fienders Arme, selv søgte Tilflugt hos disse, naar de vare opgivne af deres egne Beskyttere? Sagen er denne: Alt længe inden de barbariske Folkefærd begyndte deres Streiftog i det romerske Riges Provindser, var der overalt en

---

[1]) Pave Gelasius skriver A. 496: »Quid Tuscia, quid Æmilia, cæteræque provinciæ, in quibus hominum prope nullus existit.« (Baronii Annall. ad A. 496. VI. 185).

[2]) Der haves en Lov fra denne Romerrigets sidste Periode: »de Patribus, qui filios suos distraxerint per necessitatem« af Valentinian III, udstedt 1. Jan. 452. Baronii Annall., VI. 425; Schlosser: Weltgesch. in zusammenh. Erzählung, I. 704, Note 9.

Svækkelsens, en Opløsningens Tilstand indtraadt. Overalt var Riget giennemskaaret af de ypperligste Landeveie, og fortrinlige Communicationsmidler lettede Samfærdselen mellem de forskielligste Egne af Riget. I alle Stæder vare de anseeligste offentlige Bygninger opførte, og de til vor Tid bevarede Levninger af Vandledninger, Theatre, Templer og Mure giøre ved det Storartede i Anlæg og Udførelse et imponerende Indtryk. Skoler eller et Slags Universiteter for de forskiellige Fagvidenskaber, der foredroges af Lærere, hvis Stilling var baade anseelig og indbringende, havdes rundt omkring i Riget, og vare Formaal for Regieringens Opmærksomhed.[1]) Et fuldstændigt Embedshierarchie og et Bureaukratie var organiseret med Rang og Titler og anseelige Lønninger,[2]) saa at der for den overfladige Betragtning Intet syntes at mangle, der kunde tiene til at begrunde Folkets Lykke og Velstand og Rigets Kraft og Selvstændighed. Leilighedspoeter, Rhetorer og Sophister skildrede i bunden og ubunden Stiil al denne Herlighed, og forjættede det romerske Rige en lang og usvækket Tilværelse. Men den hele Bygning var opført paa Sand, og dens forestaaende Fald var klart for Alle, som saae lidt dybere end til Overfladen, og nu, da Roms tolvte Aarhundrede var begyndt, fandt den gamle Folketro, at de tolv Gribbe, som havde ladet sig see for Romulus i Luften, tydede paa en Tilværelse for Staten af tolv Aarhundreder, udover hvilke Rigets Grændser i Tiden ei skulde strække sig, mere og mere Indgang ogsaa hos de Forstandigere. At Barbarernes Indtrængen i det romerske Rige havde sin væsentlige Andeel i dets Fald, nævnede vi i dette Øieblik; men dette giælder ikke blot de Barbarer af de forskiellige Stammer, hvert bærende sit eiendommelige Vittighedspræg, (Thierry: Récits de l'histoire Romaine, au 5. siècle. Paris 1860 p. 5), der droge

---

1) Schlosser: Gesch. der alten Welt III. 3 Abth. 50 fl.
2) Guizot: Historie de la civilisation en France, I. 39 (Uddrag af Notitia Imperii Romani).

skiændende og brændende indover Rigets Grændser, ødelæggende alle Spor af den tidligere Cultur; snarere de Barbarer, der toges i romersk Sold som Leietropper, anførte Rigets Hære, stege til dets anseeligste Æresposter, og traadte i den nærmeste Forbindelse med de patriciske Slægter, tilsidst endog med selve Keiserhusets Përsonale.[1]) Aëtius, den store Seierherre paa de catalauniske Marker (451), ægtede en barbarisk Prindsesse, for at stige i Gunst ved det fordærvede Hof i Ravenna. Stilicho, der overvandt Alarich, var af vandalisk Æt, og den nysnævnte vestgothiske Hærfører havde først faaet Fodfæste i Riget som Befalingsmand over den romerske Hær. Ricimer endelig, som i en lang Aarrække stod i Spidsen for Hærmagten i den vestlige Deel af Riget, og imidlertid afsatte den ene Keiser efter den anden, var en Svever. Saaledes havde der ved Siden af det nationale Arristokratie, af hvilket de høiere civile Embedsmænd toges, dannet sig et unationalt, et barbarisk, der var raadende i Hæren. Havde man i forrige Tider været vant til at see Barbarerne fremtræde paa Rendebanen i Rom, i Trier og andre store Stæder, bagbundne som et Tegn paa deres Underkastelse: saa bleve nu disse Barbarers Efterkommere optagne i det romerske Samfund, hvor de selv ved Hoffet indførte deres brutale Bersærkefærd — saa at endog Keiser Theodosius maatte finde sig i at see paa, at tvende barbariske Høvdinge ved hans eget Taffel trak blank imod hinanden. (Schlosser: Weltgesch. 1. 670) — og angave Tonen med Hensyn til Levemaade og Klædedragt, og det var til ingen Nytte, at Lovbud, under Straf af Forviisning fra Staden Rom, tilholdt Indvaanerne at afholde sig fra at bære Barbarenes Stridsdragt og paa deres Viis at lade Haaret voxe langt (Schlosser: a. St. 1. 761, Note i; Thierry: Récits de l'hist. Rom. au 5. siecle, p. 5, efter den (theodosianske Lovgivning.) Mascou: Gesch. der Deutschen

---

[1]) Gibbon: Decl, and Fall, ed. Leips. 1821. Ch 35. Vol., VI. 120—121.

I. 328 Not. 4. Selv den keiserlige Formynder Rufinus fandt Behag i at bære en gothisk Dragt. Claudian. in Rufinum Lib. II. 577. 599 (Claudiani Opp. ed. Gesner Lips. 1759 p. 48. I sin Tale til K. Honorius gaaer Synesius skarpt løs paa Barbarernes Optagelse i den romerske Hær. Thierry: Nouveaux Récits de l'hist. Rom. aux 4—5 siecles. (Paris 1865) p. 123). Men paa alle Forhold i det romerske Rige var der vendt op og ned, og allevegne støder man paa Barbarer, snart som Fiender, snart, hvad der er endnu værre, som Venner og Forbundsfæller, »Tout l'Occident est a l'abandon«, skriver Bossuet om hine Tider i sin Udsigt over Verdenshistorien (Discours sur l'historie universelle, Ed. à Paris an XI, II. 273), og med større Kundskab til Enkelthederne i Datidens Historie, end den uforlignelige Taler og Stilist besad, have hans Landsmænd i det 19. Aarhundrede godtgiort Rigtigheden af hans uovertræffelige Udtryk. »Med trende Farer«, skriver Guizot (Essais sur l'historie de France, Ed. X. Paris 1860 p. 15) havde den romerske Regieringsmagt paa den Tid at kæmpe: de udvortes Fiender, som med hver Dag rykkede nærmere, og som man enten med Vaaben eller med Penge maatte skaffe sig fra Halsen; den altid voxende Pøbel, der krævede Næring og Fornøielser, og tilsidst Soldaterne, det eneste Værn mod de andre Farer; men som selv bleve desto farligere, som deres Krav fra Dag til Dag bleve større. Til at holde alle disse Stangen, krævedes betydelige og altid voxende Skatter; at ligne og at opdrive disse var de communale Embedsmænds Sag. Disse Bestillingsmænd, de saakaldte Decuriones, som alle vare valgte af de velhavende Grundeiere i Districtet, maatte selv indestaae for, at Skatterne indkom i rette Tid. Vare Skatteyderne insolvente, paalaa det Decuriones af egne Midler at skaffe den Sum tilveie, som den keiserlige Kasse krævede. Saaledes blev Decurionernes Ombud, der oprindelig havde været en Tillids-og en Hæderspost, efterhaanden en trykkende Byrde, saa meget utaaligere,

jo mere det under Diocletian grundfæstede Despotie voxede, og jo flere Privilegier dette udstedte, Privilegier, der fritoge denne eller hiin af en Bymenigheds Medlemmer fra at overtage en Decurions Bestilling. Jo ringere Antallet blev af Decurionerne, desto byrdefuldere blev Embedet for dem, der bleve tilbage, og denne Byrde var arvelig; Sønnen af en Decurion var fra sit attende Aar forpligtiget til at træde ind i Faderens Stilling, og om at sælge den Grundeiendom, hvorpaa Forpligtelsen til Ombudet hvilede, kunde der ikke være Tale. Decurionens hele rørlige og urørlige Eiendom heftede til Statskassen, og det var ham, ifølge Lovbud, ikke engang tilladt at sælge en Slave, uden Samtykke af Provindsens Statholder. Først da, naar han havde giennemgaaet det hele Antal af de hans Stilling paahvilende Hverv, var han fritagen fra længere at fungere, og kunde da træde tilbage i Privatlivet, med en i det Offentliges Tieneste ødelagt Formue, og med den usle Belønning, som en høiere Plads i Rangforordningen tillagde ham, og med Berettigelse til, naar han var forarmet, at ernæres af det almindelige Fattigvæsen (Dr. Holm, S. 186—188).[1])

En ikke mindre sørgelig Skildring giver det foreliggende Skrift af de øvrige Samfundsklasser i det romerske Rige, af Haandværksstanden, af Fabrikarbeiderne, af Hæren, og af de talrige smaa Landbrugere, de saakaldte Coloni, en Mellemting mellem frie Jordforpagtere og Livegne (Du Cange, l. c. I, 1065—66). De vare uopløseligen knyttede til deres Fødeegn, og deres Herrer kunde disponere over dem efter Vilkaarlighed. De vare underkastede Revselsesret, og kunde ikkun i tvende Tilfælde føre Klage over Huusbonden, enten naar han forhøiede deres Landgilde, eller naar han giorde sig skyldig i nogen criminel Forbrydelse. Forpiinte ved

[1]) Om Deurionernes mislige Stilling s. Guizot: Essais sur l'histoire de France 10 Ed. p. 9. s. qq. Hegewisch: die röm. Finanzen Alt. 1809 S. 278. 324. Manso: Leben Constantin des Gr. Breslau 1817. S. 237 ff; 507.

de fra Aar til Aar stigende Skatter og Byrder, forlode mange af disse Coloni Huus og Arnested, og det var udentvivl af dem, at de saakaldte Bagaudæ rekruteredes, de vilde Hobe, fornemmelig i Spanien, der alt fra Diocletians Tid (Orosii: Historiarr. Lib. VII c. 25. Ed. Marco-durani, Moguntiæ 1615) og langt ned i det følgende Tidsrum ved deres voldsomme Færd toge en blodig Hævn over det borgerlige Samfund, hvoraf de ved Skatteindkrævernes Ubluhed, og ved Embedsmændenes Uretfærdighed vare udstødte.[1])

Dr. Holm gaaer over til at skildre Sædelighedens Tilstand i det romerske Rige i det sidste Tidsrum af dettes Tilværelse. Han har heri havt et udmærket Forarbeide i P. E. Müllers Skrift De Genio, Moribus etc. Ævi Theodosiani. Nu er det vel sandt, at næsten enhver Tidsalders populaire Forfattere, Prædikanter og Moralister udstøde Klageskrig over Sædernes Forfald, blandede med Varselsraab om en endnu sortere Fremtid: lutter Variatoner paa det bekiendte Thema:

»Ætas parentum
Peior avis tulit
Nos, nequiores mox daturos
Progeniem vitiosiorem«. (Hor. Odd, III, 6.)

---

1) Om Bagauderne s. Du Cange: Gloss. Mediæ et Infimæ Latinitatis (Ed. Francof. ad. M. 1681 I. 431—32). Om Bagauderne skriver Salvianus: (De Gubernatione Dei. Lut. 1645. 12mo. Pag. 159): »Quibus aliis rebus Bagaudæ facti sunt, nisi iniquitatibus nostris, improbitatibus iudicum, nisi eorum proscriptionibus et rapinis, qui exactionis publicæ nomen in quæstus proprii emolumenta verterant, et indictiones tributarias prædas suas esse fecerunt, qui in similitudinem immanium bestiarum non rexerunt traditos sibi, sed devorarunt, nec spoliis tantum hominum, ut plerique latrones solent, sed laceratione etiam et, ut ita dicam, sangvine pascebantur; ac sic factum est, ut latrociniis iudicum strangulati homines ac necati, inciperent esse quasi barbari, quia non permittebantur esse Romani.«

Naar vare dog disse Anker over Usædelighed, over alle de Samfundets eller det enkelte Menneskes Lykke undergravende Laster hyppigere, eller bedre begrundede, end paa den Tid, vi her have for Øie? Det vilde være let at forøge de mange af Forfatteren meddeelte Bidrag til en Skildring af Tidens Demoralisation. Vi skulde dog afholde os derfra, og idet vi meget anbefale vore Læsere at giøre sig bekiendte med den paagieldende Deel af Dr. Holms Bog, S. 204—233, bemærke vi ikkun, at den sædelige Tilstand i det romerske Rige dengang ikke var et Haar bedre hos den christne end hos den hedenske Deel af Befolkningen. Geistligheden stod ikke i nogen mærkelig Grad over Lægstanden; de Orthodoxe ikke over de Heterodoxe. Hvilken Forargelse tog ikke Keiser Julian af de Christnes slette Sæder, af deres Uenighed og Splidagtighed? Ammianus Marcellinus dadler de romerske Biskoppers Pragtlyst og Yppighed, men stiller i Modsætning til deres overdaadige Levnet, Landbiskoppernes tarvelige Levemaade og Maadehold i Mad og Drikke (Am. Lib. XXVII C. 3). Hvorledes det gik til ved Vacancer i det romerske Bispedømme, er klart af samme Forfatters Fortælling om det stridige Bispevalg efter Liberius's Død 366, om Valgkampen, der kostede 137 Mennesker Livet i en Kirke i Rom (Am. l. c.) Hvilke Laster der gik i Svang blandt den lavere Geistlighed, derom indeholde Conciliernes Canones Vidnesbyrd i Overflod. De indeholde Straffebestemmelser mod Geistlige, der giorde sig skyldige i Drik og Dobbel (Hefele I. 788); Forbud mod Geistliges Deeltagelse i Bryllupsgilder og deres Besøg paa Steder, hvor der blev sunget Elskovsviser og opført uanstændige Dandse (Hefele II. 574). Atter og atter forekomme Forbud imod de saakaldte mulieres subintroductæ (Hefele I. 138, 306, 363), og en i samme Værk indført Synodalbeslutning fra hine Tider tyder paa, at der var Geistlige, som ikke undsaae sig ved at være, hvad Grækerne kaldte *Πορνοβοςκοι*. Stode de Geistliges Sæder paa saa svage Fødder, da vækker det ingen For-

undring, at Lægfolk vare endnu dybere sunkne. Synodalbestemmelser tyde paa, at de modbydeligste Laster havde indsneget sig iblandt dem; der nævnes Utugt med Gildinger, Utugt med Dyr, Forældres Rufferi med deres egne Børn og Forsøg paa Fostermord (Hefele I. 133, 154—55, 155, 202—3, 208; II. 566). I Conciliernes Bestemmelser har det forundret os, at saa faa eller saa godt som ingen Forbud forekomme imod et af Datidens Hovedonder, de usædelige Skuespil og Gladiatorlegene: Fornøielser, under hvilke den Smule Kraft og Moralitet, som endnu var tilbage i det romerske Rige, mere og mere bortdunstede. Destomere finder man om disse Æmner hos Tidens kirkelige Skribenter. Især er den massiliensiske Bodsprædikant Salvian uudtømmelig i sine Skildringer af al den Ryggesløshed og Usædelighed, som fra Skuespilhusene udbredte sig over Livet (De Gubernatione Dei 183, 187, 188, 193, 206). Jfr. P. E. Müller: l. c. II. 91 sqq. Disse Forlystelser hørte til det Nødvendige, og da man under en Hungersnød i Rom forviste alle Fremmede fra Staden, undtoges det talrige Theaterpersonale af begge Kiøn, omtrent 3000 i Tallet (Dr. Holm p. 220). Jo rædsommere Tiderne bleve, desto mere syntes Forlystelsessygen at tiltage, og det er forfærdende, hvad Salvian fortæller, at de i Trier indtrængende Barbarer fandt Stadens fornemste Mænd siddende ved Bordet, hvor de under Drik og Bægerklang modtoge Fienden (Salv.: l. c. p. 212: ad hoc postremo rabida vini aviditate perventum est, ut principes urbis istius ne tunc qvidem de conviviis surgerent quum, iam hostis urbem intraret. Jfr. Thierry p. 147).

Alle de Trængsler, al den Demoralisation, som havde grebet saa stærkt om sig paa den Tid, da det romerske Rige gik sin Undergang imøde, gave den asketiske Retning, som, idetmindste i Orienten, var flere Aarhundreder ældre end Christendommen, betydelig Næring. Ligesom der vare Mange, der for at flye den Besmittelse, som Berøring med det fordærvede Samfund medførte,

droge ud i Ørkener, og paa ensomme Steder, ofte i utilgængelige Moradser, ofte i Klippehuler opsloge deres Boliger, og der tilbragte mange Aar af deres Liv, under Savn af alle Beqvemmeligheder, under Hunger, under Nattevaagen og Kiødets Spægelse af enhver optænkelig Art: saaledes var der Andre, der midt i de vrimlende Stæder førte et Liv fuldt af selvvalgt Møie og Plage. Saavel disse som hine tragtede efter at naae et Ideal af christelig Fuldkommenhed, hvorfra de meente sig udelukkede ved Deeltagelse i Livets Arbeider og ved Familielivets Adspredelser. De Geistlige vare ved deres hele Stilling henviste til at færdes imellem Mængden, og kunde altsaa ikke ved deres eget Exempel synderlig befordre den asketiske Retning. Desto mere arbeidede de i dette Formaals Tieneste ved den Anpriisning, som de i Prædikener og Skrifter gave af det asketiske Liv. Mange Exempler ere samlede af Dr. Holm (S. 252 fl.), hentede især fra Basilius, hvis Klosterregler, affattede som en Katechismus i Spørgsmaal og Svar, bleve som en Codex for Klostervæsenet i Østen. Medens Basilius, Gregor af Nazianz og Chrysostomus, der alle selv i kortere eller længere Tid havde forsøgt det contemplative Liv, bleve Klostervæsenets Forfremmere i Orienten: skaffede Hieronymus, Augustinus og Martin af Tours det Indgang i Vesten, hvortil de første Munke vare komne med Athanasius, da han for at undgaae Keiserens Tyrannie, flygtede til Rom (341). I Occidenten vare Munkene i Begyndelsen ikke vel sete. De bleve forfulgte ikke blot af den ryggesløse Befolkning i Karthago, men ogsaa paa andre Steder (Salv. p. 289; Guizot: Histoire de la civilisation en France, I. 345); Tid efter anden vandt de Indgang, og de samme Udskeielser, som man længe havde seet i Østen, forekom nu ogsaa i Vesten. Omegnen af Trier havde endog et Sidestykke at opvise til den bekiendte Simeon, der efter sit mangeaarige Ophold paa en Søile af neppe 2 Alens Omfang ved Antiochia, fik Tilnavnet Stylita (Gregor. Turon. H. E.,

citeret af Guizot. I p. 371—375). Ligesom Geistligheden, ved at anprise det asketiske Liv, for hvis betænkelige Følger imidlertid selv dets ivrigste Befordrere ikke vare blinde (Guizot: I. c. 368—69), bidrog Sit til at drage mange gode Kræfter hen til unyttige eller endog reent forkastelige Formaal: saaledes er det paaviist af Forfatteren til det foreliggende Skrift, at det christne Præsteskab paa flere andre Maader slog ind paa Veie, der førte bort fra Statssamfundets Øiemed. Det er alt antydet, at man satte Statens Opgave i at tiene Kirken og dennes Formaal. Hvad de berømteste Kirkelærere tænkte herom, er bragt i System af Augustinus i hans Skrift de civitate Dei (hvoraf et kort Udtog findes S. 290—91; et udførligere giver Schlosser (Gesch. der alten Welt III. 4 Abth. S. 36—55). Det blev giort til en Hovedopgave for Staten at betvinge Kiætterne og at udrydde Hedenskabet. Der var Omstændigheder nok, som tydede paa, at dettes Time snart vilde være slaaet, men istedenfor i Ro og Stilhed at oppebie denne, vilde Zeloterne have dets Ødelæggelse fremskyndet af alle Kræfter. [1]) Under Indflydelse af de christne Præster gaves Love, som udelukkede Hedningerne fra Adgang til alle Embeder, som enten bragte Ære eller materiel Fordeel; men disse Love lode sig ei bringe i Udførelse. Naar Barbarerne stormede ind paa Grændserne, maatte man, ved at vælge Anførere for de Hærmasser, som skulde drive disse Horder tilbage, giøre Hensyn gieldende, som ikke stode i Berøring med den religiøse Bekiendelse. Lige til Romerstaten drog sit sidste Suk, forekomme Hedninger saavelsom Christne blandt Hærførerne. Ogsaa Hedninger vedbleve at beklæde de anseeligste Statsembeder, og omtrent A. 400 havde Staden Rom til Præfect den

---

[1]) Fremfor alle Andre den ellers ubekiendte Skribent Julius Firmicus Maternus i sit Constantin den Stores Sønner tilegnede Skrift: de Errore Profanarum religionum (Ed. Münter, Hafn. 1826. 8vo).

berømte Symmachus, der med Redelighed og Værdighed forestod hiint Embede under besværlige Tidsforhold. Det var ham, som stod i Spidsen for det Gesandtskab, hvormed det romerske Senat, i hvilket Hedningerne endnu havde Overvægt, androg paa Gienoprettelsen af Victorias Billedstøtte i det romerske Raadhuus. Hans Breve, hvoraf en ei ubetydelig Samling haves, vise, at han stod i venskabelig Forbindelse med mange Christne, bl. A. med Ausonius, Gratians Lærer, uden at den forskiellige Troesbekiendelse forstyrrede deres giensidige Agtelse. [1])

Et lignende Forhold bestod imellem den christne Biskop Basilius og den hedenske Rhetor Libanius (Dr. Holm S. 296—97.)

For at give sin hele Skildring af Forholdene større Anskuelighed, viser Forf., hvorledes man i hine Dage i at bedømme historiske Personligheder, laante en Maalestok fra det theologiske System, til hvilket Enhver bekiendte sig. Deraf, at Valens var en Arianer, udleder Orosius i sin bekiendte Bog om Verdens Trængsler, hvor galt han kom afsted ved Adrianopel, idet han i Spidsen for den romerske Hær, ikke alene led et stort Nederlag, men paa Flugten blev indebrændt i en Bygning, hvor han havde søgt Tilflugt, og hans Lig blev liggende uden Begravelse. [2]) Medens Orosius synes at billige det skiændige Mord paa Stilicho, hvilket kom den romerske Stat saa dyrt til at staae, og udslynger Beskyldninger imod ham, fordi han meentes at have villet sætte sig selv paa Thronen, og at hæve den hedenske Religion igien, Alt

---

[1]) S. Uddrag af et Brev fra Symmachus til Ausonius. Heyne Censura ingenii et morum Aurelii Symmachi opp. acad. Gött. 1812. Vol. VI 1—18.

[2]) Begivenheden med Valens's Død staaer hos Orosius Lib. VII. c. 33; Stilichos Mord VII. c. 38. Om Titelen paa Orosii historiske Værk Hormesta s. Orchestra Mundi, see du Cange: Gloss. III. 67. Bähr; Röm. Lit. 2. Ausg. 477.

fordi Stlicho, der stod paa Statsmandens Standpunkt, og derfor ei vilde, saaledes som de christne Fanatiker ønskede, forfølge Hedenskabet med Ild og Sværd: lader han den uduelige Honorius staae med Palmer i Hænderne, fordi han var en ivrig Beskytter af den kirkelige Orthodoxie (Dr. Holm S. 292 fl., hvor man finder Exempler anførte). Men dersom Geistlighedens Holdning i hine Tider under de her berørte Forhold snarere tiente til at sprede end til at samle de faa gode Kræfter, som endnu vare tilbage, da fortiener den al Anerkiendelse, forsaavidt det var denne Stand, der ved Ord og ved Gierning saa ofte optraadte som den lidende og ulykkelige Menneskeheds Talsmænd. Den Tids store Prædikanter, fremfor Alle Chrysostomus, af hvem man alene har omtrent 1200 Prædikener tilbage, de fleste af moralsk Indhold, ere uudtømmelige i at anprise Barmhiertighed og Menneskekiærlighed, og bryde uden Skaansel Staven over Pengepugernes og Aagerkarlenes Udsugelser, Dommernes Partiskhed og Embedsmændenes Underslæb. Den Indflydelse, som de Geistlige vandt hos de Store, forstode de at giøre gieldende til at standse Udbrudet af deres Vrede, og ikke uden Grund har man udledet de milde og humanere Grundsætninger, som bleve raadende i Lovgivningen under de senere Keiseres Regiering (Troplong, de l'influence du christianisme sur le droit civil des Romains. Paris 1868. 8vo), fra Christendommens Aand, og bekiendt er det, at dennes store Modstander, Keiser Julian, forklarede sig den hurtige Udbredelse af de »hykkelske Galilæers Sect« af trende Ting: »deres Godhed mod Fremmede, den Omsorg, de viste for de Dødes Begravelse, og deres skrømtede Fromhed«; han bød, at der paa offentlig Bekostning skulde opbygges Herberger til deri at indqvartere Fremmede, uden Hensyn til deres Religion.

I eet Punkt, som Dr. Holm ikkun aldeles løselig har berørt, havde den christne Geistlighed en uomtvistelig Fortieneste, ikke blot af det synkende romerske Rige, men af Menneskeheden og af Culturen. I det hedenske

Samfund var mere og mere al videnskabelig Interesse, al Syslen med Literaturen bortdunstet under Folkevandringens Forstyrrelser. Skolerne med deres vellønnede Lærere og deres ikke ubetydelige Apparater havde tabt al Betydning, og stode paa mange Steder tomme; ogsaa over disse Anstalter hvilede Despotiets Aag. Hvad der saae Lyset i Literaturen, var enten matte Efterligninger af Oldtidens Skrifter, svulstige og opskruede i Stiil og Foredrag, eller det var Lærebøger og Compendier, Udtog af de ældre Forfattere; ikkun for saadanne havde man Brug i denne Opløsningens Tidsalder, og ved dem forplantedes den tarvelige encyklopædiske Kundskab, der krævedes af den opvoxende Slægt, som uddannede sig for Statstienesten. Var man sluppen ind i eet af de talrige Administrations-Bureauer, gik man sin Gang opad Embedstrappen. Slendrian, Routine og det al aandelig Fremgang sløvende Anciennitetssystem giorde der Udslaget. De ubetydelige Productioner, som det synkende Hedenskab frembragte, bære ikke Vand imod den rige og eiendommelige Literatur, som tilhører den christelige Kirke, Værker, der have behandlet Theologiens og Philosophiens største Problemer, og derfor ere blevne Kilder, af hvilke alle følgende Tider have øst. Til Forundring betydelig og mangfoldig er de store Kirkelæreres Forfatter-Virksomhed i hine Tider, ved Siden af den, de udfoldede som Tilsynsmænd i store og vidtløftige Districter, hvis Befolkning ofte var en Blanding af Hedninger og Christne, af Kiættere og af Orthodoxe. Selv som Bevarere af det latinske Sprog, endog i den uklassiske Skikkelse, hvori det gik i Arv fra Oldtiden til Middelalderen, erhvervede de Geistlige sig en udødelig Fortieneste. Saa fuldt det var af Barbarismer, blev det dog det Organ, ved hvilket Christendom og med den Civilisation og Cultur, udbredte sig over Verden.

Det tredie og sidste Afsnit af Dr. Holms Skildring giver os en Fremstilling af den christne Geistligheds Stilling ligeoverfor Staten under dennes Kamp mod de udvortes Fiender. Eet Punkt, hvortil hine Tiders kirkelige

Forfattere ofte vende tilbage, er tildeels alt berørt i det Foregaaende, at det var Keisernes Orthodoxie, eller deres Heterodoxie, den Strenghed eller den Slaphed, som de viste i at opsøge og tage Hevn over Kiettere, hvorpaa Held eller Uheld i Krigene imod Rigets ydre Fiender beroede. »Hiælp Du mig at udrydde Kietterne«, skal Nestorius i sin første Prædiken for K. Theodosius II have sagt, »og jeg vil hielpe Dig at udrydde Perserne« (Socr. H.E. citeret af Walch, K. Gesch. V. 327). Efterhaanden som Arianismen, der en Tidlang syntes at skulle blive Hoffets Religion, fortrængtes allevegne i det romerske Rige, gik man over til en anden Betragtningsmaade, og udledede Barbarernes Seiervindinger samt den usigelige Jammer, som de udbredte allevegne, fra Tidens almindelige Slethed og Demoralisation. Til Trods for alle nationale Stemninger, syntes man mere at føle Glæde ved Christendommens Udbredelse blandt Barbarerne, end Sorg over den romerske Stats Trængsler og Farer. En forfærdende Begivenhed, der indtraf i det femte Aarhundredes Begyndelse, tiente ret til at vise, hvorledes de kirkelige Stemninger havde fortrængt de patriotiske, hos de meest betydende Mænd i Kirken. Det var Roms stormende Erobring og dens derpaa følgende Plyndring i Aaret 410 af Vestgotherne. Naar Augustin omtaler denne Katastrophe, da er det ei Sorg over denne uhyre Skiebne, som han giver Luft, men derimod Glæde over de Triumpher, der herved vare beredede Christendommen. Skiøndt selv en Arianer, havde den vestgothiske Konge budet, at de tvende store til Apostlene Peder og Paulus indviede Helligdomme skulde skaanes; og disse Kirker bleve i hine Rædselsdage et sikkert Tilflugtsted for utallige Flygtninge. (Holm S. 396). Samme Toner istemmer Orosius, der endog gaaer saavidt, at han jubler over Stadens Ulykke som en Kundgiørelse af den guddommelige Retfærdighed (illa urbis irruptio magis indignatione dei, quam hostium fortitudine acta Lib. VII. c. 39), og den Smerte, som han kunde fristes til at føle over Roms Skiebne, svinder ogsaa hos ham bort ved Be-

tragtningen af den hine Kirker viste Skaansel, og Alarichs Befaling om, at de disse Helligdomme tilhørende Kostbarheder, som en qvindelig Asket (sacra Deo virgo) havde maattet udlevere en fiendlig Marodeur, skulde tilbagegives. Og fremfor Alt er det under hans Fortælling om disse Rædselsscener, hans Trøst, at Pave Innocentius, ved sin Fraværelse fra Staden, ved en særegen Guds Styrelse (tanquam iustus Lot subtractus a Sodomis occulta Dei providentia) ikke kom til at skue sit Folks Skiebne. Hvor Christendommen ret trængte igiennem, og hvor Forestillingen om dens Bestemmelse at blive den ganske Verdens Tro blev levende: der maatte de nationale og patriotiske Følelser let fortrænges. »I Christo er der ikke Forskiel paa Jøde eller Græker, Omskiærelse og Forhud, Træl, Barbar, Skythe og Fri, men Alle ere Eet i ham« (Kol. 3, 11). Men hvor ofte endog de ansete Kirkeskribenter udtale deres Glæde over de Tegn, som bebudede Romerrigets tilstundende Opløsning, og hvor ofte de end hævede Barbarerne, hvis Sædelighed de saa mange Steder prise: saa var dette ei til Hinder for, at til andre Tider Følelser af Patriotisme giorde sig gieldende hos den christne Geistlighed, og at nogle af denne Stand tilsidesatte Hensyn til egen Beqvemmelighed, og trodsede Farer og Besværligheder, naar under Barbarernes Indfald det almindelige Vel krævede saadanne Offre. Patriotismen var paa den Tid ikke stærk i det romerske Rige, og Exempler fattes ikke paa endog høitbetroede Mænd, som, for at tage Hævn over Krænkelser og Forurettelser, bare Avindskiold imod deres Fædreland, og aabnede de barbariske Folkeslag Leilighed til at giøre Indfald snart i denne, snart i hiin Landsdeel. Man erindre sig blot Bonifacius, Statholderen i Afrika, en Ven af den hellige Augustinus, der indbød Vandalerne, det grummeste af alle de fremmede Folkeslag, til at erobre hiin Provinds, fra hvilken han senere, da en Forsoning var kommen istand mellem ham og Regieringen i Rom, forgiæves forsøgte at fordrive dem. Blandt Geistligheden var der udentvivl ogsaa dem, der

handlede paa lige Maade, og en Synode i Gallien Aar 453 bestemte, at Præster, som medvirkede til, at deres Stad faldt i Fiendens Vold, skulde udelukkes af Kirkesamfundet, og føiede til, at »Ingen maatte æde med dem.« (Hefele, II. 562.) Men Exempler paa et aldeles modsat Forhold især hos den høiere Geistlighed vare ikke sieldne selv i denne Rigets Opløsningsperiode. Dr. Holm dvæler især ved Synesius[1]), barnfødt i det nordlige Afrika, som i et vigtigt Ærende var sendt af sine Landsmænd til Arkadius i Constantinopel. Det var under denne Sendelse, at han holdt sin i alle europæiske Sprog oversatte Tale til Keiseren om Fyrstemagten. Kommen tilbage herfra, fik han Leilighed til, under et Indfald af adskillige røverske Nabostammer, at lede Forsvaret imod dem, og det var det Talent og den Kraft, han heri lagde for Dagen, som i Forening med det Ry, hvori han alt forud stod som Tænker og Videnskabsmand, der ledede Opmærksomheden hen paa ham, da Bispestolen i Pentapolis blev ledig. (Dr. Holm S. 445 — 460). I de vestlige Lande var det i Italien især Ambrosius, i Gallien især Sidonius Apollinaris, der optraadte som Fredsmæglere, som Underhandlere, tildeels ogsaa som Ledere af Forsvaret imod Barbarerne. Ligesom Synesius, saaledes havde Sidonius Apollinaris heller ikke tidligere beklædt noget geistligt Embede, indtil Befolkningen i det paagieldende Landskab, Auvergne i Syd-Gallien, kaarede ham til Biskop i Clermont; han havde dengang beklædt Præfecturet i Rom, hvor han var besvogret med de anseeligste Slægter (Keiser Avitus var hans Svigerfader). Det var hans Forbindelser, i Forening med hans Ry som literær Personlighed, der ledede Folkets Opmærksomhed paa ham, da der var Spørgsmaal om Besættelsen af hiint Bispesæde. Paa hiin Tid førte Sveveren Ricimer Herredømmet i Italien — een af de grusomste og meest

---

[1]) Om Synesius haves i vor egen Literatur en Monographie af E. T. Clausen: de Synesio Philosopho, Hafn. 1831. 8.

forslagne Æventyrere af alle dem, som Folkevandringen bragte i Veiret — i de Keiseres Navn, af hvilke han afsatte den ene efter den anden. Gallien var overladt til sin egen Skiebne, og blandt de Mænd, som der søgte at hævde det romerske Herredømme og den romerske Cultur, var Sidonius een af de ypperste. Hans kirkelige Fortienester have smykket hans Hoved med Helgenglorien; hans Fædrelandskiærlighed og Ringeagt for Barbarerne have forskaffet ham et agtet Navn blandt de galliske Patrioter, og hans Skrifter — især hans Breve, som ere en vigtig Kilde for den Tids Historie — maae, hvor vanheldede de end ere ved stilistiske Feil, regnes blandt det Bedste, som den romerske Literatur frembragte i det 5. Aarhundredes anden Halvdeel. Skildringen af denne galliske Biskops Liv og Fortienester er en interessant Episode af Dr. Holms Fremstilling (S. 507—527). (Om Sidonius Apollinaris: Histoire littéraire de la France II, Par. 1735 p. 1530 s. q.q. I samme Værk indeholdes en Levnetsskildring af Salvian p. 217 s. q.q. og af Sulpicius Severus p. 93—106).

Medens Sidonius virkede i Auvergne, var der i en fra Gallien langt fierntliggende Provinds af det nu i Stumper og Stykker faldende romerske Rige fremtraadt en aldeles eiendommelig Skikkelse, een af de ædleste Personligheder, som hine ulyksalige Tider frembragte. Skiøndt den hellige Severinus[1]) alt i sin Tid fandt en Levnetsfortæller i en taknemmelig Discipel, Eugippius, hvis Mindeskrift af Tillemont, Gibbon og Schröckh er benyttet: er det dog først i vort Aarhundrede at de udmærkede Mænd af den nyere historiske Skole i Frankrig, have sat hans Fortienester i det rette Lys: fremfor alle Andre Amédée Thierry (Récits de l'hist. Rom. au. 5. siècle, p. 140 sqq.). Det var i det gamle Noricum, at denne hellige Munk grundede et Theokratie, et paa christelige

[1]) Om Kilderne til S. Severins Levnet s. Wattenbach: Deutsche Geschichtsquellen im Mittelalter. Berl. 1854. S. 50 ff.

Grundsætninger bygget faderligt Regimente, hvis Hiørnestene vare Bod og Omvendelse og Kiærlighed til Menneskene. Ved sin Ærefrygt og Tillid indgydende Personlihhed, forstod den hellige Severinus endnu en Tidlang at bevare det romerske Herredømme i hine Egne. Det var ham, som forudsagde den ham i hans lave Celle besøgende Odoacer, den heldige Skiebne, der ventede ham i Italien (Eugippius ap. Bar. Anall. VI. 307; ad. a 475), og det var en Yttring af den barbariske Høvdings Ærefrygt for den fromme Mand, som fra sin Celle beherskede med patriakalsk Myndighed det af den uduelige Keiserregiering opgivne Landskab, og til sine Landsmænds Vel benyttede sine Fordindelser med de omboende vilde Folkeslag, og deriblandt netop med det meest barbariske af dem alle, Rugerne[1]), som bragte Odoacer til at behandle Romerne i Italien med Mildhed og Skaansel. I sine sidste Timer havde Severinus propheteret for de Romere, som omgave hans Dødsleie, at de skulde komme igien til at boe paa romersk Grund, og havde paalagt dem at medtage hans Been; som Joseph ei vilde, at hans Been skulde blive i Ægypten: saa vilde han ei heller, at hans Been skulde giemmes i en Jordbund, der kun betraadtes af Barbarer (Eugipp. ap. Baron. Vl. 438 ad. a 489).

Da Severinus døde (482) var Odoacer alt i flere Aar Konge i Italien. Det er ikke hævet over al Tvivl, i hvilket Aar det vestromerske Rige i Italien sank (Gibbon Decl. and Fall, VI. 192), eller rettere sagt, forsvandt. Aar 476 er, som bekiendt, det almindeligst antagne. De samtidige tørre Krøniker have ikke nøiere bestemt Tiden, og i al Stilhed gik det til Hvile: der yttre sig ingen Jubelraab, heller ingen Veeklage over dets Fald; i Virke-

---

[1]) Rugæ homines omni feritate immanes, quos acris et acerba vis animorum ad quotidiana scelera sollicitabat, diem putabant periisse, qui illos sine facinore, casu aliquo interveniente, fugisset; Eugippius ap. Bar., Annall. VI. 438 ad. a. 489.

ligheden var det romerske Herredømme i Italien tilintetgiort længe forud, og ikkun en Skygge, et Gienfærd bestod af den gamle Herlighed — magni nominis umbra — mange Aar, inden Anføreren for de fremmede Leietropper tvang Romulus Momyllus Augustulus til at afføre sig Purpurret[1]).

Saa barbarisk en Medfart Odoacer viste mod sine egne Landsmænd i Noricum, saa mild var hans Adfærd mod de der boende Romere. Han gav sin Broder Arnulf Befaling til at føre dem til Italien. De bragte med sig Severinus's Lig, som først blev bisat i Bispedømmet Feltri, i det venetianske Territorium, og fem Aar efter, i en Procession, som Italien ikke har seet Mage til, bragt igiennem hele Halvøen til Campanien, hvor det omsider nærved Lucullus's gamle Villa, hvor den aftakkede romerske Keiser tilbragte Resten af sit uduelige Liv, fandt sit Hvilested (Eugippius ap. Baron., Annall. VI. 516 ad. a. 496).

Saaledes opfyldtes den Spaadom, som Severinus havde udtalt om, at hans Landsmænd skulde atter komme til at beboe den romerske Jordbund, og saaledes opfyldte disse hans Bøn til dem om, at begrave hans Levninger i et romersk Land; thi idet Odoacer erkiendte den constantinopolitanske Keisers Overhøihed, var Italien, idetmindste i Formen, et romersk Land (Dr. Holm S. 528—545).

Med disse smukke Træk af flere christne Geistliges opoffrende Virksomhed, i en Tid, hvis Rædsler bragte Nogle til at fortvivle, Andre til at vende tilbage til den hedenske Overtro, og saare Mange til at glemme Livets Alvor under Nydelser af den foragteligste Slags (»populus Romanus ridet et moritur«. Salv.), men som atter i de Bedres Hierter styrkede Troen og dennes uadskillige Ledsagere Haabet og Kiærligheden, slutte vi denne Artikel.

---

[1]) Jvfr. den forhen omtalte Artikel i la Révue des deux Mondes af Saint Réné Taillandier, 15 Novbr. 1860, S. 365 - 66.

Skulde denne forekomme Nogen altfor udførlig: da har Referenten det Forsvar paa rede Haand, at den anmeldte Bog er et Phænomen i vor Literatur, hvis historiske Forfattere med største Eensidighed i den senere Tid udelukkende have kastet sig over den danske eller i alt Fald Nordens Historie. Flere Aar ere forløbne, siden en dansk Forfatter har skienket noget Parti af den almindelige Historie sin Opmærksomhed. Især er Oltidens Historie bleven høist stedmoderlig behandlet af vore Lærde. Der er Opgaver og Undersøgelser nok, som maatte kunne lønne en Mands Flid; og vore Bibliotheker besidde en Rigdom ei blot af trykte, men endog af utrykte Kilder til en heel ny Bearbeidelse af saa mange Punkter baade af den profane og af den kirkelige Historie. Vi ønske, at mange af disse Æmner maatte finde en Bearbeider, der med Dr. Holms Kildestudium forbinder hans Troskab i at fremstille det af Kilderne indvundne Stof, uden at tillempe det efter Døgnets Systemer og Doctriner. Ikke den Forfatter, med hvis Skrift vi nu tage Afsked, men mange andre, baade Læsere og Forfattere, holde vi det ikke for overflødigt at erindre om de sande og fornuftrette Ord af een af Skaberne af den nyere franske Historiographie, den bekiendte blinde Augustin Thierry, om hvad man har kaldet den »historiske Troskab«: La première qualité de l'historien, ce n'est pas la fidélité à tel ou tel principe moral, à telle ou telle opinion politique, c'est la fidèlitè à l'histoire elle-même (Augustin Thierry, Lettres sur L'Histoire de France onzième édition p. 47. Paris 1861,)

XIII.

Anmeldelse af den af den historiske Classe af det Kgl. danske Videnskabernes Selskab for 1868 udsatte Prisopgave.

(1868).

Af alle Stiftelser, ja af alle Eiendomme i Danmark, ere Præstegaardene med de disse tilhørende Jorder, uden Sammenligning, de ældste, og de, som i al den Tid, i hvilken de have bestaaet, uden Forandring, have været anvendte til den samme Bestemmelse, hvortil de oprindelig henlagdes. Naar Præstegaarde først byggedes, og forsynedes med Jordtillæg, ere Spørgsmaal, som endnu henstaae ubesvarede. Ligesom Sogneinddelingen er den ældste Indeling i Landet: saaledes blev der udentvivl her som andensteds, hvor Christendommen blev Folkets Tro, i en Tid, som ligger udenfor den, til hvilken paalidelige historiske Vidnesbyrd naae, en Præst ansat for hvert enkelt Sogn, og denne Præst blev en Gaard tillagt, og Jorder udlagte til Gaarden. At de Præster, som forrettede Gudsdyrkelsen for vore hedenske Forfædre, have havt Boliger med Jordtilliggende, og at, da de fordreves, de christne Geistlige ere indtraadte i deres Rettigheder og Besiddelser: er en temmelig almindelig Antagelse[1]). Vi skulle dog ikke fordybe os i disse Gisninger. Utvivlsomt er det, at Præstegaarde, skiøndt man vistnok lagde Haand paa at opføre dem, efterhaanden som Christendommen trængte

---

[1]) Jfr. Keyser, den norske Kirkes Historie (Christiania 1856—58, I—II) I. 172, 176. Brandt, Tingsretten efter den norske Lovgivning, Christiania 1867, S. 203 ff. P. A. Munch, Norge i Middelalderen, Moss 1849. S. 13.

igiennem, dog ikke med Eet kunde reise sig over hele Landet. Jydske Lov af 1241 er det ældste skriftlige Vidnesbyrd, som nævner Præstegaarde, idet den fritager dem for Leding (III. 10; K, Anchers Udg. Kbh. 1783 4to S. 197). Lovbestemmelser fra de følgende Tider hævde disse Gaardes Skattefrihed, saavel for Præsten selv, som for de i hans Tieneste staaende Folk; saaledes den Haandfæstning, som den slesvigske Hertug Valdemar Eriksen maatte udstede, da han i 1326 valgtes til Konge i Danmark, istedenfor den ved et Oprør fordrevne Kong Christopher II (Suhm. Hist. af Danm. XII. 119); den holsteenske Grev Johans Beskiærmelsesbrev for den lollandske Geistlighed 1330 (Hvitf. in Folio S. 451—53), og den svenske Kong Magnus Smeks Brev for Indbyggerne i Skaane 1340 (Hvitf. S. 476). See om alle disse Lovbestemmelser K. Ancher, samlede historiske og juridiske Skrifter ved Nyerup og Schlegel, I. 635, 742. Hvad Norge vedkommer, da vise de paa Provincialsynoden i Bergen 1320 vedtagne Bestemmelser, at der dengang har i Norge været Præstegaarde med Jordtilliggende, idet de indeholde Forskrifter for Benyttelsen af Jorden (Suhm, Hist. af Danmark XII. 333 ff. Keyser, Norges Kirkehistorie 204—5). At man endnu mod Slutningen af det 14. Aarh. ikke var kommen til Ende med at give Landsbypræsterne Gaarde, sees af den Haandfæstning, som Kong Hakon VI's og Dronning Margrethes Søn Oluf maatte udstede (1376), for at kunne bestige den ved hans Morfaders Død ledige danske Throne, i hvilken den Forpligtelse indtager en væsentlig Plads, at hver Præst paa Landet skulde have een af sit Sogns bedste Gaarde til sin Beboelse, fri fra al kongelig Tyngde (ut habeat unam curiam principaliorem in parochia sua pro Residentia sua, liberam et exemptam de omnibus oneribus Regiis (Suhm, a St. XIV. 496). (See et omtrent samtidigt Gavebrev paa en Gaard kaldet Østergaard i Thy, til Præstegaard for Sønderhaa af 1389, Kirkehist. Saml. IV. 332).

Hvor stærkt end Reformationen og alle de den ledsagende Plyndringer og Krænkelser af Eiendomretten berørte den geistlige Stand, saa rammede disse dog ikke i synderlig Grad Geistligheden paa Landet. Sognepræsterne, som havde Arbeidet, medens Prælaterne og Klostrene havde de store Indkomster, stode udentvivl i det Hele paa en god Fod med deres Menigheder, og der var hos dem Intet, der i særdeles Grad kunde vække Begierlighed og Misundelse, de tvende store Factorer, som under enhver Omvæltning giøre sig gieldende, og ikke mindst vare virksomme blandt dem, som i hine Dage førte det store Ord. Ingen Forestilling kan være mere ugrundet, end den, man gierne giør sig om den daværende romerske Geistligheds Indtægter, idetmindste hvad angaaer Præsterne paa Landet. Man see den paa den roeskildske Biskops Jordebog af 1370 grundede Beregning over, hvad Præsten i Ølstykke i Siælland havde at leve af (Annaler for nordisk Oldkyndighed for 1838—39 S. 353). Kirkeordinantsen af 1537 sikkrer Landsbypræsterne Besiddelsen af deres Præstegaarde, og af de øvrige Eiendomme, som i Tidernes Løb, navnlig ved Gaver, vare komne under de enkelte Kald, under Navn af Annex- og Mensalgods, blot med den Forandring, at det Tilsyn med disse Besiddelser, som forhen var ført af Biskopperne, nu gik over til de kongelige Lehnsmænd (Kirkeord. Blad 55—56; Krag og Stephanius Chr. III Hist ved Sandvig I. 582—83; Riber Artikler af 1542 Art. 6, a. St. I. 630, og en Forordning om Præsternes Underholdning i Fyen af 13. Mai 1541, i Aktstykker udg. af Fyens litt. Selskab. I. 1—2). Da de forandrede Kirkeforhold forudsatte, at Præsterne havde Hustruer og Børn, og der, som bekiendt, lagdes særdeles Vægt paa, at Præsterne vare gifte, og deres Ægteskab endog betragtedes som et Beviis paa Oprigtigheden af deres protestantiske Sindelag: maatte der tilveiebringes rigeligere Midler til deres Underhold, og disse skaffedes især tilveie ved Sammenlægningen af flere Kald og adskillige Kirkers Nedbrydelse,

ifølge de saakaldte »Klemmebreve« af 9. Mai 1555, som haves trykte for alle Stifter, Aarhuus og Fyens undtagne (for Siælland i Hofman, Saml. af Fundatser, VIII. 549 ff.; for Ribe Stift a. St. IV. 559; for Vendelbo Stift, Krag og Stephanius ved Sandvig, Suppl. 133 ff.; for Viborg Stift D. Atl. IV 586 ff. Idet endeel Kirkesogne, som hidtil havde bestaaet ethvert for sig, nu sammensmeltedes: fik Sognepræsten i det ved denne Forening dannede Pastorat, foruden den Præstegaard, som han boede i, tillige en Annexpræstegaard, et Udtryk, der som bekiendt, ei er eenstydigt med en Annexgaard (see Ussing om Naadensaaret, I. 69). Med hvilken Omhu der fra Statsstyrelsens Side vaagedes over det hele Kirkegods i Landet, viser en Befaling af 11. August 1568 til samtlige Herredsprovster om at forfatte Registre over de Kirkerne og Præsterne paa deres Embeders Vegne tilhørende Gaarde, Jorder, Grunde, Eiendomme, hvo der havde og brugte dem, og hvad der aarligen svaredes af dem i Landgilde. At denne Foranstaltning omfattede hele Landet, kan ikke omtvivles. For de Øst for Sundet beliggende danske Provindser samt for Bornholm (Lunds Stift) er den affattede Jordebog bevaret i det kgl. Geheimearchiv i Kiøbenhavn, og trykt i Falkmann: Upplysningar om Kronans, Kyrkornas och Presterskapets Inkomster af andeligt Gods uti Skåne, Halland och Blekinge från äldre Tider til År 1660. Lund. 1848 I—II. 8vo. Det omtalte Kongebrev er aftrykt II. 32—35. Brudstykker af Jordebogen for de øvrige Stifter findes paa forskiellige Steder (jfr. Kirkehist. Saml. IV., 493 ff,[1]). Det hele Foretagende er et hæderligt Vidnesbyrd om Administrationen under Kong Frederik II's Regiering. Naar det fuldstændige Document engang maatte bringes for Lyset, vil det blive klart, hvor betydende de Eiendomme vare,

[1]) Af den hele Jordebog findes èn Afskrift i den rostgaardske Saml. paa Universitetsbibliotheket (Kirkehist. Saml. IV. 495).

som Sognekaldene i Danmark ved Reformationen modtoge i Arv fra den gamle Kirke. Hvilken Skiebne disse mange Gaarde, Huse, Skove, Moser og Møller have havt, hvorledes de paa mangfoldige Steder, snart for at completere de store Herregaarde, snart for at fremme Selveiendom, ere, oftest for Spotpriser, blevne afhændede fra Kaldene, indtil de sidste Levninger af dette eengang saa anseelige Strøgods nu er bestemt til, paa Vilkaar, som stærkt minde om Salget af Sorø Akademies Gods, at skulle overlades vedkommende Fæstere (Lov af 24 April 1860): det er ikke herom, at vi i Øieblikket skulle udtale os nærmere. At have berørt denne Sag, vil dog neppe findes fremmed for disse Liniers egentlige Øiemed [1]).

Thi det er ikke det geistlige Gods, i dette Ords fuldstændige Betydning; det er Præstegaardene og disses Tilbehør, som ere Formaalet for den Undersøgelse, som Videnskabernes Selskab vil fremkalde ved en Priisafhandling. Idet Præstegaardene medfulgte Kaldene ved den Overgang fra den gamle til den nye Tingenes Orden, der skete ved Reformationen, blev det ikke alene en Rettighed for Præsterne, men en bestemt Forpligtelse at beboe disse Gaarde. Hvad der derom tidt var indskærpet Præ-

---

[1]) Vi have liggende for os den officielle Beretning fra den til disse Eiendommes Salg i Siellands Stift nedsatte Commission, dateret 14. Januar 1862. Det fremgaaer heraf, at der kom i Alt under Commissionens Behandling 420 Steder, de 60 tilhørende Duebrødre Klosters Gods, 126 Roeskilde Domkirke, 13 Stiftslandsbykirkerne, 6 Roeskilde Cathedralskole, 212 det beneficerede Gods; det sidste havde et Areal af 162 Tdr. 5 Skp. 1 Fdk. $^{3}/_{4}$ Alb. Hvorvidt den hele Sag om Overgangen af dette Fæstegods til Selveiendom er endelig afgiort: derom nære vi nogen Tvivl. En allerhøieste Resolution af 19. Mai 1809 bød, at det beneficerede Gods, efterhaanden som vedkommende Huse og Gaarde bleve ledige, skulde bortsælges. Denne Bestemmelse hævedes ved Reskript 31. Juli 1822, der indeholdt de Regler, der senere, indtil Udstedelsen af den nys nævnte Lov af 24. April 1860, have været gieldende for Benyttelsen af det Sognekaldene tilhørende Bondergods.

sterne i den romerske Kirkes Lovgivning (Phillips Kirchenrecht, Regensb. 1859—62 I—II. I. 167), det Samme gientoges nu for de protestantiske Præster. Kgl. Reskript til Præsterne i Lolland om, at de skulde boe i deres rette Præstegaarde af 15 Octbr. 1570 (Pont. Annall. E. D. III 431), giordes til en almindelig Lov ved Fordn. 1 Mai 1618; 19 Januar 1664 § 10. Medens Præstegaardene tildligere vare frie Gaarde, bleve de, efter Enevoldsmagtens Indførelse, behandlede som Statseiendomme: en Finantsoperation, som Erkebiskop Svane (J. Møller, Svanes Levnet, Hist. Cal. 1814, S. 281) var Manden for, og det er derfra det skriver sig, at enhver tiltrædende Præst maa indløse sin Præstegaard af sin Formand eller dennes Bo, skiøndt Indløsningssummen ikke overalt er eens, og den omtalte Foranstaltning aldrig er indført i en enkelt Deel af Riget, det Tørninglehnske. Hermed fulgte ogsaa den Control, som ved Lovens 2—12—4 og de denne Bestemmelse senere ændrende og udvidende Anordninger, er foreskreven om Tilsyn med Præstegaardenes Vedligeholdelse. Alt mange Aar før nogen Regieringsforanstaltning paabød Sligt, har et Tilsyn fundet Sted med Hensyn til den Maade, hvorpaa Præsterne holdt deres Boliger vedlige. S. adskillige Bestemmelser af Roeskilde Stifts Landemode af 1560 og 1567 (Kirkeh.Sml. IV, 465-499). Det er nu alle disse Forhold; det er Præstegaardenes Historie i al den Tid, de have været til, som Videnskabernes Selskab ønsker undersøgt. Det hedder i den derom udgaaede Bekiendtgiørelse: »Igiennem alle Tider have Præstegaardene, og hvad der med dem staaer i Forbindelse i en ikke ringe Grad grebet ind i de kirkelige, de provindsielle og de stedlige Forhold, ligesom ogsaa i Culturforholdene i flere Retninger, og Videnskabernes Selskab ønsker derfor at erholde en omstændelig historisk Behandling af dette Æmne. Det udsætter desaarsag som Priisopgave for indeværende Aar: **En Fremstilling af Præstegaardenes Oprindelse, Udbredelse og Udvikling; deres Forhold i den senere katholske**

Tid, og ligeledes efter 1536 og indtil 1660, og efter den Tid.«

Meget Stof til Belysning af Spørgsmaalet vil kunne hentes fra Lovene, først og fremmest vore egne; men ogsaa fremmede, de os nærmest boende, baade skandinaviske og germaniske Folkefærds Love, samt den romerske og kanoniske Rets Bestemmelser; men ikke mindre af de mange Retsdomme, som vise, hvorledes Lovene i de mødende Tilfælde ere komne til Anvendelse. Af disse ere en stor Deel udgivne i Kolderup-Rosenvinges, desværre ved Udgiverens tidlige Død med det fierde Bind standsede Samling (see t. Ex. II. 230; III. 238—39; IV. 197); men de allerfleste henligge endnu utrykte. I de over forskiellige større og mindre Dele af Landet, især i ældre Tider, udkomne Beskrivelser, komme Præstegaardene ofte under Omtale; saavel Pontoppidans d. Atlas, som det i Haandskrift paa det store kgl. Bibliothek bevarede Resens Atlas Danicus, og de i Christian IV. Tid og senere gientagne Gange af Præsterne indsendte Indberetninger om Mærkværdigheder i Sognene, der, hvorofte de end ere benyttede, dog ere en ikke udtømt Kilde til Kundskab i vor Lokalhistorie, ville kunne give mangen velkommen Oplysning i det omspurgte Æmme. Af de i vore Dage udkomne Stedbeskrivelser er det maaskee nok at henvise til de af afdøde Conferentsraad Vedel-Simonsen, over hans Fødeø Fyen udgivne Skrifter. Samlingerne til Elvedgaards, Rugaards samt Hagenskovs Historie bringe idelig Præstegaarde og Livet i disse under Omtale. Ogsaa Præstegaardens Bygninger navnlig i ældre Tider, forsaavidt Beskrivelsen over dem eller Synsforretninger ere tilstede[1]), høre ind under den udsatte Priisopgaves Omraade. Skiøndt i ældre Tider nøisomt udstyret og tarvelig indret-

[1]) En særegen Mærkelighed har Snøde Præstegaard paa Langeland, som »formedelst sin, hartad utrolig ureenlige Tilstand« blev, efter kgl. Befaling, ødelagt 1711. Derhaves et eget Skrift derom af A. Schumacher 1757. Jvfr. Lüxdorphiana ved Nyerup (Kbh. 1791 I—II) I. 138 ff.

tet [1]), var dog Præstegaarden i Reglen, og efter Lovbud, een af de bedste Gaarde i Sognet, og vi kunne deraf forklare os, at ikke sielden en Præstegaard har været Vidne til Optrin af betydende Art, og har huset høie og anseelige Giæster. I Svanninge Præstegaard, ved Assens, havde Erkebiskop Gustav Trolle sit Qvarteer (1535), og de af ham med de øvrige Befalingsmænd over Lybekkernes Hær der aftalte Planer røbedes af Præsten Hans Madsen for den danske Feltherre Johan Rantzau (D.Atl.III.413). Høie Taastrup Præstegaard laante Huus til de danske og svenske Gesandter og til de neutrale Magters Sendebud, da, i hine skiæbnesvangre Dage af Februar 1658, de Vilkaar aftaltes, paa hvilke Freden til Roeskilde senere sluttedes. I Kiøng Præstegaard i Fyen opslog Carl Gustav sit Hovedqvarteer d. 30 Januar 1658 (Nyerup Frederik III. S. 138). Mange Sagn om de Svenskes og de polske og keiserlige Hiælpetroppers Ophold i Landet i 1657—60 ere knyttede til Præstegaarde, og vi feile neppe i at antage, at den Patriotisme, som i de omtalte Krigsaar lagde sig i en saa storartet Skikkelse for Dagen, næredes og vedligeholdtes i mange Præstegaarde. Hvad det betyder at »holde ud til det Sidste«, viste bl. m. A. Præsterne Henrik Gerner i Birkerød og Hans Jæger i Taarnby (Thurah, Beskr. over Amager, Kbh. 1758, 4., S. 48). Ogsaa forekommer det os, som om vore Konger paa deres Reiser omkring i Landet stundom i ældre Tider toge Qvarteer i Præstegaardene (S. Jacobsens Afh. i Historisk Tidsskrift, II. 12-14). Piedsted Præstegaard i Holmans Herred i Veile Amt var fordum et almindeligt Standqvarteer for Veifarende. Stedets Præster havde derfor Kirketienden i Fæste (D. Atl. V. 969). »Præstegaardene,« hedder det i Videnskabernes Selskabs Program til det udsatte Priisspørgsmaal, »have til alle Tider grebet ind i Culturforholdene i flere Retninger« [1]). Vi skulle i disse korte Vink og Antydninger ikkun yttre, at det vilde være meget interessant, om der ellers, hvad der ei er at omtvivle, gaves tilstrækkelige

[1]) Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandl. 1868. S. 37.

Materialier dertil, at faae en Skildring af det Liv, som er ført i Præstegaardene. Dette Liv har været saare forskielligt paa de forskiellige Egne, og Pengeforholdene, Moden, de skiftende menneskelige Meninger, have øvet deres Indflydelse paa Præsternes som paa andre Menneskers Liv. Træk til en Skildring af Livet i Præstefamilier paa Landet i Begyndelsen af det forrige Aarhundrede i den sydvestlige Deel af Siælland giver Brasch: Vemmetoftes Historie (Kbh. 1859—61 I—III, især II. 88—93), et Skrift, som i det Hele, baade umiddelbart og middelbart, kan afgive Materialier til en Fremstilling af det Æmme, som vi her have for Øie. Og Træk til en Belysning af Livet i Præstehuse i det første Decennium af det 19. Aarh. i den samme Kant af Landet, giver Mynster: Meddelelser om mit Levnet. Ingemanns biogr. Optegnelser skildre Livet til samme Tid i falsterske Præstehuse. At i ældre Dage mange Præster, efterat have tilbragt deres Ungdomsaar paa Reiser og syslet med alvorlige og grundige Studier, fortsatte disse i deres Præstegaarde, ofte nden at Verden saae synlige Frugter af deres Flid, er bekiendt nok. Naar Biskop Bircherod paa sine Visitatsreiser i Aalborg Stift fandt anseelige Bibliotheker, Samlinger af mathematiske Instrumenter og andre Tegn paa flittig Beskieftigelse med flere Videnskaber (S. Uddrag af Bircherods Dagbøger ved Molbech S. 293, 305, 309, 307, 350, 352, 539): da er det vel mueligt, at disse Studier ikke have bidraget til at fremme Videnskaben synderlig, men en Glands har dog altid en flittig Dyrkning af Videnkaben udbredt over Mændene selv, og over den Stand, som de tilhørte [1]). Bekiendt er Historien om Præsten Peder Vandal, der fra 1628 indtil han i de urolige Aar under

[1]) Vi minde om Humes Ord: »Such a superiority do the pursuits of literature possess above every other occupation, that even he who attains but a mediocrity in them, merits the preeminence above those, that excel the most in the common and vulgar professions«.

K. Frederik III. Regiering blev forjaget og maatte flygte til Haderslev, hvor han skal være død 1659, var Præst for Magstrup og Jagerup Menigheder i Nørd-Slesvig, og om den 4. Stokværk høie Bygning, han opførte i Præstegaardens Have til sine forskiellige Samlinger, hvilken han omgav med en dyb Grav, over hvilken der gik en Vindebro, saa at hele Huset lignede nærmest en befæstet Borg. I de nævnte Krigsaar blev denne Bygning ødelagt. Samme Skiebne havde en Bogsamling, rig især paa Skrifter hørende til den østerlandske Literatur, hvilken han havde anlagt for sine Efterkommere i Kaldet (Molleri Cimbria Literata III. 711-59). Om andre Præster er det berettet, at de havde Kostskoler i deres Huse, — fremfor alle Andre Præsten Wøldike i Sommersted. Han giorde sine egne duelige Sønner færdige til Universitetet (Andreas Wøldike, død 1770 som Biskop i Viborg; Johannes Wøldike, død som Præst ved St Hans Kirke i Odense 1754; Peder Wøldike, Faderens Eftermand i Sommersted og senere Præst i Haderslev, død 1767; Jacob Wøldike, opholdt sig for sine Studiers Skyld i Wittenberg, og døde der 1716; Georg Wøldike, tilsidst Rector i Frederiksborg, død 1730; Marcus Wøldike, Professor Theologiæ ved Kiøbenhavns Universitet, død 1750), og skal, efter Giessings Fortælling, (Jubellærere I, 531) have opdraget i sit Huus flere Hundrede fremmede unge Mennesker. Andre syslede med Almue-Ungdommens Underviisning, og at der længe inden Confirmationen ved Fdg. 13. Januar 1736 her blev befalet, har været Præster, som, af egen Drift, underviste deres Menigheders Ungdom i Religion, og afholdt Prøve med dem, inden de toge dem til Herrens Bord, er ogsaa af de bekiendte Ting. (J. Møller, Mnemosyne IV. 251.) Alt dette tyder paa, at der fra Præstegaardene spredte sig Straaler af en Cultur over Kredse, hvis Leilighed til at naae nogen høiere Aandsdannelse var saa sparsom i hine Tider. At ikke faa af Landets meest betydende Videnskabsmænd ere fødte og opdragne, under deres Fædres Veiledning, i Præstegaarde, endog i Udkanten af

Landet, maa ogsaa her komme i Betragtning: Hans Gram, i Biergby i Vendsyssel; Jacob Langebek i Skioldborg i Thy; Georg Zoëga i Dahler, siden i Møgeltønder i Nord-Slesvig. Til disse faa Bemærkninger, som mueligen kunde give En og Anden Lyst til at sætte sig ind i det omtalte Æmme, skulle vi endnu tilføie, at der ikke savnes Spor af, at fra flere Præstegaarde ere Impulser udgaaede til det forbedrede Jordbrug, som, understøttet af velgiørende Regeringsforanstaltninger, har fra Midten af det 18. Aarh. tilveiebragt en saa giennemgribende Forandring i Landets Productionsforhold. Vi minde om de ogsaa som Agerbrugere i deres Tid ansete Præstemænd: H. I. C. Høegh i Gientofte og B. F. Rønne i Lyngby. Begtrups Skrift om Agerdyrkningen i Danmark, samt de ved Landhuusholdnings-Selskabet besørgede Beskrivelser over de danske Provindser i oekonomisk Henseende ville her kunne give meget Stof. Men i en Skildring af de danske Præstegaarde, maae disses Haver heller ikke forbigaaes med Taushed; ogsaa i denne Henseende, saavelsom hvad flere almeennyttige Anlæg betræffer, er det ikke vanskeligt at paavise, at Tilskyndelser og gavnlige Exempler ere udgaaede fra Præstegaarde. Det maa være tilstrækkeligt at minde om de storartede Anlæg til Hedeopdyrknings og Træplantnings Fremme, der skyldes den i 1858 afdøde Sognepræst for Hiermind, Lee og Hiorthede Menigheder i Middelsom Herred i Viborg Stift, Hans Bierregaard, der bragte sin Alder til det høie Tal af 94 Aar, af hvilke han tilbragte de 59 som Sognepræst for de nævnte Menigheder. Hans fleersidige Fortienester har Molbech sat et smukt Minde i sine Optegnelser paa en Reise i Jylland i Sommeren 1828, i Nordisk Tidsskrift III, 189 f.f. Jvfr. Blicher Viborg Amt (1839) S. 50 [1]).

Hvor mærkeligt er det ei, saaledes som Tiderne skifte!

---

[1]) Consistorialraad Hans Bierregaard var født af Bondestand 1766, og en Søn af Bonden Hans Jensen i Gientofte, hvis Levnet han selv har beskrevet i Schouws Dansk Ugeskrift, V 233—236.

Mange af den ældre Slægt mindes sikkert fra deres Ungdom den Tid, da det krævedes næsten som en Pligt af Præsterne, at de selv skulde drive de deres Gaarde tilhørende Jorder, og da det var usædvanligt at de benyttede sig af den dem efter Pl. 19. Marts 1812 tilkommende Ret til at bortforpagte disse. Det ansaaes at høre med til Præstens Gierning at foregaae Menigheden med et Exempel paa et hensigtsmæssigt Agerbrug. Og at der har været Landsbypræster, der, uden at deres egentlige Embedsvirksomhed i mindste Maade led derved, drev endog betydende Lodder, er bekiendt nok. Medens Mynster var Præst i Spiellerup drev han et Areal af 114 Tønder Land, og hans Nabo Engelbreth i Lyderslev drev i sin hele omtrent 60 aarige Embedstid en Jordlod paa 116 Tønder Land. Det var under Indflydelsen af den i ældre Tid herskende Stemning om Præsternes Pligt at være Jordbrugere og som saadanne at foregaae deres Menigheder med et hæderligt Exempel, at der i Frederik V.s Dage arbeidedes paa, efter Pontoppidans Forslag, at skaffe Lærerne i de exacte Videnskaber Tilhørere blandt Universitetets theologiske Studenter (Nyerup, Univ. Ann. S. 315 f.f.), og det var under den samme Indflydelse, at, da der var oprettet en Lærestol for de oekonomiske Videnskaber ved Universitetet (i 1801), en allerhøieste Resolution bestemte, at »der ved Besættelsen af de theologiske Embeder paa Landet vilde blive taget Hensyn til Attester om de Fremskridt, Candidaterne havde giort i Landoekonomiens Studium (Canc. Skr. 9 Juni 1810).«

Hvorvidt det er de Projecter, der nu i flere Aar have tient et Parti i Landet som Agitationsmiddel, om for en Deel at inddrage og bortsælge Præstegaardsavlingerne, og derefter at nedbryde den Deel af Præstegaardens Bygninger, som i saa Fald maatte være overflødig, som have henledet Videnskabernes Selskabs Opmærksomhed paa det foreliggende Spørgsmaal: maae vi lade være usagt. Men derom ere vi overbeviste, at enhver grundig Undersøgelse vil godtgiøre, at Geistligheden har sine Præste-

gaarde og øvrige Eiendomme med al den Retsgrund, som ligger ei blot i vore Loves klare Ord, men i en possessio immemorialis, og at dens Adkomster til fremdeles at besidde dem, ere stærkere, end de Rettigheder, som nogen moralsk eller juridisk Person i Landet har til en ukrænket Brug af sit Gods. Saalidet det lader sig bevise, at det er Staten, som nogensinde har skiænket disse Eiendomme, saalidet er den berettiget til at tage dem, sælge dem, eller bruge dem til anden Bestemmelse, end den, hvortil de altid, saalangt historiske Vidnesbyrd gaae tilbage, have været anvendte, og til at retfærdiggiøre et Rov, som det, hvorfor der føres Ordet, ville ingen Paralleler kunne hentes fra de enkelte Overgreb, som Statsmagten i Danmark, nu og da, har giort sig skyldig i, ved en utilbørlig udstrakt Benyttelse af den advocatia Ecclesiæ, som den, siden Reformationen, har tiltaget sig. Til at klare Begreberne herom, vil ogsaa en saadan Undersøgelse, som den, det kgl. danske Videnskabernes Selskab ønsker at fremkalde, kunne give et Stød[1]).

[1]) Det kan endnu bemærkes, at der til hvad man nu har for med Præsterne, deres Gaarde og de disse tilhørende Jorder, ei savnes Analogier fra en ældre Tid. Den der først førte Ordet i denne Retning, var een af de meest berygtede af de Pamphletskrivere, der ved den Struenseeske Skrivefrihed mylrede frem: Jacob Christian Bie fra Trondhiem, der i 1771 udgav, under Navnet Philopatreias, en Piece, hvori der i faa Blade, foruden flere andre Materier, handles om Geistlighedens Indtægter. Denne Piece fremkaldte en heel Syndflod af Skrifter om det samme Æmne (de ere samlede i 3 B. paa Universitetsbibliotheket); adskillige grundige Undersøgelser f. Ex. af Philodanus (ↄ: O. H. Guldberg) kom frem ved den usle Pamphlet. Bies Skiebne er bekiendt; formedelst en Prædiken, han holdt i Hvidovre Kirke, hvori han havde bedet for adskillige navngivne offentlige Fruentimmer i Smaagaderne i Kiøbenhavn, blev han idømt Rasphuusstraf 1771, og næste Aar blev han sat under offentlig Tiltale for et begaaet Falsum, og blev dømt til at have forbrudt Ære, Gods og Boeslod (Worms Lexikon III., 75). Ved at nævne blandt Bies literære Producter Philopatreias 3 Anmærkninger med Forsættelse, skriver Worm »et almindelig forhadt Skrift«.

XIV.

Anmeldelse af F. V. Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, fra de ældste Tider til Begyndelsen af det 18. Aarhundrede.

(1874.)

Alt for mange Aar siden begyndte danske Lærde, og navnlig danske Læger at bearbeide den Deel af Lægevidenskaben, som man har kaldet den historiske Pathologie. Gaae vi tilbage til det 17. Aarhundrede, da indeholder den i alle Henseender uvurdeerlige Samling af Breve til og fra Ole Worm, der udkom i Kiøbenhavn 1752, talrige Bidrag til den nævnte Videnskab, og en neppe mindre rig Kilde ere de af Worms berømte Samtidige Thomas Bartholin udgivne Brevsamlinger: epistolarum medicinalium centuriæ IV (1663—67), hans cista medica (1661), hans historiarum anatomicarum centuriæ VI (1654—60), samt hans Bog de medicina, domestica Danorum (1661). Alle disse Skrifter ere selvfølgelig benyttede i de forskiellige Meddelelser om Thomas Bartholin, men kunne dog antages, ved en ny Bearbeidelse at ville give en betydende Efterslet.

Vende vi os til vort eget Aarhundrede: da giøres det neppe nødigt at minde om de Arbeider i den omhandlede Deel af Videnskaben, der skyldes udenlandske Lærdes (i Tydskland Heckers og Schnurrers, i Sverrige Ilmonis og i Frankrig Littrés) Flid. At ogsaa vort Fødelands Literatur i denne Henseende ei har staaet tilbage, skyldes navnlig den i saa mange Henseender berømte

Læge, J. D. Herholdt, og den høitagtede Forfatter af det Skrift, der nu ligger for os, og om hvilket vi skulle give en Beretning: Herholdts Discipel og mangeaarige Medarbeider, Etatsraad, Dr. Med. F. V. Mansa. Det var i 1812, at Herholdt som et Program til Universitetets aarlige Reformationsfest udgav sit første Arbeide over Medicinens Historie: Selecta ex Historia artis medicæ. Det var efter Herholdts Tilskyndelse, at Forfatteren til det ovennævnte Skrift valgte Æmnet til sin Disputats for den medicinske Doctorgrad (1831): De Epidemiis maxime memorabilibus, quæ in Danis grassatæ sunt, deque Medicinæ statu. Som det hedder i Indledningen til det for os liggende Skrift, var det Forfatterens Agt at fortsætte disse Undersøgelser, efter den Plan, efter hvilken Disputatsen var udarbeidet. I at udføre dette Øiemed hindredes han, deels ved en omfattende Lægepraxis, deels ved de ansvarsfulde offentlige Stillinger, han i Embedslivet kom til at beklæde. Desto mere maa det paaskiønnes, at, medens hans Arbeide i den lidende Menneskeheds Tieneste, i Forening med hans Embedsgiernings Byrde, optog det Meste af hans Tid, fandt han dog Leilighed til at sysle med enkelte Punkter af den medicinske Videnskabs Historie. Han nævner adskillige af disse i Indledningen til det nærværende Skrift. Hans Bearbeidelse af eet af disse Æmner kan forudsættes at være i Erindring hos endeel Læsere af Hist. Tidsskrift. Vi have her for Øie Hr. Dr. Mansas paa authentiske Kilder byggede Skildring af den Pestepidemie, der midt under den uheldige og uhæderlige Krig med Sverrige rasede i Kiøbenhavn og Helsingør, i Aaret 1711: en Fremstilling, der tillige oplyser mange af vore Culturforhold og Samfundstilstande i hiin Tid (Hist. Tidsskrift 1 B. 1840, 3 B. 1842). Blandt flere saadanne deels paatænkte, deels mere eller mindre udførte Arbeider hørte ogsaa en Fremstilling, den ærede Forfatter længe har havt under Hænder, af Lægevidenskabens Historie i Danmark fra de ældste Tider til K. Frederik II's Død; men iblandt de samme

Arbeider er ogsaa det, som han i sin høie Alder, da saamange af de Omstændigheder, der hidtil paa anden Maade sysselsatte ham, ere fiernede, har fundet Tid til at offentliggiøre, under Titel af Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark. Det er dette Skrift, der nu giver os Anledning til nogle Betragtninger. Men idet Referenten overlader til mere Sagkyndige at fremstille det Udbytte, der ved Forfatterens Granskning er vundet for Lægevidenskaben: har han for Øie at betragte de Æmner, der her fremstilles for os, fra, om han saa maa udtrykke sig, et mere universelt Standpunkt. Det er tilvisse en stor Feil, i hvilken altfor mange historiske Forfattere have giort sig skyldige, naar de indskrænke Historiens Stof til en Beretning om de Begivenheder, der ligge indenfor den menneskelige Vilkaarligheds Omraade, og udelukke af dens Blade de Maader, hvorpaa en høiere Haand ved uforudsete og uventede Skiebner griber ind i Begivenhederne, og snart bruger som sine Redskaber dræbende Sygdomme, snart Storm og Uveir, snart Jordskielv og underjordisk Ild, snart Dyrtid og Hungersnødens Rædsler. En Storm, som den, der rasede overalt i England d. 26. Novbr. 1703 (Stanhope, hist. of England 1701—13. Tauchnitz ed. 1870 I—II. I. 117—121), ødelagde Frugterne af mange Aars Flid, bragte Vandene overalt til at reise sig, og krævede utallige Menneskeliv paa Havet som paa Landjorden; en Ildsvaade, som den, der rammede London i Sept. 1666, og vor Hovedstad i Oct. 1728; et Jordskielv, som det, der ødelagde Lissabon Allehelgensdag 1755 (Schäfer, Gesch. von Port. V. 295 ff.); en Sygdom, der, som Choleraen i vore Tider, som den sorte Død i det 14. Aarh., bragte Ødelæggelse ind i alle Samfundskredse; en Hungersnød, som den, der nylig rasede i Bengalen og bragte Elendighed over talløse Mennesker: alt Dette og alle lignende Tilskikkelser ere Aabenbaringer af skjulte, i Menneskelivet dybt indgribende Kræfter, hvis Virkninger ofte strække sig over flere Slægter, og som alle høre ind

under Historiens Stof. Og hvis man, som de Gamle giorde, sætter Historiens Nytte deri, at den giver os Exempler baade til Efterligning og til Advarsel, og udtaler en Dom over Menneskenes Færd (Tac. Ann. III. 65): da er det netop under de store Calamiteter, at baade de gode og de onde Egenskaber skinne i det klareste Lys. Paa den ene Side have slige Tidsrum af Meneskenes Historie Exempler at tilbyde paa tro Pligtopfyldelse, paa Selvopoffrelse, paa Barmhiertighed og paa Kierlighed; paa den anden Side paa Haardhed, Egennytte og Ubarmhiertighed[1]). Det er netop dette, der giør, at Studiet af de store Epidemier bliver saa lærerig (jvf. Littré, des grandes épidémies, Revue des deux mondes Fev. 1836, Pag. 221 sqq.). Desværre maa det indrømmes, at Historiens Advarsler saa tidt overhøres; under den forfærdelige Epidemie i det 14. Aarh. gik det ud over Jøderne; det hed om dem, at de forgiftede Brøndene; næsten 500 Aar forløb; da udbrød i 1821 den gule Feber i Barcelona; nu hed det om de Læger, der paastode Sygdommens smitsomme Charakteer, at de forgiftede de Syge, og en fransk Læge, der af sin Regiering var sendt til Spanien, beretter, at de municipale Auctoriteter i Barcelona og dens Forstad giorde den ophidsede Folkestemning den ene Indrømmelse efter den anden (Adouard: la fièvre jaune à Barcelona 1821. Paris, 1822). Endnu sildigere hørte slige Beskyldninger mod Læger og andre Personer til Dagens Orden, i de af Choleraen hiemsøgte Byer.

Holde vi os til Indholdet af Hr. Dr. Mansas Værk: da er dette deels en Skildring af de Former, under hvilke Sygdommene optraadte i de nordlige Lande, tilligemed en Angivelse af de Forhold, med Hensyn til Kulde og Hede, frugtbare og ufrugtbare Aar m. m. der kunne antages at have havt Indflydelse paa Sundhedstilstanden; deels en

---

[1]) Exempelviis ville vi anføre Beretningen om den gule Feber i Barcelona i 1821, s. Lacretelle Hist. de Fr. depuis la Rest. III. 326. 2. (éd. Paris 1844.)

Skildring af de Foranstaltninger, der tiente til at læge de Syge, til at lindre de Uhelbredeliges Plager, til at sørge for de Forladtes og Hielpeløses bedre Pleie, og til, hvor der var Smitstof, at hindre dette fra at gribe videre om sig. Een af de Former, under hvilken Sygdom yttrede sig saare almindeligt i ældre Tider var Spedalskhed, hvortil man har meent, at Smitstoffet medbragtes med de fra Østen hiemvendende Korsfarere. Hvor almindelig udbredt denne Sygdom var, viser Mængden af de for Spedalske bestemte Helbredelsesanstalter: Frankrig alene havde 2000 Leprosarier, den øvrige Christenhed omtrent 19,000. Tilsidst var der hos os ei nogen By, ei nogen Flekke, uden den havde sit Hospital, hvor Patienter indlagdes, og hvor de, saalænge de vare hiemsøgte af denne Sygdom, holdtes fiernede fra alt Samqvem med de Sunde. En Fortegnelse over de danske Anstalter af denne Art findes S. 36. Disse stode under Tilsyn af en Geistlig, og vare anbragte udenfor Byerne, om mueligt i Nærheden af Vand, helst rindende, fordi Bade ansaaes som det vigtigste Lægemiddel for de Spedalske. Det var iøvrigt ei alene Personer af de laveste Samfundsklasser, der hiemsøgtes af hiin Sygdom. Fra Samfundets høieste Punkter kunne vi nævne den berømte Andreas Sunesøn, der 6 Aar før sin Død trak sig tilbage fra sit Embede som lidende af denne Plage (P. E. Müller, vita A. Sunonis Hafn. 1831. 4to, P. 28). Bekiendt er det, hvilke strenge Forholdsregler der brugtes hos Jøderne (Lev. 13. 14; Paulus Com. über das N. T. 2. Ausg. Lübeck 1807 I. 194 ff.) for at holde Spedalsheden borte fra de Karske. Winer Bibl. Realw. 3 Ausg. (1848) I. 114. De, der vare angrebne af Sygdommen, maatte boe udenfor Byerne, ikkun omgivne af dem, der vare ligesaa elendige som de selv; de maatte bære en særegen, let kiendelig Dragt; de maatte tilraabe Enhver, der kom dem imøde, at de skulde vogte sig for at komme dem nær; thi selv deres Aande ansaaes for smitsom (Michaëlis, Mos. Ret, d. d. Overs. II, 163). »Overbeviisningen«, skriver

Dr. Mansa (P. 37), »om Sygdommens Uhelbredelighed var forøvrigt saa stor, at de Syge, førend de indførtes i de for dem bestemte Opholdssteder, høitidelig bleve udelukkede fra alt Menneskesamfund, ved en religiøs Ceremonie, der meget lignede den, der brugtes ved de Dødes Jordefærd.« Forf. anfører Dette under Henviisning til Ogée Dictionnaire de Brétagne, et Værk, der ei er os bekiendt. Efter en anden Kilde, Martene Ritus antiqui, Ed. II. Antv. 1736 f. anfører Michelet, Hist. de France, ed. à Bruxelles 1837, IV. 256, at »der blev opstillet et Stillads i Kirken foran Alteret. Dette behængtes med sort Klæde, den Spedalske knælede, og hørte i denne Stilling Messen; Præsten tog nogen Jord, kastede denne paa den Spedalskes ene Fod, førte ham ud af Kirken, og udtalte et Forbud mod, at han maatte lade sig see udenfor sin fremtidige Bolig, med mindre han var iført den for de Spedalske brugelige Dragt (Martene l. c.). Dog stode disse Elendige ikke ganske ene i Verden. Ved flere Pavebuller var det bestemt, at, naar Sygdommen var paakommen et Menneske, efterat han havde indladt sig i Ægteskab, saa vare Manden og Hustruen forpligtede til ei at forlade hinanden (de Coniugio Leprosorum, Decr. Gregorii Lib. IV. Tit. VIII, der indeholder pavelige Breve af det nævnte Indhold, Bøhmer Corp. Juris Can. Halæ Magdeb. I—II 4to (II 655). Men idet Kirken ei lagde Hindringer iveien for Fortsættelsen af de Spedalskes ægteskabelige Samliv: gik den modbydelige Sygdom i Arv paa kommende Slægter. De, som vare plagede af hiint Onde, bleve snart en Byrde for Samfundet, og sank ned til en Kaste, der var til Plage for Alle, og igien laa i Kamp med hele det Samfund, hvoraf de vare udstødte. Under den i det 14. Aarh. opstaaede Pest, maatte de med Jøderne dele Beskyldningen for at have foranlediget den Sygdom, der bortrev Menneskene skareviis (Depping Gesch. der Juden im Mittelalter. Stuttgart 1834. S. 23. Michelet, l. c. jvfr. Milman Hist. of Latin. Christianity V. 280—81). En Epoche i Middelalderens, maaskee i

22*

hele Verdens Sygdomshistorie danner den i Øieblikket berørte Pestsygdom, der hos os er kaldet den sorte Død, i Norge den store Mandedød, i Sverrige Digerdøden, i Frankrig la peste noire. Forfatteren har fulgt denne ødelæggende Sygdom under dens hele Løb, fra dens første Begyndelse i det østlige Asien, omtrent et Decennium, inden den naaede vore Enemærker. At intet væsetligt nyt Stof er føiet til, hvad man alt i lang Tid har vidst om denne Sygdom, med hvis ødelæggende Virkninger de blodigste Krige ei kunne taale den fierneste Sammenligning, er en Følge af Kildeskrifternes overordentlige Magerhed. Verdensberømt er den Pest bleven, der i den peloponnesiske Krigs første Aar, efterat have hærget Ægypten, Libyen og Endeel af det persiske Monarchie, udbrød i den atheniensiske Havn Piræus, og strakte sig videre over Attika. Dens Navnkundighed skylder denne Epidemie den Omstændighed, at den store Hiskriver Tukydid har givet en Skildring af Sygdommen, til hvilken han ei blot var et Øievidne, men af hvilken han selv havde været angreben. Thukydids Beretning om denne Pest (de Bello Pel. Lib. II. c. 47—54), eller som Grækenlands nyeste Historieskriver G. Grote (Hist. of Greece 2 ed. 1870, V, 419) kalder den »an eruptive typhoid fever«, som han tillægger en vis Lighed med Børnekopper, giver os en Beskrivelse over de Symptomer, med hvilke Sygdommen angreb sine Offre, over de Lidelser, den medførte, og den Angst og Bekymring, hvormed den betog Alles Siæle (jvfr. Krauss Disq. de natura morbi Athen. a Tucydide descr. Stuttg. 1831, 8vo). Hvor langt er det ei fra, at nogen samtidig Historieskriver har været for den sorte Død, hvad Thukydid var for den atheniensiske Pest? Og dog vare de Offre kun faa, hvilke denne sidste krævede, imod de 30 Mill., hvilke den sorte Død, efter Heckers Beregning, (Hecker, die groszen Volkskrankheiten des Mittelalters, herausgeg. von Hirsch. Berlin 1865. S. 54), skal have revet med sig. Pesten naaede allerede saa tidligt som 1347 Constantinopel.

Den daværende Keiser Johannes Kantakuzenus, der 1355 nedlagde Regieringen, og ombyttede Thronen med en Celle i et Kloster, skrev Memoirer over sin Tids Historie, og giver heri (Lib. IV c. 8—9) en Skildring af den Sygdom, hvortil han selv havde været et Øievidne, og som havde bortrevet hans egen Søn Andronikus. Hvad man ellers har erindret mod denne Forfatters Charakteer som Historieskriver, kan ikke svække Troværdigheden af hans Skildring af Det, han selv havde oplevet, saa langt han end staaer under Thukydid, hvem han kiendelig efterligner. Han omtaler »at ingen Diæt, ingen nok saa kraftig Legemsbeskaffenhed kunde sikkre imod Pestens Angreb; den rev de Stærke med sig saavelsom de Svage«; han omtaler de forskiellige Symptomer, under hvilke den yttrede sig hos de forskiellige Individer; snart ved Pestbylder paa Armene, Kiæberne og andre Legemsdele; skares der Hul paa disse, udflød der en ildelugtende Materie, og stundom kom den Syge sig. Hos Andre viste Sygdommen sig som Brand i Lungerne (Joh. Cantakuzeni, Opp. ed. Schopen, Bonnæ 1828, Vol. I—III).

Dr. Mansa ledsager Epidemien paa dens Vei giennem det øvrige Europa, inden den naaede de nordiske Lande. Med et norsk Skib, paa hvilket alt Mandskabet var uddød, kom den til Hundborg Sogn i Thy, og derfra udbredte den smitsomme Sygdom sig over det hele Land. Ad samme Vei, som den var kommen til Danmark, kom den ogsaa til Norge, med et Skib, der kom ind i Bergens Havn. Fra de gamle danske Provindser Øst for Sundet, skal Smitten have udbredt sig til Sverrige; om den fra Slesvig og Holsteen er kommen til Tydskland, eller omvendt, er ikke afgiort. De samme Ødelæggelser, der betegnede dens Vandring giennem de øvrige europæiske Lande, vare ogsaa charakteristiske for dens Vei igiennem Norden. Som alt bemærket, er det faa og ufuldstændige Efterretninger, der ere levnede om dens Fremtræden i det Enkelte. Men hvilket uudsletteligt Minde den har efterladt sig i den almindelige Bevidsthed, see

bedst af Folkesagnene (Thiele, Danske Folkesagn, II. 57 f. f., i hvilket Værk dog Sagn om pestagtige Sygdomme fra meget forskiellige Tider ere sammenfattede; Faye, Norske Folkesagn, Arendal 1833, S. 136 f. f.). Enkelte offentlige Foranstaltninger tyde paa, at man ved overordentlige Forholdsregler har maattet raade Bod paa den Uorden, der under Pesten havde indsneget sig i alle Ting. Pave Gregor XI (1370—78) tillader Erkebiskop Thrønd i Nidaros at dispensere 20 uægte Fødte og 10 Præstesønner fra Manglerne ved deres Fødsel, og at forfremme dem til alle geistlige Værdigheder, »efterdi det var oplyst, at Erkestiftets Geistlighed, der tilforn havde bestaaet af 300 Personer, nu ikkun talte, efter den store Dødelighed under Pesten, 40 svage og affældige Præster (en Pavebulle, Avignon 3. Decbr. 1371 Norske Dipl. V. 201). En lignende Indrømmelse havde Gregor XI's Formand paa Pavestolen Clèmens VI (1342—52) givet Erkebiskop Oluf af Nidaros og Biskop Giesebrecht i Bergen (Avignon 18. Juli 1351) Sammesteds VII. 229. I samme Værk findes flere Brevskaber, der til Punkt og Prikke bekræfte Sagnenes Fortællinger om den Forvirring, der havde grebet om sig overalt under Pesten (II. 409, V. 194, VII. 160. 311). En Mærkelighed er det, som Reuterdahl anfører (Sv. Kyrkans Hist. 2 B. 2 H. S. 137), at hverken den svenske Riimkrønike eller noget hidtil bekiendt svensk Diplom omtaler denne Sygdom. Betydende maae dog dens Virkninger have været i alle tre nordiske Riger. Om det end ei forholder sig saaledes, som man tilforn antog, at Jyllands Heder skrive sig fra den sorte Død (Olufsen i Vidensk. Selsk. Skrifter, Hist. og Phil. Afd. I. 314 f. f.): saa er der dog Vidnesbyrd nok tilbage, der tale om de Ødelæggelser, Pesten i det Par Aar, den rasede, anrettede i Danmark. Naar forøvrigt Forf. er af den Mening, at den Masse af Menneskebeen, man har fundet ved at anlægge en Brønd paa Hiultorvet i Viborg (Ursin, Stiftsstaden Viborg S. 194), og det lignende Fund, man har giort i Skielskør af Lig

der ei vare i Kister (Brasen, Skielskør Bymark, Hist. Hist. Tidsskr. VI, 588—91), skulde være Levninger fra den sorte Døds Tider: da ville vi ei negte Muligheden heraf, men mene dog, at denne usædvanlige Begravelsesmaade lige saa vel kan henføres til sildigere Pestepidemier. Værre end i Danmark var Tilstanden dog i Norge; det var under Mandedøden, at alle Rigets Biskopper paa een nær døde, at mange af Domcapitlernes Medlemmer, og mange ansete og erfarne Geistlige gik bort; man greb da til det Middel at præstevie ganske unge Mennesker. Dette, i Forening med adsillige sammenstødende, ligeledes fra Pesten hidrørende, Omstændigheder, tiente til at forberede den forhen saa mægtige norske Kirkes Opløsning (Keyser, den norske Kirkes Hist. II, 240 f. f.).

Saa forfærdende Ødelæggelser Pesten end havde anrettet i hine Aar, saa havde den dog ikke udraset i de nordlige Lande; der var mange andre Epidemier, der rasede endog i det 16. og 17. Aarhundrede; i A. 1564 døde i Kiøbenhavn saa stort et Antal Personer, at, som en Samtidig beretter, der i een Nat afgik 60 Mennesker, og der jordedes i Aarets Løb paa Frue Kirkegaard alene 7—800 Lig, medens Antallet i almindelige Aar beløb sig til 60—70 (S. 194). I 1578 hiemsøgtes Kiøbenhavn og Odense atter af Pesten; paa det førstnævnte Sted ophørte Universitetet sin Virksomhed, hvad der oftere tilforn havde været Tilfældet, under lignende Forhold. Det Samme skete i 1583; 1599 indtraf under en meget lang Vinter Dyrtid; saasnart Foraaret kom, begyndte man fra Kiøbenhavn at hente Kornvarer fra Havnene ved Østersøen; men med Sæden indførtes Pest i Staden, der rasede med en saadan Voldsomhed at der efter Slanges Fortælling (Chr. IV. Hist. I, 155) af en Folkemængde paa 30,000 bortrykkedes over 8000. Det vilde blive vel omstændeligt, dersom vi skulde omtale alle de pestagtige Sygdomme, der i det 17. Aarh. hærgede Danmark. De antages gierne bragte med Varer fra Provindserne ved Øster-

søen. Af Yttringer hos Th. Bartholin de med. dom. Dan. P. 337 fremgaaer, at man ikke var enig om, hvorvidt Pesten ved indførte Varer fra smittede Steder havde udbredt sig her i Landet. I 1661, da en Pest greb om sig i Landene ved Østersøen, indhentedes i denne Henseende det medicinske Facultets Betænkning. Den gik ud paa, at »det ei var sikkert at indføre fra de befængte Steder, Hamp, Hør, Uld, Klude, Dyrehuder, Skind, Humle, Meel og andre Varer, inden de af de samme Mænd, der havde bragt dem hertil, vare førte til et ubeboet Sted, og der i et Tidsrum af 6 Uger vare spredte og udsatte for Luftens Paavirkning, medens imidlertid Varernes Eiermænd holdtes indespærrede«. Den samme Betænkning tilraader, at de Sække eller Hylstre, hvori Varerne vare førte hertil, skulde soles og luftes og ryges. Bartholinus de med. dom. Dan. p. 328—59.

Interessant vilde det være, dersom en nøiagtig Optælling var skeet af de Døde for hvert Aar, navnlig saa tidt en Pestepidemie herskede; men herpaa er ikke at tænke. Mod Enden af Chr. IV's Tid udkom en Kgl. Forordning (1645), der bød, at Præsterne i ethvert Sogn skulde holde Bog over Døde, Fødte og Ægteviede; mange af disse oprindelige Kirkebøger ere levnede (de af dem, vi have seet, tage alle deres Begyndelse midt paa Sommeren 1645) Soderup Sognekalds begynder 4. Søndag eft. Trin. 29. Juni 1845, Kr.-Eskildstrups 6. S. eft. Trin. 15. Juli 1645; men mange af dem ere førte unøiagtigen, og ere fulde af Huller. For St. Olai Sogn i Helsingør er der saaledes et Hul fra 1652—66 (Mansa S. 544). I Kiøbenhavn begyndte 1. Jan. 1652 en Klokker ved Frue Kirke, Poul Sørensen, en Ligbog, der tillige skulde indeholde en summarisk Angivelse af de paa samtlige Stadens Kirkegaarde Jordede; foruden vor Frue, Helligeistes, St. Petri, St. Nicolai, Christianshavns, den nye Kirkegaard, Holmens, »Kgl. Majestæts udenfor Nørreport«; denne Ligbog blev Poul Sørensen ved med at føre Aarene 1652, 1653, 1654, men standser med Aug. 1654;

den ender med den Bemærkning, at der i den ene Maaned August 1654 var, blot fra Frue Sogn jordet 229 Mennesker. Vi meddele disse Angivelser, udentvivl den første Opgiørelse af Dødelighedsforholdene i vor Hovedstad, som ei synes at være kommen til Hr. Dr. Mansas Kundskab, og tilføie at den omtalte Ligbog, hvoraf vi have laant hvad der er anført i Noten[1]), bevares paa Universitetsbibliotheket. Vi bemærke ikkun, at ved den »nye Kirkegaard udenfor Nørreport« er der at forstaae — den Begravelsesplads udenfor Staden, i hvilken flere af Hovedstadens Kirker havde Part, og som under en tidligere Epidemie var udlagt til Begravelsessted, hvorom kan sees O. Nielsen: Kiøbenhavns Diplomatarium I, 432. Det kan her bemærkes, at der, foruden disse Assistentskirkegaarde var adskillige andre i Staden (jfr. Olufsen: Collectanea til et antiqvarisk-topographisk Lexicon over Danmark S. 9—10).

---

[1]) Klokker Poul Sørensens Ligbog fra Nytaarsdag 1652 til Aarsdagen 1653 Begravede:

Vor Frue	238.
H. Geistes	118.
St. Nicolai	190.
St. Peders	132.
Christianshafn	134.
Den Nye	872.
Holmen	849.
Kgl. Mai. Kirkegaard udenfor Nørreport	26.
Summa	2559.

Nytaarsdag 1653 til Aarsdagen 1654:

Vor Frue	153.
H. Geistes	56.
St. Nicolai	109.
St. Peders	76.
Christianshafn	102.
Den Nye	615.
Holmen	983.
Kgl. Mai. Kirkegaard	16.
Summa	2110.

I Tidernes Løb antoge det menneskelige Legemes Sygdomme nye Former, og saaledes blev Spedalskhed, der i Middelalderens tidligere Aarhundreder gav Anledning til saa mange offentlige Foranstaltninger, efterhaanden usævanlig her i Landet; de saakaldte St. Jørgensgaarde bleve derfor ved K. Christian III's Riber Artikler, 1542, ophævede, og lagte til de større almindelige Hospitaler, der oprettedes i ethvert Landskab (Krag og Stephanius Chr. III's Hist. I, 633), Men andre og det endnu værre Sygdomme kom istedenfor de gamle. Blandt nye Sygdomme nævnes Skiørbug, der, efterat den først var indkommen i Landet i det 15. Aarh., var bleven overmaade almindelig, og paatrykte næsten enhver anden Sygdom sit Stempel, eller forværrede den i høi Grad (p. 325). De Aarsager, der havde foranlediget Skiørbugens Overhaandtagen, vare »ei alene Landets kolde og fugtige Klima, Befolkningens usunde og ureenlige Boliger, dens hyppige Færd paa lange Søreiser, men fornemmelig Nydelsen af uhensigtsmæssige, og for Sundheden skadelige Næringsmidler«. Dr. Mansa omtaler (S. 325) at den almindelige Mands daglige Kost var saltede Kiød- eller Fiskespiser, og »jo federe de vare, med desto større Velbehag nødes de«. Han anfører Ord af Thomas Bartholin (de Med. dom. Dan. p. 391) at »Sveden brast frem paa hans Pande, naar han saae eller lugtede disse umaadelige Saltmadsanretninger.« Han dvæler ved et Ord af den samme Forf. (af samme Skrift), at det ikkun var »paa Lækkermundes Bord, at der kom Suppe af fersk Kiød, Æggesøbe og Melkemad, thi dette stred imod de Danskes gamle Sædvane«. Med Hensyn til det Spisereglement, han anfører (p. 320) hvorefter 12 fattige Disciple i Vordingborg Skole skulde bespises (1615—32), i hvilket de ovennævnte Spiser indtage en Hovedplads: da ville vi henvise til andre Spisereglementer fra omtrent samme Tid, der gialdt for offentlige Stiftelser, og hvori en Fremgang til en sundere Kost er umiskiendelig; Melchior Herlufsholm 1. Udg. 1822 S. 176,

et Spisereglement fra 1620. Nyerup Univ. Ann. S. 195 et Spisereglement, fra Midten af det 17. Aarh. for Communitetet. I 1645 antog den nævnte Sygdom en saa farlig Charakteer, at der ved en Regieringsforanstaltning blev udarbeidet af Universitetets medicinske Facultet en Veiledning til at behandle Sygdommen; i denne anbefales flere indenlanske antiskorbutiske Urter. Under 25. Juni 1645 overdrager Kongen »de Høilærde« at udarbeide en dansk Urtebog, der skulde indeholde Planternes danske og latinske Navne; de Steder, paa hvilke de pleiede at voxe, samt de Sygdomstilfælde, i hvilke de burde anvendes. Det var paa denne Maade, at Simon Paulis Flora Danica udkom i Kong Chr. IV's Dødsaar (1648). En anden Sygdom, der tilhører Overgangen mellem Middelalderen og den nyere Tid, der i en længere Aarrække herskede epidemisk i England, men ogsaa derfra hiemsøgte de nordiske Lande, var den saakaldte engelske Sved, the sweeting Sickness (la suette anglaise), som de Franske kalde den. (Holberg Epistler ved Bruun IV. 406 f.) Den yttrede sig første Gang efter den Seir, Henrik VII vandt ved Bosworth (1483), der giorde Ende paa den langvarige Feide mellem den hvide og den røde Rose, og menes at have udviklet sig hos de tøilesløse Leietropper, der udgiorde den seirende Fyrstes Hær. Det var en Sygdom, der lagde mange Mennesker i Graven. Vi ville lade det staae ved sit Værd, hvad selv en endnu levende engelsk Forfatter siger, at »den valgte sine Offre udelukkende blandt indfødte Englændere. Brød den ud i en fremmed Stad, søgte den de der boende Folk af engelsk Herkomst, med en Sikkerhed, der ikke slog feil.« Det var i Reglen Mænd mellem 30 og 40 Aar, den angreb, og de Stærkeste vare meest udsatte for Smitten. Sygdommens Symptomer vare et kort Aandedrag, Mathed og Tilbøielighed til Søvn. De der bleve angrebne med fyldt Mave, døde strax; de, som gave efter for deres Tilbøielighed til Søvn, var det endog kun for eet Qvarteer, vaagnede blot for at døe. Saa hurtig var Sygdommens Frem-

gang, at af 7 Mænd, der spiste sammen til Aften i London, vare de 6 Lig inden Morgen brød frem« (Froude, Hist. of Engl. from the fall of Wolsey to the defeat of the Spanish Armada V. 252—53). Denne Sygdom, der først havde viist sig i 1483, brød 4 Gange løs i det følgende Aarh., 1506, 1517, 1528 og 1551. Under den 3. Fremtræden yttrede den sig ogsaa paa Fastlandet. Medens der var lutter Glæde i Hamborg over Reformationens Seir, viste, »den engelske Sved« sig med Eet, den 25de Juli, dræbte i de 22 Dage, den rasede i denne Stad 1100 Mennesker, yttrede sig den 29. Juli i Lybek, d. 31. August i Stettin; derfra gik den over til de nordiske Riger, og rasede i dem alle med Voldsomhed. Hvad man havde erfaret paa andre Steder, blev ogsaa her kundbart, at Sygdommen var mere dræbende for unge og stærke Folk, end for gamle og svagelige; ogsaa herfra haves Vidnesbyrd om, at et Redningsmiddel var at finde i at nyde varm Drikke (S. de anførte Steder S. 132—43). (Overhovedet kan om det hele Æmne mærkes Hecker, der Engl. Schweiss, Berlin 1834, 8vo). En Mærkelighed var det, at samtidig hermed udbrød i Tydskland en Sygdom mellem Fiskene og Fuglene (Hecker S. 93—94) og i Vigen i Norge blandt Bierne (Mansa S. 141). Lighed med den eng. Sved har man troet at finde i den af Oldtidens Læger (Cels., de Med. L. III c. 19) omtalte morbus cardiacus, (maladie cardiaque, Littré dict de la langue franç., I. 487). Mørkere Skygger kastede en anden med den engelske Sved næsten samtidig Sygdom over Forholdene, deels fordi den ikke senere har kunnet bringes til at vige, deels fordi den skylder den menneskelige Usædelighed sin Fremtræden og Udbredelse. Det er, som bekiendt, den almindelige Mening, at den syphilitiske Smitte først udbrød under de Franskes Tog til Neapel 1495, eller i alt Fald, om end maaske tidligere ei aldeles ubekiendt, dog under dette Tog naaede sin høieste Udvikling. Tidsalderens over alle Grændser gaaende Usædelighed, hvorpaa Exempler anføres (S. 122—23) bidrog

betydelig til at forøge Sygdommen; men det tør vel ikke negtes, at den ogsaa angreb aldeles Uskyldige, og at den, inden Lægevidenskaben havde faaet Bugt med dens værste Yttringer, viste sig som en ondartet smitsom Sygdom, der overfaldt Alle uden Forskiel. Den naaede snart vort Fødelands Grændser, (S. de af Dr. Mansa S. 131 samlede Beviissteder); der antoges en egen Læge, for at helbrede dem, der i Vestergotland laa af denne Sygdom; han havde saa meget at bestille blandt Bønderne, der lønnede ham, at han ikke kunde yde Rigsmarsken Svante Nielsen Sture, der led af samme Onde, sin Bistand. Det var ved de dengang saa meget brugte Badstuer, at Smitten udbredte sig, og omtrent paa Reformationstiden afskaffedes disse, navnlig under det Paaskud, at de tiente til at udbrede hiint Onde. Der var enkelte Byer, baade i Danmark og i Norge, der fremfor de øvrige vare i Vanrygte for deres Usædelighed, saaledes Bergen, hvor endnu for 50 Aar siden Sporene af de hanseatiske Kiøbmænds demoraliserende Indflydelse ikke havde tabt sig (Sagen og Foss Beskr. over Bergen 1824) Thomas Bartholin, (med. Dan. domestica p. 401) roser at i Danmark »nulla publica lupanaria conceduntur«, og har Ret i, at disse Anstalter vare strengt forbudne i Lovene; et andet Spørgsmaal er det, om Lovbudene holdtes i Kraft, hvad man maa betvivle, baade efter hvad man læser i Dorothea Biehls (saakaldte »historiske Breve«, Badens Afh. I. 125, som i Langebeks Skaldedigte, og »Piecerne om Frøken-Kontorene« i 1772. (Jvfr. Werlauff Anm. til Holbergs Lystspil S. 246, Falster, Amoen. Phil. III. 123 sqq.). Naar som Steder, der tiente til at vedligeholde Usædeligheden, Klosterne nævnes, og den bekiendte Anekdote gientages i Dr. Mansas Skrift (p. 123) om at »paa eengang Kokken, Bryggerkarlen og Kieldersvenden i St. Knuds Kloster i Odense kom i Barselseng: da sætte vi ingen videre Lid til dette Æventyr, der hører ind under samme Kategorie, som Sagnene om den utrolige Masse Been af spæde Børn, der opdagedes i hule Træer i Vadstena Klosterhave og fandtes

indmurede i Bygninger i Alvastra, Skokloster og flere Steder (S. Brunius, Konstanteckningar under en Resa År 1851, S. 76), eller som Fabelen om Pavinden Johanne, der midt paa Roms Gader skal have barslet A, 855 (Gieseler K. G. II. 1 Abth. 29; Døllinger, die Papst-Fabeln, München 1863, S. 1—44). Det var altfor meget i det ved Reformationen seierrige Parties Interesse at udbrede slige krænkende Rygter om deres Modstandere, til at man ikke skulde være meget varsom med hvad man troer af Saadant. Der er Exempler nok, der vidne om de løse Sæder, der til hine Tider herskede her i Landet, og de ere anførte af Dr. Mansa i tilstrækkelig Mængde (S. 121 f. f.). Hvorledes Biskop Arreboe i Trondhiem bar sig ad, er bekiendt nok, og om man endog ei fælder saa stræng en Dom over ham som Pont. Anall. Eccl. III, 790, bliver der dog nok tilbage til at begrunde det Retfærdige i den Afsættelsesdom, der overgik ham. Arreboes Portrait — hvis man tør dømme deraf — synes at tyde paa grov Sandselighed. Capellanen i Vordingborg sattes under Tiltale og kastedes i Fængsel for begaaet Leiermaal (1627) s. Rørdam: Arreboes Levnet og Skrifter I. 193.

Under 13. Marts 1686 fik Magister Peter Lange, Præst i Sorø, og Barbara Hansdatter, Præsteenke fra Herfølge, kongelig Opreisning for »begaaet Leiermaal« (Siellandske Tegnelser). Lignende Exempler paa Geistlighedens forargelige Levnet i hine Tider forekomme i Mængde. Præsten i Thoreby, den bekiendte latinske Digter, Hans Jørgensen Sadolin blev for sin Løsagtighed 1576 afsat fra sit Embede og sat i Forvaring i Sorø Kloster, medens den bekiendte Ivar Bertelsen der var Abbed (Rørdam Kirkeh. Saml. V, 550). Man kan paa en vis Maade sige, at det foreliggende Skrift med dets mange Culturbilleder, er en Commentar over den gamle Adam af Bremens Ord om de Danske og Nordboerne i Almindelighed: »in gula et muliebribus omnes excellunt«.

Om Drukkenskab her i Landet ligefra den Tid, da Abbed Vilhelm advarer Valdemar den Stores 2 Døttre, der havde taget Sløret i St. Maria Kloster i Roeskilde (1188) mod at slaae sig til Drik, og indtil den Tid, langt ud over Grændserne for det foreliggende Arbeide, da Rahbek, efter sin Faders Meddelelser om Skik og Brug i hans Ungdom, giver et Bidrag til Kundskab om Tilstanden i den nævnte Henseende i Landet i Midten af forrige Aarh. (K. L. Rahbek, Erindringer om mit Levnet 1825, I, 7), lod der sig skrive en indholdsrig Bog. For det Tidsrum, der ligger indenfor de Grændser, Dr. Mansa har valgt for sit Arbeide, er en stor Deel samlet, navnlig S. 365, der giver os et Indblik i det udsvævende Liv, der i Chr. IV's Tid fandt Sted ved Hoffet, og derfra spredte sig udover alle Samfundets Classer, efter det gamle Ord »Regis ad exemplar totus componitur orbis«. Hvilket Levnet der førtes i Kongeborgen, derom giver den engelske Gesandt, Greven af Leicester, der var her i 1631, et Billede, naar han skildrer Kongen som drukken Dag efter Dag (D. M. 3 Række I 21—27 og fl. Steder). Hvilket Levnet de førte, der skulde i Kirken advare og formane, sees bedst af Landemodernes Acter, og deraf, at Biskop Resen endog navngav 22 af sit Stifts Præster som hengivne til Drik (Pont. Ann. III 770 ad a. 1629), og hvilket Fylderi der herskede mellem Dommerstanden viser Forordningen af 9. Sept. 1638. Men mueligt er det en Trøst, at det ei saae bedre ud paa andre Steder. Der foreligger en Beretning om en stor Fest, der gaves af den berømte engelske Statsmand Cecil i Anledning af Chr. IV's Nærværelse i England 1606. En Dame skulde forestille Dronningen af Sheba, men var saa overstadig fuld, at hun faldt, og kastede i Ansigtet paa Kongen de Gaver, hun skulde frembære. Kongen dandsede ligefuldt derpaa med Dronningen af Sheba, men faldt saa lang han var, og maatte bæres i en Seng, som han i høi Grad tilsølede. Lignende Skandaler giorde 3 Personer, der skulde fremstille Troen, Haabet og Kier-

ligheden (S. Lingard's History of England, ed. in 4to, London 1825 IV. 79 Anm.).

Efter disse Exempler, som gaves af de Fornemste, vil man ikke undre sig over, at der behøvedes en Straffebestemmelse som den, der findes i Skræddersvendenes Laugsartikl. af 23. September 1612, angaaende dem »der af Drukkenskab spyede i Laugshuus eller udenfor« (Oluf Nielsen, Kbhvn. Diplom. II. 585; jvfr. Werlauff a. St. S. 243).

Meget interessante ere de Oplysninger, det foreliggende Skrift indeholder om Sundhedspleien i ældre Tider, og om Stiftelser til Optagelse af nødlidende Mennesker. Der er fra forskiellige Kilder samlet en stor Deel Træk til en Skildring af den Omsorg, der vistes de Syge. Det kunde have været tilføiet, at ligesom Klostrene i gamle Dage vare Anstalter, inden hvilke Mange, naar Alderen kom, og Verden vendte dem Ryggen, fandt et roligt og stille Opholdssted: saaledes savnes der ei Exempler paa, at man kunde kiøbe sig en Plads i en saadan Stiftelse, og der »mod at betale en vis Sum indgive sig« paa Livstid (S. Dueholms Diplomatarium ved O. Nielsen, Kbhvn. 1872, S. VII—VIII, XIII, XLI; Lange, de norske Klostre, S. 704 om Johaniterhospitiet Varne, der var Indvalidehospital for Kongens Hirdmænd). Det er en ny Side, hvorfra det i vore Tider saa ilde ansete Klostervæsen kan betragtes.

Idet vi til Slutning giøre opmærksom paa de mange adspredte Bidrag til Kundskab om de hygieiniske Forhold her til Lands, som Dr. Mansas Bog indeholder: bemærke vi endnu, at den giver en interessant Tilgift ved en Angivelse af alle de Kilder, hvoraf Forfatteren har laant de rige Materialier, han har givet os til Kundskab om Sundhedstilstanden i vort Land giennem Aarhundreder med mange i Forbindelse hermed staaende Samfundstilstande. Selv et løseligt Blik paa denne Angivelse af benyttede Kilder, vil kunne vise Omfanget af Forfatterens Studier. Et Værk, som Dr. Mansas nærværende, vilde være ufuld-

stændigt, hvis det ei var ledsaget af nøiagtige Navne- og Sagregistre. Saadanne savnes ei heller, og de ere udarbeidede med al ønskelig Fuldstændighed. Men os forekommer det at være en Affectation, naar det ene af disse Registre kaldes en Navne- og det andet en Æmneviser. Disse nybagte Ord ere mere udanske end Ordet Register; de ere en Germanisme og dannede efter det i nogle nyere tydske Bøger forekommende Udtryk »ein Blattweiser«. Dette er igien en Efterabelse af det i ældre hollandske Bøger brugte »Bladwijzer«.

En Afsrift, der skyldes Hr. Cand. Mag. Bricka, af de forhen omtalte Ritus, hvorved de Spedalske fiernedes fra de Sundes Samqvem, synes ikke at burde savnes paa dette Sted[1]):

---

[1]) Edm. Martene, De antiquis Ecclesiæ Ritibus. Editio secunda. T. II. Antwerpiæ 1736. fol.
Coll. 1010.

Ordo III.

Ex Rituali Bituricensi & Senonensi iussu Cardinalis Borbonii edito.

Modus eiiciendi seu separandi leprosos infirmos a sanis.

[Her findes vidtløftige Forskrifter for Præstens og den Spedalskes Færd, hvilke ende med følgende Formel, som Præsten fremsiger:]
Col. 1011.

Defendo tibi numquam intrare in ecclesiis, in foro, in molendino, in furno & in societatibus populorum

Item defendo tibi, numquam lavare manus tuas, nec etiam alia tibi necessaria in fontibus, neque in rivulis cuiuscumque aquarum, & si vis bibere aquam, hauris cum tuo barillo vel aliquo vase.

Item defendo tibi, ne de cetero vadas sine habitu leprosali, ut cognoscaris ab aliis, & noli discalciatus esse extra domum tuam.

Item defendo tibi, ne tangas aliquam rem, quam volueris emere in quocumque loco fueris, nisi cum quadam virga vel quodam baculo, ut cognoscatur, quid quæris.

Item defendo tibi ne de cetero intres tabernas vel alias domos, si velis vinum emere vel quod tibi datur, fac illud ponere in tuo barillo.

Item defendo tibi, ne commiscearis alicui mulieri, nisi tuæ coniugi.

Item præcipio tibi eundo per itinera alicui te interroganti non respondeas, nisi prius fueris extra iter sub vento, ut non de te male habeat.

Etiam quod non de cetero vadas per strictam viam, ne obvies alicui.

Item præcipio tibi, si necessitas urget te, per quoddam pedagium supra apra vel alibi, ut non tangas stipites, vel instrumenta medicantibus, quibus transieris, nisi prius posueris tuas chirothecas.

Item defendo tibi quod non tangas infantulos, neque iuvenes quicumque sint, neque eis vel aliis aliquando des de tuis bonis.

Item præcipio tibi, ne de cetero comedas neque bibas in societatibus, nisi cum leprosis, & scias quod, quando morieris in domo tua, repultus eris, nisi fuerit de gratia præcedente petita in ecclesia.

Rettelser og Tillæg.

Første Deel.

S. 13 Lin. 15 fraoven læs: ere.
- - L. 2 franeden l. efficit sinum.
- 14 Note 4 L. 3 tilføies Brinch Seidelin, Hiørring Amt, S. 314. Man see Werlauff, den nordiske Ravhandel, i Videnskabernes Selskabs Skrifter, hist. og phil. Afh. V (1836) 149 ff.
- 31 L. 2 franeden colleem, læs collem.
- 48 Not. 1: om den Retssag, det her berettede Factum gav Anledning til, s. Kolderup - Rosenvinge, Danske Domme I. 256 ff.
- 57 Note 1 tilføies: Ingram Memorials of Oxford, London 1837—38. Vol. 1—2.
- 59 L. 4 fraoven Selv Hume antager, at Alfred var Stifter eller Fornyer af Universitetet i Oxford: »he founded or at least he repaired the University of Oxford. Baudrys ed I. 62. Om Oxford som en vigtig Vaabenplads i Sydengland, paa den Tid, Landet erobredes af Normannerne, Thierry Hist. de la conquête de l'Angleterre par les Normans II. 56, éd. Paris 1860. Om Oxfords ældste Tilstande, om den hellige Frideswides Stiftelse, om Kong Alfreds Palads der, hvoraf en Levning skal være funden i det saakaldte Brasennose College, hvis officielle Titel er: »the King's hall or College af Brasennose« , kan sees en Artikel af I. H. Newman om Ingram's Memorials, British Critic July 1838; optrykt i Forfatterens Historical Sketches London 1872 I—II (I. 315 ff.).
- 65 L. 5 fraoven Cambridge nævnes maaskee første Gang i det 9. Aarh. Efter Hickes Thessaurus II. 20, er en Skraa for et Gilde i hiin By optrykt i A. Thierry: considérations sur l'histoire de France, forudskikket Récits des Temps Mérovingiens (Pièces justificatives Nr. 2, P. 496—97 (Paris 1868). Det kaldes der i den angelsachsiske Original Granta brycge

S. 68—69 Grostheads Breve ere samlede af Luard Script R. R. Brit. M. Æ. 1861.

- 69 Note 2 L. 11 franeden tilføies 1307.

- 70 L. 14 franeden tilføies: mærkeligt nok savnes endnu, saavidt os bekiendt, en udførlig Fremstilling af Roger Bacos videnskabelige Fortienester. Man see om denne Mand, der af sin Samtid kaldtes Doctor mirabilis, Bayle, Dict. I. 416. Brucker Hist. Phil. Crit (Lipsiæ 1742 4to, I—V) III. 817—28.

- 78 L. 9 fraoven ere l. er.

- 98 L. 17 tilføies: aldeles vilkaarlig lader den oxfordske Universitetscalender, University College være stiftet 872, Aaret efter Alfreds Tronbestigelse. Det hele Spørgsmaal om denne Konges Forhold til det oxfordske Studium besvares benegtende af Englands nyeste Historieskriver i Tydskland R. Pauli, Alfred u. s. Stellung in der Gesch. Englands. Berlin 1851 8vo. S. 267—8. Hvor rodfæstet imidlertid denne Mening er, at Alfred var Stifter af hiin Høiskole, kan sees af den for 1856 udsatte Priisopgave, der er anført ovenfor I. 199.

- 103 L. 3 franeden læs: accipitres qualescunque etc. — Efter Noten sættes: i det nysanførte Værk af J. H. Newman findes II. 219 et Horarium fra Cambridge S. 199, der giver en Forestilling om det haarde og glædeløse Liv, som Musernes Sønner førte paa de engelske Høiskoler, inden faste Stiftelser tiente til at afhielpe de første Livsfornødenheder. Om Morgenen mellem Kl. 4 og 5 stode de op. Kl. 6 hørtes Messe; herpaa gave de sig ifærd med Dagens Arbeide til Kl. 10, da de indtoge det tidligste Maaltid, der paa eengang var Frokost og Middagsmaaltid, Det bestod af smaa Portioner Oxekiød og en derpaa kogt Suppe, blandet med Havremeel. Fra Middagstiden til Kl. 5 fortsatte de deres Studier, eller gave Andre Underviisning, gik derpaa til Aftensmaaltidet, der neppe var overflødigere end Middagsmaaltidet, hvorvel det betragtedes som Dagens Hovedmaaltid. Sildigere ud paa Aftenen fortsattes Studeringerne, i Forbindelse med Disputereøvelser, omtrent til Kl. 9 eller 10. Inden de, efter dette Dagværk, gik til Ro, forundtes Studenterne en halv Times Tid til at bevæge sig i, at de ikke skulde lægge sig med kolde Fødder. Om Varme var der ikke Tale i Studenternes Boliger.

- 105 L. 6 franeden: Tvende Dele af det paa den engelske Regierings Bekostning udgivne Skrift Monumenta R. R. Brit. M. Æ., udgiøre H. Anstey: Monumenta Acad Oxo-

niensis. Heri II. 758. en Fortegnelse over de Bøger, Hertug Humphry overlod Bibliotheket i Oxford; blandt disse findes forskiellige Dele af Nicolaus Lyras Postilla, Dantes Skrifter og en Commentar over dem, Petrarch, mange Haandskrifter af Classikerne o. s. v.

S. 109 Anm. 3 tilføies; Det har vel ligget udenfor Wolseys Beregning, at lutherske Lærdomme skulde indsnige sig ved hans Stiftelse i Oxford. Som alt fortalt, var der, saa snart Grundvolden var lagt til Collegiet, allevegne fra samlet endeel yngre Videnskabsmænd. Nogle af disse vare komne fra Cambridge, og havde alt der vakt Mistanke om, at de hyldede de nye Lærdomme. Det giør Wolsey Ære, at han ikke lod løse Rygter faae Overhaand over hvad der var ham bekiendt om disse unge Mænds Lærdom, Flid og Charakteer. Froude Hist. of England from the fall of Wolsey to the defeat of the Spanish Armada. (London 1838 Vol. I—XII) I. 46. Imidlertid var det med disse Fremmedes Komme til Oxford, at en Modstand mod den bestaaende Tingenes Orden yttrede sig. Froude a. St. 40—71. Med Hensyn til Wolseys storartede Stiftelser, ville vi med Huber erindre om den ypperlige Monolog, i hvilken Griffith i Schakespeares Henrik VIII. taler til den styrtede Stormands Roes (Act V, Sc. 2: »this cardinal, though from an humble stock, was fashion' a to much honour« o. s. v. Naar paa dette som paa flere Steder Ord forekomme, der tyde paa Wolseys Hengivenhed i Forsynets Styrelse, og paa hans Erkiendelse af, at Livets Modgang havde tient til hans sande Gavn: da tie de almindelige Beretninger om et saadant Træk i Welseys Charakteer. S. dog Gervinus Shakspeare 3 Ausg. II. 139. Gervinus citerer en ældre Forfatter Campion. Det hedder hos denne om Wolsey: »he never was happy till his overthrow; therin he showed such moderation, and ended so patiently, that the hour of his death did him more honour than all the pomp of life passed.« Two histories of Ireland, the one by E. Campion, the other by Meridith Hamner, Dublin 1633. 4to. P. 115.

- 115 Om det Bodleyanske Bibliothek og overhovedet om Livet i Oxford i de første Aar af K. Jacob I's Regiering s. et Brev fra Isaak Casaubonus, som hiin Konge havde kaldt til England og skienket et Canonicat ved Domkirken i Canterbury. Det er skrevet i Juni 1613, og findes hos Almeloven Epp. I. Casauboni Nr. 899, i Udtog hos Hallam, Literature of Europe IV. 50—51.

S. 116 L. 10 fraoven: Oxford var i lang Tid det Sted, hvorfra de første hannoveranske Konger frygtede for Angreb paa deres vaklende Throne. Der lagdes stærk Garnison i Staden, paa samme Tid, som Regieringen viste Cambridge sin Bevaagenhed ved Gaver til dets Bibliothek; dette foranledigede et bekiendt Epigram, Jaffreson Annals of Oxford (London 1871 I—II) II. 320. Endnu i Begyndelsen af det 18. Aarh. syntes Oxford paa en meget hæderlig Maade at repræsentere den videnskabelige Cultur i England. Tør man drage nogen Slutning af den Mængde Sprog, i hvilken den danske Prinds Jørgen blev besungen, da han afgik ved Døden i 1708, var der ved dette Universitet en betydelig Deel Sprogkundskab (Danske Saml. 2. Række II. 377 ff.). Længere hen mod Aarhundredets Midte, saae det udentvivl værre ud. Mahon's History of England VII. 314, sqq.

- 158 L. 23 fraoven: Gilbert Sheldon Erkebiskop af Canterbury, 1667—69 Jaffreson 1, c. II. var den sidste Prælat, der var Cantsler i Oxford.

- 149 Anm. Ved Hr. C. A. Gosch, Attaché ved det kongl. danske Gesandtskab i London, er der tilstillet mig de til Besvarelse for den i 1873 i Trinity College i Cambridge ved Examen for Opnaaelsen af Fellowships afholdte Examen. Meer, end tilforn, synes der at være lagt an paa grundig Kundskab i de græske Philosophers Sy-Systemer, sammenligningsviis med nyere Tænkeres Lærebygninger. Til en Deel Qvæstioner have forskiellige statsoekonomiske Problemer givet Anledning (Mills, Humes, Berkeleys og Benthams).

- 159 Noten tilføies: Som et Vidnesbyrd om, hvorvidt Cantsleren i fordums Dage strakte sin Myndighed, kan anføres, at Biskoppen af Winchester, Stephan Gardiner, som Cantsler for Universitetet i Cambridge, da den daværende Professor Cheke, vilde indføre en ny Udtale af det græske Sprog, formodentlig den saakaldte reuchlinske Udtale, forbød al Afvigelse fra det Vedtagne. Strype, Memorials, London 1721, I, 392 sqq. Ibid. App. p. 326.

- 197 tilføies: Om de nyere Tilstande i Cambridge, kan sees en i meget velvillige Udtryk affattet Beretning af G. J. Tjarks, Heidelberger Jahrbücher 1851—52.

Anden Deel.

S. 16 L. 17 ovenfra: efter »Donaustrømmen« sættes (?)

- 61 L. 5 ovenfra læs: de Monte Pulciano. Med Hensyn til Beretningen om Henrik VII's og mange andre Fyrsters Endeligt som en Følge af Gift, der skal være dem bibragt, fortiener en Afhl. at læses af Littré: La Toxicologie dans l'histoire et la mort d'Alexandre, i Forfatterens Médecine et Medecins 3 éd. Paris 1875. p. 393 sqq.

- 63 L. 21 ovenfra han udslettes.

- 108 L. 1 fraoven: Borgerretten, læs: Borgretten.

- — Med den her givne Skildring af Grev Plélo kan jævnføres det i Nantes 1874 udkomne Skrift »Le Comte de Plélo, Louis Robert Hippolyte de Bréhan, Ambassadeur de France en Dannemark (1699—1734). Man erfarer af dette lille Skrift Endeel om Plélos lærde Arbeider, hvoraf flere bleve udarbeidede i Kiøbenhavn, og derfra sendtes til Paris. Hans Deeltagelse i la société de l'Entresol omtales; blandt de øvrige Medlemmer af denne Forening, nævnes Lord Bolingbroke, der paa den Tid var landflygtig i Frankrig; den berømte Philanthrop Abbé de St. Pierre, den bekiendte Statsmand le Marquis d'Argenson». On s'assamblait une fois par semaine, et l'eté on se réunissait dans le jardin des Tuilleries pour causer à l'écart. Le Cardinal de Fleury, protégea d'abord cette petite académie, qui ne tarda pas á devenir un objet d'interêt pour les salons de la capitale. Des choix furent faits dans sèin pour des emplois publics de premier ordre. L'influence qu'elle exercait finit par causer de l'ombrage au cardinal qui lui interdit en vain de s'occuper de la politique.
Grev Plélo ligger begraven i hans Sognekirke St. Bihi; et der over ham sat Mindesmærke er bevaret indtil denne Dag; den derpaa satte Indskrift er anført i det her omtalte lille Skrift S. 19.

I Anledning af Grev Plélos Forbindelse med Hertugen af Aiguillon kommer denne Mand under Omtale. En Sammenligning mellem ham, der var kommen i Veiret ved Madame du Barry og Hertugen af Choiseul, der havde giort sin Lykke ved Mad. Pompadour, anstilles paa det nævnte Sted, og kunde fortiene at læses, da man i vore Dage har løftet den Sidtsnævnte til Skyerne — Choiseul, som for at føie sin Beherskerinde, indviklede Frankrige i en langvarig Krig, der kostede det næsten alle

dets Colonier. (En Brevvexling mellem J. H. Bernstorff og Hertugen af Choiseul 1756—1766 Kbh. 1871, og Anm. i Hist. Tidsskrift 4. Række II, 890.) I det nysnævnte lille Skrift giver den unavngivne Forfatter en Fremstilling af Hertugen af Aiguillon's Fortienester af Brétagne, og afviser forskiellige Beskyldninger, der ere giorte mod ham.

S. 302 L. 2 franeden: Man see Chateaubriand études historiques, ed à Paris 1834 III p. 100 sqq. »Moeurs des Barbares«.

- 321 tilføies i en Note: det maa beklages, at den her anmeldte Prisopgave ikke blev løst.

P. W. Becker:

Historiske Afhandlinger.

Anden Deel.

Kiøbenhavn.

Hoffensberg, Jespersen & Fr. Traps Forlag.

M. D. CCCLXXV.

Louis Kleins Bogtrykkeri.